

BARSI ERNŐ

SÁLY

EGY BÜKKALJI FALU A HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS IDEJÉN.

**A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
NÉPRAJZI KIADVÁNYAI
XVII.**

BARSI ERNŐ

SÁLY

(EGY BÜKKALJI FALU A HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS IDEJÉN)

MISKOLC, 1987.

**A kötet megjelent a sályi Bükkalja Termelőszövetkezet és a Sályi Községi
Közös Tanács anyagi támogatásával**

Lektorálta:

**FÜGEDI MÁRTA
BAKÓ FERENC**

Szerkesztette:

**SZABADFALVI JÓZSEF
VERES LÁSZLÓ**

**ISSN 0544 - 4233
ISBN 963 01 7001 9**

**Kiadja: a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József megyei múzeumigazgató
A szedés készült: a Borsod-A.-Z. megyei Kórház nyomdájában
Nyomta: a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár sokszorosító üzeme**

BEVEZETÉS

Sály . . . Sokan talán a nevét sem hallották. Bizonyára vannak, akiknek alig jelent valamit. De nekem annál többet. Ez a szülőfalum, ha első eszméléseimre emlékszem, Sály képe tűnik fel bennük. Festői táj, emberek, arcok, hangok, dalok, színek, illatok. S két fölém hajló arc: édesanyámé, édesapámé. Tőlük kaptam a legtöbbet életemben. Anya nyelvemet, daloló kedvemet, az írás–olvasást, a tudás utáni vágyat, s mindenekfelett a szülőföldnek és népének szeretetét. Nemcsak belém csöppögték ezt az életre szóló útravalót, hanem a sályi nemzedékek egész sorába, csaknem fél évszázadon át nevelve, tanítva a falu apraját–nagyját.

1. kép: Barsi Lajos tanítványaival

Tízéves voltam, mikor édesapám először írt Sályról monográfiát. Gyerekfejjel is ámulva hallgattam mindazt, amit a hosszú téli estéken a falu múltjáról, népének életéről beszélt. Ettől kezdve élt bennem is a vágy, hogy az én Sályomat és annak népét minél jobban

megismerjem, s hagyományait írásba rögzítve tegyem majd le egyszer a mindenkori falu kezébe. Fáj, hogy ezt az írást szüleimnek már nem adhatom oda. Így az ő emléküknék, a az általuk is annyira szeretett sályi népnek ajánlom magvetésük e későre beérett gyümölcsét.

2. kép: Barsi Lajosné, Kiss Erzsébet tanítványaival

Első sályi nérajzi gyűjtéseimet még diákkoromban végeztem sárospataki tanáraink: Harsányi István és Ujszászy Kálmán biztatására. A rendszeres, céltudatos gyűjtő munkához 1955-ben kezdtem hozzá. Bár messze kerültem Sálytól, munkahelyem a dunántúli Győr városához kötött, a szünidőben azonban hazajártam, s ilyenkor mindig gyűjtöttem. Nagy segítségemre volt ebben a munkában az Öntkéntes Néprajzi Gyűjtők évente meghirdetett országos pályázata, melynek 1957 óta gyakran voltam résztvevője. E pályázatok anyaga megtalálható a Herman Ottó Múzeum Adattárában, melyből már eddig is jelentős rész került publikálásra. Mikor 1982-ben nyugdíjba mentem, és időm nagyobb részét most már itthon tölthetem, mintegy 3000 oldalnyi anyag volt már írásba rögzítve sályi gyűjtéseimből, emellett fényképek százai, magnetofonra rögzített hangzó anyag, gyorsírással feljegyzések tekintélyes mennyisége volt már gyűjteményemben a hagyományos gazdálkodás idejének Sályáról. Ekkor kaptam a biztatást a Herman Ottó Múzeumtól arra, hogy a Borsodi kismonográfiák sorozat számára összefoglaló munkát készítsék Sály néprajzáról. Az, hogy e munka megkezdésekor már kidolgozott, megírt tanulmányok is adva voltak, nemcsak könnyebbséget, hanem nehézséget is jelentett. Érthető, hogy a kész tanulmányokban feldolgozott értékes néprajzi anyagot szerettem volna lehetőleg minél teljesebben közzétenni. Így a terjedelem korlátai miatt eleve nem kerülhetett sor egyes fejezetek, mint pl. a Szokások, hiedelmek részletesebb leírására. Ki kellett hagyni a földrajzi neveket, a táplálkozás fejeteit. Ezekből csupán néhány adat került be más témák tárgya-

lásánál. Viszont a szokottnál valamivel részletesebben kellett írnom a falu múltjáról, mert az iskolában a lakóhely ismeret és a történelem tanításánál belátható időn belül ez lesz Sályról az egyedüli, hozzáférhető kézikönyv. A faluban látható kastélyok, régi épületek, s a kivételesen gazdag irodalmi hagyományok miatt nemcsak a népről, hanem az itt élt birtokosokról is szükséges volt több adatot közölni.

Néprajzi adataimat több mint félszáz sályi ember közlésének, segítségének köszönhetem. Közülük sokan már nem is élnek. Amit sikerült tőlük följegyezni, pótolhatatlan érték. Különösen sokat köszönhetek Horváth Jánosnak (1896–1980), aki nemcsak kiválóan értett a földműveléshez, hanem igen művelt, sokat olvasó, világosan látó ember is volt. A falu emlékeinek, régi életének valóságos élő adattára. A földművelés, szőlőművelés c. fejezetek adatainak túlnyomó többségét tőle vettem. Ezek nélkül hasonlíthatatlanul szegényebbek lennének Sály néprajzáról való ismereteink.

Adatközlőim nevét betűrendben írom le. Túlnyomó többségük földműves ember, ezért foglalkozást csak eltérő esetben jelzek. Zárójelben születési évük található. Bubrik János (1900), béres, ref., Bubrik Jánosné Tóth L. Margit (1922), ref., Bubrik József (1929), hentes, ref., Csathó Sándor (1886), gulyás, rk., Cseh Béláné Tóth Erzsébet (1925), ref., Cseh Katalin (1949), ref., Csenge Károly (1921), rk., Dargai Gyuláné Petrus Irén (1931), ref., Dargai Gyula (1932), rk., Dósa József (1893), ref., Dósa Józsefné Vanczák Borbála (1902), ref., Dudás Gábor (1904), ref., Emődi János (1876), ref., Emődi Jánosné Flóra Zsófia (1882), ref., özv. Farkas Sándorné Derekas Erzsébet (1921), rk., özv. Fekete Józsefné Varga Zsanét (1908), ref., Gácsi Istvánné Dargai Veronika (1933), ref., Hajdu György (1891), dohányos, rk., Horváth Bertalan (1922), ref., Horváth Bertalanné Kocsis Zsanét (1927), ref., Horváth Dániel (1909) ref., id. Horváth János (1870), ref., id. Horváth Jánosné Tóth Erzsébet (1889), ref., Horváth Jánosné Fekete Zsuzsanna (1904), ref., Juhász Ferencné Molnár Anna (1927), ref., Juhász Gyula (1922), rk., Kiss György (1874), ref., Kiss György (1953), kőműves, ref., Kiss János (1917), ref., Kiss Mihály (1890), ref., Kiss Sándor (1925), ács, ref., Kiss Sándorné Takács Jolán (1928), ref., özv. Kis Végh Bertalanné (1921), ref., Kocsis József (1896), ref., Kocsis Józsefné Horváth Zsuzsanna (1902), ref., özv. Kocsis Györgyné Pinczés Lídia (1892), ref., Kovács József (1917), rk., Kovács Károlyné Horváth Irén (1923), Krokos József (1896), rk., Krokos Józsefné Horváth Borbála (1904), ref., ifj. Krokos Józsefné Nagy Magdolna (1930), ref., Lengyel János (1893), parádés kocsis, rk., Lengyel János (1925), kőműves, rk., Lengyel Jánosné Garad Erzsébet (1929), ref., özv. Máté Györgyné Pinczés Eszter (1891), ref., Mező Györgyné Kerekes Zsuzsanna (1901), ref., Mészáros Bertalanné Fekete Zsanét (1930), ref., Mészáros Bertalan (1924), ref., Mészáros József (1876), rk., Miklavicz Sándorné Horváth Julianna (1941), ref., Molnár Borbála (1889), ref., Molnár Józsefné Révész Máté Borbála (1893), rk., Moroncsik Sándor (1921), rk., Nagy Lajosné Miklavicz Zsanét (1910), ref., Nagy Mátyásné Sályi Anna (1888), rk., Rácz Károly (1890), bíró, rk., Répási Gáborné Tarjáni Róza (1925), rk., Sályi József (1911), rk., Sályi Józsefné Nagy Mária (1914), rk., Sárándi Ferenc (1880), dohányos, ref., Sárándi Ferencné Gaál Kaló Julianna (1885), ref., Szabó Lászlóné Mészáros Erzsébet (1910), ref., Takács Jánosné Farkas Eszter (1904), ref., Tarjáni András (1894), juhász, rk., özv. Tóth Józsefné Bányi Anna (1915), rk., Tóth Lajosné Csorba Mária (1922), ref., Tóth Lajosné Gazdig Eszter (1942), ref., Ujlaki Kovács István (1873), rk., Vanczák Árpád (1931), ref., Vanczák Árpádné Horváth Ilona (19), ref., Vanczák Gyula (1910), ref., Vanczák Jánosné Kósa Rebeka (1887), ref., Varga Gyula (1926), ref., Végh István (1897), ref., Zádori Géza (1925), ref., Zádori Gézné Kocsis Klára (1929), ref., Zádori Sándorné Mizser Julianna (1897), ref.

Az egyes fejezetek anyagának gyűjtéséhez felhasználtam a Néprajzi Múzeum kérdőíveit, gyűjtési útmutatóit.¹

Bükkalja néprajzának első jelentős gyűjtője *Istvánffy Gyula*. Elsősorban a népköltészet érdekelte, de sokat tanulmányozta a népi hitvilágot, szokásokat, sőt az építkezést, települést is.² Egy évvel a Palóc néprajzi tanulmányainak megjelenése után, 1895-ben itt a Bükkalján, Csincsen használja *Vikár Béla* a világon először néprajzi, népzenei gyűjtésre Edison találmányát, a fonográfot.³ Tőle tanulták meg kezelését *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán*, s ide a Bükkaljára még a gyűjtés megindulásának kezdeti időszakában már fonográf-falra jön gyűjteni *Lajtha László* meg *Semayer Vilibald*.⁴ Borsodi népdalokat publikál *Balla Péter*.⁵ A bükki barlanglakásokról ír 1905-ben *Bátky Zsigmond*.⁶ A magyar néprajztudomány nagy alakja, *Györffy István* e tájon nemcsak a matyó népviseletet kutatta, hanem 1928-ban a bükkaljai falvakat is felkereste.⁷ Sályban is járt, és mintegy 80 fényképfelvételein örökítette meg az első világháború utáni évek faluját, népi építkezését, viseletét, használati tárgyait.⁸ A Bükk hegység településeiről ír 1932-ben *Bak János*.⁹ A harmincas éven nagy visszhangot keltő könyveit Bükkalja népéről *Szabó Zoltán* tette közzé.¹⁰

A felszabadulás óta elsősorban a miskolci Herman Ottó Múzeum muzeológusai és külső munkatársai végeznek igen jelentős gyűjtőmunkát a Bükkalján. Így *Lajos Árpád* a folklór területén végzett hatalmas munkát, s főként a népi játékok, népszokások, népzene kutatásával foglalkozott. Jelentős sályi gyűjtést is hagyott ránk publikáltan és kéziratban a HOM Adattárában.¹¹ *Varga László* népi műemlékeinket kutatta.¹² *Bodgál Ferenc* a népi fémművesség területén végzett úttörő kutatásokat, az Észak-magyarországi, ezen belül a bükkaljai néprajzi gyűjtés történetével is több tanulmányában foglalkozott. Ő kezdte el elsőként a Borsod megyei néprajzi irodalom bibliográfiájának készítését, melyből két kötetet publikált.¹³ A hagyományos paraszti erdőgazdálkodás kutatója *Mádai Gyula*.¹⁴ A bükkaljai szőlőkultúra, a magyarországi és kelet-európai összehasonlító szőlészeti és borászati kutatásoknak volt neves tudósa *Vincze István*.¹⁵ Sályban járt és gyűjtött *Kiss Lajos* Kossuth-díjas néprajztudósunk az 1950-es évek végén több alkalommal. Neki köszönhetjük a lebontott Csáky-kastély egyetlen hiteles rajzát.¹⁶ A településsel, építkezéssel, népi iparokkal, népszokásokkal kapcsolatos széleskörű kutatásait a Bükkaljára is kiterjesztette *Bakó Ferenc* Sályban is gyűjtött és tanulmányaiban értékes adatokat közöl

1 BARABÁS Jenő – GILLYÉN Nándor 1979.: UJVÁRINÉ, KERÉKGYÁRTÓ Adrienn é.n.: ERDÉLYI Zoltán, MORVAY Péter: Az erdő néprajza (Bp. 1965.): VINCZE István é.n.: MORVAY Judit 1962.

2 ISTVÁNNFFY Gyula 1894.; ISTVÁNNFFY Gyula 1963.

3 VIKÁR Béla fonográf-falra felvett csincsei népdalait legyezte Bartók. Támlapjai a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályán találhatók.

4 LAJTHA László, Semayer Vilibald bükkaljai gyűjtései ugyanott.

5 BALLA Péter 1956.

6 BÁTKY Zsigmond 1905. 216–217.

7 Tudományos kutatás a bükki falvakban. Magyar Jövő. Miskolc, 1928. július 11.

8 Néprajzi Múzeum fényképgyűjteménye. Bp. F 191238 és 211682 számok között.

9 BAK János 1932.

10 SZABÓ Zoltán 1938.; SZABÓ Zoltán 1936.

11 LAJOS Árpád 1955.; LAJOS Árpád 1958. 101–124.; LAJOS Árpád 1962.; LAJOS Árpád 1965.; LAJOS Árpád 1974.

12 VARGHA László 1960.

13 BODGÁL Ferenc 1958.; BODGÁL Ferenc 1970. A két kötet feltünteteti Bodgál Ferenc Bükkaljával foglalkozó néprajzi tanulmányait, cikkeit is.

14 MÁDAI Gyula 1970. 6–29.; MÁDAI Gyula 1971. 104–109.

15 VINCZE István 1960/a.; VINCZE István 1960/b.

16 Hódmezővásárhelyi Fiókleveletár 3 x-9.

annak néprajzáról.¹⁷ A HOM néprajzi kiadványai és a Borsodi Szemle is gyakran közöl Bükkalja néprajzával foglalkozó tanulmányokat.

Bükkalja népművészetére először a híressé vált matyó népművészet hívta fel a figyelmet. Olyan nagy néprajzos is foglalkozott vele, mint Györffy István.¹⁸ Mezőkövesdi himnuszmintákat publikált Dajaszázyne Dietz Vilma,¹⁹ Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára.²⁰ Mai kutatója Fügedi Márta nemcsak a szűkebb értelemben vett matyó népművészettel foglalkozik,²¹ hanem az egész dél-borsodi Bükkaljának díszítő művészetét kutatja.²² A matyó népdalokat ma Kiss József gyűjti.²³

A sok értékes tanulmány között azonban viszonylag kevés foglalkozik Sállyal. Összefoglaló munka Sály néprajzáról még ezideig nem is készült. Ezért is volt szükség e kötet közreadására. Megjelentetéséhez nyújtott segítségéért ezúton is köszönetet mondok a Sályi Községi Közös Tanácsnak, a sályi Bükkalja Termelőszövetkezetnek, a miskolci Herman Ottó Múzeumnak, Bakó Ferencnek és Fügedi Mártának pedig lektori munkájukért, értékes tanácsaikért.

17 BAKÓ Ferenc 1977. 143–155.; BAKÓ Ferenc 1968. 67–91.; BAKÓ Ferenc 1972. 247–304.; BAKÓ Ferenc 1973–74. 217–285.; BAKÓ Ferenc 1975. 175–220.; BAKÓ Ferenc 1976. 133–176.; BAKÓ Ferenc 1977. 35–37.; BAKÓ Ferenc 1978. 151.; BAKÓ Ferenc 1961.; BAKÓ Ferenc 1983. 333–346.

18 GYÖRFFY István 1956.

19 DAJASZÁSZYNE DIETZ Vilma 1953.

20 FÉL Edit – HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára 1969.

21 FÜGEDI Márta 1976–78. 34–42.

22 FÜGEDI Márta é.u

23 KISS József 1983.

I. ADATOK A FALU MÚLTJÁBÓL

Sály község a Bükk hegység déli nyúlványai között húzódó völgyek egyikében fekszik 12 km-re északra a Mezőkeresztes–Mezőnyárad vasútállomástól (3–4. kép). A földből előkerült régészeti leletek bizonyossága szerint ősidők óta lakik ember ezen a tájon. Sály története azonban csak a honfoglalás után kezdődik, melyről így ír Anonymus, Béla király névtelen jegyzője a *Gesta Hungarorum* című munkájában: „... /Árpád/ vezér és főemberei elhagyták Szerencset, s átkeltek a Sajó folyón azon a helyen, ahol a Hernád vize beleömlik. A Hejő vize mellett ütöttek táborn, egészen a Tiszáig és Emődig, s egy hónapig maradtak ott. A vezér még ott Böngérnek, Bors apjának nagy földet adott a Tapolca vizétől a Sajó folyóig, amelyet most Miskolcnak hívnak, azonkívül odaadta neki azt a várat, melyet Győrnek (Diósgyőr) mondanak. Ezt a várat Böngér fia Bors a maga várával, Borsoddal egy vármegyévé tette. Azután Árpád vezér és nemesei innen felkerekedve a Nyárad vizéig (most Sályi patak) vonultak, s táborn ütöttek a patakok mellett attól a helytől kezdve, melyet most Kácsnak mondanak. Árpád itt nagy földet adott Ócsádnak, Őrsúr apjának. Őrsúr, a fiú aztán ott, annak a folyónak a forrásánál várat épített, amelyet most Őrsúr várának hívnak.”²⁴ „A megye ősnemzettségének az Őrsúr nemet kell tekintenünk – írja Györffy György –, amely megtelepedésekor elnyerte a Sajótól az Eger patakig terjedő Bükkalját s a mögöttes hegyvidéket. Az Őrsúr–nem szállásterületének kisajátítását a X. század második felére vagy István király uralkodása idejére tehetjük.”²⁵

3. kép: Ásatás Őrsúr várában

24 ANONYMUS 1977. 105–106.

25 GYÖRFFY György 1963. 740.

Örsúr vára sajátos technikával épült. Gerendákból, szálfákból sáncokat építettek, közejük köveket, törmelékeket szórtak, az egészet leföldelték, aztán meggyújtották. Kiegett, s olyan erős, hogy ezer éve áll. A vár nem annyira stratégiai célokat szolgált, hanem Örsúr vagyonának védelmét. A vár tövében aztán a várbírtok népe megtelepedett, s falut épített magának, melyet *Váraljának* (*Várallya*) neveztek. A hely kiválóan alkalmas volt a letelepülésre. Bővízű forrás mellett feküdt, melynek vize télen sem fagyott be. Az erdő vadat, vadgyümölcsöt, a patak vize pisztrángot, rákot adott a megélhetéshez. A mellette lévő sík terület földművelésre is alkalmas volt, az erdei tisztásokon pedig legeltetni lehetett. Nem csoda, ha először itt létesült a falu. Mikor azonban Örsúr nemzetsége, melyet később unokájáról, Tiboldról neveztek, különböző ágakra szakadt, szükségessé vált, hogy a völgyekben lejjebb húzódnak az utódok, s azokban is településeket hozzanak létre. Így a Várallyai ágon kívül a Leányfalvi ág, a Tiboldok Sályi és Bikki ága, majd a Daróci és Geszti ág is alapít egy-egy falut.

Várallyát először 1292-ben említik. „Várallya . . . Örsúrvára alatt kialakult helység. Az innen nevezett Örsúr (Vrusur) nemzetségbeli Váraljai Lőrinc 1292-ben hozzájárul Bikk és Hejőtő, Bogorbesenyő (Heves m.) és Ábrány eladásához. Imre 1332-ben választott bíró a megyében.”²⁶ Váraljának temploma is épül (valószínűleg a XIV.sz. elején), melynek alapjait először a miskolci Herman Ottó Múzeum régésze, Gádor Judit tárta fel. A körtemplomnak önálló jövedelemmel rendelkező papja is van, s így Váralja szerepel a pápai tizedlajstromon is 1332 és 37 között. A lajstrom adatai szerint Váralja papja egyházi adóját kb. 10–12 telek (család) után kapta.

Sály első említése *Györffy György* szerint 1348-ban történik. „1348 Nicolaus filius Petri Aba de Saal.”²⁷ (Miklós, a sályi Aba fiának, Péternek a fia.) Ekkor még a nagyobb, jelentősebb település Váralja. Sálynak évszázadokig nem épül temploma, nincs plébániája. A reformációtól kapja majd első templomát. A termelésre a XI.sz. második felétől a XIII.sz. elejéig az a jellemző, hogy az állattartás mellett a földművelés is egyenrangú szerepet kap.²⁸ Mire Sály első oklevélbeli említése megtörténik, már túl vagyunk a tatárjárás pusztításán. Hogyan érintette ez Sályt? – nem tudjuk. A nagyobb pusztítást inkább a megye alsó részén, a Tisza síkságán tette, mivel az erdővidéken a lakosság jobban el tudott rejtőzni, s így kevesebb volt a vesztesége. Mikor elvonultak a tatárok, a rejtekhelyekről előjőve újra építhette elpusztult falvait. Az újraépítés éveiben az életmódban, termelésben is döntő változás történik. A földművelés kapja megszerte a nagyobb szerepet. 1307-ben már költöző jobbágyokról olvashatunk, 1325-ben pedig a följegyzések már az egységes jobbágyság jeleként borsodi „népeket azaz jobbágyokat (populos seu iobagiones) említeneek. . . A földesúri népelemek útja e küzdelmes korszakban is elvezetett a szabad költözéssel biztosított egységes jobbágyság kialakulásához.”²⁹ A megművelt földön elsősorban gabonát termelnek, s ezt a Nyárad (azaz Sályi patak), a Kácsi meg az Eger patak vizével hajtott vizimalmokban őrlik meg. Ebben a korban Ábrány, Nyárad és Kács malmairól van adatunk.³⁰ Szőlőműveléssel még nem találkozunk. (Erre a megyében csupán az Eger melletti *Szőllős* falu neve enged következtetni.) Továbbra is jelentős az állattartás. 1271-ben *Bél-*

26 GYÖRFFY György 1963. 814–815.

27 NAGY Imre – TASNÁDI NAGY-Gyula 1878–1920. 207.

28 GYÖRFFY György 1963. 743.

29 GYÖRFFY György 1963. 146–147.

30 GYÖRFFY György 1963. 47.sz. jegyzet

4. kép: Falmaradvány Örsúr várában

tokosok szintjére süllyedtek.” Elszegényedésük nemcsak annak a következménye, hogy az új birtokosok ha kell, erőszakkal is elveszi a földet a régi birtokosoktól, hanem azért is, mert a régi családok, így az Örsúr utódai is egyetértés helyett folyton ellenségeskednek egymással. A régészek véleménye szerint Örsúrvára déli részén is azért épül kőből erősség a régi földvár déli sarkában, hogy a családi villongások idején nagyobb védelmet találjanak benne.

A család ágai pereskednek, birtokrészeket adnak el. Pereskedik pl. a Várallyai-ág a Sályi-ággal azért, mert a sályi ághoz tartozó IX. Miklós a Várallyai ághoz tartozó VI. Miklóst, István fiát Leányfalván (Sály és Ábrány közti falu) állítólag véletlenségből megölte. A per vége az lett, hogy vérdíj fejében IX. Miklósnak át kellett adnia mészályai (várallyai) és dorogmai részeit IV. Jánosnak és II. Péternek. Az erről szóló, az egri káptalan előtt kötött egységéről szóló okiratban szerepel először Sály neve (L. 6.sz. jegyzet). Földet veszítenek el egyszer pl. 3 szolga megöletéséért. Együttesen perel II. Tibold és II. János 1323-ban Körtvélyesi Pál ellen. I. János nőtestvérének hozományi pere folyik volt férjének atyjafiai ellen 1324-ben.³² A perekkel nemcsak a család ereje gyengül, hanem a birtokon élő jobbágyok is kárt vall.

A Tiboldok könnyelműségéről tudósít az egri káptalan 1549. július 25-én kelt oklevele is. Az oklevél szerint Daróczi Tibolt Zsigmond fia, István azt vallotta, hogy mivel anyja, Kenderessy Zsófia s ennek férje, az ő mostoha apja, Kunovich Miklós minden apai javait elherdálták, Balassi Zsigmondot kérte gyámjául mindenféle javaiban.³³ Elgondolkodtató, hogy mindez Buda várának a török általi elfoglalása után nyolc évvel történik. Ki tudott volna a töröknek ellenállni, mikor jó uraink azzal foglalatostkodnak, hogy birtokokat herdálnak, pörösködnek, törvénybe járnak. Nem csoda, ha nincs erő, mely el tudná hárítani a népre zúduló mérhetetlen veszedelmet.

Az okmányok, fennmaradt írásos adatok nem is szólnak ezekben az időkben a népről. Még a XVI. században is csak a birtokosokról olvashatunk. Így csak következtethetünk arra, hogyan is élt a nép, így a sályi is ezekben az évszázadokban. A viszálykodó földesurak alatt sokat romolhatott a helyzetük. Sályba is elérhettek az 1514-es Dózsa-féle

ről ismerünk adatot egy nemzeti gazdaság állatállományáról, amely 3 lóból, 3 ökörből, 1 apró baromból és 7 disznóból áll.³¹

A tatárjárás után megyénk területén is hozzákezdnek a várak építéséhez, mert bizonyosodott, hogy csak azok nyújthatnak védelmet a tatárrokéhoz hasonló támadások ellen. Eközben a földbirtokok nagy része új nagybirtokosok kezére jut, „akik mellett a régi birtokos réteg, az elszegényedett Örsúr és Miskolc-nembeli családok a középbir-

31 GYÖRFFY György 1963. 746.

32 KARÁCSONYI János 1901. 419–425.

33 Országos Levéltár Táblai Osztály 4278.sz.

parasztlázadás hullámai, a leverését követő szomorú következmények. Aztán jöttek a mohácsi vész utáni nehézségek. A XVI. században csak a szabadon terjedő reformáció gyújt némi reménységet, s ad eddig nem remélt lehetőségeket a kisemmizett jobbágságnak. Legalább egyházi vonalon hallathatja szavát, mert az egyház élén álló consistoriumba bekerülhet, résztvehet annak kormányzásában.³⁴ Arra is megnyílik lehetősége, hogy gyermekét iskolába járassa. Az eddig eltelt félezer év alatt még csak eszébe sem jutott senkinek, hogy iskolát, tudást kellene adni a népnek. A reformáció hozza a falusi iskolák, meg a felsőbb iskolák alapítását. A sályi református egyház 1581-ben alakul meg az eklézsia alapítás első: Perényi–Bebek korszakában.³⁵ Sajnos, mégsem tudott egyelőre kibontakozni mindaz a lehetőség, mely ekkor a sályi nép előtt is feltárult, mert rövidesen jött a török pusztítás, és másfél évszázaddal visszavetett mindent.

1596-ban éli át Sály népe történelme legnagyobb pusztulását. Eger eleste és a szerencsétlen kimenetelű mezőkeresztesi csata után a vármegye déli felét, benne Sályt is elpusztítja, felégeti a török. Valóságos romhalmazzá válik Dél–Borsod. Mivel a négy járásból álló megyének ez a déli, negyedik járása szinte teljesen elpusztult, a vármegye külön határozattal meg is szünteti, s néhány évtizeden át csak három járásból áll Borsod vármegye.

Sály felégetése ősszel történt. Közelgett a tél. A megmaradt lakosság hajlék és élelem nélkül maradva rettenetes nélkülözéseken ment keresztül. A hagyomány úgy tartja, hogy a falutól északra fekvő Tarizsa–hegy oldalába vágott pincelakásokban húzódtak meg a katasztrófát átélő, megmaradt emberek.³⁶ Évtizedeken át nem is mertek visszamenni a faluba, hogy elpusztult házaikat felépítsék. Portyázó török csapatok támadásától, harácsolásától mindig lehetett tartani. Ezért még csaknem száz év múltán is arról számol be egy összeírás, hogy összesen tíz ház van Sályban és csak négyben laknak. Hat teljesen pusztán áll.³⁷ A környéken sem jobb a helyzet. Geszten 6 házból ugyancsak négyet laknak, Felő–Ábrányban 19-ből ötöt. Sőt Keresztesen 74 házból is csak hatot laktak. A vármegyében 780 pusztán álló ház állott ebben az időben és csak 480 olyan parasztház volt, melyben emberek éltek. Nem volt, aki művelje a földeket. A vármegyei követek írják az 1687. okt. 4-i országgyűlésen a következő sorokat: „Ekénket megszárazstván, vármegyénkben csak a sok gordony, bogács kóróval és tövissel felnőtt pusztá mezeinket látjuk.”³⁸

A földesurak is inkább Miskolcra húzódnak, ott viszonylag nagyobb biztonságban lehetnek. Valószínűleg itt élhet 1655-ben Sály földesura is: Örsúr nemzetségének utolsó férfi tagja: Tibold Zsigmond. Erre enged következtetni az az okmány, mely szerint megengedi neki a városi tanács, hogy kisfiát az Avasi templom belsejében temettethesse el. Egy XVII. századi okiratról ezt olvashatjuk: „1655-ben a templomba való temetkezés újabb példájáról értesülünk, amikor is Tibold Zsigmondnak engedi meg a városi tanács, hogy kisfiát az avasi templom belsejében temettethesse el, amiért viszont ő kötelezi magát, hogy a deákok éneklő helyéül egy becsületes chorust építtet a saját költségén.”³⁹ Ilyen kéréssel csak miskolci lakos fordulhatott a városi tanácshoz. Mivel elveszti egyetlen fiú örökösét, birtokait, köztük a sályit is, az 1657. évi Jászói konventen 3000 forint ellenében feleségére, Kakasfalvi Csuda Zsuzsannára hagyja. „Ezt az egységet jóváhagyta I. Lipót király, az erről szóló, kutyabőrre írt királyi levél jelenleg Sappelt Kálmán uradalmi intéző birtokában van – írja *Barsi Lajos*: Ez a sályi Szepessy–féle kastélyból nemrégiben

34 A sályi reformált egyház Igazgatói Tanácsának jegyzőkönyve

35 BOROVSZKY Samu 1909. 99.

36 Elmondta Horváth János (1896), Sály

37 BOROVSZKY Samu 1909. 353.

38 BOROVSZKY Samu 1909. 354.

39 SZENDREY János 1890. 520.

napvilágra került királyi levél megdönti Borovszky és más történészek azon állítását, hogy a sályi Tibold család fiú ága a XV. században kihalt, mert e szerint a Sályi Tibold Zsigmond 1655-ben még élt. Ő volt az utolsó Sályi Tibold, vele halt ki ez a család az 1660. évben.⁴⁰

Ezt a királyi levelet gyermekkoromban magam is láttam. Sajnos a második világháború alatt nyoma veszett. De hogy valóban megvolt, bizonyítja ifjabb Szepessy Pálnak, Csuda Zsuzsánna és második férje, Négyesi Szepessy Pál fiának naplója is. Ennek 21 oldalán frédessanyjának és első férjének egyezségéről, a 3000 forintról és az írás „confirmáltatásáról” (megerősítéséről). Így szól a naplórészlet: „Sályi Józsaág dolgai folyása s folytatása. Ezen jószágot jó emlékeztű édes Uram Atyám, üdösbik Szepesy Pál Uram Asszonyom Anyámmal Nemzetes Csuda Susánna Asszonnyal az Tibolt Leányoktul és azoknak successoritul (örökösétül) egynéhány Ezerekben accipialván (megvásárolván) s mind azokban mind ezekben is egész securitást (biztonságot) nem remélvén fordítottam elmémet mint üdösbik attyafi arra, miképpen ennyi szüléméktől exolvált (kifizetett) pénzük után leheszen securitásunk ezen Sályi jószágokban. Az mit ezen dolog végben vitelében munkállótam eképpen: Elsőben fellyül említett Asszonyom Anyám első ura s férje néhai Sályi Tibold Zsigmond uram tett káptalanban három Ezer forintokig való fassiót (egyezséget) ő kegyelmének, ezen fassiót confirmáltattam az Felsőleges Leopold Császárral.”⁴¹

Kakasfalvi Csuda Zsuzsánna még fiatal lehetett, mikor első férjét, Sályi Tibold Zsigmondot elvesztette, mert még utána 51 évet élt. Kár, hogy alig van adatunk erről az érdekes asszonyról. Jóformán csak annyit tudunk róla, amennyit fia naplója, meg a sályi ref. egyház protocolluma jegyez fel (ez is csak a XIX.sz. végéről való). Családja Erdélyből, a Nagyszeben környékén lévő Kakasfalváról származik. A Csuda nevet a szájhagyomány szerint azért kapta, mert „koraszülötként, hogy élni maradjon, meleg disznóházba göngyölítve nevedett fel az anyja méhében töltendett időig.”⁴² Aztán jó ideig semmit sem tudunk róla. Azt sem, hogy az erdélyi leány hogyan ismerkedett meg a Bükkalján lakó utolsó sályi Őrsúr ivadékkal, akinek felesége lett. Férje halála után rövidesen, talán még 1661-ben ismét férjhez megy Négyesi Szepessy Pálhoz. „A Szepessy család Borsod vármegye régi előkelő, birtokos nemesi család, amely a hajdani Bihar és Szatmár megyében virágzott Szepessyekről eredeztetik. Bihar megyében feküdt Szepes nevű helység . . . melyről annak egykori birtokosa, a Szepessy család nevét vette.” A család évszázadok óta fontos szerepet töltött be az ország életében. Országgyűlések jegyzőkönyveiben találjuk nevüket.⁴³ A XVI. századi török harcokban is kitüntetik magukat a Szepessyek, ezért Buda körül királyi birtokokat kapnak. Innen csak Buda eleste után költöznek Egerbe. Ekkor szerzik meg a Tisza melletti Négyes falut, melytől aztán nemesi előnevüket vették. Eger várának 1552-iki védelmében úgy tudjuk, hét Szepessy esett el. Az életben maradtak ezután Miskolcra költöznek, s a Meggyesalja nevű utcában telepednek le. Szepessy Pál nagyapjáról is azt olvashatjuk, hogy 1618-ban Borsod megye országgyűlési követe, édesapja, György pedig 1641-ben mint Borsod vármegye esküdtje hivataloskodott.⁴⁴ (I.) Pálról pedig 1659-ben jegyzik fel, hogy ő az országgyűlésen a vármegye követe.⁴⁵

40 BARSÍ Lajos 1930.

41 NÉGYESI SZEPESSY Pál naplója. B.-A.-Z. megyei Levéltár 21.

42 A sályi reformált Egyház Igazgató Tanácsának Jegyzőkönyve. Kezdve 1876 május 7 dikén Édes Ábrahám elkész által. 1-2. (Értesítéseit Kakasfalvi Csuda Zsuzsánna leszármazottaitól, a hajdani Négyesi Szepessy uradalom akkori tulajdonosaitól vette.)

43 NAGY Iván 1863. 667.

44 NAGY Iván 1863. 668.

45 BOROVSZKY Samu 1909. 360.

Szepessy Pál Kakasfalvi Csuda Zsuzsannában olyan feleséget kapott, aki társa tudott lenni javainak igazgatásában, sőt gyarapításában, emellett egyetértéssel kísérte, talán tanácsaival is segítette közéleti tevékenységét. Boldog családi életet éltek. Zsuzsanna öt gyermekkel ajándékozta meg férjét. (II.) Pál, János, Márton, Erzse és Kata volt gyermekeik neve.

Sály ezekben az években még mindig nem tudta kiheverni az 1596-os török pusztítást. Szepessy Pálék igyekeznek talpraállítani. Bár még halála idején is csak maroknyi lakosságról tudósít a fent idézett 1685-ös összeírás (igaz, a faluban csak négy házban laktak, de a tarizsai barlanglakásokban többen is élhetnek), jó gazdálkodásuknak tudható be, amiről a nagy pusztulás közepette egy másik összeírás tudósít, hogy „... Miskolcon kívül jó szőlőskertekkel dicsekedtek: Darócz, Sály, Geszt.”⁴⁶ A gazdálkodásnál azonban sokkal több időt és energiát követel Szepessy Páltól a közéleti tevékenység. Az 1662. évi kassai országgyűlésen tiltakozik az ellen, hogy a nádor 8000 főnyi német katonaság elszállásolását, élelmezését követeli Borsod vármegyétől. Határozottan kijelenti, hogy ehhez semmiféle beleegyezését nem adja, „tekintettel azon ármádának kegyetlenkedésére, öldöklésére, dúlására, erőszaktételeire, kastélyoknak, nemes udvarházaknak, templomoknak, parochiáknak és iskoláknak felveretésére, dúlására, prédálására . . . A szegénység fejének ol-talmát és élete táplálását keresvén, néhány ezren közülük a lengyelországi Krajnára, némely részük a török földjére bujdosott s tovább is a haza pusztulásával azon föld népét veszedelmes bujdosástól félthetni . . . Ennek a tűzzel majd megégő s mindenestől megemésztendő szegény hazának éhbel halásra jutott megmaradt maroknyi lakosít szánja és tekintse, a nagy Isten kedvéért könyörüljön rajtuk (a nádor) és orvosolja meg e nagy inségünket, mely az emberi emlékezetet felül haladja.”⁴⁷ Sálnak történelme folyamán nem akadt még földesura, aki a nép érdekében ilyen szenvedélyesen tudott volna szót emelni.

Sokat kell harcolnia a református nép elnyomása ellen is, mert ebben az időben Észak-Magyarország református népe sokat szenvedett Báthory Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc törvényellenes fellépései miatt. „... /A/ sokféle politikai és vallásügyi visszaélések érthetővé teszik, hogy Borsod vármegye és az egész Felvidék készséggel csatlakozott a Wesselényi-féle összeesküvéshez. Wesselényi Ferenc özvegye, Széchy Mária 1668. aug. 18-ikára Szendrőre hitta össze azt az értekezletet, melyen az összeesküvők elhatározták, hogy Apafi Mihály fejedelemmel szövetkeznek s nyíltan kitűzik a fölkelés zászlaját. Ezen a gyűlésen résztvettek a vármegye képviselőiben Szepessy Pál (aki 1666-tól a megye alispánja), Szuhay Mátyás, Szentpéteri István és még többen . . . Azonban, míg a készülődések folytak, az összeesküvők közt áruló akadt Iványi Fekete László személyében, ki a bécsi udvart értesítette a készülő mozgalomról. Megkezdődtek az elfogatások. Szepessy Szuhayval Erdélybe menekült.”⁴⁸ Elkobozta, „confiscálta a királyi kamara Szepessy Pálnak is minden javait.” Ő azonban Erdélyben tovább folytatja tevékenységét a magyar szabadság ügyéért. 1671-ben a bujdosók követségbe küldik Isztambulba, hogy a Török Porta engedélyét megszerezzék a Habsburg-ellenes mozgalomhoz.” 1672-ben egyik vezetője a bujdosók első támadásainak.⁴⁹ Komoly sikereket is ér el. Színánál 1672-ben megveri Spankau császári tábornok seregét.⁵⁰ Még ebben az évben Kassát ostromolja Thököly Imrével együtt. Aztán „cselédestől kijöve visszafoglalja egész előbbi miskolci és borsodi jószágait.”⁵¹

46 BOROVSZKY Samu 1909. 156.

47 BOROVSZKY Samu 1909. 382.

48 BOROVSZKY Samu 1909. 390.

49 KENYERES Ágnes 1967. 762.

50 Révai Nagy Lexikon. Bp., 1925. XVII. 537.

51 KOMÁROMY József 1969. 288–292.

Azonban még ebben az évben Györkénél csatát vesz, s újra menekülnie kell Erdélybe. 1678 őszén Thököly Imre áll a kuruc hadak élére. Szepessy Pál csatlakozik hozzá. Egyik főembere, hűséges segítőtársa lesz. Vele harcol csatáiban. Az 1683-i kassai és később a tályai rendi országgyűlésen a katonai jellegű fejedelmi központosítás politikáját képviseli a nemességgel szemben.

Míg Thököly kezében volt a hatalom, birtokai, köztük a sályi is, Szepessy Pál tulajdonában voltak. Bár a hadjáratok és a politikai tevékenység miatt nem sok ideje maradhatott a velük való törődésre. Ezt bizonyára felesége, Zsuzsánna asszony pótolta. A halál 1685-ben Ónodon érte. Miskolcon temették el.⁵² Így már nem érte meg Thököly szabadságharcának bukását, mely maga után vonta birtokainak a Habsburg uralkodó általi újabb elkobzását. Erről már Pál fia írja naplójába a következő sorokat: „Már akkor szegény apám uram meghalván, a Kamara minden jószágunkat confiscalta, nem hagyván meg szegény Asszonyom Anyámnak és nekünk árváinak csak egy talpalattnyi jószágot, vagy annyi élelmet sem, amellyel csak egy napja is megélhettünk volna, hanem keserves szükségre jutottunk.”⁵³

Ifj. Szepessy Pál a lengyel király támogatásával valamint váltságdíjak fizetésével, s főként édesapja kuruc magatartásával való szembefordulással visszaszerzi elkobzott birtokait, így a sályit is. A sályi jószágnak „én forgattam dolgait Asszonyom Anyámmal”, – írja naplójába ifj. Szepessy Pál. Sályi tartózkodásának ma is meglévő emléke az az úrasztali cinkanna és keresztelő tál, melyet 1690-ben ajándékoz a sályi ref. egyháznak. Ez az egyház legrégibb emléke. Azt bizonyítja, hogy 1690-ben önálló sályi ref. egyháznak, sőt templomának is kellett lennie, melyben az úrasztali edényeket használták. 1705-ben már harangja is van a ref. templomnak. Valószínűleg ez is ifj. Szepessy Pál ajándéka. Melléje 1710-ben Csuda Zsuzsánna még egyet öntet az akkor uralkodott kolerától való szerencsés megszabadulása emlékére.⁵⁴

1711-ben meghal Kakasfalvi Csuda Zsuzsánna. A hagyomány azt tartja, hogy a mai ref. templom úrasztala alatt lévő sírboltban van eltemetve. Itt állott a régi templom is. Zsuzsánna gyermekei megosztottnak a birtokokon. A sályi birtokot János kapja „... minden hozzá tartozandó appertinentiájával és praediumbeli részekkel, odavaló két malmokkal és egy Törővel.”⁵⁵ Szepessy János még ez évben harangot öntet a sályi ref. egyháznak, 1713-ban pedig templomot építtet. Helyesebben újjáépítteti a régit, melynek kő ajtókeretét 1826-ban, a templom összedőlése után beépítik az 1826-tól 1845-ig épülő, ma is meglévő templom falába. Felirata: G n s D m s Joh. Szepesi D M fieri curavit in A o 1713. Magyarul: „E ház újjáépítéséről gondoskodott Nemes Szepesi János az 1713. esztendőben.” Az első templomot valószínűleg /I./ Szepessy Pál és Csuda Zsuzsánna építtette. Ennek tornyába kerülhetett az 1705-ben, 10-ben és 11-ben öntetett harang. Három harangot aligha öntettek volna, ha nincsen templom.

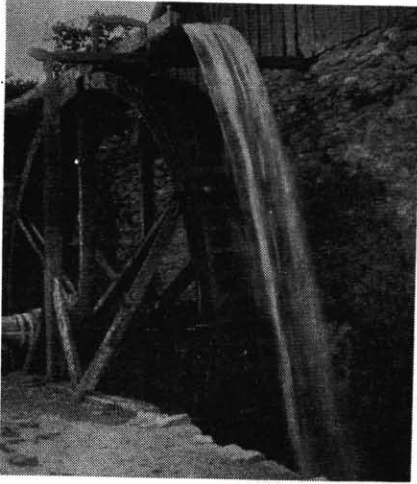
A templom megjelenése a lakosság számának megnövekedését is mutatja. Erre a dicális összeírásokból is tudunk már következtetni. Azért nem a teljes lakosságról tudósítanak a dicális összeírások, mert csak az adózók adatait tüntetik fel. Nem szerepel azonban rajtuk a földesúr, az adót, tizedet nem fizető nemes, a pap, s ha van, a tanító. Meg a jobbágyok sem, mert ők meg robottal, természetbeni munkával és tizeddel tartoznak az uraságnak a használatra kapott földért. Csak az u.n. libertinusok meg taksások (bért fizetők) névsorát, adatait tartalmazzák ezek az adóösszeírások. 1700-ban az ónodi járáshoz tartozó

52 KENYERES Ágnes 1967. 762.

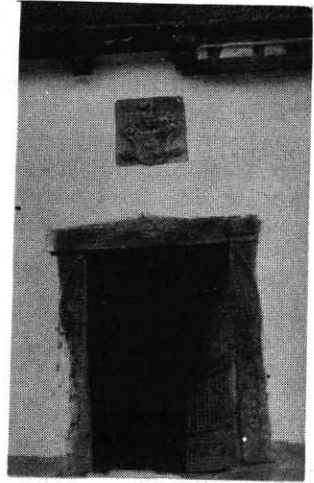
53 Ifj. NÉGYESI SZEPESSY Pál naplója

54 ÉDES Ábrahám 1898.

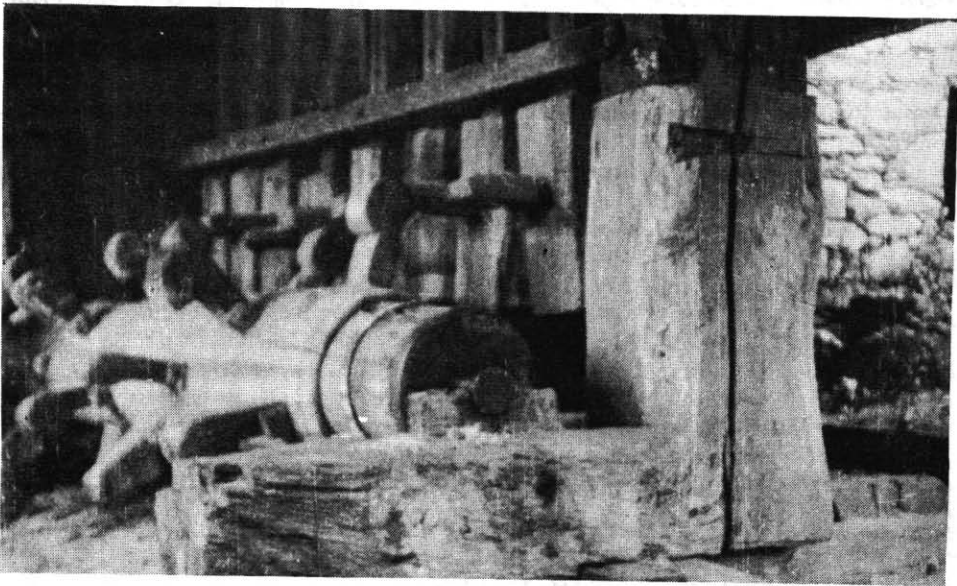
55 DÖMÖTÖR Sándor 1979. 64.

5. kép: Urasági vízimalom. (Györffy István felvétele F 211607)

6. kép: A malom bejárata
köajtókerettel, fölötté kő-
ből faragott címer. (Györffy
István felvétele F 211605)

7. kép: Kendertörő. (Györffy István felvétele F 211630)

Sáally-ról a következő adatok találhatók a Borsod Vármegye Nemesi Közigazgatásának iratai között lévő dicalis (adó) összeírásán.⁵⁶ Adózik 25 személy. (Ez a szám ennyi családot jelent. Az adatot 6-tal beszorozva kb. 150 főnek felel meg az adózó családok lélekszáma.) Ez a 25 család adózott 31 ökör, 28 tehén, 9 tinó, 4 ló, 112 juh, 23 kecske, 52 sertés, 6 akó bor, 46 köböl búza, 34 köböl árpa, 7 köböl zab, 22 köböl köles, 5 család méh és 2 db pálinkafőző üst után. Váraljáról (ma Lator) viszont nincs dicalis összeírás. Az olvasható ki belőle, hogy a súlypont Sályra tolódott át. Váralja egyre jelentéktelenebbé vált, s inkább mint Sályhoz tartozó pusztá szerepel már ebben az időben. Temploma elpusztult, papja nincs. Földjei is a sályi birtokhoz tartoznak. Az 1700-as adatokból kitűnik, hogy Sályban jelentős az állattartás. Főleg szarvasmarhákat tartanak. A földet is ökrökkel szántják. Igen kevés még a ló. Sertésből azonban kettő is esik egy családra. Gabonaművekből inkább búzát, árpát, kevés zabot, de meglehetősen sok kölest termelnek. Van már szőlőművelés is az uradalmon kívül. A pálinkafőző üstök pedig gyümölcstermelést feltételeznek.

A dicalis összeírásokban aztán egyre kevesebb adózó szerepel. Pl. 1726-ban 9, 1729-ben 4, 1737-ben 6, 1738-ban 8 adózóról olvashatunk.⁵⁷ Ez azonban nem a lakosság fogyását jelzi, hanem az adózók számának csökkenését. Valószínűleg felszívja őket az uradalom, s az urasági szolgálatban állók száma növekszik velük.

1748-ban Szepessy János fia, László, „Sályi Helységnek Örökös Földes Ura” szerződést (contractus) köt jobbágyaival, melyet felesége, Nikházi Kata ír alá helyette. Ez a szerződés az akkori viszonyok között meglehetősen kedvező a jobbágyokra nézve. Csak 12 napot tartozik évente szolgálni a jobbágy, azután nem kényszeríthető további robotra. Veteményes kertje (mai szóval háztáji) után dézsmát nem fizet, aratásra nem „kényszerítetik”, s szabadon költözködhetik. Ha ezt a szerződést betartják, akkor a sályi jobbágyoknak hasonlíthatatlanul jobb dolguk lett volna, mint a másutt lakóknak. Sajnos, csak egy esztendeig tartotta be az Uraság a contractust, panaszzal a sályi jobbágyok 1770-ben a szerződés hátlapjára írott Jegyzetben.⁵⁸ Nem tizenkét napot dolgoznak egy évben, hanem annyit, amennyire csak szüksége van az uraságnak. „Az aratásra is erőszakosan hajthatnak. Így mintegy Huszonegy esztendőktől fogva . . . sem Urbáriumunk, sem Contractusunk nintsen . . . Ha magunkat mentegetjük s el menni nem akarunk az Házbul a Helységből kihányattunk. Ha dolgunk ezután így lészen és a Tettes Nemes Vármegye kegyes Prosectorunk nem lészen, elpusztulunk és semmivé leszünk”, — szól a panaszu. Négyesi Szepessy László tehát éppen úgy nyúzza jobbágyait, mint más uraságok. Ősei hitét is elhagyja. 1752-ben katolizál, hűséges embere lesz a bécsi udvarnak, s mindezekért Mária Teréziától 1775-ben báróságot is kap. A sályi jobbágyok panaszaival egyidejűleg a készülődő Urbárium 9 pontjáról is kérdéseket tesznek fel, s az erre adott válaszokat.⁵⁹ Sály Helység Urbáriumához csatolják, melyet 1771. aug. 15-én írnak alá hivatalosan: Hegyi István községi jegyző, Petrus János mint községi Fő Bíró, Kovács György és Tóth Mihály, mint Törvény Bíró.⁶⁰ Az Urbárium szerint egy (egész) „Jobbágy-Házhelyhez” járt Sályban 26 hold szántóföld, 10 hold rét. Ezért tartozott a jobbágy 52 napi marhas robottal, vagy e helyett 104 napi kézi szolgálattal. Tartozott kilencedet adni „mindenfélé termésből”, kivéve a kendert és lent. Azonkívül esztendőnként 1 Ft bérletet, 1 öl tűzifát, 6 font „fonyást”, 1 itze kifőzött vajat, 2 kappant, 2 csirkét, 12 tojást adó címén fizetni. A félhelyföldesek ennek a felét szolgáltatták. A földnélküli zsellérek (inquilinusok) pedig 18 napi kézi szol-

56 B.-A.-Z. megyei Levéltár Act.Pol.Mat.III.Fs.I.Fr.503.

57 B.-A.-Z. megyei Levéltár Act.Pol.Mat.III.Fs.I.Fr.546.,625.,636.

58 BmL Act.Pol. XXII. 1.306-hoz csatolva, Notandum.

59 B.-A.-Z. m.L.Act.P I.XXII.1.306.Sályi Helység lakosainak az ide írt 9 Punctumokra lett valóságos feleletei, Sály Helységnek Urbáriumához csatolva.

60 B.-A.-Z. m.L. Sály Helységnek Urbárium. Act.Pol.XXII.1.306.I.§.

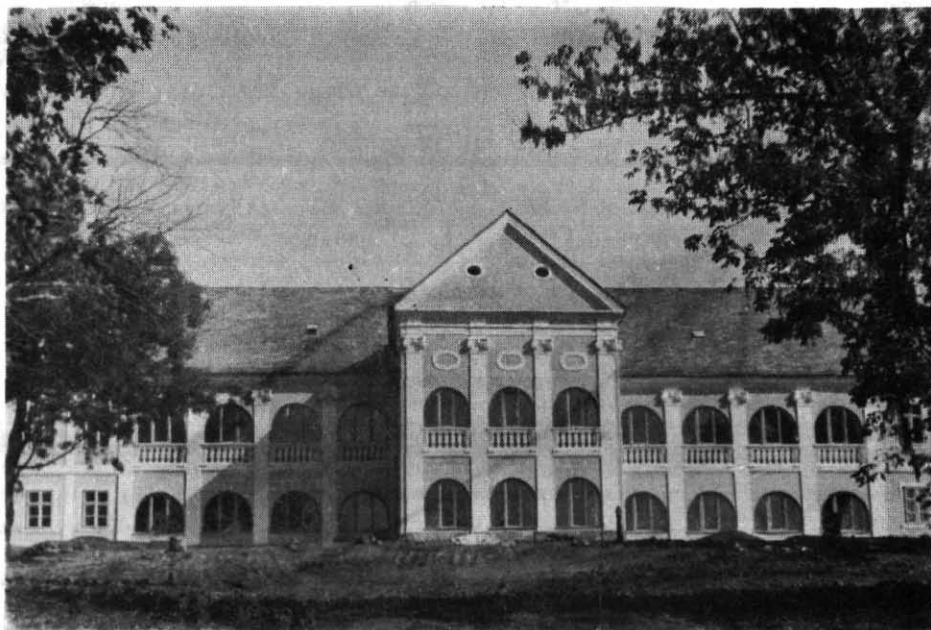
gálattal és 1 Ft árendával tartoztak az uraságnak. Voltak még u.n. subinquinusok (háznélküli zsellérek) is, akik 20 hold közös földet, 10 hold közös rétet használhattak.

Az Urbarium azért is jelentős történelmi dokumentuma Sályinak, mert ebben névszerint is fel van sorolva 105 jobbágycsalád. Mivel akkor még anyakönyvet sem vezetnek, tulajdonképpen ez az első hiteles névsor a sályi jobbágyokról, akik között most már „szabad menetelű” és „örökös” jobbágyokat is találunk. Feltűnő, hogy a családnevek túlnyomó többsége magyar. Az idegen hangzású családi név nem éri el a 10 %-ot sem. Pedig a súlyos pusztulások, véresvesztések pótlására a Szepessyek idegen, főleg szlovák családokat telepítettek Sályba is. Az Urbariumban felsorolt idegen hangzású családneveket ma is viselik Sályban. Ennyi idő után azonban teljesen asszimilálódtak ezek a családok és kultúrájukban magyar hagyományokat őriznek. Az 1771-es magyar nevű családok is csaknem mind megtalálhatók a mai faluban. Ilyen, az Urbariumban felsorolt és ma is meglévő sályi családnevek pl.: Kocsis, Fekete, Tóth, Vanczák, Mészáros, Rác, Takáts, Seress, Gazdig, Molnár, Farkas, Ducza, Kováts, Szabó, Pengér, Lojkó, Miklavicz, Varga, Kiss, Simon, Máté, Garad, Bubrik, Havris, Emődi, Cszmadia, Szegő, Menyhárt, Kerekes, Dudás.

1769-ben kezdi el vezetni a sályi ref. egyház anyakönyvét Balogh Pál lelkész. Ettől kezdve rendszeres adataink vannak a sályi emberekről. A falu első tanítójának, Pásztor Jánosnak a nevét 1766-ból ismerjük.⁶¹ 1789-ben kezdi vezetni a ref. egyház első Protocollumát Bizony Pál lelkész. Az eklészia élén a consistoriummal igyekezett nagy rendet tartani. Megidézte nemcsak a templomkerülőket, hanem a veszekedőket, „botránkoztató személyeket”. Kiszabta a büntetéseket. Ezekből a jegyzőkönyvekből már képet nyerünk az akkori idők mindennapi életéről, sőt néprajzi adatokat is találunk bennük. Az első néprajzi adat is a Protocollum 1791. évi bejegyzéséből olvasható: „A zabolátlan Ifj tselédnek, Szolga avagy Szabad Legénynek társaságokba magokat elegyítő leányoknak és menyetskéknek (amint némely Helységekbe meg volt eddig ez az Isten ostarát reánk tettető igen vétkes rossz szokás) a botránkoztató vendégeskedéseknek, muzsikálásoknak, tántrolásoknak, fonóbéli alkalmatlankodásoknak amely gazda szállást ad: azon gazdát és véle együtt az említett botránkoztató tselekedeteket el követő személyeket az Ecclesia Curatora tartozzék a Consistorium eleibe citálni, a Consistorium pedig kit kit azok közül, a szerint amint vagyon reá érdeme, minden kedvezés nélkül tartozzék megbüntetni. Nem különben azokat is, akik Vasárnapokon, kiváltképen a két prédikációk között (az utzákon Férfiak, leányok, s asszonyok elegyeleg) Istennek bosszusságára rút, fajtalan és minden jó lelküket botránkoztató játékokat szoktak elkövetni.”

A jegyzőkönyvekben a szigorú fegyelem mellett a papok és tanítók nyomorúságos anyagi helyzetéről is sokat olvashatunk. Olykor erről még egyházmegyei gyűléseken is panaszt tesznek. „Elől adatott . . . sok Tisztelendő Atyafiak és Oskola mestereknek azon keserves állapottyok, mely szerint hűséges fáradságok után másszor is ugyan, de kiváltképen a gyakran elől forduló szűk időkből sok Halgatók által épen nem fizettetnek és ha éheznek, ha mindenből kifogynak is . . . mégis szolgálniuk kell oly reménység alatt, hogy ugyan csak valaha és valahogy ki fognak fizettetni.” A tanítók mégis tanítanak. Még 30 évvel ezelőtt az Urbarium alá csak a jegyző tudja aláírni a nevét, a bírő, törvénybíró is csak keresztet tud tenni leírt neve után, a jegyzőkönyvek alá a consistoriális személyekként szereplő sályi parasztemberek is szép, olvasható írással írják alá a nevüket.

A XVIII.sz. végén nagy építkezések folynak Sályban. 1770 körül Szepessy László átépítteti kastélyát. Ma is az ekkor kapott formájában áll és az Ált. Iskolának ad otthont. Fia, Szepessy Sámuel pedig nővérének, Máriának építtet kastélyt a falu alsó végén, mely 1779-ben már áll.⁶² 1783-ben Szepessy Máriát feleségül veszi Eötvös Ignác, Eötvös József író, reformpolitikus nagyapja, aki ekkor Sályba költözik, s „élete e legszebb korszakát... sályi magányában tölté.”⁶³

8. kép: Az Eötvös-kastély

1783. nov. 25-én született Sályban a ref. lelkész fiaként Terhes Sámuel költő, akinek dalait a reformkorban országszerte énekelték. 1786-ban ugyancsak itt született ifj. Eötvös Ignác, az író édesapja. 1793 és 96 között építteti Szepessy Sámuel a sályi róm.kath.templomot barokk stílusban. Tornya csak 1824-ben épül. 1803-ban született Sályban Balla Károly színművész, lapszerkesztő, író. Lelkes művelője, leírója a magyar táncoknak, s ő alapítja Debrecen első lapját, a Debrecen-Nagyvárad Értesítőt.⁶⁴

1810-ben önálló lesz a sályi róm.kath. egyházközség, mely eddig mint a daróci egyház filiája működött. Valószínűleg ekkor indul meg a tanítás is az iskolájában. 1804 óta ugyan folyik némi oktatás a kántor lakásán, de a gyerekek zöme a ref. iskolába jár.⁶⁵

1810 körül épül a falu felső végén a Fáy kastély, klasszicista stílusban.⁶⁶ Emeletét 1870 körül lebontották. A Fáy család ugyancsak házassággal szerezte sályi birtokát. Fáy Bertalan feleségül vette id. Eötvös Ignác nővérét. Gyermekük, Antal és Ignác mindketten Borsod megyei táblabírák lettek. Ignác kora fiatalságától főként Sályban lakott. Felesége:

62 JOÓ Tibor 1969. 87–89.

63 NAGY Iván 1863. 675.

64 KENYERES Ágnes 1967. 93.

65 Ref. Egyház Protocolluma. 1809-es bejegyzés

66 GENTHON István 1962. 246–247.

Déványai Halassy Jozefa igen művelt asszony volt, aki édesanyja révén is közeli rokonságban állott Eötvös Józseffel. Az író nagyon kedvelte Fáy Ignácét és gyermekeit. Julianna leányának keresztapja is volt. Fáyné pedig az író távollétében segített sályi dolgait rendben tartani. 1814-ben állították az

9.kép: Jelképes síremlék az Eötvös kastély kertjében

Eötvös kastély kertjében azt az emlékművet, melynek homlokzati felirata keleti írásjelekkel készült. Valószínűleg id. Eötvös Ignác halva született gyermekének jelképes síremléke. Feliratának értelme: Aluszik.

1817-ben született Sályban Solymossy Sámuel (Scholtz Sámuel ref.lelkész fia), kiváló irodalomtanár, kinek „több irodalmi jelesünk, mint Kazinczy Gábor, Tompa Mihály, Lévy József barátai voltak. Emlékére miskolci tanítványai 1882-ben Solymossy-díj címen alapítványt tettek egy a „Borsodi-kör álta kitűzendő pályakérdés díjazására.”⁶⁷

1833-ban adja Eötvös Ignác az egyháznak a mai temető területét. 1837 végétől 1841-ig Sályban él Eötvös József író, reformpolitikus. Tulajdonképpen ezekben az években indul írói pályája. Itt kezdi írni Karthausi c. regényét. Itt írja a Magyar Tudományos Akadémián nagy sikert aratott Kölcey-émlékbeszédét, Vélemény a fogház javítás ügyében c. írását.

A Falu jegyzője c. regényének több alak-

ját (pl.: Tengelyi Ézsaiás) sályi emberekről mintázza. Sályi élmények hatása alatt írja A vár és a kunyhó c. költeményét. Utolsó sályi írása 1841. márc. 1-én kelt levele Széchenyi Istvánhoz. 1839 őszén vendégül látja Sályban író barátait: Trefort Ágostont és Szalay Lászlót. Trefort Az anyagi érdekekről c. tanulmányát, Szalay pedig Kollárról szóló emlékbeszédét írja a sályi kastély csendjében.⁶⁸ 1849-ben megjelennek Sályban a Világos felé tartó orosz cári csapatok.

1851-ben Fényes Elek Magyarország geographiai szótára c. könyve 7 földesurat tüntet fel Sályban. A báró Seckendorf (beházasodik a Négyesi Szepessy családba), Fáy, gróf Csáky és Eötvös (ill. az ő utóda: Hosszúfalussy) mellett sályi birtokosként tünteti fel Szepessy Antalt, Kállay Ignácét és özv. Pankovicsné. A falu határa ekkor 4826 hold. Ebből 2246 h erdő, 1366 h szőlő, 1688 h szántóföld, 823 h rét, 1545 h pedig legelő. Az erdő mind az uraságé. Jobbágyság részére mindössze 650 h szántó, 513 h rét, 25 h kenderföld, s a 128 h majorsági szőlőn felül 1238 h szőlő van dézsma ellenében munkálásra kiadva. A lakosság lélekszáma 1618, kik közt 522 r.kath., 870 református, 24 evangélikus, 4 görögkatholikus és 198 a zsidó. Ekkor már túl vagyunk a jobbágyszabadításon, de Fényes Elek adataiból az is látszik, hogy Sályban ez gyakorlatilag nem valósult meg. Sőt még

67 SZENDREY János 1911. 455–456.

68 BARSÍ Ernő 1967. 64–66.: DÖMÖTÖR Sándor 1979. 64–66.: KLUGER László 1969. 27.

1893-ban is sályi úrbéresekről és zsellérekéről olvashatunk.⁶⁹ Horváth János (1896) emlékezete szerint a jobbágyszabadítás valójában csak a századforduló táján történik meg.

A nagybirtokok a XIX.sz. közepe óta hanyatlani kezdenek. A birtokos családok elszegényednek, kihalnak. Az örökösök a vagyont pereskedéssel emésztik. A XX.sz. elején már csak két nagybirtok marad Sályban a hétből: Gorove Lászlóé (volt Eötvös birtok) és Knöpl Annáé (a Seckendorf, megelőzően a Négyesi Szepessy birtok). Így a falu népének is több föld jut a kezére. Mintegy kétezer hold, melyet most már a sajátjaként művelhet. Igaz, még ez is kevés, mert a falu lakossága az 1851-es 1618 lélekszámról 1924-re 2083-ra növekszik. A 2000 hold földből 1611 „őstermelő” megélhetését kell biztosítani. Így egy lélekre alig jut több egy hold földnél. Az őstermelőkön kívül 314 iparos és 19 kereskedő van még a faluban, s kis számú értelmiség.

A falu népességének alakulását az 1970-es népszámlálás 1870-től a következőképpen sorolja fel:⁷⁰

1870. 1880. 1890. 1900. 1910. 1920. 1930. 1941. 1949. 1960. 1970.
1661 1504 1691 1755 1935 2083 2043 2230 2293 2382 2463

A következő néprajzi fejezetek főként a század első felének idejéről szólnak. Ekkor éli kiteljesedését a hagyományos paraszti gazdálkodás. Ennek az időszaknak sályi népéről az 1910-es statisztikai adatok a következőket mondják el: Sály területe 4441 kat. hold. Népeisége: polgári 1929, katonai 6, összesen 1935. Külföldi honos 6, külföldön élő 5. Férfi 952, nő 983. Anyanyelve 1927-nek magyar, 7-nek német, 1-nek rutén. A falu vallási megoszlása: róm.kath. 922, görög kath. 1, ref. 945, evangélikus 2, görögkeleti 2, izraelita 63. Ir és olvas 1284.⁷¹

Sályban emléktábla hirdeti, hogy az 1870/71 – 1872/73. tanévekben a sályi iskola tanulója volt Gárdonyi Géza. 1870-ben került édesapja Sályba Eötvösék utódjának, Lasz-

10. kép: Gárdonyi emléktábla

69 BAROSS Károly – NÉMETH József 1893. 99.

70 Az 1970. évi népszámlálás adatai. 11. B.A.Z. megye adatai Bp., 1972.I. 426–427.

71 Magyar Statisztikai Közlemények 42.k. 290–291.

ky bárónak a birtokára. Ő kezelte Sályban az első „tüzes-gépet”. Gárdonyi tanítója a kiváló képességű és melegszívű Malyáta Ignác. Gárdonyi sályi évei írói életműve szempontjából is jelentősek. Itt találkozott először közvetlenül a magyar néppel. Magába szívta nyelvének, beszédének ízét, dallamainak csengését, s felfigyelt szokásainak sajátos vonásaira. Sályi éveit Gyermekkori emlékeim c. munkájában írta meg részletesen, s egy verssel is adózott a sályi patak adta élményeinek. Több regényében szerepelnek sályi emberekről mintázott alakok.⁷²

A falu mindennapi gondjairól 1872-től már adatokat találunk a fennmaradt képviselő testületi jegyzőkönyvekben is. Ezekből a jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy 1873-ban kérvényezik a Sályábrányi út építését, mert a vármegye be akarja szüntetni, pedig ez „a vidék és a sályi malmok érdekében” rendkívül fontos.

1873. febr. 21 én leég a községháza. Újjáépítése 1800 forintba kerülne. Erre végképp nincsen pénz. Így azt tervezik, hogy zsúppal fogják befedni a tető nélkül maradt falakat. Ennek költsége ugyanis csak 310 Ft. Ezt azonban a megyei határozat nem hagyja jóvá, mivel „a Községháza a község díszé és tűzrendészeti szempontból is szilárd anyagból kell épülnie zsindeley tetővel ellátva.” Ezért kölcsönt adnak rá.

1885-től 1894-ig Sályban tanít Klein Sámuel, kinek lánya Szederkényi Anna néven író nő lesz. A Magyar Ujságírók Szövetségének ő az első nőtagja. Több regényében szerepeltet sályi embereket.⁷³

1889-ben kérik, hogy Ábrányban győgszertár létesüljön, s ebben az évben alakítják meg Sályban a tűzoltó szervezetet. 1890-ben községi szabályrendeletet alkotnak az éjjeliőrség teljesítéséről. 1891-ben népszámlálást tartanak Sályban. 1895-ben kérvényezik a Kassai M.Kir. Posta és Táviratigazgatóságnál, hogy Sályban postaállomást állítsanak fel. Hajlandók a költségek 2/3-ad részét is viselni. Ugy tervezik, hogy „a felállítandó posta forgalmának közvetítésére nem gyalog, hanem taligás küldönc lesz alkalmazva, mert a község érdeke kívánja, hogy ne csupán levél, hanem egyszersmind a csomagforgalom is biztosíttassék.”

1896 májusában Sályban is megünneplik a Milléniumot. Ezt a felekezetek részéről megajánlott 20 forint hozzájárulásból rendezik meg „a község pénztárának terhelte nélkül.”

1914-ben kitör az első világháború, melyben a meglévő kimutatások szerint 110 sályi ember esett el. Utána azoknak sem könnyű, akiknek családja nem sirat hősi halottat. Súlyos gazdasági válsággal kell megküzdeni a szűkreszabott határokon belül, melyet még a nagybirtokok megléte is nehezít. Nincs ára a búzának. Olcsó a munkaerő, sőt fillérékért sem kell. Nagy a munkanélküliség. Csak a harmincas évek második felében jön némi javulás. Ekkor azonban újra jönnek kezdenek Sályba is a katonai behívók. 1939-ben kitör a második világháború. Számba sincs véve, hogy mennyi áldozatot követelt Sálytól. Sőt 1944 novemberében még két hétre hadszíntérre is változik a falu. 1944. nov. 19-én szabadul fel a fasiszta megszállás alól és kezdődik történelmének új korszaka.

Hogyan is áll Sály falu a nagy világégés elvonulása után? 1945. január 10-én küldik be a névjegyzéket a község jelenlegi lakosairól. „Ezek szerint Sály lakossága: 1072 férfi, 1246 nő, összesen 2318. Ebben a számban természetesen még nincsenek benne azok, akik még odavannak a fronton, vagy hadifogságban. A gazdasági állapot pedig a következő: 1944 őszen őszi búzával bevetett terület 1087 k.hold. A földek művelésére 6 egyes lófogat, 64 ökrösfogat, 2 tehénfogat áll rendelkezésre. Van ugyan 6 traktor, de csak egy üzemképes és üzemanyag nincs. Terménykészlet: búza (vetőmaggal) 3453 q, árpa 96 q, tengeri 600 q, burgonya 300 q, napraforgó 60 q, borsó 140 q, káposzta nincs, kendertermés kb. 3 q.

72 BARSÍ Ernő 1976–1978.: BARSÍ Ernő 1965. 157–188.

73 KENYERES Ágnes 1967. 726.

Selyemhernyó tenyésztéssel kb. 15–20 egyén foglalkozik. A tehének száma 271, két éven alóli borjú 61, bika 1, anyasertés 9, egy éven alóli süldő 158, juh és bárány 39, kecske 41, kacsa kb. 20 db, lúd 54, tyúk 343 db, jelenti a jegyző 1945. febr. 5-én. Márc. 25-én megalakul a Földigénylő Bizottság, mely 415 igénylő között 1064 katasztrális hold földet oszt ki, mert márc. 23-án megérkezik az ideiglenes kormány rendelete „a nagybirtok megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról”. Ezzel lezárul egy hosszú korszak, s kezdetét veszi a szocialista átalakulás. Olyan hatalmas mértékben javította meg a sályi nép anyagi helyzetét, amilyenről valaha álmodni sem lehetett. Ennek részletes leírása azonban újabb tanulmányba kívánczok. Csupán néhány adat még a jelenlegi hatalmas változás jellemzésére:

Sály 1960-ban lett termelészövetkezeti község. A TSZ-nek ma 300 tagja van, s ezenkívül palackozó üzemében, gépállomásán, gyógyszerüzemében, Leninvárosban, Budapesten is munkát vállaló szakcsoportjaiban legalább 150 alkalmazott dolgozik. Míg a második világháború előtt, sőt közvetlenül utána a sályiak gyalog jártak Miskolcra, hogy a hátukon vigyenek be értékesíteni való terméket a piacra (az út a hegyeken át oda-vissza 50 km), most bőséges autóbuszjárat közül válogathatnak. Mintegy kétszáz fő jár dolgozni Miskolcra, ötven Mezőkövesdre. Eltűntek a régi, szalmatetős házak a faluból, évente 12–14 új lakás épül. Az utóbbi évben ezek is már csak kétszintesek. Kb. 274–280 fürdőszobás ház van a faluban. Nem kell vizet hordani a kútról, vagy a patakról, egészséges, kitűnő ízű forrásvizet szállít a vízvezeték a Vízfőből. A jólétet jelzi az is, hogy jelenleg 200 személygépkocsi van a falusiak tulajdonában. Reggelenkint autón hozzák gyermekeiket új, egészséges, 80 fős óvodába. A régi Négyesi Szepessy kastély a falu Gárdonyi Gézáról elnevezett 22 tanerős általános iskolának ad otthont, sőt az udvarán most épül egy 4 tantermes, tornatermes iskola. Igen sokan mennek továbbtanulni a sályi iskolából. A továbbtanulók között nemcsak orvos, mérnök, tanár, hanem festőművész is akadt: Mészáros Lajos (1925–1971), aki később a szolnoki művésztelepnek volt tagja. Sály különben nemcsak az írókat vonzotta, ihlette, s 1940-ben főjegyzőjének, Erdélyi Gyulának tekintélyes pénzbeli támogatásával segítette létrehozni Budapesten a Magyar Élet Könyvkiadót, a népi írók könyveinek megjelentetőjét, hanem a festőművészeket is. Itt élt és tanított a felszabadulás után Simon Ferenc (1906–1955), Csók István tanítványa és az ötvenes években festőművész plébánosa is volt a falunak Járdán József személyében. Festő barátai: Boros Géza, Balázs László, Pitay József meg felesége gyakran lejöttek Sályba, s ilyenkor valóságos művészteleppé vált a falu. Ma a falunak orvosa van, épül az egészségház. 1961-ben kigyúlt a villany is, nemcsak a petróleumlámpát váltotta fel, hanem ma már háztartási gépek sokaságát is működteti.

II. A SÁLYI HÁZ ÉS SZOBABELSŐ

Sály község völgyben épült, melyen a Vízfőnél eredő Sályi patak folyik végig. Elsősorban ez a tényező hatott a legerősebben régi települési formájának kialakulására. A falunak mind az Őrsűr vára alatt létesült régebbi része Váralja (mai Latorút), mind a később létesült tulajdonképpeni Sály eredetileg a „völgyi falu” településformáját vette fel.⁷⁴ Váralja a patak jobb partjára épült. Sálnak is legrégibb része: a *Kenderes*, a mai falu közepén, ugyancsak a patak jobbpartján található. Aránylag kiemelkedő része ez a patakpartnak. Tőle északra és délre mélyebb fekvésű, nedves talajú rét húzódik. A vizenyősség miatt ide hosszú időn keresztül, évszázadokon át nem építkeztek. A Kenderessel szemben, a patak baloldalán épült még ki egy rövid utcarész. Ide építették a református templomot is. Mikor a falu lakossága a XVIII., főként a XIX. században rohamos növekedésnek indult, nem a patak melletti réteken, hanem annak baloldala fölött, szinte a domboldal aljába felkapaszkodó út mellett kezdett kiépülni. Így a völgyi falu lassan úti faluvá alakult át, melynek kiágazásai is keletkeztek főként a falu közepén. A falut közrefogó dombok riolittufájába pedig pincéket vágtak, melyeknek elég nagy részét lakásnak is használták egészen az 1920-as, 30-as évekig. Így a falu a domboldalakra is felkapaszkodott. A harmincas évek óta az alsó réten is építeni kezdtek egy leágazó utcasort. A mai *Latorút* rész is inkább leágazó úti falu. Legjelentősebb utcasora nem a fő közlekedési útvonala mellett, hanem arról leágazva található.

Az építmények tömörítettsége szempontjából Sály inkább tömbszerűnek mondható. Ez természetesen a második világháború előtti építményekre vonatkozik. A telken lényegében egyetlen építmény helyezkedik el, egyetlen tető alá csoportosítva a különböző rendeltetésű helyiségeket. Az istálló is a lakóház tetője alá húzódik, s mintegy folytatása annak. Telekformáira a szalagtelkek jellemzőek. Az udvarok soros udvarok. Egy sorban helyezkednek el rajtuk a nagyobb épületek, s a keskeny udvaron velük szemben legfeljebb apró építmények találhatók. Csűrű vagy pajtát Sályban nem építettek.

11. kép: Sályi lakóház a 2. világháború előtt

A lakóházak nagyjából merőlegesek az útra, de előttük egy–négy méteres kiskert található, beültetve virágokkal. Ez már feltűnt az 1870 táján a sályi iskolába járó kis *Gárdonyi Géza*nak is. Később így ír róla: „A világ legjobb illata mégis a szegfű és a ménta volt, nekem a lapos ménta. Ez Sályban minden kiskertben terem. Vasárnaponként szakítanak belőle egy levelet, beleteszik az imádságos könyvbe és így mennek a templomba. A levél idővel vékonyra szárad, mint a hártya, de még akkor is kedvesen illatos”.⁷⁵

12. kép: Utcára merőlegesen épült házak, előttük virágos kiskerttel

A faluban kettős, megosztott beltelek nem volt. A gazdáknak régen, egészen a század elejéig közös szérűskertjeik voltak, ahová a terményt aratás után behordták, s a nyomtatást itt végezték el. A szérűskerteket, meg a szőlőket *garágyával* (élő sövény) kerítették körül. A kerítésen belül, a *gyöpun* vagy *gyépén* idegen kocsi vagy ember nem tartózkodhatott. A szérűskertbe meg a szőlőkbe kapukon lehetett bejutni. A bejárat kapuk gondozása ki volt adva bizonyos gazdáknak. Nekik kellett azokat karban tartani. Ma már nincsenek meg a kapuk, de emlékü a határrész neveiben ma is él: pl.: *Nagykapu*, *Csavarosbérci kapu*, *Palotáskapu*.

A sályi házak falazata sokféle anyagból készült, csupán a fából rakott boronafal alkalmazása hiányzott teljesen a sályi építkezésből. Ez azért érdekes, mert az erdő egészen a faluig húzódott, s faanyag lett volna hozzá bőven. A falazat anyagának megválasztása nagy mértékben függött az építető anyagi helyzetétől. A szegény emberek számára a legjobban elérhető építőanyag a föld volt. Tulajdonképpen a Latorban feltárt árpádkori lakóházak építésénél is a földet vették igénybe. Mélyedést vágtak a földbe és föléje ágasfák meg

75 GÁRDONYI GÉZA 1951. 59.

szelemengerenda segítségével helyeztek tetőt. Földbe vágott lépcsőkön lehetett lemenni ezekbe a föld színe alá süllyesztett házakba. Ez az építési mód azonban nagyon régen megszűnt, mert nyoma sincs az emberek emlékezetében. Melléképületeknél sem lehet találkozni vele.

A földet, mint építőanyagot a század elején háromféle technikában lehet Sályban megtalálni: *verőtfal*, *paticsfal* és *vályogfal* építésének anyagaként.

A *verőtfal* lehetett a legrégebbi a földfalak között. Deszkák közé szalmás agyagföldet vertek. A deszkákat cölöpök rögzítették. Mikor megszáradt a közük közé vert szalmás agyagföld, akkor a deszkákat elvették mellőle. A ma élők már csak elvétve tudnak ilyen falazatról.

A szegény emberek házának falazata a legtöbb esetben *paticsfal* volt. Sályban a *paticsfalat* karóvázasan építették. A ház sarkain oszlopokat vertek le a földbe, s még a hosszú falak mentén is helyeztek el 3–4 oszlopot. Aztán az oszlopokra felrakták a gerendákat, s utána készítették el a karóvázás falakat. A tetőt tartó oszlopok közé karókat vertek le a földbe kb. 1 – 1 1/2 méter távolságra és a közeit vízszintesen befönték „gyertyán–nyöveséssel” (gyertyán vesszőkkel), vagy mogyoró vesszőkkel. Mikor készen volt a befönés, utána következett a tapasztás. Szalmás sárral először belülről tapasztották be a falat. A szalmás sár „erősebben fogott”, jól tapadt a fonáshoz. Ha a fal belső tapasztása kiszikkadt, ugyanezt tették kívülről is. A tapasztást esetleg többször is megismételték, hogy vastagabb falat nyerjenek. A végleges tapasztást azután törekes sárral simították le. A fal elkészülte után következett a földmés és a tetőzet elkészítése. A ház elején és végén *ágasfát* ástak le a földbe, ezeken fektették végig a *szeleményt*, s ez tartotta a *szarufákat*. Az épület közepén hosszú *mestérgerenda* szolgált a földmés tartására. A falak tetején végigfutó gerendákat pedig *sárgérendáknak* nevezték. A mestergerendát a szobában belül is alátámasztotta egy oszlop. Ennek külön nevét nem ismerték. A mestergerendára keresztben vastagabb *petrencét* (rudakat) tettek, s ezeket is befönték vesszővel. Így a ház földeme is *patics* volt.

13. kép: Ágasfás–szelemenés paticsház a Geszti–ódalasi pincesoron (Bubrik–ház)

Ez alul–föül be volt tapasztva agyagos sárral és belülről éppúgy be volt meszelve, mint a szoba fala. A patics földem aztán rendszerint meghajlott. Szokás volt azonban gerendaföldem készítése is. A mestergerendára keresztben vastagabb gyertyánrudakat fektettek végig, szorosan egymás mellé. Szalmás sárral kitöltötték a köztük lévő hézagokat, s azután alulról–föülről letapasztották. Olyan erősen megkötött, hogyha elbontásra került, alig lehetett szétverni.

A házat leggyakrabban zsúppal fedték. A szarufákra nem fűrészelt lécet tettek, hanem csak elhasított, hosszú, vékony fákat erősítettek a szarufákra, és ezekhez kötötték a zsúpot. Ezután már csak a meszelés következett és készen volt a ház.

Az első világháború után a szegény nép patics helyett vályogból kezdett építkezni. Sálynak az Aggyagos nevű határrész volt az aggyagbányája. A vályogot is itt készítették, vetették. Felásták a földet, leszórták szalmával, törekkkel. Aztán lelocsolták vízzel és kitaposták. „Nem vót arra pénz, hogy cigányokkal veressék”, – mondja Sályi Józsefné (1914). Majd vasvillával felforgatták és megint taposták. Az elkészített sarat azután formába verték. A forma egy kis téglalap alakú (alul–föül nyitott) deszkakeret volt, két oldalán fogantyúval. Ezt rakták tele szalmás, törekes aggyaggal. Jól *mégcsömösölték*, tetejét vizes kézzel lesimították. Aztán felhúzták a formát és ottmaradt a gyépén a vályog. Mégzsárfoltották, és stószokat raktak belőlük, hogy jobban száradjanak.

A vályogháznak többnyire kőalapot raktak. Legalább 60 cm-re ásták le a földbe az alapot, és onnan rakták fel kőből kb. 50 cm magasságig a föld fölé. Azután a fal további részét vályogból rakták föl. Az alapra régen nem helyeztek szigetelést.

A gazdagabbak a század elején is kőből építkeztek. A kőháznál azonban nem csináltak *lábazatot*. A fal egészen a földig be volt vakolva. Az 1960-as évektől kezdve jött szokásba a *faragott lábazat* készítése. Sályban volt piroskő bánya. Piroskőből készítették a lábazatot. A piroskő kitermelése azonban nehéz volt, és 1970 körül áttértek a fehér, mészkő–lábazat készítésére. A kőfal rakásánál a követ sárral kötötték. Ha az egész fal kőből épült, akkor az ablakok, ajtók fölötte kőből boltozatot raktak. Aládeszkázták, és ékszerűen behelyezett, faragott kövekkel boltozatot raktak fölé. A nyílás két oldalán lévő falat *vállfalnak* mondták. A boltozatnak a vállfalnál legalább 10 cm-el kijebb kellett kezdődnie. Az ajtó fölötte *szemöldök* fölötte keskeny falat raktak. Így belül egy kis üreget nyertek, melybe polcot helyeztek. Ezen tartották rendszerint a háziszáppant. Nem egy régi sályi házban lehet találni kőből készült ajtó és ablakkeretet. Ezek igényesebb épületek velejárói voltak. Gyakoribb volt az *ácsok* alkalmazása. Az ajtók a század elején ácsmunkájú ajtószárnyak voltak. Később borított ajtószárnyakkal is találkozunk, főként a két világháború közti időben. A vésett ajtószárnyak azonban csak a második világháború után kezdtek elterjedni a sályi házakon.

A kőből rakott falazat Sályban sokkal hamarabb terjedt el, mint más vidékeken, mert kőbányája révén aránylag olcsón és könnyen beszerezhető, közeli szállítható anyagot nyújtott az építkezéshez. Különösen az 1930-as években lett egyre gyakoribb a kőházak építése. Bakó Ferenc szerint: „Kőfal építése még köves talajú területeken is gazdasági szinthez kötött, a kő összegyűjtése és a telekre fuvarozása igásállat nélkül nehéz és fáradságos munka lehetett. A kőház egy időben bizonyára társadalmi ranghoz kapcsolódott valamilyen formában, s elég, ha idézzük a középkori jogszokást, hogy az armalista nemese és a különleges jogállású személyek építettek kőházat és ezt a tilalmat, ami később a társadalmi státus jelképét őrizte, csak az épületfát szolgáltató erdő kimerülése, a faépítkezés korlátozása oldotta fel. A kőépítkezés általánosságáról még jóval később – a XIX. század derekán is csak egyes gócekban beszélhetünk a kőbányák és kőfaragó központok településeiről, ahol az épületeknek nemcsak részei, hanem teljes felmenő falai készültek kőből.”⁷⁶

Kőbányája révén Sály is ilyen kőfaragó központtá alakult. Ezzel magyarázható a kőház építkezés aránylag korai, a XIX.sz. derekára tehető elterjedése. Hatása messze túljut a falu határain. Bakó Ferenc adatai is rámutatnak a bükkaljai bányák és kőfaragó központok: Novaj, Bogács és Sály nagy területre kiterjedő hatására. Ezek a kőfaragó központok „főleg a dél-borsodi, földépitkezésű falvakat látták el általánosságban a múlt század végétől fundamentumkövel, korábban ablakkerettel, kéménykövel és kúriákra tornácoszloppal.”⁷⁷

14. kép: Kőablakkeretes öreg sályi ház

A sályi kőbányászatban jelentős szerepe volt Petrus János családjának. Elsősorban ők bányászták a követ. A munka először a kőhegy tetejéről a föld leszedésével kezdődött, majd folytatták az alatta lévő troszkás rész eltakarításával. A föld alatt ugyanis először 70–80 cm vastag, apró törmelékkövekből álló réteget találtak, melyet építkezésre nem lehetett felhasználni. Ezért ezt letakarították. Alatta következtek a lapos kövek, majd a falazásra is alkalmas kövek. Még alattuk, 4–5 méter mélyen helyezkedtek el a hatalmas szikló kövek. Ezeket azután úgy hasították tovább, ahogy akarták. Kis vasékeket készítették a kováccsal. A szikló követ csákánnyal kikezdték, bevésték 4–5 helyen is. Beletették a vas ékeket és ezeket vas bunkóval ütötték. Így hasadt szét a kő. A kováccsal csináltattak balta alakú, formáló, csiszoló kalapácsot és ezzel faragták finomabbra, kívánt alakúra a nagyobb köveket. Faragott és csiszolással formált építőkö volt az u.n. *kváderkő*. A széle kb. 5 cm szélességben simára volt csiszolva, de a felületét nyersen domborúra nagyolták. Kváderköveket Zádori Sándor és a ma is élő Gazdig István készített Sályban. Ezenkívül faragtak még kőoszlopokat, válúkövet és sírkövet. Neves sályi kőfaragó volt még Sándor János.

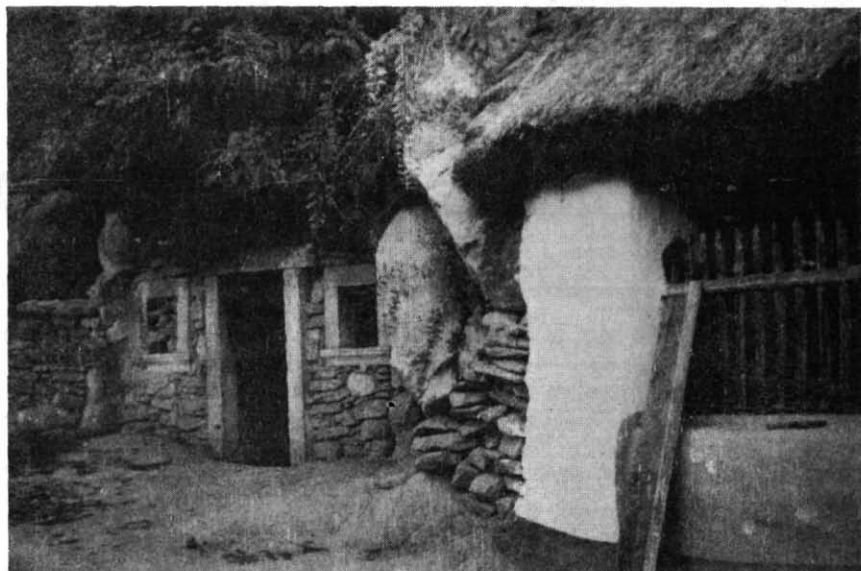
A kőházak aránya – különösen más vidékekhez viszonyítva – Sályban meglehetősen nagy volt. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a falu 349 házából 252 volt a „kőből vagy téglából” épült ház. Ez Sályban 1910-ben még egyértelműleg kőházat jelentett, mert ekkor téglából még egyáltalán nem építkeztek a faluban. Kő vagy téglalappal épült

77 BAKÓ Ferenc 1978. 65.

vályogház 88, vályog vagy sárból épült ház 9 volt a községben. Ez főként *paticsház*at jelentett. A házak közül 222 volt náddal vagy zsúppal fedve (ez Sályban egyértelműen zsúp volt), zsindellyel vagy deszkával 40, cserép, pala vagy bádogtetővel 87 ház.⁷⁸

A kőépítkezésnek az új anyagok (tégla, beton, panell) térhódításával is megmaradt a jelentősége. Az 1970-es népszámlálás adatai szerint a Sályban 623-ra szaporodott lakóépületek közül 476 a „beton, kő” (ez itt elsősorban kőépületet jelent), téglá 28, blokk, panell, öntött 27, vályog, sár, vertföld 92 (főként vályogházak), ebből téglá vagy kőalapozású 83, alapozás nélküli 9. Jellemző, hogy a házak túlnyomó részében (484-ben) már villany van bevezetve, 13-ban vízvezeték található, s szennyvíz elvezető csatornával 23 lakóház van ellátva.⁷⁹

Sályban a természeti adottságoknál fogva úgyis szerepet kapott a kőépítkezés, mint sziklába vájt üreg. A sályi dombok belseje riolittufát tartalmaz, ami kiválóan alkalmas barlanglakások készítésére. Aránylag könnyű vágni, s a hőmérséklet változásainak is ellenáll.

15. kép: Sziklába vájt ház (Györffy István felvétele. F 211609)

Mivel Sályban igen jelentős volt már a XVII. század óta a szőlőművelés, a falut körülvevő domboldalakba igen sok borpincét vágtak, sőt lakásnak is használtak sok pincehelyiséget. Szabó Zoltán statisztikája szerint még az 1930-as években is 55 barlanglakás volt Sályban, 270 lakóval.⁸⁰ A sályi barlanglakásokat 1970 és 1976-ban Bakó Ferenc is felmérte, s megállapította, hogy a község területén is mintegy 15 pinceházat még akkor is laktak.⁸¹ Ebből azonban 13 a falutól északra lévő Tarizsa dombra esett. Ezekben cigányok laktak.

78 Magyar Statisztikai Közlemények 42. 290–291.

79 Az 1970. évi népszámlálás adatai. B.–A.–Z. megye adatai. Bp., 1972.I. 704–705.

80 SZABÓ Zoltán é.u. 85.

81 BAKÓ Ferenc 1977. 35–37.

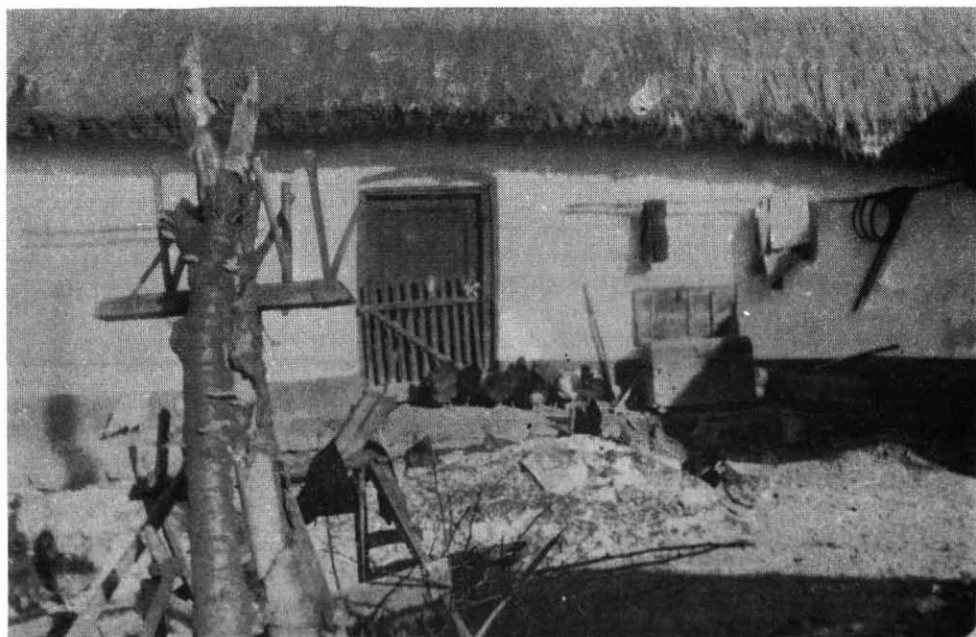
Mint fentebb említettük, a Tarizsadoomb nagyszámú barlanglakását a török pusztítás elől ide menekülő sályiak vágták. Mikor aztán biztonságosabb idők következtek, s újra visszatértek az elhagyott faluba, üresen maradtak a tarizsai barlanglakások. Ezeket foglalták el később a cigányok. Hogy mikor, erről egyelőre adatunk nincs. Valószínűleg a XIX. század elején. Az 1829. évi canonica visitatio jegyzőkönyve már említést tesz róluk. Ma a tarizsai barlanglakások tövében a legtöbb cigánycsalád már téglaházban lakik. Mint Bakó Ferenc írja, a két réteg, a „barlangosok”, és a „téglaházások”, megkülönböztetik magukat egymástól. „A téglaházások, a rendszeresen munkát vállaló, magasabbra törő csoport lenézi a barlangosok ezzel ellentétes magatartású rétegét. A hagyományos Tarizsa név már csak a barlangok területét jelzi, a téglaházak csoportja az új keletkezésű Dankó – telep nevet viseli.”

A sályi területen lévő barlanglakások között a tarizsaiak a legprimitívebbek. Többségük egyetlen helyiségből áll, melyet a hátulján elhelyezett, termésköbe vágott kemence fűt. Fejlettebb a latori, jelenleg már elhagyott pinceház, melyből kisebb kamra is nyílik. Köbe vájt kemencéjét megszüntették, s a házon kívül építettek sütőkemencét. A lakás fűtésére, még a főzés céljára takaréktűzhelyet állítottak. Majd még egy lakószobát is építettek mellé, fejlettebb tüzelőberendezéssel.

„Egyetlen helyiség a Daróczi oldal 29. számú házának udvarán talált elhagyott pinceház is. Említésre méltó a ház tüzelőberendezése, ami két fázisban készülhetett. Az elsőben megépült a belső fűtésű, konyhapatkával ellátott, kürtös kemence, aminek ferde sípja a ház homlokzatára vezette ki a füstöt. A második fokozatban megszüntetve a kemenceszáj előtti patka főző szerepét, az ajtó és a kemence közé kőből takaréktűzhelyet raktak, aminek füstjét szintén a homlokzatra vezették ki.” Bakó Ferenc ugyancsak Latorban találta nemcsak Sály, hanem a Bükk-hegység térségének egyik legfejlettebb barlanglakását is. „A részben kövekkel rakott falazatú konyha olyan barlanglakást takar, amelynek természetes mennyezetét mestergerenda és általgerendák hálózata erősíti. A kemence a szoba jobb első sarkában volt.” A téglának építőanyagként való felhasználása csak az 1940-es években kezdődött. Először csak a kémények építéséhez kezdték használni, de ott is csak a tetőn kívüli résznél. A tető alatti kéményrészt vályogból rakták, mert azt az eső ellen úgyis védte a tető. A tető fölé eső részét aztán már téglából készítették. Később a téglát falazathoz is kezdték már használni. Tisztán téglafalat is építettek, természetesen kő alapra. De gyakran készítették u.n. vegyesfalat is. Vízszintes rétegenként téglából, meg vályogból emelték a falat.

1965 táján jött divatba a szilikát-blokkokból való falazat. Mind a tiszta téglafalnál, mind a szilikát blokknál kötőanyagként már maltert (mészhabarcsot) használtak. A falat áttörő nyílásokat, ablakokat, ajtókat helyeit fa, de a jobb módúaknál kőkerettel látták el. A kő ablakkeret elég gyakori volt, a kő ajtókeret már ritkább. De még ma is lehet találni ilyet a régi házakon.

A paticsházak ablakai kicsik, és egyrétegűek voltak. Kinyitni sem lehetett ezeket az ablakokat, csak kivenni a keretből, ha nyáron nagyon meleg volt. Az egyrétegű ablaktábla közepén egy léccel el volt választva „két szémre” (pl.: Révész Máté György házán, a kácsi út mellett). Az ajtók egyszerű, ácsmunkájú, tömör ajtók voltak, s *fakalince*sal zárodta, madzag volt a húzójuk. Az első világháború utáni időktől kezdték csak a belső ajtókat asztalossal készíttetni, s fokozatosan megjelennek a vésett ajtószárnyak. A bejárati *pitarajtó* előtt rácsos kisajtó volt, melyet *verebcének* neveztek. Ha a *pitarajtó* nyitva volt, ez védte a *pitar*t az aprószágóktól. Az ablakok alá a külső falon vízdobót (*vízlehajlított*) raktak faragott kőből, vagy bádogból.

16. kép: Pitarajtó verebcével (Molnár Józsefék házán)

A sályi századeleji házak födémje az országszerte leggyakoribb síkfödém volt. Legegyszerűbb formája a *paticsfödém*. Készítéséről már fentebb szoltunk, akárcsak a *gerendafödémről*. A Balázs Gábor féle paticsház (Pincesor aljában, a geszti út mellett) már *deszkafödém*et kapott. A mestergerendára keresztben méterenkint keresztgerendákat fektettek, s ezeket ledeszkázták. A padláson erre jött a tapasztás. A stukatur, az alul bedeszkázott, nádalt, mézshabarcossal vakolt, *borított deszkafödém* Sályban csak a második világháború után kezdett elterjedni. *Boltozott födémekkel* pedig csak a kastélyokban, meg a templomokban találkozhatunk.

A ház héjazatának tartására a sályi házakon is külön szerkezetet alkalmaztak. Az árpádkori lakóházaknak, melyeket Latorban tártak fel, már volt tetőszerkezetük. A tetőszerkezetet tartó ágasfák helye pontosan előjött az ásatás alkalmával. Kivételt legfeljebb a barlanglakások képeztek, s a szalmakazlak belsejében kiképzett tyúkólak. Az egyszerű paticsházaknak ágasfás—szelemenés tetőszerkezetük volt. A ház elején és hátulján egy—egy nagy ágasfát helyeztek el, s ez tartotta a szelemengerendát. Sőt a *nagyház* (első szoba) közepe táján is volt egy ágasfa, melynek oldalához kovácsolt szeggel erősítették a mestergerendát (Révész Máté György háza). A Balázs Gábor féle házban pedig kerek oszloppal támasztották alá a mestergerendát. A *boldoganya* elnevezésre azonban Sályban senki sem emlékszik.

Az ágasfás—szelemenés tetőszerkezetet felváltotta az *egyszerű tető*. Már paticsházon is alkalmazták, s a vályogházon pedig ez lett az általánosan alkalmazott tetőszerkezet. Elemi egysége két *szarufából*, s az ezeket összetartó *kakasülőből* áll. Sályban inkább *szarufás tetőszerkezetnek* nevezik. A szarufákra léceket szögeltek, s ezekre erősítették fel a tetőfedő anyagot. A zsúpos házaknál a léceket csak kettéhasított vékony fák helyettesítették.

17. kép: Szarufás tetőszerkezet a pusztuló
Török-féle házban

ház tetején *lelecezték*, majd dróttal lekötötték. Ritka volt a nádtető, mert Sályban nem termett nád, ezért beszerzése, meg nádazó mester hozatása a Tisza mellől költséges volt. Csak iskolaépület fedésére hozattak a múlt század második felében nádat, s ekkor Mezőcsátról jött a munka elvégzésére nádazó mester.

Igényes és költséges tetőfedőanyag volt a múlt században s még a század elején is a *fazszindely*. A községházát fedték vele az 1873-as leégés után. Ez a mondás maradt róla: „Hallgass, mert zszindely van a háztetőn!” Palakővel a templomot, meg a ref. iskolát fedték. A templomfedéstől megmaradt palát id. Horváth János vette meg, és fedte be vele a házát. Az 1920-as években jött be a cserép használata. Ma zömmel pirosuló háztetőket látunk, ha a falu fölötti dombokról lenézünk a völgybe.

A század elején Sályban kizárólag hosszú házak voltak nyeregtetővel. A patics meg a vályogházaknak csak *ereszalja* volt. A ház mindkét oldalán csüngőszarufás ereszeket képeztek ki. Csak a gazdagabbak kőházainak volt tornáca, melyet Sályban *gangnak*, s az ilyen házat *gangos háznak* nevezték. A gangon a tetőt oszlopok tartották. Ezeket vályogház esetében szintén vályogból rakták. De gyakoriak voltak a faoszlopos gangos házak is. Ezek oszlopfőihez szép, fűrészelt díszítéseket készítettek (pl.: Pincés Eszternek volt ilyen fűrészelt díszítésű gangos háza). Rendkívül díszes volt a Felvégyben Kovács Dánielé. Ma is találhatók ilyen fűrészelt díszítésű gangos házak a faluban. Néhány házban kőből faragott dór-oszlopos tornácot is láthatunk (pl.: Löwy-féle, Fried Mór-féle, Zádori László ház). „Az már nagy szó vót, ha valakinek gangos háza vót, mert a szegénységnek nem vót gangos háza, — mondja Sályi József —, csak *ereszcsurgás* vót a legtöbb házban. Mert csatorna se vót, csak az ereszei csurgott le a víz, meg a hólé, s ha fagyott, akkor jégcsapok lógtak az ereszen. Mint gyerekek törtük, oszt' nyaltuk, de kikaptunk érte, mert megfájdult a torkunk.”

A hagyományos sályi házakra nagyon jellemző a nyeregtetőknek egyik alváltozata, az u.n. *vízvezető tető*. A házak oromzati fala és a csúcsfala között csepegőereszt képeznek ki.

Leggyakoribb tetőfedő anyag még a század elején is a zsúp volt. Ez volt a legolcsóbb, a legkönnyebben elérhető. A sályi tetőkön az u.n. *kévé* zsúpozás található. A rozsot, melyet Sályban *gabonának* neveztek, kézi cséppel csépeltek ki, hogy a szálai össze ne törjenek, s a kéve is egybekötve maradjon. A kicsépellt gabonakévéket erősítették fel azután a tetőre. Az alsó soron a rozsszalmazsálaknak a töve néz lefelé, de a második sortól kezdve fordítva rakták, tövel felfelé. A zsúpkévéket a lécekre (a hasított vékony fát is lécnek nevezték) ugyancsak zsúpból font szalmakötéllel erősítették. A zsúpfődetet a

18. kép: Régi ház ereszaljával (Garad-féle ház az egykori Fő utcán)

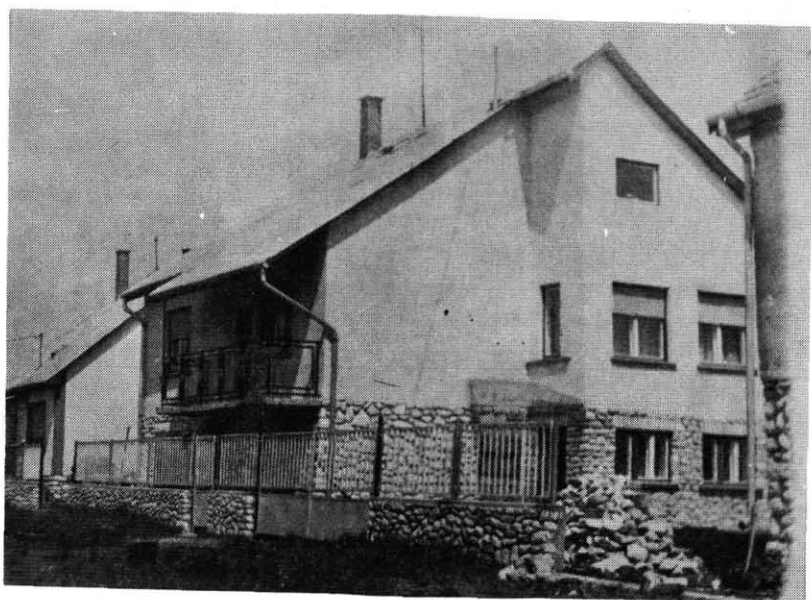
mely a fal fölé is lenyúlik. Sályban ez az oromeresz majdnem egészen a csúcsig nyúlt, s függőleges része alig maradt. Csak egy kis háromszög alakú nyílást hagytak a csúcsnál, melyet berácsoztak léccel. Valaha a padlásra vezetett füst távozhatott rajta. Ma már nincs ilyen szerepe, de a forma megmaradt. A sályi nép *verebrács*nak nevezi.

Néhány csonkakontyos tető is volt a régi sályi házakon (pl.: Zádori László háza az Alvégben, a Főutcán). Félnyereg-tetőt inkább melléképületeken alkalmaztak, s ezt *félhajas tető*nek nevezték.

A házak formájának változása maga után vonta a tetőszerkezet megváltozását is. Az 1950-es években kezdték falusiak is építeni az L betűs házakat. Már ilyen volt az 1872-ben épült ref. paróchia is, majd a 60-as évektől az u.n. tömbházakat, sályi szóhasználat: *tömör lakásokat*. Ezeknek *sátor tető*jük már *székes tetőszerkezettel* készül.

A házak alaprajzi tagolódása a század elején megegyezik a magyar népi építkezés leggyakoribb formájával: az *egysoros elrendezéssel*. *Nagyház* (első szoba), *pitar* (konyha), *kisház* (hátsó szoba) vagy *komora* (kamra) következik sorjában, módosabbaknál kisház is és komora is épül. Szegényebb emberek azonban gyakran építettek kétsejtű (két helyiséges), *ház* és *pitarból* álló lakóházat is. Ezekből azonban kevesebb épült Sályban döntő többségben az egysoros, hármas tagolódású házak voltak egészen a második világháború idejéig. Tehát az utca felé nézett a *nagyház*, középen volt a *pitar* (ezen át lehetett a házba bejutni), majd a *kisház*, vagy helyette a *komora* következett, de az is előfordult a kisház után negyedik helyiséggel következő csak a komora.

A nagyházat rendszerint csak arra használták, hogy vasárnap, meg nagy ünnepeken bementek ide az itt tartott ünnepi ruháért. Vagy ha meghalt valaki a családban, itt *terítettek ki* (ravatalozták fel). A nagyház legtöbb helyen nem is volt fűthető. Ha volt is benne

19. kép: Háromszintes „tömör lakás” sátoztetővel

pitarból fűthető kemence, ezt csak sütésre használták, ez pedig ritka alkalom volt. Állandó fűtésre, meg főzésre is szolgáló *rakott masina* (beépített takaréktűzhely) nem volt benne. Férfi embernek vagy gyerekeknek még bemenni se lehetett a nagyházba. Csak megálltak az ajóba, és az asszonyok hozták ki nekik a nagyházból az ünneplő ruhát. Csak a kisházat lakták. Az egész család ebben az egy helyiségben lakott. A pitar hideg volt szabadkéménye miatt, meg azért is, mert ajtaját nyitva kellett tartani, hogy ablak hiányában világosság jöjjön be rajta. Csak a *verebce* volt betéve, így a huzat kivitte azt a kis meleget, melyet a tüzelésből nyertek. Az itt lévő *falba rakott masinán* azért csak nyári időben főztek. A nagy, nyitott szabadkéményben télen csak a disznóhúst füstölték azzal a füsttel, mely a kisház rakott masinájából ide volt kivezetve, meg a katlan füstjével, melyben *lugzáshoz* (nagymosás neve) melegítették a vizet. A *pitar* a mestergerenda alá rakott boltíves nyílású fallal ketté volt választva. Belső részének *kémény alatt* volt a neve. A nagyházat *fehér ház*-nak is mondták, mert itt volt legszebb, fehér ágynemű a magasra vetett ágyon. A kisházban egyszerűbb bútorzat volt. Ágy, vagy régebbi nevén *nyoszolya* helyett inkább dikót állítottak a sarokba. Ebben a helyiségben végezték a fonást–szövést is. Télen itt főztek a falba rakott masinán, s egyben ezzel is fűtötték a kisházat. A nagyház kemencéjét csak kenyér és túrósbéles sütésére használták.

A ma élők olyan füstös házra, melyben füstelvezetés nem volt, egyáltalán nem emlékeznek. A Latorban feltárt árpádkori lakóházak voltak ilyenek. A ma élők által még látott legfüstösebb fűtőberendezés a *kandallós tüzelő* volt. (Igy nevezték Sályban a kürtös füstelvezetésű nyílt tüzelőhelyet.) Sályi Józsefné nagyapjának házában látott még ilyet (volt Kocsis–féle ház). A nyitott kandalló fölött betapasztott paticsból *szikrafogó* (füstelvezető) volt, s azon ment fel a kandalló füstje a padlásra. A padlásra még a szarufa is feketére füstölődött tőle. A századeleji sályi házakban a tüzelőberendezés túlnyomórészt kívülfűtős–kemencés tüzelő volt, melyet ugyan csak sütéskor használtak, s helyette a *falbarakott*

20. kép: Kívülfűtős kemence Molnár Józsefék házában

masina (rakott takaréktűzhely) adta a fűtés melegét, meg szolgálta a főzés céljait. Ennek füstjét is a *pitar* szabadkéményébe vezették ki. A *pitar*, szabadkéménye révén inkább a füstelvezetés céljait szolgálta, s a konyhaeszközök tárolóhelye volt. A XX. század elején a karóváz, paticsból font, kívül–belül betapasztott, és kívülről zsúppal borított, felül pedig eső ellen kéményfejjel ellátott szabadkémények már általánossá váltak Sályban. A szabadkémény belsejébe szalonnatartó gerenda, meg vastagabb fák voltak vízszintesen beerősítve. Ezekre akasztották a füstölni valót. A pitarban, a kémény alatt, a *kémence szája* (tűzelőnyílása) előtt *kocikot* (padkát) raktak. A kemence szája előtt volt a katlan. A tetején kerek nyílás volt, melybe a bográcsot vagy üstöt tették. Az üst alatt rostély volt, azon égett a tűz. A hamu ezen át pergett le a katlan aljára, ahol kerek nyílása volt. Itt kapott levegőt, meg ezen keresztül lehetett a hamut kiszedni belőle. Később ajtót is tettek rá. Mikor a szabadkéményt felváltotta a *cilinder kémény*, a katlan tetejére *platni* (vasfedél) került. Ezt jónak tartották, mert amikor a kemencében kenyeret sütöttek, s rakták be, nem esett a katlanba semmi. A platnin karikák voltak. Ezeket le lehetett venni, s ide üstöt is állíthattak.

A további fejlődés útja az volt, hogy a falbarakott masinák helyébe kovácsmester készítette, majd gyárilag előállított takaréktűzhelyet tettek. A kemencét elbontották. Kikerült a lakóházból az udvarra, vagy a nyárikonyha mellé.

A házak külső megjelenésénél főként a ház külsején a falra tett díszítések, s az eresz vagy tornác kikézése adja a meghatározó jellegzetességet. A falakat még a századforduló idején is sározták, s nem vakolták. Még a kőfalazatot is többnyire híg sárral tapasztották le, s erre jött a meszelés. Sályban feltehetően már a XIX. század második felében általánossá válhatott a meszelés, hiszen a Bükk mészkőhegysége közvetlen közletről szolgáltatva hozzá az anyagot. A meszelés gyakorlatát megelőző idők kékre festésére nem emlékeznek. Ezt csak a cigányok házain találjuk meg még napjainkban is. Maradványa lehet az ablak

21.kép: Vesszőből font oromfalu ház a régi Juhász-közb
ben, az Előhegy alatt

hasonló homlokzatú házakat. Gyakori szokás volt, hogy a padlásablak szerepét betöltő két kör vagy szívalakú nyílásainak egyikén a kaszapengét kidugták, jobban mondva ide akasztották pengéjénél fogva a kaszát. Az állóhézagos deszkaoromzatú sályi házak szép példája volt a Fő utcán (ma Kossuth Lajos u.) a már lebontott Garad-féle ház, meg Szabó László háza a Felvégen. Sugaras oromzatával valóságos dísz volt Latornak Őrsűr vára romjai alatt Szabó András egykori háza, melynek szélén és közepén fűrészelt díszítésű rátétek is fokozták annak díszességét. Ilyen volt az Alvégben Kiss Mihály háza. Vakolatdíszes homlokzatú házakat csak elvétve építettek Sályban. Teljesen hiányzott a barokkos meg a copfjellegű homlokzat. Inkább klasszicista jellegű homlokzatot képeztek ki néhány házban a két világháború közötti időszakban (Felvég). A modern stílus sályi népi változatai a 40-es évek után kezdenek feltűnni a különböző színű, vízszintes sávokkal díszített homlokzatú házak kiképzésén. Ablakaik már hármassósztásúak (édesapám házátalakításának utánzásaként kezdenek elterjedni a faluban).

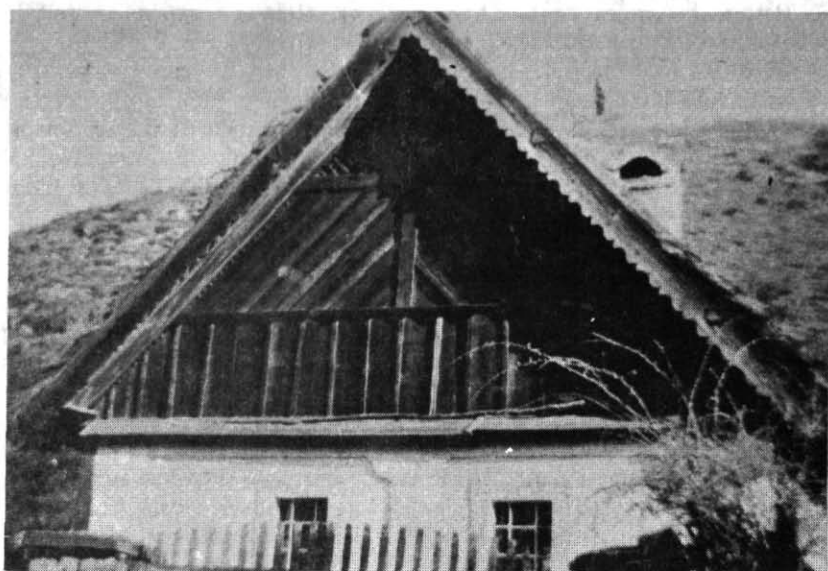
A *gangos* házakról már fentebb szó esett. *Gangot* (tornácot) módosabb emberek építettek, s kizárólag az *oldaltornác* fajtáját alkalmazták. Legegyszerűbb formája volt a faoszlopokkal alátámasztott ereszt. A faoszlophoz *nyeregfa* csatlakozott. Helyette azonban gyakran készítettek pusztán díszítő jellegű, fűrészelt deszka-csipkéket (pl: Simon István háza). Mellvéd gyanánt az oszlopok közeit jó méteres magasságig bedeszkázták, s a deszkázás fűrészelt díszítést is kapott (Rácz Károly-féle ház, Vanczák Gyula háza). Néhány ház gangján kőből faragott dóroszlopokat is találunk, gerendás áthidalással, mellvéddel (volt Löwy-ház, Katona Károly, Zádori László háza). A két világháború között jómódú emberek építettek néhány félköríves-árkádós gangot házuk oldalához. Az árkád íve legtöbbször az oszlop elmaradásával közvetlenül a mellvéd fölött kezdődik (Kocsis Józsefék háza, Kossuth Lajos u.). De az oszlopos, félköríves árkádsorral és mellvéddel készült tornácra is akad szép példa a Reviczky-féle házban (Felvég). A házak berendezése, bebútorozása Sályban is, mint másutt az országban bizonyos íratlan törvények szerint, egységesen történt.

körül a fehér falra festett kék sáv. Szokás volt a tapasztott és fehérre meszelt fal alját lábazatszerűen feketére mázolni. Ezt a színt a mészbe tett korommal érték el.

A ház külsejének legdíszesebb része az utcai homlokzat volt. Gyakran készítettek rá *fonott ormot*. Az is előfordult, hogy az orom alsó része tapasztott, meszelt volt, s a felső része pedig nyitott (Ducza ház a Seckendorf kastély kerítése mellett). De a századeleji sályi házak legtöbbször *állóhézagos deszkaorom* díszlett. Rendszerint fűrészelt díszítés is volt rajta, és tette széppé meg változatossá is a

22. kép: Szabó László háza (Kossuth út 1.)

23. kép: Szabó András egykori háza

24. kép: Pitar rózsás tányérokkal ötv. Kocsis Györgyné házában

25. kép: Sarkos szobabelső Molnár Józsefék házában

A *pitarban* rendszerint alig volt valami. Innen csak a *nagyház* (első szoba), meg a *kisház* vagy *komora* ajtajai nyíltak. A *pitar* a mestergerenda alatt boltíves fal választotta ketté. Mögötte volt a *kémény alatt*, a szabadkémény alatti rész. Ide nyílt a *nagyház* kemencéjének tüzelőnyílása, előtte *kocikkal*, abban katlan. A szabadkéményt a falak tartották, ezért meglehetősen széles volt alul, csak a tető fölé érve keskenyedett el. A boltíves elválasztó falon szegre akasztva rózsás cseréptányérok lógtak. A kémény alatt, a hátsó fal előtt egy stélázi állott a konyhaedények tárolására. Fölötte ugyancsak tányérok függtek, valamint a kisház vagy komora válaszfalán is. Ez utóbbi fal előtt állt a vízlóca, rajta favedrekkel, fafedőkkel befedve. Később a favedreket (kb. a két világháború közti időben) felváltotta a horganyvedrek, majd zománcozott vedrek használata. Szekrényféle sokáig nem volt a *pitarban*. A szabadkémény alá falbarakott masinát (rakott takaréktűzhely) is készítettek, közte és a hátsó fal közé pedig *kocikot*. A *kocikon* e században már nyílt tüzet nem raktak, főzésre nem használták, ezt a szerepet vette át a falbarakott masina. A *kocikok* szépen fehérre voltak meszelve és le voltak takarva *ricupokróccal* (rongyból szőtt pokróc). Ezt csak akkor vették le, ha a kemencében tüzeltek. A *pitarba* a két világháború közti időben olykor *konyhakredenc* (üveges konyhaszekrény), vagy egy-egy asztal is került (pl.: Horváth Dániel házában).

A ház (*nagyház*) berendezése hagyományos *sarkos szobabelső* volt. Ez az elv már bizonyos fokig a Latorban feltárt árpádkori lakóházakban is érvényesült. Nézzük meg részletesen egyik legrégebbi típusú kétsejtű paticháznak, Révész Máté György házának lakószoba-berendezését. A ház a Csonti-kút átellenében, a Kácsra vívó út mellett állott. Horváth Bertalan (1922) gyakran járt benne gyermekkorában, és pontosan emlékszik berendezésére. A szoba ajtaja a *pitarból* balkéz felé nyílt. Az ajtó mellett jobbra volt egy falbarakott *masina*, melynek füstje a *pitar* szabadkéményébe volt kivezetve. Mögötte a sarokban négyyszögletes kemence állott, körülötte padkával. A kemence és a ház hátsó fala közti rész volt a *sut*, a gyerekek hálóhelye. A kemencével ellentétes sarokban (vele átellenben) egy utcára néző kisebb, és egy udvarra néző nagyobb ablakszem között állott az asztal. Mellette, az utca felőli falnál *karoslóca*, az udvar felőlinél pedig *karosláda* vagy *élésláda* állott. Felhajtható teteje volt, s amikor lehajtották, erre is lehetett ülni. Szegényebb házaknál még egyszerűbb formájával is lehetett találkozni: hát- és karnélküli élésládjával. Az élésládjában elsősorban kenyeret tartottak, meg lisztet és mindenféle élelmiszert. Az utca felőli ablak után következett a tükör, alatta fehérneműs láda. A ház hátsó fele mellett helyezkedett el a két ágy. Az utca felől a *nagyágy*, mögötte, a kemence felőli részen a *kiságy*. Ez volt az öregek ágya. Itt volt a legmelegebb a szobában, a kemence, meg a falbarakott masina közelében. Mindegyik ágy előtt két-két *karszék* állott.

Általában ez volt a szokásos berendezése a sályi lakószobáknak (házaknak) a század elején. Legfeljebb az anyagi helyzettől függően kibővült a bútorzat a *komóttal* (alacsony, fiókos szekrény), melynek tetejére kis csuprokat tettek alájuk helyezett kis tányérokkal, üvegpoharakat, apró csecse-becséket, s ez díszítette a szobát. Fiókjaiban tartották az összehajtogatott felső ruhákat. A *komót* *kis kredencnek* is nevezték. Sarkos elrendezésű szobabelsőknél rendszerint az utcára néző két ablakszem közé került a falra függesztett *tyűkör* (tükör). A *sifony* vagy ruhásszekrény is inkább az első világháború utáni években kezdte elfoglalni helyét a lakásokban, s rendszerint az utca felőli sarokba, a *nagyágy* mellé állították. Az ágyakba vagy *nyoszolyákba* a szegényebbek nem is szalmazsákokat tettek, hanem csak telerakták az alját szalmával (mikor már a gépesítés miatt nem volt szalma, akkor szénával), erre *szalmaruhát* (durvább szövésű házivászon lepedő) terítettek, s úgy jött föléje a finomabb szövésű házivászon lepedő. Egy lakószobában legfeljebb két ágy volt,

26. kép: Nagyágy özv. Vanczák Jánosné, Kósa Rebeka házában

s úgy aludt benne egy 5–6 tagú, vagy még nagyobb létszámú család.⁸² A *nagyágy* fekvő felülete kb. 180 x 100 cm volt. Nevét nem nagy méretéről, hanem inkább arról kapta, hogy ezt vetették fel magasra, erre kerültek a díszesebb ágyneműk, s a kivarrott párnavégek. Rendszerint ezen aludt az asszony a leánygyerekekkel. Egy gyerek mellette, kettő meg „lábtól” feküdt. A *kiságy* alacsonyabb lábakon állott mint a nagyágy, s nem volt magasra felvetve. A magasra vetett nagyágyat általában nem bontották el lefekvéskor, hanem *kuripintyomot* helyeztek fölé. Ez abból állott, hogy az ágy két oldala fölött egy–egy rúd volt végig fektetve, erre keresztbe fákát tettek, az egészet lepedővel letakarták, s föléje párnákat raktak. Lefekvéskor a lepedőt csak felhajtották, s alája be lehetett feküdni. Reggel felkelés után meg csak le kellett engedni, s készen is volt az ágyazás. A szegényebb emberek *ricupokróccal* (rongypokróc), a tehetősebbek *dunyhával* takaróztak. Ha öregek aludtak a *kiságyban*, a férfi kiment az *ólba hál*ni. Nagyobb legényfia is itt aludt. De az öregek gyakran kiköltöztek a *komorába*, s a nagyházat átadták a fiataloknak. Ilyen esetben a *kiságyon* a férfi hált egy, vagy két fiúgyerekekkel. Amelyik gyereknek nem jutott már hely az ágyon, az a *suton* aludt. Ide is terítettek kis szalmazsákokot, s erre feküdtek a gyerekek. Szükség esetén, hasonló módon a kocik is szolgált fekvőhelyül. A csecsemőt rendszerint *bűcsűbe* (bölcső) fektették. Sályban a század elején csak *talpas bűcsűt* használtak. A hinta bölcső teljesen ismeretlen volt.

Az asztal fölötti falon katolikus házaknál szentképek, reformátusoknál Ádám és Éva, bibliai jelenetek vagy magyar történelmi képek nyomatai függtek bekeretezve. A falakon rózsás cseréptányérok, s a gerendákba vert szögeken meg rózsásbőgrék díszlettek.

A *komorában* kisebb asztalok, *stelázsok*, polcok álltak élelmiszerek, edények tárolására. A fal mellett zsákok, s liszteláda. Ha szükség volt rá, a *komorába* is állítottak ágyat vagy *dikót*, a helyiség fűtésére pedig *masinát* (takaréktűzhelyet), melynek füstjét kiveztették a pitar szabadkéményébe.

A négyosztagú házakban a pitar két oldalán lakószoba helyezkedett el, és *nagyház* meg *kisház* elnevezéssel különböztették meg. A *kisház* ugyanolyan sarkos elrendezésű volt, mint a *nagyház*. Csak Sályban kemencét sosem raktak a *kisházba*, hanem kizárólag

82 BARSÍ Hajna: Élet egy régi sályi házban. Herman Ottó Múzeum néprajzi adattára.

falbarakott *masina* (később gyári készítésű takaréktűzhely) szolgált főzés és egyben fűtés céljára. A kisház bútorai egyszerűbbek voltak. Tulajdonképpen itt élt a család. Itt főztek, itt fontak, ide állították fel a szövőszéket is. Abban különbözött még a nagyháztól, hogy rendszerint csak egy ablaka volt, mely az udvarra nézett.

A bútorokat falubeli asztalossal csináltatták. Volt úgy, hogy a faanyagot is a megrendelő adta hozzá. Szőlőből kivágott öreg fából készült a bútornak való deszka, miután azt több éven át szárították, érlelték. De vásárok alkalmával készen is vásároltak bútorokat.

Mivel Sályban sok volt az uradalom, a falu lakosságának jelentős része lakott uradalmi szolgálati lakásokban, u.n. *családházakban*. Különösen a *bérese* lakásviszonyai voltak nyomorúságosak. A századforduló idején még egy szobája sem volt egy bérescsaládnak. Rendszerint két idegen család lakott a cselédház egy szobájában. Még ennél is siralmasabb volt a helyzet a Bottlik tanyán. Itt négy család lakott egy szobában. Mindegyik család foglalt magának egy kis helyet valamelyik sarokban. Ez volt az ő *lakása*. Még ezen is túltett „Serák Zsiga”, akinél egy szobában hat család nyomorgott. Gorove cselédeinél általában egy szobában két család lakott. Mikor 1905-ben a nyomorúságos állapotok miatt tiltakozásul lázongani kezdett az ország cselédsége, elrendelték, hogy külön szobát kell adni minden családnak. A rendeletet azonban csak formálisan hajtották végre. A meglévő szobákat középen elfalazták, s így lett külön szobája mindegyik családnak. Egyébként ugyanolyan kis helyen szorongtak, mint addig. Legfeljebb valamennyire el voltak különítve a másik családtól. Mivel eredetileg a pitar két oldalán volt egy-egy *ház*, azaz szoba, amiből falazással négyet csináltak, most már négy családnak jutott egy pitar, azaz konyha. Aki betévedt egy ilyen pitarba, különös kép fogadta. Egyik asszony főzött, a másik meszelt vagy söprögetett, a harmadik mosott, a negyedik kenyeret sütött. A gyerekek verekedtek, bögték. Mindent leptek a legyek. Mellékhelyiség ismeretlen fogalom volt. Sőt, hogy télen a gyerekeknek messzire ne kelljen menniük szükségüket végezni, s meg ne fázzanak, mindjárt a konyhaajtó közelében ástak nekik erre a célra egy kis gödröcskét. Tavasszal aztán, mikor jött az enyhe idő, az olvadás, elviselhetetlen bűz terjengett a konyha körül.

A cselédek szobájának berendezése nagyon szegényes volt. Még ágyat sem lehetett mindegyikben találni. Legfeljebb egy *dikót*. Négy lábon álló, szalmával befont fekhelyet. Ezen s e körül aludt egymás hegyén-hátán a család. A szoba bútorzatát egy asztal, egy lóca, esetleg egy-két székek egészítette ki, s egy láda szolgált a ruhák tárolására.^{8,3}

Később, a második világháború idején már voltak olyan uradalmi cselédlakások, amelyekben a szegénység ellenére ízlést, szép iránti hajlamot lehetett találni. Sályi Józsefné Nagy Mária (1914) is ilyen házban töltötte gyermekkorát. A ház a mai Gárdonyi Géza utca 8.sz. ház helyén állott. Egy szobában ugyan heten laktak, de ebben már megvolt a századelejei népi szobabelsők hangulata. Tulajdonképpen sarkos elrendezésű volt, ezt azonban kissé módosította az a tény, hogy a ház első és hátsó falát egyaránt megtörte egy kis ablakszem. A pitarból való bejáratnál szemben volt az ablak nélküli (és ajtótól sem áttört), összefüggő falrész. Sályi Józsefné így emlékezik erre a régi szobabelsőre: „A szobának két szemközti oldalán vót egy-egy kisablak. Az ajtótól jobbra, a sarokba vót egy *dikó*. Az ablak alatt vót a *kisláda*. Ez festett láda vót és rózsza vót a díszítése. Vót egy fiókja is, és abba tartottuk a tojást. Aztán stelázsi következett, ezen a főzőedényeket tartottuk. Előtte kis asztal állott, mögötte lócával, mellette egy-egy karszékkal. A lóca után, a fal mellett állott a *komót*. Régén nem vót székrény, hanem *komót* vót és abba tartották a ruhákat. Majd a *fehérneműs láda* következett. Ez is rózsás láda vót. A láda fölétt fogas. A fogason a hétköznapi ruhákat tartottuk. Azután a sarokba állott a nagyágy a *kuripintyommal*. Ez magasra vetett ágy vót, amit azonban sosé bontottak el. . . . A kuripintyom

alatt két gyermek aludt, a másik három még a kemence szája előtti kucikon, amelyre este szalmazsákot tettek. A szüleink még a dikón háltak. Ricupokróccal takaróztunk. Nem vót dunyha még paplan. A kuripintyom előtt két karszék állott. Az ablak alatt karoslóca, előtte hosszú asztal. Ezt *kosztos asztal*nak is mondtuk, mert itt éttünk. Ilyenkor székkéket is tettünk mellé, hogy elférjünk. Az ajtótól balra vót egy kis falbarakott sparhét. Ezén főztünk is, még ez melegítette be télén a házat.

A szobát tányirokkal és szentképekkel díszítettük. A szentképek a komót fölött vótak. Három kép. Középen Szentháromság-kép. Ezt közrevette Jézus szíve, még a Mária szíve kép. Az ablak fölött még fényképek vótak. A falról a rózsás tányirokat csak akkor vették le, mikor ünnepkor ebédeltünk. Az ablakba még muskátli virágot tettünk. Ilyen vót a mi házunk.”

A hagyományos sarkos szobabelső mellett a két világháború közötti időben megjelent Sályban a párhuzamos szobabelső is. Kétosztatú házban is előfordult. Jellemző példája volt a mai Deák Ferenc u. 30.sz. ház helyén állott id. Sályi Józsefék egykori házának berendezése.⁸⁴ A pitarból balra nyílt a *ház* (szoba) ajtaja. Az ajtótól jobbra falbarakott masina, mögötte pedig kemence állott széles padkával, közte és a hátsó fal között a suttal. Az asztal nem a kemencével átellenes sarokban volt elhelyezve, hanem az utca felőli két ablak közé, mögötte a karoslócéval, oldalt egy-egy karszékkal. Az udvar felőli fal mellett, a régi sarkos elrendezés maradványaként egy éleláda állott. Erre ugyan rá lehetett ülni, de távol volt az asztaltól, azért az asztal erre eső oldala mellé két karszék került. Az udvar felőli fal mellett, a pitar felé eső sarokban egy dikó állott. Így a szoba középvonalába került asztal két oldalán, a falak mellett párhuzamosan helyezkedtek el a fekvőhelyek és a ládák.

A polgárosodó, jómódú parasztság jellegzetes szobabelsőjét példázza özv. Kocsis Józsefné Horváth Zsuzsanna (1902) Kossuth Lajos utca 41.sz. alatti lakásának *nagyháza*. Ebben a párhuzamos elrendezés tovább módosul úgy, hogy az asztal az utcára néző két ablakszem közül a szoba közepére kerül. Eltűnik mellőle a két karoslóca (ill. láda). Szögletes, szépen faragott karszék áll mind a négy oldala mellett. A két ablakszem között csak a tűkör emlékeztet a régi berendezésmódra. A komót azonban már nincsen alatta. Ez az udvar felőli ablak mellé került. Rajta hagyományos módon üvegpoharak, csuprok emelik a szoba díszét. Új, városias bútordarabként a szoba utca felőli balsarkában egy nagy, álló tűkröt is találunk. A jobb sarokban pedig egy szép, kézi faragással díszített ruhásszekrényt (sifony). A szekrény, az asztal és a karszékek sályi embernek, Kovács Dánielnek a munkái. Az első világháborúban hadifogságban volt a kínai határ közelében. Itt – saját elbeszélése szerint – kínaiaktól tanulta a fafaragást. A falu több házában találkozhatunk még bútoraival. Faragó tudományát továbbadta Horváth Dánielnek.

Az ágy a jobb oldalon, a szoba hátsó fala mellett, a faragott szekrény után következik. Szépen fel van vetve, de nem magosra. Vagyis nincs rakta kuripintyom. Az ágy fölött magyar történelmi jeleneteket ábrázoló képek jelzik, hogy a család református. Egyik képen Bem apó, a másikon a toborzó beszédét mondó Kossuth látható, alatta pedig néhány berámázott családi fénykép. Az ablakokon nagy függönyök teszik hangulatossá a szoba képét. Hogy a szobát nem lakják, csupán a parádés tiszta szoba szerepét tölti be, az is mutatja, hogy nincs benne tüzelőberendezés.

A mai sályi szobabelsők már teljes mértékben a városi ízlést követik. Gyári bútorkal vannak berendezve. Bár előfordul néha a megváltozott környezetben is, főleg az üveges verandákon egy-egy szép régi bútordarab.

⁸⁴ PETRUS Tünde: Régi sályi szobabelsők. Herman Ottó Múzeum néprajzi adattára.

III. ÖLTÖZKÖDÉS ÉS TEXTILIÁK

A sályi ember számára az öltözet legfontosabb alapanyagát évszázadokon át a kenderből készített házivászon adta. A sályi kendertermelés és feldolgozás jelentőségét mutatja az a fentebb említett adat, mely szerint már 1711-ben írásos említés történik egy vizimalom által hajtott kendentörőről. Az 1870-es évekre visszaemlékezve Gárdonyi Géza is így ír Gyermekkori emlékeim c. munkájában: „Sályban a kenderfonás erősen járta, minden parasztnő maga fonta, szötte fehérneműjét.” A férfiak felsőruhaként még az 1920-as évek végén is viseltek házivászonból készült inget és gatyát. A harmincas években kezdtek felváltani polgárosultabb ruhadarabokkal. Női felsőruhák készítéséhez még a második világháború idejéig is használtak színesre festett kendervásznat. Az alsóruhák pedig mind a nőknél, mind a férfiaknál házivászonból készültek – kivált a hétköznapi használatúak – egészen a második világháború idejéig.

27. kép: Ducza Jánosné kedert tilol (II. világháború után)

A kisgyerek vászonpéndélben járt Sályban még a harmincas évek elején is. A *vászonpéndel* egybeszabott, mandzsettás, hosszú ujjú házivászon ing volt. A nyaktól derékig tartó kivágását színes gombok fogták össze. Az ing derekára *korc* került. „Benne volt egy madzag, azt a gyerek összerántotta, megkötötte, és nem szállt rajta széjjel” – mondja Sályi Józsefné (1914). Ehhez volt a *kislajbi*. Föléje vették, ha hűvösebb volt. Ujjatlan, melényszerű ruhadarab volt. Szintén házi vászonból készült, de befestették sötétkékre, vagy feketére. Festésére általában boltban vett festéket használtak, de volt, aki kicsavarta a bodza termését, s annak a levébe mártotta a vásznat. Ettől nem lett fekete, csak olyan szürkéskek. „Olyan ső színű”.

28. kép: Sályi asszony gyermekével

A szegényebb gyerekek ősszel és tavasszal alsó osztályos korukban még az iskolába is *korcos ingben* jártak. Legfeljebb még egy szalmakalapot kaptak hozzá, még egy vászontarisznyát, melyben az iskolai felszerelést vitték, s egy kis ennivalót. A korcos ing éjjel–napal rajtuk volt. Így reggel az édesanyáknak nem sok dolguk volt az öltöztetéssel. „Azt mondta édesanyám, hogy kelj fél fiam, tédd fejedbe a szalmakalapot, oszt’ mēnj iskolába” – emlegette Mészáros József (1876). Télen a fiúk házivászon gatyát, az első világháború körül olykor nadrágot kaptak, s kabát helyett egy *untercikk* nevű ruhadarabot, mely az akkori idők pulóverjének felelt meg. Fekete kockás barhétből varrták, és béléssel is elláták. „Olyan hosszú vót, mint a kabát. Ez is korcos vót. Madzag vót behúzáva, hogy ezzel is szorosra lehessen kötni. Bal ódalán fēnt vót egy nagy zseb is rajta. Pirossal be vót szegve. Ugy örültünk neki! Céruzát, vagy valamit tettünk bele. Sapkája nem minden gyereknek vót. Azt 1 forintért adtak (múlt század 70-es évek), legtöbben szalmakalapba’ mēntünk. Az csak 40–50 krajcár vót” – emlegeti Mészáros József.

A kislányok festett házivászon bő szoknyában, és *pitarka* nevű blúzocskában jártak. „Kidobós blúz volt, nem kötődött be a szoknya derekába, elején fodorral díszítették.” Palatáblájukat, iskolás felszerelésüket kosárban vitték a karjukon. Télen nagykendőbe bugyolálták őket, s úgy mentek az iskolába. Hajuk oldalra volt fésűlve, be volt két ágba fonva és koszorúba felkötve.

A kisebb iskolás fiúgyerekekre télen hátulgombolós kezes–lábas ruhát is adtak a századforduló idején, – emlékezik vissza Rácz Károly (1887). „Divat vót azért nyárba’ a gatyá, télbe’ még a nadrág. De ezt nyáron fél nem vette senki. Aki abba’ vót, kinevették,

hogy fagyos. A gatyához fehér inget vettek fél otthon szőtt vászonból, meg kis fekete mellénykét. Néha a gatyá elébe kis fekete kötöt (kötényt) kötöttek, hogy legényesebb legyen. Télén a jómódúak az én időmbe kis ködmönt vagy bekecsét is varrattak a gyerkeiknek. A ködmönt a szűcsök varrták birkabőrből. Derékig érő, ujjas írhakabát vót.”

A kiskabátok, meg a nagykabátok Sályi Anna (1878) emlékezése szerint úgy 1910 körül jöttek divatba.

Lábbelivel nagyon gyengén voltak ellátva még a múlt század végén is a sályi gyerekek. Gárdonyi Géza is így emlékezik vissza a hetvenes évek elején vele együtt járó iskolatársaira: „Voltak olyan gyerekek, akik télen is mezítláb jártak. A lábuk vörös volt, és futva jöttek havas időben. De azért, ami jég volt útközben, végigcsúsztak rajta.”⁸⁵ Mészáros József is így járt valaha Malyáta Ignác eleibe. „Cipőm nem vót. Dészkat kötöttem a talpam alá, oszt’ úgy szaladtam fél az iskolába, mert a mezítlábas lábam nem csúszott jól a jégén. A dészka az csúszott. Mire félértem az iskolába, bizony kezem-lábam megfagyott.”⁸⁶ A századforduló idején azonban már – különösen a jobbmodú sályiaknál – volt fejlődés a gyermekek lábbelivel való ellátása terén. Ekkor jelenik meg a *topánka*. Készen árulják a vásárbán ezt a cipőszerű lábbelit, melynek orrába sárga rézlemez volt bedolgozva, hogy hamar le ne koptassa a gyerek. Aki tehetett, az meg téltre csizmát varratott gyerekének a helybeli csizmadiával.

A lányok, asszonyok az alsónemüként alul *pëndélt* hordtak, a felül pedig derékig érő *ingvállat*. Ezeket az alsóruhákat maguk varrták. „Az a jány nem méhetett férjhez, aki az ingvállba a *vállfótot* még a *pállhat*, vagy a férfiingbe az ujját nem tudta beleállítani.” A *vállfót* erősítette a bevarrott ujjrészt, hogy könnyen ki ne szakadjon. A *pálha* pedig a hónaljrészebe varrott háromszögalakú kis vászondarab volt, mely szabadabb mozgást biztosított. Az ingváll nyak-kivágása olyan volt, mint a férfiingé. Gallérja nem volt, csak be volt szegve. Elöl derékig ki volt vágva és gombokkal összefogatva. Az ujjja rövid volt. Könnyön fölül ért és készen vett gyári csipke volt a szegélyén. Az ing nyaka hátul be volt ráncolva, hogy elől *passzoljon* (testhez simuljon), s ne legyen bő, elálló. Derékban az ingváll viszont nem volt ráncolva. Az ingvállat általánosan a második világháború idejéig viselték. Néhány öregasszonynak azonban még ma is van ingvállja.

A *pëndél* házivászonból varrott szűk alsószoknya volt. Térdig, vagy térdén alól ért. Az ingváll meg fölülről a derékig, úgy, hogy le lehessen kötni a pendellel. A női alsónemű tehát két részes volt, s nem egybeszabott. A pendel felerősítéséhez *pëndélmadzagot* szöttek. A pendel derékrészén *korc* volt. A korc szélességével hosszabbra hagyták, befelé lehajtották, levarrták. Minden varrás befelé esett. Ebbe a levarrott korchba húzták bele a *pendelmadzagot*. Régen még a cipőfűzőt is maguk az asszonyok készítették fonalból. A fonóban tréfálkozva mondták:

*Pëndélmadzag, gatyamadzag,
Izég a, mozog a madzag!*

A *pëndélt* általában 2 szélből, nagyobb testre 3 szélből varrták. Attól is függött, hogy milyen széles volt a vászon. Volt olyan vászon, amelyik 70 cm, volt amelyik 80 cm széles volt. Aki szegényebb volt, s nem tellett neki arra, hogy 3 szélből varrjon magának pendelt, az egy fél szél vásznat ketté vágott, és bevarrta oldalát *eresztéknek*. A férfiingek ujjrészénél is használtak *eresztéket*. A nők nyáron ingvállban jártak, meg pendelben, de a pendel fölé mindég vettek szoknyát is. Elébe meg vastag vászonkötőt kötöttek, mely derékon kötődött.

A férfiak házivászonból varrott gatyát, meg inget viseltek. A hétköznapi gatyát 6 szélből, az ünnepit 12 szélből varrták. A gatyaszárak közé, hátra ülepet tettek. Viseléskor a

85 GÁRDONYI Géza 1951. 59.

86 BARSZ Ernő 1979. 84.

a gatyának elejét–hátlját nem cserélgették az egyforma kopás miatt, mint azt más vidéken tettek. „Az ülep mutatta, hogy melyik a hátulja, még az eleje” –, mondja Krokos József (1896), és mindig úgy is viselték. A gatyá széle rojtozott volt. Fel volt hajtva, és *mesterkézték*. „Kiszédtük belőle a fonalat, és így rojtos lett a maga valóságába” –, mondja Krokos Józsefné.

A gatyához fehér inget, rá szép, fekete *kislajbit* vettek, sárgaréz vagy fekete gombokkal, s úgy mentek ünnepnapon a templomba. A fehér gatyá elé fekete *kötőt* kötöttek. A hétköznapi befestett házi vászonból, az ünnepi pedig fekete glott–ból készült. Ezt már a század elején is viselték. A gatyá is más volt munkához és ünnepre. A munkához használt

29. kép: Férfiak régi viseletben (Györffy István felvétele F 211591.)

gatyá rövidebb, és szűkebb szárú volt, hogy ne akadályozzon a munkában. Az ünnepre való hosszabb és bővebb szárú, melyet a hozzáértők „gyönyörűen be tudtak ráncolni”. A gatyaráncolás nagy ügyességet kívánt. Dósa József (1893) elbeszélése szerint a század elején legfeljebb hatan–heten értettek hozzá az egész faluban. Hogy vasárnapra szép, ráncos legyen az ünneplő gatyá, már szerdán hozzá kellett fogni a ráncoláshoz. „A gatyát szerda este nagyjából beráncoltuk. A ráncoláshoz két ráncoló fa kellett. Ez olyan vékony, simára faragott fa vót, aminek egyik vége hegyesebb, a másik még kerekesebb vót. Olyan keskeny, hogy beleférjen a gatyá korcába. Mindégyikre ráhúztuk a gatyá egyik szárát, aztán szép apró, egyenlő ráncokba szédtük. Szerda este nagyjából beráncoltuk. Csütörtökön megvizetük, és szépen eligazítottuk a ráncait. Mikor kész vót, akkor félakasztottuk egy szögére. Három napig vót félakasztva. Szombatra oszt’ megszáradt. Megkeményedtek rajta a ráncok. Szombat este felvettük és úgy mentünk a jányhoz. A szépen ráncolt gatyá után megfordultak a jányok. A szépen ráncolt gatyára nagyon kellett vigyázni. Lőlni is csak

úgy ültünk le benne, hogy a gatyá *condrája* (ráncolt része) alig érje a székét." Ebből a gondosan végzett műveletből ered az a mondás is, hogy „ráncba szednek” valakit.

A legények a fejükre pörge kalapot tettek, s mellé rozmaringot tűztek. A rozmaringot udvarlás után kapták a leánytól. Vasárnap meg 3–4 *kiskendőt*. Ezeket a kislajbi zsebébe tűzték. Akinek már jegyese volt, annak kilenc kiskendője volt.

Ünnepkor a leányok, asszonyok meg virágot vittek a kezükben. Leginkább laposméntát. A templomba is ezzel mentek. Ha valamelyikük elbóbiskolt, akkor az orra alá tartották.

A kendertermelés, fonás–szövés még a második világháború után is járta. Csak amikor a földek közösbe mentek, akkor már nem vetettek kendert. Pedig a kendernek könnyebb volt a mosása, mint a gyolcsnak. Közvetlenül a második világháború után még hordtak Sályban a nők házivászon felsőruhát is. Színesre, leginkább pirosra festették, és úgy varrtak belőle felső ruhát. Jó ideig hordták még a házivászon alsónemüket. Ezekben az időkben nem lehetett barhét alsóruha anyagot kapni, ezért is volt keletje a házivászonnak.

A kenderből pamut hozzáadásával különböző minőségű vásznakat szőttek. Magának a kendernek is kétféle minőségét állították elő. A kendernek a kócosabb alját csépű-nek nevezték. Ebből durvább fonalat fontak. Ha csepűfonalat vettek 6-os pamuthoz, ebből szőtték a szalmaruhát, melyet az ágyba tett szalma letakarására használtak. Durvább vászon volt, s föléje tették a finomabb szövésű lepedőt. A kigerebenezett kendert *szálának* nevezték. Ebből vékony fonalat fontak, s ebből vékony vásznat is szőttek. Ilyenből készült a férfiing, meg az alsónadrágnak hordott u.n. *szűk gatyá*. Ennek viselése akkor jött divatba, mikor a két világháború között, a harmincas évek táján bögatyá helyett nadrágot kezdtek hordani. Később varrtak az asszonyok nemcsak házivászonból, hanem készen vett anyagból is gatyákat.

Az alsónemükben nem volt különbség hétköznapi és ünnepi között, legfeljebb a férfiak ingénél. Ünnepre már a második világháború ideje felé inkább bolthból vettek inganyagot és azt varrták meg, míg a hétköznapi ingek továbbra is házivászonból készültek. 2 és fél méterből telt ki egy férfiing. A férfiingre dupla kézelőt tettek. Dupla volt rajta az inggallér is. Az inggallér nem volt lehajtos, hanem csak sima. A lehajtos nyakú ingek az első világháború után kezdtek megjelenni, de mellettük még jó ideig megtalálható volt a sima ing is. Az ingre világos vagy sötétkék színű gombokat varrtak. Bőűjű inget a férfiak csak a század elején hordtak Sályban. Ezt hamarosan felváltotta a szűkujjú, mandzssettás ing. Az inget a kézelőnél ráncolták. Az ujjába is tettek ráncot. Így elég bősége volt a szűkujjú ingnek is. A ránc összefogta, és mégis engedett. „A ránc tetejére *kecelőt* (kézelőt) varrtak”, és ezt fogták össze gombbal. Házivászonból készült még az asszonyok főkötője. A szélén fodor is volt. E fölé kötötték a fejkendőt.

A házivásznat a 14-es háború után kezdték az asszonyok Mezőkövesdre vinni befestetni, különösen akkor, ha abból felső ruhát varrtak. A gyári ruhaanyagok általánosabb használata felsőruha készítésére inkább csak a húszas években kezdődött meg. Addig elvéve készült egy–egy ilyen anyagú ruha. Különösen akkor jutottak hozzá a lányok, ha városban voltak szolgálni. Hétköznapra karton anyagot, ünnepelőre csikos selyem, bársony, meg *kangár* anyagot vásároltak ruhának. Ezt nagyon megkímélték. Legtöbb esetben ezeket az ünnepi ruhadarabokat örökölték is a lányok az édesanyjuktól. A férfiak is az első világháború után kezdtek fekete posztó, fekete *kangár* anyagból nadrágot meg lajbit varratni ünnepi használatra.

A felső ruhánál már megkülönböztették a hétköznapi és ünnepi viseletet. A nők hétköznapi rövid, sokráncú szoknyában és *pitarka* nevű blúzban jártak. A ráncos szoknyának két fajtája volt: *rákott*, és a tulajdonképpeni *ráncos*. Ez utóbbi derékrészénél apró ráncokat húztak, hogy a szoknya a derékhoz simuljon. Az ünnepelő ruha már hosszabb volt.

Itt már nem akadályozta a ruha hosszúsága a munkában annak viselőjét. A ruha anyaga is finomabb volt. Főként az ünnepelő ruhákhoz vásároltak boltban finomabb ruhaanyagokat. A szoknya rendszerint bordó szövetből készült. Eleibe fekete klott kötöt kötöttek. A köntön késsel kihímzett fekete csipke volt. A blúz fekete *perkárból* készült. „Ez se nem selyem, se nem karton vót. Olyan anyag vót, amelyik nagyon szépen fénylett, ragyogott” – mondta róla Molnár Józsefné Révész Máté Borbála (1893). „Sárga mider szalag vót a derékunkon. A nyakunkon meg galárist hordtunk.”

Sok esetben mind a szoknya, mind a blúz ugyanabból az anyagból készült. Szép ünnepelő ruhája maradt özv. Vanczák Jánosné Kósa Rebekának (1887). Mindkét része selymes brokát–anyagból készült. A blúzt *szépszínek* is nevezték. A felső részét még díszesebbé tették azzal, hogy fekete csipkével és csillogó galárisokkal is körülvarrták, s ugyanígy díszítették a kézelőjét is. Nagyon szép női bundát örökölt a férje nagymamájától, aki azt 1826-ban kapta a lakodalmán nászajándékkul. A bunda a miskolci Herman Ottó Múzeum tulajdonában van az említett ruhával együtt.

30. kép: Vanczák Jánosné ünnepi ruhája unokáján

31. kép: Vanczák Jánosné 1826-ból származó bundájában

Az ünnepi szoknya alá alsószoknyát vettek fel. Ez rendszerint *gyócsból* készült. A szélére farkasfogot varrtak és kikeményítették. A gazdagabbak pedig *slingolást* (kerek, lyukas hímzés) varrtak rá.

32. kép: Fiatal lány ünnepi viselete a század elején

A blúz nyaka sima volt, nem volt gallér rajta, hanem csak slingolásból volt ráhajtva az u.n. *mizli*. Erre volt rátekerve a galáris. Két végén szalag volt. A galáris többszörösen rátekerék a mizlire és ha mind feltekeredett, a szalaggal megkötötték a két végét.

A menyecskék kontyán gyöngyből fűzött *necc* diszlett. Azután divatba jött a piros hátrakötő, rózsás *kázmérből* vagy *atlaszból*. Akkor tették a kontyra először, mikor a menyasszonyi koszorút levették a leány fejéről és *felkontyozták*.

A lányok, asszonyok a fejükre fejkendőt kötöttek. „Hajadonfővel nem sokat vótunk” – emlegeti Sályi Józsefné (1914). Hétköznap karton kendőket, vasárnap a lányok delin kendőket kötöttek a fejükre. A delin kendők az első világháború után kezdtek divatba jönni. Az asszonyok ünnepi fejkendője rendszerint rojtos selyemkendő volt. De ünnepelőre viseltek bársony fejkendőt is. A bársony fejkendő többféle színű volt: kávészínű, sötétzöld, fekete. A selyemkendő rózsákkal is volt díszítve. Szívesen hordtak zöld selyemkendőt piros rózsával, pirosat fekete rózsával, fekete kendőt zöld virággal. Fehérre azonban nem emlékeznek. Hordtak *kázmérből* is fejkendőt.

Ha hűvösebb volt az idő, a lányok, asszonyok rojtos vállra való kendőt kötöttek. A lányoknak fehér vállkendőjük is volt. Az asszonyok *búzakék* (búzavirág színű), vagy fekete alapú, rózsákkal díszített vállkendőt kötöttek. A vállkendőt *nyakba való kendőnek* is nevezték. Ezt a vállukra terítették háromszög alakba hajtva, elől keresztbe vették, s hátul megkötötték. A nyakba való kendő leginkább *kázmérből* készült, igen sokféle színben: fehér, bordó, zöld, sárga, fekete, kék alapon rózsákkal díszítve, és a széle mindig rojtos volt, s ez szépen lelógott, miközben hordták. A lányok, asszonyok ünnepkor a kezükben *kivarrótt* (hímzett) zsebkendőt (*keszkenőt*) vittek. Ezt csak dísznek vitték a kezükben.

A húszas évek vége felé kezdett divatba jönni a szoknya–blúz helyett az *egybe–ruha*, idegenből vett szóval: *slafrok*. De mellette tovább hordták a szoknya–blúz viseletet is. „A szoknya *hátulsíffés* vót, madzag vót rajta, azt körülvéttük és elől kötöttük meg” – emlékezik Sályi Józsefné. A blúzoikat most már *buggyanós hátúra* varrták. Rakva volt a háta. „Belől vót rajta egy *sluszpánt*, amit elől megkötöttünk. Ezért szorosan állt az oldalunkhoz. Nem csúszkált le – fél, mert meg vót kötve sluszpánttal. A szoknya oldalkapcsos vót. A színek keverve vótak. Vót úgy, hogy fehér blúzhoz fekete szoknyát vettünk vagy zödet. A fehér blúzhoz mindenféle színű szoknya ment.”

A ruha fölé nagykabátot csak a húszas évek vége felé kezdtek egyre többen hordani. A nyakba való kendőn kívül addig télen sem vettek más meleg holmit magukra a lányok, asszonyok. „Tartották ám a jányok magukat” – mondja Sályi Józsefné, – „nem úgy,

mint ma! December 8-án vót régén a vattai búcsú. Azt mondták rá, hogy *jánynéző búcsú*, mert még akkor is ingvállba' vótak a jányok. Mikor az első világháború táján édesanyám először vett fél *plüskabátot*, kinevették vele. Ez ilyen derékig, csipőn alul érő, rövid, sötétkék színű kabát vót. Azt mondták rá, hogy „úri kisaasszony”, és kinevették.” A két világháború között azután mégis elterjedt a plüskabát a sályi asszonyok viseletében.

Nyáron, hétköznap a leányok, asszonyok mezítláb jártak, de ha vasárnap templomba mentek, akkor patent harisnyát húztak a lábukra és cipőt. A cipő csak a századforduló idején kezdett elterjedni. Nyáron azelőtt, ha éppen lábbeli kellett, papucsot húztak a lábukra. Télen meg csizmát viseltek.

A férfiak – mint fentebb már említettük – nyáron házivászon bő gatyában, lobogós, bőujjú, rövid, háziszőtt fehér ingben jártak. Az ing alja nem érte a derekukat. Ezen a részen testüket feketére sütötte a nap. Az ünneplő gatyá bővebb és hosszabb volt, elébe fekete klott kötőt kötöttek. Télen *zsák-nadrágot* hordtak. Ellenzőjét elől kék posztóval szegték be. Az ingre meg *zsák-lajbít* vettek. Ősszel-tavasszal posztó *szúrt* vetettek a vállukra, aminek az ujját sosem használták, olykor be is varrták. Nagyon szép látvány volt, amikor cifraszűrös férfiak egymás után jöttek be a templomba. Járásuknak olyan ritmusa volt, olyan méltóságteljes, hogy aki látta, sosem tudta feledni. „Azelőtt szűrben is esküdtek a férfiak, – emlegeti Krokos József. A völgyényi szúrt aztán nagyon megkímélték.” Télen *gubát*, a tehetősebbek *subát* vettek magukra, amint azt az anyagi helyzetük engedte.

Az első világháború idejétől kezdtek ünnepi használatra a férfiak is fekete posztóból meg kangárból csizmanadrágot és lajbít varratni.

Nyári dióban a férfiak is mezítláb jártak. Aratáshoz a tarlóra azonban bocskort készítettek maguknak. A bocskor elvásott csizma szárából készült. Kivágtak a csizmaszárból egy akkora darab bőrt, hogy az egész lábfejet végigérje és legyen elegendő anyaga a felhajtáshoz is. Hogy az orra kerek legyen, tányért tettek a bőrre és amellet vágták ki. Elöl, a felhajtott szélbe lyukakat ütöttek. Ennek szerszáma a *török* volt. A lyukakba szíjakat fűztek, egy kicsit összehúzták, hogy ráncos legyen. A bocskornak hátul sarkot is csináltak. A bőr szélét hátul is felhajtották, a sarok közepénél bevágták, s aztán összevarrták. Így a sarkot is védte. „Nem ment bele hátulról se a talló.” De olyan bocskort is készítettek, melynek nem volt sarka, csak szíjjal kötötték össze hátul, hogy a lábról le ne essen.

Sáros, őszi időben, meg télen a férfiak csizmát viseltek. Csizmadiamesterek voltak a faluban. Ezek azonban csak a hétköznapi csizmákat készítették, meg lábbeliket javítottak. Az ünnepi csizmákat a vásárban szerezték be.

Tímár nem volt a faluban, de szűcsök dolgoztak. Birkabőröket készítettek ki és ebből főként pruszlikokat, rövid, derékig érő, ujjatlan irhakabátkákat varrtak. Ujjast is készítettek. Ezt már *börkabátnak* nevezték. Az ujjatlan, rövid báránybőr mellényt *ködmön-pruszliknak* mondták. Ezt díszesen ki is hímeztették. Elöl hosszú, színes szalaggal volt összekötve.

A század elején még a férfiak is hosszú hajat hordtak, s azt rendszerint zsírral is megkenték. Ahogyan Nagy Mátyásné (1878) elmondotta, a katolikus templomban a férfiaknak volt egy fal előtti padja. Itt a falon annyi kerek zsírfolt díszlett, ahányan a padban ülni szoktak.

Az öltözet aszerint is különbözött, hogy milyen korúak viselték. A leányok világos színű ruhákban jártak, s fehér kendőt kötöttek. Az asszonyok sötétebb színű ruhát viseltek, de színes fejkendővel. Nyáron vékonyabb, olykor csipkeszerű fejkendőt hordtak. Az öregek színe a fekete volt.

33. kép: Az asszonyok viseletét a sötétebb színű ruha jellemezte.

A férfiak viseletében főként a cifraszűr igazodott színeiben az életkorhoz. A fiatal ember szüre pirossal volt hímézve. Ilyen volt a vőlegényi szűr is. Idősebb embernek sötét—bordó, vagy fekete hímzés díszíthette a szűrét.

Volt még Sályban, főként a múlt században egy férfi viseletdarab, amelyet a mai legidősebb emberek is már csak hírből ismernek: a *kacagály*. Édesapám a húszas években írta le az akkori legidősebb emberek elbeszélése alapján.⁸⁷ „A bírka bundáját ahogy lehúzták, négy lábával, körmeivel együtt kikészítették, hátukra vetették, elől fent a két első lábánál fogva összekötötték. A többi része úgy lógott hátul a lábaival együtt. Ha legény *kacagályban* táncolt, néha úgy legyintette képen a másikat a hátul lengő két bírkakörömmel, hogy még a fokosok, ólmos botok is előkerültek a lovgias ügy elintézésére.”

A sályiak viseletében a második világháború utáni idők döntő változást hoztak. Elsősorban a gyerekek és fiatalok teljesen a városi divathoz igazodtak, néha annak szélsőséges megnyilvánulásait is követve. Ez még olyan családoknál is így történt, ahol a szülők, főként nagyszülők hagyománytartóak voltak. A régi viselet egy—egy darabja az öregeken még itt—ott megjelenik, s emlékeztet a régi falura, de az emberek többségéről már nem lehet megmondani, hogy sályiak—e, vagy csak városról jöttek ki a faluba.

A házivásznat a sályi asszonyok maguk szőtték meg. Sály szegény falu volt. Itt az asszonyoknak nem volt módjuk ahhoz, hogy a szövés munkáját specialistára, takácsmesterre bizzák. A házivásznat sok mindenre használták. A sokféle rendeltetés arra készítette a szövő asszonyokat, hogy a vásznat többféle minőségben állítsák elő. Magának a kendernek minősége és fonásának módja is többféle házivászon előállítására adott lehetőséget. Ezt azonban még tovább bővítették a boltban vásárolt szövőpamut alkalmazásával. Különösen a századforduló óta rendszeresen kezdték használni a kenderfonal mellé, vagy annak helyettesítésére a szövőpamutot. Így aztán szőttek *tisztapamutos* és *félpamutos* vásznat. Ezek mellett továbbra is szőttek kenderfonalból szövőpamut felhasználása nélkül. A *tisztavászon*, *félcsépi* és *csépi* vászon csak kenderfonalból készült. Az üzletben vásárolt szövőpamut is többféle minőségben volt kapható. *Síma*, *vékony* (ezek voltak a drágábbak), *csombókos*, *vastagabb* (ezek meg az olcsóbbak) szövőpamutot árultak *pakkokban*. Egy pakk—pamutból 12 rőf (1 rőf 78 cm) *tisztapamutos vásznat* lehetett szőni. Ebből készült az ágylepedő, női és férfi felsőruha, fapapucs felső rész, *kérőkendő*, *vőfélykendő*, *surc* (keskeny kötény), asztalterítő, dísztörülköző, telázi stráf, *sikálótartó* (sodrófa tartó). Félpamutos vászonból készült ágylepedő, kimenő *baturuha* (parádésabb alkalomra), párnatakaró, fehérnemű, ajtóra való ruha nyáron a legyek elleni védekezés céljára, sütőruha, *surc*, törülköző és kendő. Csak kenderfonalból készült a *tisztavászon*. Felhúzója, beleverője egyaránt vékony kenderfonal volt, melyet szálából fontak. Ebből is készült ágylepedő, baturuha, meg iskolás fiúknak *iskolás tarisznya*, felnőtteknek *ráncostarisznya*, amiben

87 BARSÍ Lajos 1930.

ennivalót vittek, ha a határba mentek dolgozni és kendő. Tisztavászonból szabtak iskolás leánykáknak is egy-egy darabot arra a célra, hogy azon tanuljanak hímezni. A *félcsepű* vászon felhúzója kenderfonal, beleverője vékony csepűfonal volt. Készült belőle lepedő, edénytörő, hosszában csíkos liszteszák meg *baturuha*. A *csepűvászon* tiszta csepűfonalból volt szöve. Ebből készítették a szalmaszákot, terményes zsákot, kisponyvát, nagyponyvát, baturuhát (mindennapos használatra), *szénásruhát* v. *szalmaruhát* (ágyba), abrakos tarisznyát, szerszamos tarisznyát a kaszához használt szerszámok részére, meg permetezéshez kékköves zacskót.

Természetesen az öltözködésben is nagy szerepe volt a különböző minőségű házivásznak különösen fehérneműben. Erről már fentebb szó esett.

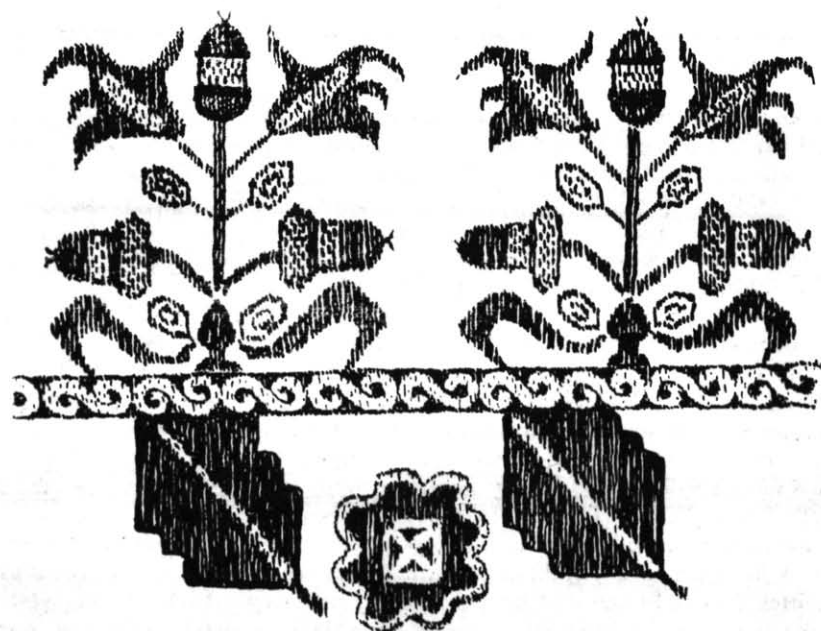
A háziszőttés vásznat díszítették is. A szőttest egyszínű, főleg piros vagy kék csíkos mintával. A szőtteseken a következő díszítő motívumokat alkalmazták: macskanyomos, epérleveles, rozmaringágas, kétoldalú cakkos, benne *almarózsával*, *szív*, *álló tulipán*, *rózsa*, *kocka*, *ablak*. Szövöttcsíkos vásznat használtak fel asztalterítő, kérokendő, vőfélykendő, kendő, surc, sütőruha, törülköző, edénytörő készítéséhez.

A szebb, ünnepibb vászonneműket hímzéssel is díszítették. Hímzéshez leginkább DMC pamutot használtak. Ennek egy kis fénye is volt. Főleg piros, kék színben, később zöld, újabban sárga színben is alkalmazták. Dívanypárnához jött divatba a fekete szín. Ezzel keresztszemesen az alapot hímezték ki, s erre jött a színes virág. A sályi asszonyok, leányok elsősorban keresztszemes, szálánvarrott technikával, meg az u.n. *görömbölyi öltéssel* (laposhímzés szálszámolás alapján) hímezték. Így is mondták: *mérkoltak*. A mintákat általában egymás hímzéseiről vették. „Ha egy mintához jutottunk, az mént sorba a faluba, felkapott lett”, – mondja Sályi Józsefné. De akadt a faluban nyomtatott mintakönyv is. Így a díszítőminták esetében jellegzetes sályi mintakincsről nem beszélhetünk. Legfeljebb az egyes elemek kiválogatásában, gyakoriságában nyilvánul meg bizonyos sályi díszítő ízlés. Mind a szőttes, mind a hímzés minták, mint általában más magyar tájak díszítőművészetében is, csaknem teljes egészében növényiek vagy természetből vettek (pl. csillagos), csupán a kockás meg cakkos mondható mértaninak. Kedvelt hímzés minták: makk, rózsza, rózsabimbó, folyórózsza, pipacs, búzavirág, fuxia, szőlőlevél, epérlevél, rozmaring, herelevél, koszoró (koszorú) csillagmintával, csillag nefelejcsmintával. Elterjedt még az u.n. *kalotás* (szálszedésses, vagdalásos technika). Valószínűleg édesanyám terjesztette el, aki 1916-ban Erdélyből került tanítónőnek a faluba. Van pl. csillagos kalotással (a csillagminta közepén vagdalásos, kockás minta). Kalotást főleg ünnepi, lakodalmas surcokon meg vőfélykendőkön lehet találni. Ezekre a hímző a saját monogramját is rá szokta hímezni. Ismert, de nehézsége miatt ritka a toledó. Rámáját görömbölyi öltéssel varrták ki, majd a szálakat kockára kivagdalták, kihúzták. Aztán két szálával elvarrták, végül folyórózsza, nefelejcs vagy herelevél mintákat húzgáltak bele. Csak kivételes ünnepi darab, kérokendő vagy surc készült toledóval.

Keresztszemes hímzéssel díszítették a lányok ingvállának elejét, valamint könyökön felül érő ujjának karimáját. Ehhez leginkább piros színű hímzőfonalat használtak.

A régi hímzések elpusztulásában nagy része volt a falut közvetlenül érintő második világháborúnak. Egy múlt század eleji hímzett párnavég maradt meg özv. Vanczák Jánosné (1887) tulajdonában, melyet – úgymond – még a nagyanyjától kapott. A múlt század elején varrhatták ki piros meg kék fonallal, szálánvarrott és keresztszemes öltéssel. Belül, a párna belseje felől egy sor kazettás mintasor helyezkedik el, alatta keskeny mesterkével. A párna élén pedig a sályiak által folyórózsának nevezett minta fut végig (kacsaringós, hullámváz száron rózsák és levelek helyezkednek el) a párna mindkét oldalára átnyúlva. A kazettás mintán kicsi korsóba állított háromágú makk díszlik. A középső makk egyenes száron magasra emelkedik, szárából pedig balra és jobbra egy-egy ferdén kinövő, megtört

szárú makk található. Az egyenesen álló makk mellett balról–jobbról fogazott levél van kihímezve, melynek üresen hagyott belsején végigvonul a keresztsszemesen hímzett levél-szár. A kazetták makkjain és alsó levelein a piros és kék szín váltakozva van alkalmazva.

34. kép: Vanczák Jánosné párnavégének mintája

Az alkalmazott szín mindég teljesen kitölti a mintát. A két szín tehát nem a természetes színezetet igyekszik utánozni, hanem egy–egy mintában megtartja az egyszínűséget, s a különböző színnel kivarrott mintaelemek váltakozásával hoz az egészbe változatosságot. Érdekes, hogy a folyórózsa–minta rózsáinak belsejébe más virág kerül. Ez, valamint ugyanannak a díszítménynek más színnel való váltakozó kitöltése török örökség.⁸⁸

A ruhák, vászonneműek mosása, tisztántartása is fáradságos és hosszadalmas munkával járt. Mosógépnek, hatékony mosószernek híre–hamva sem volt még a felszabadulás előtt. A mosásnál minden kézi erővel történt, a mosószeret: a hamulúgot és háziszappant is maguk az asszonyok állították elő. Özv. Fekete Józsefné és leánya, Mészáros Bertalanné (1910, 1930) így emlékezik a régi mosásra: „A ruhát a komorába tartottuk a szennyesládába. Minden hónapban, vagy hat hétben lúgoztunk (nagy mosást csináltunk). A mosás három napig tartott. Első nap vizet hordtunk a patakról fateknőbe. Abba beázattunk a ruhát. Csak tiszta vízbe áztattunk. Aztán fahamuból lúgot készítettünk. Egy nagy dézsába egy szakajtó fahamut tettünk (legjobb volt a tölgyfa hamuja, viszont teljesen alkalmatlan volt gyanta tartalma miatt a fenyő és akáchamu), s leforráztuk egy veder forró vízzel. Másnap állt benne. Másnap aztán hozzá fogtunk mosni. Katlanban melegítettük a

⁸⁸ PALOTAY Gertrud 1940.

patakvizet a mosáshoz, a dézsából meg tettünk hozzá lúgot. 5 liter meleg vízhez 3 liter hamulúgot tettünk, hogy sima legyen a mosóvíz. A beáztatott ruhát először kicsavargattuk. Sokszor. Ha bírtuk kint a mosást, akkor csak kívül, de legtöbbször a pítarba. Szabadkémény vót, odatettük alája a lúgzót meg a teknőt, oszt ott párologhatott. Akkor a kicsavargatott ruhát a lúgos vízbe háziszappannal átmostuk, átdörzsöltük. A teknőt *dagasztólábra* tettük fel és úgy mostunk benne. A lúgzót is elkészítettük. Azt meg feltettük egy lúgzó-lábra. A lúgzó alján levő lyukba csurgót tettünk. Zsúpot húztunk ki az ereszből, úgy 10 szál szalma vót benne. Azt egy pálcikára rácsavartuk, keresztül hajtottuk és beledugtuk a lúgzó lyukába. Azon csöpögött le lassan a lúg a lúgosdézsába. Ebből visszahordtuk mindég forralni az üstbe.

Iparkodtunk, hogy déli harangszóra a ruha a lúgos vízbe szappannal ki legyen mosva, hogy aztán *lúgozhassunk*. Mikor fel vót mosva, akkor tettük a lúgzóba a ruhát. Először mentek a lepedők, aztán a férfi gatyák. Utána a női ingek, pendelek, vászoningek, a végén a kenyérkendők, asztalruhák. A ruhák tetejére *hamus ruhát* tettünk. Ez olyan szénás ruha vót, amibe megrostált fahanut tettünk két szakajtóval. A hamut becsavartuk a szénás ruhába. Az üstben tiszta vizet forraltunk. Mikor forrt, ráöntöttük a hamus ruha tetejére. Ez aztán végigment a ruhán és a zsúpcsúrgón lassan lecsurgott a lúgos dézsába. A lecsurgott lúgot újra melegítettük az üstbe, oszt megint ráöntöttük a lúgzóra. Úgy déltől estig öntöztük. Utána egy éccaka pihent a ruha. Harmadnap reggel a lúgzóról levettük a hamus ruhát. A lúgzóból teknőbe raktuk és vittük ki a patakra. Vittünk még *mosószekeket és sulykot*. (A mosószekek négy lábú, kb. 80 cm magas, 120 x 40 cm-es lappal borított állvány volt, a sulyok meg téglalapalakú, nyéllel ellátott, faragott vastag falap.) Téli időbe, hogy az asszonyok lábbelije ne ázzon el a patakba, *puttont* (szüreteléskor használt puttony) is vittek és abba álltak. Akkor kezünkbe vettünk egy-egy ruhadarabot, belemártottuk a patakba többször is, és a mosószekekre tettük. A sulyokkal jól kipaskoltuk. Addig mártottuk és paskoltuk a ruhát, míg azt nem láttuk, hogy tiszta víz jön belőle. A paskolás után jól megráztuk a patakvízbe és utána kicsavartuk. A nagyobb lepedőt ketten fogtuk meg és úgy csavartuk. A kicsavart ruhát visszaraktuk a teknőbe és úgy vittük haza kitergetni. Mikor megszáradt, készen is vót. A házivászon ruhát nem vasalták.

Lúgzáskor összefogott a család. A férjhezment lányok visszamentek segíteni édesanyjuknak, de vitték a maguk ruháit is. Ilyenkor nem főztek. Szalonnát sütöttek az üstház parazsa felett. Estére aztán széjjel mentek, kiki maga főzött valamit otthon.

A mosás így három napig tartott. Hétfőn áztattunk, hamulúgot főztünk, kedden délelőtt mostunk, délután lúgoztunk, szerdán mentünk a ruhával a patakra sulykolni, s utána teregettünk. A ruhát nyáron odakint teregettük ki *kötélre*, télen meg a padláson. A kékitő használata az öblítéshez már modernebb vót. Ehhez teknőbe kellett öblíteni. Csak a második világháború felé kezdett divatba jönni. Mosáshoz szegelt teknőt (fateknőt) használtunk. Ezt asztalos csinálta gyalult deszkából. Kivájt teknőt kenyérsütéshez használtunk. Nagyon megszólalt azt, aki véletlenül vajt teknőbe mosta a ruhát. Abba csak dagasztottunk, meg hurkamosásra használtuk. Azt is megszólalt, aki pléh teknőbe mosta a hurkát. „A ruhát nem szoktuk az évessel összekeverni” – mondták ilyenkor. Mosáshoz azért is jobb vót a szegelt teknő, mert a pléh teknő elkoptatta a mosónők körmét.”

Ma már teljesen ismeretlen a mosásnak ez a módja. Csaknem minden házhaz elektromos mosógép és centrifuga, olykor automata mosógép is akad, és könnyíti, rövidíti ezt a nehéz munkát.

IV. A SÁLYI EMBER ÉS AZ ERDŐ

A sályi emberek megélhetésében évszázadokon keresztül nagy szerepe volt az erdőnek.⁸⁹ Még a múlt század második felében is koszorúként vette körül a falut. Ahol ma a dombokon szántóföldet látunk, vagy kopár hegyi legelőt, ott még a ma élő legidősebb emberek szüleinek idejében is sűrű erdő húzódott. Az Eötvös kastély egykori parkjából maradt néhány olyan fa, mely még a kastélyig érő erdő maradványa. A sályi elemi iskolába járó Gárdonyi Géza emlékeztetésében is az maradt meg az 1871 táján Sályból Kácsra megtett szekérútból, hogy sűrű erdőn haladtak, és kocsisuk, Emődi bácsi nem győzte az útra hajló ágakat félrehajtogatni.⁹⁰ Horváth János (1896) a nagyapja elbeszélése alapján mondotta, hogy 1863-ban kezdték kiirtani az erdőt a Dorgó fölött. Ekkor építették ki a vasutat, s a mozdonyokat fával fűtötték. Kellett hozzá a sok fa. A népet rábeszélést, hogy legelő kell, nem erdő. Igaz, lett legelő a kiirtott erdő helyébe, de a hegy tetejéről lehordta a víz a földet. Nem kötötte már a fa. Olyan kopár lett a legelő, hogy csak sínylődik rajta a jóság. Ujabbban ismét erdősítést tervezik.

Az erdőnek a régi falu életében betöltött fontos szerepére már Fényes Elek 1851-ből való adatai is rávilágítanak (74. jegyzet). A község akkori 7826 kat. holdnyi határából 2246 hold erdő volt, csupán 1786 hold volt szántó és 1366 hold szőlő. Ez a nagy erdőterület még akkor is jelentős volt a sályi emberek megélhetése szempontjából, ha az teljes egészében az uradalmak tulajdonát képezte. 1924-ben azonban már jóval kisebb az uradalmak erdőterülete, csak 327 hold 532 négyszögöl. De ez nem csupán az erdőterület megváltozását jelzi, hanem azt is, hogy a Sály határához tartozott erdő jó része uradalmi tulajdonból kincstári tulajdonba ment át. Ma az Állami Erdőgazdaság kezén van az erdő, de erdei munkára – különösen télen, még ma is sokan járnak Sályból. Sőt vannak állandó erdőgazdasági dolgozók is a mai faluból, akik már nem a hagyományos, hanem a modern, gépesített erdei munkát végzik. Számuk is jóval kisebb, mint annak idején.

Ma a sályi határban erdőt a *Tövikesen*, *Vízfőn*, *Veres-Agyagostetőn*, *Kocsmáros-dombon* (31. kataszteri szám) és a *Keceten* (32.) találunk. Valaha erdő volt az Eötvös kastélytól délre húzódó *Akasztdomb* (1.), *Vermes tető*, *Kelemenés*, *Orom* (15.), *Cifra rét* (28.), a hivatalosan *Felső rétnak* nevezett terület egyik része. Ennek a *Mizser-malom* felőli oldala, a *Borjúdellő*, a *Tövikes* több része (pl. a *Nyírjes-ódal*, *Tögyesalja*, *Vásárhely*, a *Medvés* keleti része: a *Csernyés* vagy *Kiserdő* (35.). Ez utóbbi egészen a második világháborúig erdő volt. Ezenkívül erdőmaradványok találhatók még ma is a *Virhón* (36.). A *Békástető* déli részének (2.) *Külső-Ortás*, *Belső-Ortás* neve is arról beszél, hogy valaha itt is erdő volt, s ezt a határrészt erdőből irtották.

A hagyományos módon történő erdei munka a második világháborúig tartott. Az erdei munkások saját felszerelésükkel végezték munkájukat. Toborzók járták a falut, és szerződttették az erdei munkásokat. Még a Bükk távolabbi részére is toboroztak munkásokat Sályból (pl.: Ómassára). Rendszerint az erdész leüzent az embereivel, hogy favágók kellenek neki Sályból, Latorból. Ő indítványozta azt, hogy innen szeretne favágókat. A toborzó emberek jól ismerték azokat, akik értettek a favágáshoz, s így könnyen ment a toborzás. Voltak állandó favágó munkások is. De télen, amikor a mezői munka szünetelt, alkalmi munkás is könnyen akadt az erdőre. A munkára többen mentek. 8–10-es csoportokban, s ennek *favágócsoport* volt a neve. A felszabadulás után ezeket brigádoknak nevezték.

89 GÁRDONYI Géza 1951. 103.

90 BARSÍ Ernő 1984.

Az erdei munkások öltözete meleg bársonynadrágból (csizmanadrág), meleg ingből, trikó melegítőből, báránybőr pruszlikból, nagy sapkából, csizmából állott. Kesztyűje azonban nem volt mindenkinek. Volt, aki kesztyű nélkül dolgozott, s ha fázott a keze, hóval megmosta.

A favágók legfontosabb szerszáma a fejsze volt, és kétféle fűrész: 1. *kérsztfűrész*, 2. *csérhántó fűrész*. A *keresztfűrész* hosszú, egyenes fűrész volt, a két végén 20 cm-es nyéllel, fogantyúval. A kisebb *csérhántó fűrész* vékonyabb fa fűrészelésére volt alkalmas. Akik nem mentek túl messzire dolgozni, azok hetenkint hazajártak. De a messzibb részokról, mint pl. a Jávorkúttól csak kéthetenként jöttek haza a munkások.

A kosztoláshoz krumplit, szalonnát, rántani való zsírt, hagymát, lisztet, kukorica lisztet, lebbencset, sót, paprikát meg kenyeret vittek magukkal. Az élelmiszer mennyisége, válogatása attól is függött, hogy mennyi időre mentek el dolgozni. Egy, vagy két hétre. Vittek a főzéshez háromlábú bográcsot. Az ételmet beletették egy háziszóttas vászonytárisznyába, melynek *liba* volt a neve. Bizony 30 kg körül is volt egy jól megrakott liba súlya, melyet még a hozzá kötött *ricupokróc* (rongypokróc) is növelt. De ez is kellett takarónak a hideg éjszakákba. Favágás alatt borotvát nem használtak. „Szappan, törülköző luxus vót, de vót, akinek nem is vót!” Ha messzire indultak el fát vágni, hiába indultak el korán reggel, megesezt, hogy csak estefelé értek oda a favágás helyére. Mivel az erdőn nem volt épület a szállásra, ilyenkor sürgősen körkunyhot kellett építeni. Kovács József (1917)mondotta el, hogy 1933 telén mint kezdő favágó estére ért ki társaival együtt a munkahelyre. Először az idősebbek utasítására 10 lapméteres helyen el kellett takarítaniuk a havat. Kézzel-lábbal, ahogy tudták. Aztán döntötték a szép bükkfákat. Megtisztították a gallyaktól. Csináltak ágasfákat, a többit meg 3 méteres darabokra, *lecekre* hasogatták. Felállították az ágasokat, melyek a körkunyhot összefogták. Ezeket körbe rakták. Helyet hagytak az ajtónak, meg a tetején kb. 1 méter átmérőjű nyílást a füstnek. Deszkákat hasogattak, s az ágasokat azokkal körülrakták. A deszkákra csernyét is kapargattak. Vagy tizen lehettek a bandában, s így szaporán ment a munka. Hamarosan el is készült a körkunyhó, melyet *jármos kunyhónak* is neveztek. A közepén nagy tüzet raktak, a tűz köré meg mohát, csernyét tettek fekvőhelynek. A tűz körül a jobb helyeket az idősebbek foglalták el, a fiatalabbaknak csak az ajtó közelében jutott hely. A tűz elől szinte égetett, hátulról azonban majd megfagytak. Kovács József a fáradtságtól ülve aludt el a tűz mellett. De az csak addig melegített, amíg rakták. Ahogy elaludtak, hamarosan kialudt a tűz is. Reggelre olyan hideg lett a kunyhóban, hogy a háta mögött a kenyér, meg a krumpli mind megfagyott. Reggel az öregek mint legfiatalabbat őt küldték el vízért. A kunyhótól 3 kilométerre volt a Sebesvíz-forrás. Az is be volt fagyva a nagy hidegben. Fel kellett törni rajta a jeget és csak úgy lehetett belőle vizet meríteni. Mire visszaért a vízzel, a többiek már meg is reggeliztek, s menni kellett a munkára.

A munkakezdéshez az erdész is ment a munkásokkal. Ő mutatta meg, hogy hol kell a fákat kitermelni. A munkások aztán *nyilast fogtak*. A kitermelendő erdőt az aljtól a tetőig *nyilasokban* mérték. Egy nyilas kb. 30 méter széles volt, a hossza pedig 2–300 méter. Lehetett úgy 5–10 hektár, s abban volt kb. 300 köbméter fa. De ezt csak úgy szemre mérték ki. Ugy *egy hajintásnyíra* volt a nyilas szélessége, s a szélén megfaragták a fát, hogy tudják, meddig tart a nyilas. Ráírták a munkás nevét (pl.: Nagy János idáig). A következő munkás megint megjelölte a maga nyilasát. Általában egy-egy nyilas kitermeléséhez aztán 2–4-en álltak hozzá. Két ember általában 100 köbméter fát termelt ki egy hónap alatt. Ebben volt *rönkfa*, *tüzifa*, *ipari fa*.

A favágáshoz a fejszét falusi kováccsal csináltatták. A fejszét jó széles élűre és vastag, magas fokúra csináltatták. A nyelének pedig 1 méter hosszúnak kellett lennie, mert ezt mérésre is használták. Ezzel mérték a bányafát, rönköt. A favágóknak nem volt *colostokjuk*.

A baltához a kovács adott anyagot. Legjobb baltaanyag volt az elhasznált vasúti sín. A nyelet gyertyán, vagy kőrisfából a favágók maguk csinálták. Néha megesett, hogy az erdőn eltörött a baltanyél. Ilyenkor egy másik baltával, meg bicskával faragtak baltájukba új nyelet. A kisimítást ilyenkor csak a favágó keze végezte el. A fejsze használatánál arra kellett ügyelni, hogy kőbe ne verjék. A Bükk hegység mészkőhegység. Így erdeiben sok volt a kő. Mind a fűrésznek, mind a fejszének pedig a kő a legnagyobb ellensége, különösen ott, ahol nem látja jól az ember. A kőbe ütött fejszét aztán reszelni kellett. De ha nagyon kiesorbult, akkor haza kellett vinni a kovácshoz.

A fűrész boltban vásárolták. Munkába indulás előtt otthon mindenki megélesítette fejszéjét a kováccsal. Munka közben azután a munkásnak kellett a további élesítéseket elvégeznie. Ezt boltban vásárolt reszelővel végezte. Volt úgy, hogy óránként kellett reszelni. A balta és fűrészreszelés közben történt. „Léültünk egy kidűtött fa tövére, egy tuskóra, a térgyünkre tettük a baltát vagy a fűrész, és úgy reszeltük még. A reszelő bécsés szárszám vót. Drága is vót” – mondja Varga Gyula (1926).

A fa kivágása, döntése úgy történt, hogy a fát először *beréhelték*. Ketten baltával, vátakozó csapásokkal bevágták kb. átmérőjének egyharmad részéig. Azután elővették a keresztfűrész, és ezt ketten a vágásban addig húzták, míg a fa ki nem dőlt. A fák rendszerint hegyoldalban voltak, s igyekeztek, hogy lehetőleg lefelé düljön a fa. *Tarvágás*nál a nyilasban minden fát kivágtak. De ha *gyérítés* volt, amikor csak a beteg fákat vágták ki, arra kellett vigyázni, hogy a kivágott fa neki ne düljön egy másik fának. Fel ne akadjon. Harmadik módja az erdő irtásának a *sötét vágás*. Ennél csak kevés fát szabad kivágni a kijelölt erdőrészből, úgy, hogy a fák lombjai összeérjenek. Így a nap nem hatol a fák közé, ezért sötét vágás a neve. Arra is ügyelni kellett, hogy a *réhelés* elég nagy legyen. Ha a fa egyharmadánál kevesebbet vágtak be, megtörtént, hogy a fal elhasadt és értékét veszítette. Fontos volt az is, hogy a fadöntést végző két munkás közül egyik lehetőleg jobb, – a másik meg balkezes legyen. Akkor szaporábban ment a réhelés, mert egyiknek nem kellett *viszsa-kézből dolgozni*. Vagyis a jobbkezesnek balról ütni. A favágók ismerték egymást, és erre vigyáztak társuk kiválasztásánál.

Ledöntés után következett a fa legallyazása. „Lőgallyaltuk a döntés után” – mondja Varga Gyula. „Fejszével lévőgtük az ódalgallyakat. A fa tövinél kezdtük a gallyalást és úgy haladtunk a hegye felé. A vastagabb ágakat csérhántó fűrészsel vágtuk le. A lévőgott gallyakat csomóba raktuk. Ennek a gallycsomónak *rakat* vót a neve. Megfelelt kb. két köbméter fának. Ennyi vót egy lovaskocsi rakománya. Vót, ahol megkövetelték, hogy *sarkos rakat*ot készítsünk. Ez 4 méter hosszú, 1 méter széles és 1 méter magas csomó volt. Lévertünk 4 karót, jobbról–balról kettőt–kettőt. Közé *andrás*t tettünk ágból, ami megfogta a gallyat, hogy le ne düljön. Rakatonkint 4–6 andrást tettünk. Ha meredék vót a talaj, akkor többet is, mert a talaj is befelé húzott.”

A gallyat általában felibe adták a favágónak, de volt, ahol teljes egészében ő kapta meg. Az is előfordult, hogy csak havonta adtak 2 köbmétert. Ez a megegyezéstől függött.

Gallyalás után került sor a fa feldolgozására. A fákat osztályozni kellett. *Rönkfa*, *ipari fa* vagy *tüzifa* csoportjába kellett sorolni. Különösen az ipari fát (bánavafa) kellett szépen megtisztítani: *nyúzni*. Az ipari fa hosszúsága 2–5 méter között volt. Először elvágták olyan méretre, amilyenre kellett és ezután történt a nyúzás. Utána kézi erővel összerakták. A rönkfát 3–5 méter hosszúságúra vágták. Ezt középen be is kellett *gyűrözni*. A fa közepén körben 20–30 centimétert a fából le kellett faragni, mert itt vették meg a méretét, és ezután fízettek. A rönkfán rajta maradtak a kisebb gallyak. A rönkfák nagyon nehezek voltak, ezeket a munkások nem bírták volna kézi erővel odébb vinni. Ezért a rönkfákat a kivágás helyétől lóval húzták a rakodás helyére.

A rönkfa és az ipari fa kiválasztása után a maradványt *tűzifának* vágják. A tűzifát kb. 1 méteres darabokra vágják. A nem nagyon vastag tűzifa rendszerint gömbölyűre maradt. A vastagabbakat azonban elhasították. Az el nem hasított, vékonyabb gömbölyű fát *dorongsfának* nevezték, szemben a *hasított fával*. Az első osztályú tölgyfából készültek az u.n. *műhasábok*. A gömbfát 4 cikkre hasították, vigyázva arra, hogy a közepe, az u.n. *vögyge* ne kerüljön bele. És arra is, hogy repedéstől mentes is legyen. A hasításhoz vasékeket, nagy kalapácsot és baltát használtak. A nagy kalapácsnak *samu* volt a neve. A hasábot baltával megrepesztették, a repedésbe éket tettek, a samuval meg ütötték az éket, hogy a fa hasa 'jon.

Végysfának nevezték az olyan facsomót, amelyikbe *dorongfa* és *hasítottfa* vegyesen került. Legdrágább volt a *műhasáb*, aztán a vegyesfa következett. Legolcsóbb volt a *dorongfa*. Az összerakott facsomókat nagyságuk szerint különböző névvel nevezték. Legkisebb csomó volt a *rakat*. 1 méter széles, 1 méter hosszú és 175 cm magas. Ez számított egy ürméter fának. Egymás mellé több rakat is került. A facsomóknak 1–10 méterig rakat volt a neve. A 10 méternél nagyobb csomót már *sarangnak* mondták. A sarang 10–50 méteres összerakott facsomó volt. A sarang végébe *kalitkát* raktak, hogy az a hegyoldalban megfogja a sarangot. Először hosszába tettek le kb. 10 darab fát, erre keresztbe ugyanennyit. Így rakták fel a kalitkát a sarang magasságáig. Ha kevés volt a kitermelt fa, akkor csak 1 méterbe rakták. Szaporább volt a sarang, mert nem kellett minden méter fához karót levetni, meg *andrást* tenni. Csak az elejéhez meg a végéhez vertek le karókat.

A kivágott rönkfának lóval való lehúztatását *közelítésnek* nevezték. Mikor a döntés helyétől a rakodás helyére húzták a rönköt, azt mondták rá: *lőközelítettük*. Régen a rönkfákat lovaskocsival, később teherautóval szállították az erdőről. A kocsi vagy az autó az úton állt, s ide kellett lóval, ökörral vontatni, azaz közelíteni a rönkfákat. A rönköket *szálába* vagy *szálba* húzták. Volt egy ék, melyet a végétől kb. 20 cm-re a rönkre vertek, az éken egy karika, s abba kötötték a vontatóláncot. Az éket azért verték a rönk végétől 20 cm-nyire, hogy a rönk vontatás közben el ne hasadjon és a lánc mégis a rönk végére fejtsen ki a húzóerőt. Így a rönk hosszában csúszott a vontató állatok után. Ha ló húzta, akkor a láncot hámfára kapcsolták, ha ökör, akkor tézslához. Ha kisebbek voltak a rönkök, 3–4 darabot is hozzá kötöttek. A közelítéshez kötelet nem használtak, csak láncot. Ugy is közelítettek, hogy a ló a kocsi elejével, 2 kerékkel ment a rönkhöz. A kocsi elejéhez kötötték a láncot, s a két kerék segítségével a ló könnyebben húzatta a rönkfát. De használtak a közelítéshez *szánkát* is. Annak az *eple* nevű részéhez (a szán felső része) erősítették a láncot. Hegyoldalból lefelé való közelítéshez még nyáron is használtak szánt, mert ez nem gurult úgy, mint a szekérkerék és a meredek lejtőn nem ütötte el hátulról a lovat.

A tűzifát egész kocsival, vagy egész szánkával rakva közelítették a *rakodóra*, az út mellé. A rönknél a beközelített és csomóba rakott fát *máglyának* nevezték. Mikor csomóba rakták, azt mondták: *bemáglyáztuk*. Azt az út melletti helyet pedig, ahol csomóba rakták a fát, *rakodó helynek* nevezték. Egy–egy rakodó helyen ezer köbméter fa is össze volt rakva.

A rakodó helyről a vasútra vagy a bútorgyárba a fát a harmincas évekig falusi fuvarosok szállították. Súlyban volt legalább száz fuvarozó fogat. Az emberek jó része fuvarozásból élt. Ha meg nem volt fuvar, akkor ölfavágásból. Súlyban a század elején, az első világháború idejéig a fogatoknak mintegy 30 % a volt ökörfogat, a nagyobbik része lófogat volt. A fuvarozáshoz, fahordáshoz különleges szekeret nem használtak. Csak átalakították a szekeret a szállítandó anyagnak megfelelően. Ha búzát szállítottak hordáskor, *vendégódalt* tettek rá. Ha meg rönköt vittek, *kinyitották*. Elejét, hátsó részét ketté vették, s így a rönk elején meg a végén volt két–két kerék. Az ipari fát meg a tűzifát kézzel rakták a

szekérre, a rönköt meg *hévérrel*. A *hévér* fából készült emelőszerkezet volt. Kb. 1 méter magasságba felemelte a rönköt, s ekkor a kocsi elejét alátolták. Aztán *csatolás* segítségével láncsal hozzá rögzítették. A láncot a rönkön s a kocsi elején körülvették, aztán egy *csatló* nevű fával *megspannolák* (csavarással megfeszítették). A csatlót benne hagyták a megfeszített láncban. Ez azután nem engedte, hogy visszatekeredjen, hanem szorosan hozzá fogta a rönköt a kocsi elejéhez. Ugyanígy tettek a rönk másik végével is. A fuvarosok egyénileg dolgoztak. Nemcsak kocsisok voltak, hanem egyben rakodók is. Egy ember *hévérrel* még a rönköt is feltette a kocsira. Legfeljebb, ha nagyon súlyos volt, akkor egy másik kocsistól segítséget kért a felrakáshoz.

A fuvarosok eső ellen általában szűrt vettek magukra. Rendszerint hajnalban indultak és késő este értek haza, s ezalatt sokféle időnek voltak kitéve. Öltözetükben fontos szerepe volt a meleg sapkának és bőrcsizmának. A bakancs azért nem volt megfelelő a fuvarozáshoz, mert abba belement a hó. A fuvarosokkal állandóan ott volt a *liba*, a háziszötte vászontarisznia. Ebben vitte a fuvaros a napi ételmét, leginkább kenyeret, szalonnát. A *libának* rövid madzagja volt, a gyalogember vászontarisznijának meg hosszabb. Ezt nem nevezték libának, csak tarisznynak. Ha rönkszállításhoz csak a négy kerékkel ment a fuvaros, akkor a libát a ló oldalára, a hámtáskához kötötte. Ha a kocsioldal is fel volt téve, akkor hozzákötötték a kocsihoz.

A fuvarosok útközben nagyon mostoha körülmények között éltek. Fagyosan, szomjasan, a gyeplőt fogva gyalog mentek a rönkös szekér mellett az úton. Ha kocsmához értek, ott pénzért mindent lehetett kapni. Volt abrak a lónak, adtak kenyeret, kolbászt meg bort. Legtöbb esetben ott maradt a fuvar. Igaz, ez volt az egyetlen szórakozásuk, miközben jól érezték magukat. Nótáztak, mulattak. Kiöntötték bánatukat. Mikor aztán a fuvarosnak elment a pénze, a kocsmát *csehónak* nevezte.

Ha messzire ment a fuvaros, akkor nem ért haza éjszakára sem, hanem a nagyobb kocsimák mellett található *állásokban* éjszakázott. Egy ilyen állásban, hatalmas fedett szímben száz kocsi is elfért. Az állás azonban piszkos volt. „A ló, meg az ember is oda piszkított, s azt nem takarította el senki. Tele vót zsvánnnyal. Vigyázni kellett, mert ha elaludt az ember, bizony ellopták a holmiját, pokrócát. Azonkívül összeszedte magát tetűvel.” Aki tehette, inkább házaknál keresett szállást. Sokan adtak szállást fuvarosoknak hol pénzért, hol ezért—azért. „Vótak, akik még meg is kínálták a beszálló fuvarost vacsorával, reggelivel, egy pohár borral. Előfordult, hogy nehezen került szállás a házaknál. Ilyenkor el kellett menni további falukba.”

Nyáron jobb volt a fuvaros helyzete, mint ősztől tavaszig. Az időjárás is kellemesebb volt, s a takarmányért sem kellett pénzt adni. Ha etetni kellett a lovakat, a fuvarosok megálltak és legeltettek. Itatáshoz is találtak vizet folyó vagy patak mellett, meg a legelők gémeskútjaiból. De házaknál is adtak vizet. Ha látta a fuvaros, hogy kút van az udvaron, bement és kért 1–2 veder vizet.

A fa kitűnő anyagot szolgáltatott a falusi embernek eszközök, használati tárgyak készítéséhez. Különösen a somfa volt sok mindenre felhasználható. Vesszőjéből kosarat fontak. A fájából létrát készítettek. Főleg szerszámnyelek készítésére volt nagyon alkalmas. Még ma is ebből készítik a kalapácsnyelet. A vállalatok is megveszik erre a célra. A teknővájó cigányok teknőket, tálakat készítenek fából. Régen a járom is fából készült. Volt olyan gazdaember, aki maga is megcsinálta a jármot. Még *ki is virágozta* némelyik. A szegényebb réteg meg különösen seprőkészítéssel foglalkozott. Megcsinált 5–6 seprőt és vitte árulni.

A szerszámnyelek mind fából készültek. *Kalapácsnyelnek* csak somfát használtak. *Kapanyelnek* juharfát, *baltanyelnek* tölgy, kőris, akác, esetleg gyertyánfát. A kádárok hordókészítéshez leginkább tölgyfát választottak, kivételesen eper— vagy akácfát is, de ez

elenyészően kevés volt Sályiban. A hordónak régen az abroncsa is fából volt. Mogyorófából annyi abroncsot tettek a hordóra, amennyi csak ráért. A régi fatengelyes szekér tengelye *bikkfából* készült. A század első felében fűrészmalom is volt Sályiban, ahol a fát deszkának elvágta. Az asztalosok hárs és fenyő deszkából még bútort is csináltak. Faknál készítésre a juhar és jávorfa volt megfelelő. Ez nem repedt. Fából készült a háziasszonyok gyűrőtáblája is. Kőkényfából csinálták a tövisboronát.

Még hangszer is készült a sályi erdő fájából. Többen foglalkoztak a faluban citera készítéssel. Virág Gazdig József, Farkas Lajos, Emődi Sándor szinte sorozatban csinálta a citert. A kisgyerek *állókáját*, *járókáját* (3 lábú kis kerek eszköz, melyet maga előtt tolt a járnai tanuló gyerek) ugyancsak fából készítették. *Bücsűnek* (bölcső) könnyű fa kellett. Erre a célra a hársfa volt a legjobb. Fából sokféle játékot is készítettek a kis gyerekeknek. Kis szék, kis szekér, paprikajancsi, *brüngő*, hintaló meg téltre a korcsolya. A sályi gyerekek ez utóbbiból kétfélét használtak: *egylábas* és *kétlábas korcsolyát*. Az egylábasból mindegyik lábra kötöttek egyet, innen a neve. A lábfejnél valamivel nagyobb, 15–20 cm vastag fadarabot faragtak. Az aljára pléhdarabot szögeztek, s az elejét felhajtották, hogy a jégbe bele ne akadjon. Ezt aztán szíjjal a lábukra kötötték, s úgy csúszkáltak vele a jégen. A kétlábas korcsolyánál pedig ezt a két csúszó fatalpát lécekkel összefogatták. Kis szánkászerű alkalmatosság volt, melyre mindkét lábbal ráálltak. Otthon elcsenték a szénahúzó (vashoroggal ellátott hosszú bot), ezt a lábuk közé vették, ezzel tolták magukat előre a jégen. A szénahúzó hegyes, vasvége nem csúszott el a jég felszínén, hanem beleakadt, s így kitűnően lehetett a korcsolya meghajtásához használni.

A gereblyenyél mogoró vagy somfából készült, s kaszanyél meg juharjávorfából, mert ez erős és mégis könnyű volt. Készítették néha bükkfából is, de ez nem volt olyan jó. Favilla készítéshez a kőrisfát használták. Jól hasadt és erős is volt. Kapanyélhez juharjávorfából volt alkalmas. A *brügó* (nagygereblye) tokja hársfából készült, mert ez könnyű volt, a fogai akácból, nyele pedig somfából. Ez volt eladható.

A szekér és a szán alkatrészei zömmel tölgy és akácfából készültek.

Noha bőségesen állott faanyag a sályiak rendelkezésére, faházépítkezés mégsem volt szokásban. Csupán a tetőszerkezet, esetleg oromzat, vagy tornác készítésénél használták fel. Ritka volt a *sindelyes* (fazsindellyel fedett) háztető is. Burkus Lajosnak volt ilyen háza, meg Fried Mór szeszfőzdéje volt sindellyel fedve. Annál gyakrabban használtak fát *hidas* (disznóól) építésére. Rendszerint tölgyfából, zsúpos tetővel csinálták a hidasokat. A hidas nevet onnan kapta a disznóól, hogy a földtől kb. fél méterrel fel volt emelve, s padlóval volt ellátva.

A fát a század elején csupán tűz segítségével tartósították. A fát a tűz fölé tartották, s forgatták, hogy minden oldalról füstölődjön. Manapság már kátránnyal meg bitumennel tartósítják a fát.

A század elején a fa hamujának fontos szerepe volt a lúgkészítésben, mellyel a ruhákat mosták. *Hamulúghoz* legalkalmasabb volt a tölgyfa hamuja. Alkalmatlan volt erre a célra a fenyő és az akácfa hamu, mert ezek enyvesek voltak, s a belőlük főzött lúg megfogta a ruhát. Foltokat hagyott rajta. A fahamut műtrágyának is használták. A krumplibokrok, meg a paradicsomok tövéhez egy-egy félmarok fahamut szórtak műtrágya gyanánt. A fahamu kiválóan alkalmas mosogatószer is volt kivált edények súrolására, meg a petróleumlámpa csövének tisztítására.

A fát a sályiak is használták szénégetésre. Főként a kovácsoknak volt szükségük faszénre. De az asszonyok is ezzel tüzesítették vasalójukat, mikor boltban vett anyagokból finomabb, kényesebb ruhák is készültek, és szükség volt azok vasalására.

Az asszonyok a főzéshez való fát az erdőről *hátalták*. „Valamikor mellőzhetetlen vót, hogy az asszony el ne mënjen az erdőre égy hát rözséért.” Kenyérsütéshez, ünnepi béles

sütéséhez rőzsét használtak. Az erdön szedegedett rőzsét *laposkötél*be kötötték és úgy hozták a hátukon. A laposkötél ha lapjával ért a vállukhoz, nem vágott úgy, mint a gömbölyű. Gyűjtősnak is használtak rőzsét, meg *vinységét* (venyigét).

A cserfának és tölgyfának a kérget is felhasználták. Kérgük hántásának májusban volt az ideje. Ezt baltával, *kényelű késsel*, s egy gyalogsági ásó—szerű eszközzel: a *hánkolóval* végezték.

A fákról régen a *gubacsokat* gyűjtötték. Ezt a kereskedők éppúgy megvették, mint a csipkebogyót. Szedték még a fagyöngyöt. Ezt állatok etetésére is használták, meg a kereskedőknek is eladták. A makkot, különösen a tölgymakkot, csermakkot állatetetésre, s eladásra is szedték. Még nem is olyan régen makkal hízlalták a disznókat, sőt azt a tehenek, lovak is megették. De a bikkmakknak olyan jó ára volt, hogy nem volt érdemes megetetni. Elég ritkán is terem, s ami megterem, azt magas áron vették meg mindég a kereskedők. A disznókat október elején az erdőre is felhajtották *makkoltatni*. Csak akkor hajtották haza, mikor leesett a hó. A makk termésének ritkaságáról szólásmondás is járta: „A makk termése elég ritka, mint a kutya vacsorája.” A bükkmakkot még az ember is megeszte. Kifordítja a hajából, és megeszte, mint aogyorót. Fenyőtobozt is gyűjtöttek az erdőben, de a fenyőfagyanta gyűjtése ezen a vidéken nem volt szokásban. Nagyon kevés volt a fenyő, ezért a fenyőfa megvágását gyantanyerés céljából tiltották is.

Az erdön sok tapló termett. Minden fán van tapló, de a tölgyfán terem a legszélesebb és legjobb minőségű. Az öregek gyűjtőeszköznek használták. Acéllal és kovával szikrát csiholtak, s ez belekapott a száraz taplóba, melyből aztán tüzet élesztettek. Erre a célra előbb kifőzték a taplót, majd megszáritották, s ez a legkisebb szikrától is begyúlt és izzott.

Míg a sályi erdő az uradalmak tulajdona volt, nagyon vigyáztak rá. Volt időszak, hogy az erdőben még gombázni sem volt szabad. Tiltották a hársfavirág szedését is, pedig sok hársfa volt a sályi erdőben. Azért tiltották, mert ilyenkor sok kárt is tettek a fákban.

A vadgyümölcsök leszedését megengedték. A sályi erdőn termett vadkörte, vadalma, som, kökény, galagonya, vadcserezsnye, csipke, málna, vad barkóca, azután földieper meg számóca. A számóca termése nagyon piros, hosszúkas, az eper meg apró, gömbölyű és később is érik. A vadgyümölcsöt főleg az öregek, meg a gyerekek szedték. Hazavitték, bűzába rakták, s mikor *megivodott* (megpuhult), akkor fogyasztották. Vadmálna is bőven termett a sályi erdőben. Nemcsak saját használatra, de még eladásra is szedték. A vadkörteből pálinkát is főztek, a kökényből meg bort csináltak. A vadalmát, s különösen a somot meg aszalták. Az aszalt somot drága pénzen megvették a piacon. Vad csemetébe szívesen oltottak nemes szemet. A gombák szedéséről, felhasználásáról a táplálkozás kapcsán szólnak.

Az erdő még vadmézet is adott az embernek. Faodúba vették be magukat az elvándorolt házi méhek, melyeket rajzás után a gazda nem tudott befogni. Ezeket is *vadméheknek* nevezték a sályiak. Arról lehetett megismerni, hogy kissé sárgás színűek és mégegy-szer akkorák, mint a tulajdonképpeni vadméhek. Ez utóbbiak sokkal kisebbek, vékonyab-bak és feketés színűek. Nem faodúban tanyáznak, hanem földben, mint a hangyák. Itt építenek *zsombikot* maguknak. Olyan ember, aki vadméhektől foglalkozásszerűen gyűjti a mézet, Sályban nem volt. De ha erdőjárás közben vadméhekre akadtak, akkor megje-gyezték a helyüket, s hazamentek felkészülni a méz elszedésére. Kénrudat vettek maguk-hoz, meg vedret, fejszét. Kénfüsttel megölték a méheket, s aztán kiszedték a lépesmézet. Ha faodúban volt a méh, akkor kifüstölés után fejszével megnagyobbították az odú nyílá-sát, s kézzel benyúltak a lépesmézért. A méheket lerázták róla, aztán vederbe rakták. De ha nem érték el kézzel, akkor kivágták a fát, hogy hozzá juthassanak a mézhez. Téli faki-termelés közben is sokszor találtak olyan fákra, melyek odvában méhek tanyáztak. Télen a méh nem ártalmas, mert alszik. Ha nem volt veder a favágóknál, vártak vele másnapig,

és akkor szedték el a mézet. Télen kén sem kellett, csak leseperték a megdermedt méheket, s máris ott volt a méz. Az erdön szedett mézet szétosztották a családban. Ezt piacon sohasem értékesítették.

A vadméheket sohasem vitték haza háziméhnek. Ezeket erre nem tartották alkalmasnak. Csak az erdőbe szállt háziméh—rajért mentek el. Ha akkor sikerült még befogni őket, mikor faágon ültek, akkor ezek megmaradtak otthon. De ha már odúba mentek, akkor hiába vitték vissza őket, többet nem maradtak meg a háznál.

A sályi nép faismeretét az a tény határozta meg, hogy ezen a tájon milyen erdei fák találhatók. Azok, akik erdei munkára szoktak járni, általában minden erdei fát ismertek. A sályi erdőben a következő fák találhatók: tölgyfa, cserfa, juharfa, jávorfa, hársfa, szűlfá, *beregénye fa* vagy vadbarkóca fa, gyertyánfa, *papsipka fa*, somfa, kőrisfa, *vadcséréshyefa*, vadvadkörtefa, *lucfenyő, erdei fenyő, fekete fenyő, boróka fenyő, vörös fenyő*. Bokrok közül a csipkefa, galagonya, kőköny.

Azt tartják, hogy a fa növekedése a talajtól meg a nedvességtől függ. A lehullott levelekből is magába szedi a fa a táplálékot. Az erdei munkára járók ismerik az évgyűrűket, sőt azt is meg tudják állapítani belőlük, hogy mikor volt száraz meg nedves esztendő. A száraz évben vékonyabb lesz az évgyűrű, mint a nedvesebb esztendőben.

A tölgyről, bükkről úgy tudják, hogy kétszáz esztendeig is él. A cser már rövidebb ideig, mert hajlamosabb a megbetegedésre. 100 éves cserfáról nem is igen hallottak. A hárs nagyon sokáig bírja: 3–500 évig is él. Legmagasabbra nő a jegenyefa, az erdei fák között pedig a fenyő. Ez nem az ágait neveli, hanem a törzsét. Mikor már magasabb, akkor el is pergeti az alsó ágait. A tölgy viszont vastag ágakat nevel. Legszebbnek a veresfenyőt tartják, mert az télen—nyáron egyforma zöld, akárcsak a boróka fenyő. Ez sem hullatja el a levelét. A fák közül legtöbbször a fenyőt, tölgyet és a bükköt tartják, mert ezekből lehet a legtöbb hasznosítást kisorsolni. „Ez a három fa viszi a prímet” — mondják. Legerősebb tüze a gyertyánfának van. Ez a legkeményebb fa is. Paraszát legtovább a bükkfa tartja. A tölgyfa is nagyon jó tűzifa. A nedvességet a fűzfa, a szárazságot a cser és a kuszófenyő bírja legtovább, a hideget pedig a fenyők. A bükkfa a nagy hidegben megreped.

A fáról azt tartják, hogy „Lelke van, mert érzékeny. Megérzi, ha sértik.” Hogy tudni tud-e, azt nem tudják. Az erdő madarait, vadjait is jól ismeri a sályi ember. Hiszen munkája közben, melynek túlnyomó részét kint a természetben végzi, jóformán együtt és velük él. Ismeri a harkályt, melyet *fakopáncsnak* nevez. A *fekete rigót*, mely télen is ittmarad, a *sárga rigót*, mely télre elköltözik melegebb vidékre. A *baglyot*, illetve a baglyok különböző fajtáit, melyek közül Sály körül csak a kisebbek tanyáznak. Szép madár a *bübos banka*, melynek korona van a fején. Sok a cinke a sályi erdőkben, s ha hidegre fordul az idő, kevés a táplálék, bejönnek a faluba is. A sasoknak két fajtája él ezen a vidéken: a *fekete sas* és a *fehér sas*. A fekete sas népi neve: *katolikus madár*, mert fekete a ruhája (tolla), mint a katolikus papnak. Ez nem ragadozó. Nem eszi meg a kismadarakat. Hasznos madár. A fehér sas népi neve: *református sas*. Fehér a hasa—alja. A református papon van ugyan palást, de ruhája nem mindenütt fekete, és elől ruhájából kilátszik a fehér inge. A fehér sas madarakra vadászik. Sokat pusztít befőlük. Ugyancsak kártékony a *sebes üty*. Hordja a csírkéket is. Ragadozó a héja. Belekerült a gyermekdalokba is.

*Héja, héja lakatos,
Látom lábad ripacsos.
Ne vidd el a másét,
Csak az uraságét.*

Van az erdőben kakukk és mátyásmadár. Ez utóbbi nagyon szép tollazatú. Picike madár az *ökörszém*. Nem annyira az erdőn, inkább a tisztásokon él a fűrj. Egyes madarak hangját utánozni szokták. A cinke, fekete rigó, sárga rigó hangját mondókával így adják vissza:

A cinke azt mondja: *Nem szőttél, nem fontál,*
Ki van a pimpics.

Fekete rigó: *Cicidőr, cicidőr,*
Jóidőt, jóidőt!

A sárgarigó: *Huncut a bíró,*
Huncut a bíró.

Szegény emberek, vagy erdön dolgozók étkezés céljára alkalmilag szedtek madarakat. Inkább csemegének, s nem tápláléknak. Főleg a fészekben ülő, könnyen megfogható fejlett fiókákat szedték el. Nyakukat elvágták, bőrüket tollastól lehúzták, megsózták és nyárson megsütötték. Ha madártojásra találtak, azt is elszedték. Emberi fogyasztásra éppen olyan jónak, vagy még jobbnak tartották, mint a tyúktojást. A madártollakat inkább az erdészek, vagy vadászok gyűjtötték. A harkálnak nagyon szép, kékes-csikos nyaktollja van. Kalapdísznek szokták feltenni. Ha mátyásmadarat lőttek vagy vadkacsát, annak nyaktollát is kalapdísznek szedték ki. Az erdei madarakat általában hasznosnak tartják, kivéve a *sebes ülyt*, fehér sast és a szarkát. Ezek dúvadak. Írtásukra a vadászok ingyen tölényt kapnak. A csőrükkel kell elszámolniuk.

A seregély csapatokban jár. Főleg a szőlőkben szokott kárt tenni. Kereplővel, durrogatással riasztják. Mikor még kender termeltek, annak elvetett magjára különösen kellett vigyázni, mert nagyon szerették a madarak. Még a földből is kikaparták és elhordták. Ezért a kenderföldekre madárijesztőket állítottak fel.

Az erdő–mező állatait, vadjait is jól ismerték a sályi emberek. Ma is van mezei nyúl, róka, őz, szarvas, vaddisznó, újabban muflon, borz, mókus, pele, nyest, ürge, hörcsög. Ez utóbbi népi neve *gőzű*. Viselkedéséből időjárási következtetést is vonnak le elsősorban a pásztorok. Ha nagyobb halomba hordja össze a búzát, a szemet, mint máskor szokta, azt tartják, hogy nagy tél lesz.

Főként madarokról következtetnek a közelgő időre. Azt tartják, hogy ha a seregély még az eső előtt lejön, akkor nem lesz nagy eső. De ha esőbe jön le, akkor az nagyon sok esőt jelent. A vadlibák vonulásáról tudják, hogy már közeleg a tél. Mikor a gólya megjön, azt szokták mondani, hogy lehet ültetni, mert a gólya meghozza az uzsonnát.

Az erdei állatok húst is kínálták az embernek. Vadászatuk azonban csak az úri réteg kiváltságát képezte, a nép számára évszázadokon át tilos volt. Csak titokban ejtettek el vadakat. Éppen ezért hallgattak is róla, s dalaiba se igen szőtték bele a vadakat. Az orvvadászokat nagyon szigorúan büntették. Éppen ezért félték a beárulástól, s az orvvadászok nagyon elszántak voltak. „Sok avval a szándékkal ment el, ha meglát valaki engem, agyon lövöm, hogy el ne áruljon. Ilyen kényelmes vót az erdőn járkálni!” – emlegeti Krokos József. Mégis akadtak, akiknek volt eldugott fegyverük, még maguk készítette is akadt. De legtöbbször inkább hurokkal vadásztak. Ez nem volt olyan feltűnő. *Cselhurokkal* úgy a második világháború idejéig sokan próbálkoztak vadfogással. Fiatal gyertyánfát lehajlítottak, s egy másik fához kitámasztották. Erre drótból hurkot kötöttek, levelekkel álcázták. Az állat belement, s a hurok a nyakára szorult. Mivel szabadulni igyekezett, a hurokkal meg rántotta a fát, az hirtelen felegyenesedett, s felhúzta magát az állattal. Ha felfedezték, ezt is büntették. De ezt nem lehetett olyan könnyen észrevenni. Nem árulkodott róla puska- lövés, melynek durranása jobban odavezette a hivatalos személyeket az orvvadász nyomára. A hurokkal megfogott állatot aztán a helyszínen megnyúzták. A bőrét rendszerint otthagyták, ott rothadt el. Csak a húsát vették magukhoz. A bőr otthon, vagy értékesítésnél ugyancsak árulkodott volna a tiltott vadfogásról.

V. ÁLLATTENYÉSZTÉS

Az állattartás fontos, de nem elsődleges szerepet töltött be a sályi nép életében. A múlt század végéig mind a népnek, mind az uradalmaknak az állatok szolgáltatták a földek megműveléséhez és a szállításhoz szükséges vonóerőt, az állatok trágyája biztosította a föld termőerejének pótlását, s emellett húruk és tejük fontos szerepet töltött be a táplálkozásban is. Sályban elsősorban szarvasmarhát, sertést, meg aprójószágot tartottak. Bir-kát csak az uraság. Sály 1939-ben, mikor a falu 2156 lelkét számlált, a következő állatállománnyal rendelkezett: 234 ló, 547 szarvasmarha, 1915 juh, 340 sertés és 55 kecske. (Vármegyei szociográfiák. Borsod vármegye. Szerk.: Csikvári Antal. Bp. 1939. 140.) Amióta csak emlékeznek, a sályiak állattartására az u.n. kezes tartás, az ígás és telelő jószág istállózó—legeltető élelmézése volt jellemző. Az állatok élelmézésére legelőre volt szükség.

Legelőnek nevezik azt a földterületet, amelyen a jószágot legeltetik. Régen három legelője volt a falusiaknak: a *Dülös*—, *Tagos*— és *Gyaloglegelő* vagy *Zsellérlegelő*. Nem volt szükség nagy legelőterületre, mert a legelőkön kívül az ugaron, majd *szabadulás* után a *tallón* és a *Rétén* is legeltettek. Mikor a szántóföldről meg a rétről betakarították a terményt, azok felszabadultak a legeltetési tilalom alól, és szabad lett rajtuk a legeltetés. Kivételt csak az képezett, ha nagyon esős volt az idő, mert akkor a lágy szántóföldre meg a rétre nem engedték ráhajtani az állatokat, hogy nagyon össze ne tapodják és kárt ne tegyenek bennük. A legelőterület akkor szaporodott meg a faluban, mikor az 1860-as évektől kezdve nagy iramban irtották az erdőket, s az irtás helyét nem ültették be semmivel.

Mindenki arra a legelőre hajthatta ki a jószágát, amelyik réteghez tartozott. Akik három nyomásban művelték földjüket, azok a *Dülös* vagy *Nyomásos legelőre* hajtottak ki. Ez a Medvésen volt. A *Tagos legelő*, a földjeiket egy tagban művelők legelője a *Dorgó* fölött, a Kácsi út mellett, a *Gyalog legelő*, azaz a zsellérek legelője pedig a Mizser—malomtól lefelé, a *Dorgó garágyáig* tartott. Ezt a részt *Juhkertnek* is nevezik. Mivel három helyre hajtották ki a jószágot, három csordás volt a faluban.

A kihajtás májusban, rendszerint Szent György napkor történt. De ha fogytán volt a takarmány, hamarább is kihajtottak. Ilyenkor nagyon kellett ügyelni az új bornyúra, mert az még nem talált haza a csordáról. A gazdának várni kellett, s úgy terelte haza. A jószágot reggel kihajtották, s este jött haza. Csak a borjas tehenet hajtották haza délben is a borját megszoztatni, ha nem volt messze a legelő. De ha messze volt, akkor délben a kisborjút kifejt tejjel itatták. Mivel a legelők nagyon soványak voltak, este, hazahajtás után étetni kellett az állatokat. Főként a háziasszonyok dolga volt estére füvet, folyókát, kukoricafiót szedni a tehennek, kertben, határban, ahol éppen tudtak. A disznókat a *Tarizsa-völgyön*, meg a *Melegódon* legeltették, ugyanúgy reggeltől estig, mint a csordát. A vemhes koca este moslékot, meg szemet kapott. Árpát, kukoricát. A moslékba pedig korpát tettek.

Az állatok kihajtása reggel trombitaszóra, a disznóké kanásztülök szóra történt. Különösen Tarjáni András, a falunak évtizedeken át hűséges csordása értett jól a trombita kezeléséhez. Reggel először megétette a bikát, s aztán a *Bikakertben*, a tetőn fűjt először egy katonai trombitajelet.

*Kelj fel, kelj fel drágalátos katona,
Mégfőtt mán a drágalátos jó zupa.
Mégfőztek mán, megfőztek mán!*

Mikor a faluban ezt meghallották az asszonyok, tudták, hogy hozzá kell fogni a fejéshez. Akkor Tarjáni András várt egy félórát. Ezalatt lement az *Alvégb*e, ahol kezdeni szokta a hajtást. Mikor eltelt a fejésre szánt félóra, egy rendes katonamarsba kezdett. Erre az első házakból már hajtották is ki a kapun a teheneket, és indulhattak felfelé. A *Falukútnál*, a *Piacon*, a *Postánál*, a *Felvégb*en elfűjt egy jellegzetes trombitajelet, melyről az asszonyok pontosan tudták, hogy mikor kell a kapun kihajtaniok a tehenet. Olyan pontosan ment a kihajtás, mint az iskolában az órák rendje a csengetésre. S ez a reggeli trombitaszó valami utólréhetetlen kedvességet vitt a mindennapi csordahajtás egyhangú munkájába. De szívesen hallgatta a falu népe!

A hazahajtás már csendben történt. Legfeljebb az utcán bámészkodó gyerekek mondokájának felhangzása jelezte az állatok érkezését:

Gyön a nyáj,

Sül a māj!

A legeltetést a legelőtársulat szabályozta, melynek elnöke volt. Az elnököt régebben *dilektornak* nevezték a falusiak. Más néven *mezőbíró*, vagy *hegybíróként* is szerepeltek a szóhasználatban. A *meződilektor* szabta meg a nyomásos gazdálkodás idején a nyomások rendjét és rendezte a legeltetéssel kapcsolatos ügyeket. Minden körülkerített helynek s minden legelőnek volt egy dilektora. Ha pl. kár esett, nem a községi bírót, hanem a hegybíró, a dilektort hívták ki a kárt megbecsülni. A meződilektorokat a kerülőkkel együtt karácsony meg újév között, a pásztorfogadáskor választották. A választandó személyeket a jelentkezők közül jelölte ki a főjegyző és a bíró. Ha olyasvalaki jelentkezett, aki büntetve volt, azt kihagyták. Választáskor a jelöltek kint maradtak a községháza udvarán, a választó gazdákat pedig behívták. Ha több jelölt volt, megkérdezték a gazdákat: „Ezek közül melyiket akarják?” Ekkor a gazdák nyílt szavazással döntötték el, hogy ki legyen a meződilektor. Ha nem tetszett a jelölt, odakiáltották: „Nem kell nekém! Azt még né fogadjuk.”

A zselléreknek, vagy gyalogembereknek, akiknek csak házuk volt, meg legelőjük, egy számos darab marhát lehetett kihajtani egy legelőre. Egy legelő egy katasztrális holdnak felelt meg. A nyomásosok, tagosok kettőt is hajthattak, mert azok állatai csak a fele időt töltötték a legelőn. A másik felét ugaron, *tállón*, réten. *Számos darab jószág*nak számított egy tehén vagy egy anyadisznó, vagyis a megellett jószág. Süldőből kettőt is lehetett hajtani.

A legelők gondozása a legeltető gazdák kötelessége volt. Tavasszal, kihajtás előtt mentek a legelőkre *szerbtövist* irtani. A szerbtövis rongálta a jószág száját. Pedig ha nem volt elég fű a legelőn, ahhoz is hozzányúlt. A legelőn utakat is a gazdák csináltak. A kutakat kitisztították. Tavasszal meg is boronálták a legelőt a borona hátával. A borona fogai mélyen felszántották volna a legelőt, s ezzel a fű gyökereit is megrongálták volna. A hátán lévő csavarok azonban csak enyhén dörgölték meg a földet. Kissé meglazították a talajt anélkül, hogy a fű gyökereiben kárt tettek volna.

A lovakat nyáron a gazdák maguk hajtották ki esténként legelni. Ugy este 9–10 órára kihajtották a lovakat vagy az ugarra, vagy – mikor már megszűnt a nyomásos gazdálkodás –, a *Juhkert*be. Lábukra béklyót tettek, melyet a helybeli kovács készített, s maguk lefeküdtek aludni. Ugy hajnali két óráig aludtak. Akkor felkeltek, s hazahajtották a lovakat. Rendszerint útközben találkoztak a kifelé hajtott csordával.

A három tehéncsordán kívül volt még egy *gulya* is, mely a nem fejlődő marhákból állott. Ide hajtották ki a növendékmarhákat vagy az idősebb jószágokat. Ezeket este nem hajtották haza. A gulya *kinnháló csorda* volt. A fejősek voltak ki – és hazajárók.

A pásztornak őrzés közben a kutyája volt a legfőbb segítőtársa. Különösen arra kellett ügyelnie, hogy a csorda bele ne menjen a legelő mellett húzódó búzatáblákba. Mivel nem volt olyan jó a mező, hogy azon jól tudjon lakni az állat, könnyen megesett, hogy nekiállt a búzának.

A csordát délben a delelőre hajtották. Itt lehetett itatni, s utána hagyni kérődzni. A *Tagosok legelőjéről* a Dudás Gábor háza, a zsellérek legelőjéről a *Mizser malma* melletti patakérszhez hajtották itatni a csordát, a dülös gazdákét meg a *Medvés oldalon* lévő kúthoz. Kutyával tereltették, de a megszomjazott jószágot nem is nagyon kellett terelni, ment az maga is. A jószág persze kitaposta a patak környékét, ahol aztán feneketlen sár volt. Mikor belelépett a tehén, szinte csúszott a patakba. Felkavarta a nagy habarékot, s úgy ivott belőle.

A gazda gondja volt az állatok téli takarmányozása. Ehhez kukoricaszárát (*kórót*), töreket, árpaszalmát, szénát, lucernát, répát tárolt. A kórót magában ette a tehén, legfeljebb csak háromfelé vágta, hogy könnyebben boldoguljon vele. Az ökrök egészben is megették. Ha fogytán volt már a széna, összerázták egy kis szalmával, s úgy etették. A répát meg törekkkel keverve adták a tehénnek. Télen szecskát is vágta a jószágnak. Ebbe is szénát, szalmát vágta össze. Legfeljebb egy kis lucernával javították. Ha sok törek volt, ehhez is tettek egy kis lucernát, s úgy ette a jószág. A század elején még nagyon kevés lucerna termett. Legfeljebb egy-két háttal termett egy-egy gazdának. A lóval tököket etettek, ha az is termett. A magját kivették, s ha elég sok volt, olajat ütettek belőle. A tököket nagyobb disznóval is etették.

Ló, tehén, borjú mind közös istállóban volt. Az istállóban, melyet Sályban inkább *ólnak* neveztek, a gazda még fekvőhelyet, *dikót* is készített magának. Itt vagy a gazda, vagy az apa után következő legidősebb fiú hált. Ebben az esetben a fiú gondozta az állatokat. Mire az apa hajnalkor kiment az ólba, már rendszerint meg is etetett.

Ha futotta a termésből vagy a keresetből, akkor a jószágnak abrakot is adtak. A lovaknak zabot, a teheneknek kukoricát. Az abrak legtöbbször nagyon vékony volt. A napszámos ember általában 1 hold kukoricaföldet kapott a gazdától, rendszerint felesbe. Ami neki jutott, abból kellett disznót meg baromfit tartani, és csak a maradványból adhatott abrakot. Természetesen ilyen étetés mellett a tej is nagyon kevés volt.

Az istálló egy tető alatt volt a *lakóházzal*. Nem volt kikövezeve, padlózva, hiszen a század elején még a lakószobák is földesek voltak. Az istállóé még csak nem is dőngölték. Nagyjából elegendték, szalmát szórtak rá, s már rá is engedték a jószágot. A jószág alatt aztán olyan síma lett az ól földje, mint az aszfalt. Csak kivételes helyeken rakták ki lapos követ az istállók földjét. Az istállónak ablaka is volt, felül meg egy padlásnyílása, ahonnan takarmányoztak. Ezek biztosították a szellőzést. Lent volt egy szénatartó. Ebbe lökték le a padlásról a szénát, takarmányt, s a tartóból rakták az állat elé a jászolba. Az ól földjén egy kisárkot is ástak a húgy elvezetésére.

A jószág alá búzaszalmával és rozsszalmával *ajjaztak*. Ha nem volt, akkor árpaszalmával, törekkkel, vagy falevéllal. Annak a növényi eredetű anyagnak, amit az állat alá tettek az ólban, *alom*, *alj* vagy *ajjazó* volt a Sályban használatos neve. Ha magas volt a búza szára, akkor azt mondták: „Lész ajjazó.” Hivatalosan az alomszalma és takarmányszalma megkülönböztetést használták. Felvásárláskor így is hirdették meg a hivatalos szervek. A faluban azonban így mondták az állat alá kerülő szalmát, hogy *ajjzsalma*. Ma kukoricakőróval is ajjaznak. Régen ezt csak etették az állatokkal, mert kevés volt a kukorica. Inkább árpat termeltek többet. A sertést árpadarával meg rozsdarával hizlalták.

Azt a műveletet, amikor a gazda a trágya kihordása után friss *ajjat*, vagy más szóval *ajjazót* terített az állatok alá, *ajjazásnak* nevezték. *Beajjaztál-e már?* – kérdezték. Az állatok trágyáját vasszállal hányták ki az állatok alól. A trágyát inkább *ganajnak* nevezték.

A gazda, mikor a ganajt az állatok alól az ólból az udvarra juttatja, akkor *kiganajoz*. „Kiganajoztál—é mán az ólból?” — szokták kérdezni. A kiganajozás első mozzanata a *léganajozás*. A gazda az állat alól egy vasvillával kiszedi a trágyás, elhasznált ajjazót és az ól közepére csomóba rakja. Majd nyírágseprővel felsepri az elhullott, vagy visszamaradt ganajt. „Az ólba’ mindig befele kell sēpēni, mer’ ha kifele sēpēnek, akkor kisēpri a hasznot” — mondja Horváth Jánosné. A leganajozás után jön a tulajdonképpeni *kiganajozás*. Az ól közepén lévő ganajcsomónak az udvarra való kihordása. A ganajcsomót *ganajozó soroglyára* rakják, azt ketten megfogják és kiviszik az istállóból a *trágyadombra*.

A trágyadombot gondosan rakták meg és kezelték. Az aljára szalmát raktak. Arra egy sor ganajt hordtak. „Ia volt elég szalma, ezt megint szalmával szórták le, s úgy került rá ismét egy réteg ganaj. Egy sor szalma, egy sor ganaj. Így történt a trágyadomb rakása. Mikor már nagy volt, s többet nem rakhattak rá, akkor meg is taposták. „Jó nagy fiú vótam, — emlékezik Horváth János, — amikor nagyapám velem rakatta a trágyadombot. Mikor elkészültem vele, azt mondta: — Megnőttél fiam, de még a ganajt se tudod elrakni! — Mit kéne még vele csinálni? — kérdeztem. Hát erre körültapostatta velem a trágyadombot, hogy a szalmát ne fújja ki belőle a szél.” Ahol sok állat és sok szalma volt, a trágyadombot még lóval is megtapostatták, hogy jól összegyúrja a trágyát a szalmával. Így több lett a trágya.

Az istállóban tartották a zabos tarisznyát és a lószerszámot. Aki jobbmódú volt, külön *szérszámot* épített, s abban tartotta.

A sertésólat rendszerint fából építették. Kb. fél méterrel a föld színe fölé emelték, lepadlózták, s *kifutóval* is ellátták. Padlása is volt és legtöbb helyen ezt használták tyúkoknak. „Igen sok helyen nem is volt tyúkól. A kapu közelében lévő eperfán háltak a tyúkok, jércék, kakasok. Ha hideg volt, különösen sokat kukorékoztak. A fáról könnyű volt ellopni is a baromfit. Akinek kellett, csak felnyúlt érte a fára, s vitte.

A háziállatok közül még a kutjának eszkábáltak valamilyen *ólat*. A macska helye bent volt a konyhában.

A század elején ritka volt falun az állatorvos. Sállynak még ma sincs helyben állatorvosa. Ha beteg lett a jószág, rendszerint a pásztorhoz fordultak segítségért. Tarjáni András (1894) az állatok gyógyításáról ezeket mondta el:⁹¹ „A birka, hogy lē nē sántuljon, kezelni kell. Timsót kell hígítani (feloldani) kékkővel és avval kell kezelni a lábát. Aztán külön kell tenni az ilyen birkákat. Ha lēsántul, hason észik, térgyēn észik, nem tud enni. Minden ősszel, tavasszal át kell kezelni, hogy még nē sántuljon. Még ha a juh a sánta juh nyomában átmegy, akkor is kezelni kell, mert megkapja, ha nem is sánta.”

„Ha a *kérője* (kérődzője) eláll a birkának, egy picike ectēt (ecetet) adok. Egy fél pohárnyi ectet. Marhánál egy esztendő borjúnak 1/4—ed litért, nagynak 1/2 litért. Abba két rész víz lēgyēn. Két fej hagymát összevágok. Ha nagy a hagyma, kevesebbet. Beletészēm az ectetbe. Mikor jól átította az ectet, akkor beletőtöm az állatba. Nincsen olyan kérő—por (kérődzést megindító por, gyógyszer) a világon, aki ennél jobban használjon.”

„Ha *cēmēllése* van a birkának, ezáltal a *kérője* is eláll. Ha pedig vérbaja van, hirtelen hízik, megerelēm a szémi alatt. A bicskámát megfogom, odatészēm a hēgyit a szémi alá, a másik tenyeremmel még rávágok a végire. Ugy szabályozom be, hogy meddig mēnjēn. Ha pedig rüh pattan ki rajta, akkor csinálók olyan orvosságot, hogy ha egy kullancsot rá teszēk egy cserépdarabra, és orvosságot teszēk rá, megöli öt pērc alatt, akkor a rühöt is megöli. Ez kerolinból van. Ha kerolinom nincs, akkor disznózsírt főzök össze *kenyesővel* (higany) még *kékkővel* (rézgálic). Kihajtja ez még a kútból is a vizet.”

„Ha sebe van a jószágnek, be kell kenni kerolinna. A rüh még bőrbetegség. Olyan, mint a tetves embēr. A *keringős juhok*at még szokták operálni. Ugy nevezik az ilyen ke-

91 BARSZ Ernő 1984.

ringós juhot, hogy *gerge*. Az operálás csak olyan, hogy százból egy ha megmarad. A feji koponyáját fél kell vágni neki. Nekem csak éccér vót egy keringős juh, mikor odaléktam a tanyán. Tereltem a kutyámmal. Olyan pulikutyám vót, hogy *szakított*. Kiszakított egy juhot a nyájból, elhajtotta messzire. Nagyon megzavarta. A juh meggrémült. Attól lett keringős. Mer' van jó pulikutyá, amelyik nem szakít, még' van rossz, amelyik szakít. En azóta mindig jót tartok. Így hát nem csinálom az operálást, mert nincs keringős juh.

„A marháknál még a *vértályog* csúnya betegség. (Sályban ha nagyon rosszat akarnak kívánni valakinek, azt mondják: Hogy a vértályog ölje meg!) Akkor kapja a jószág, ha hirtelen hízik. Még kell erelni. A *száraz vértályog* majd olyan, mint a hascsikarás. Veri magát a marha a földhöz, aztán nyög. Akkor az ember belenyúl vállahégyig. Belül a *girinc* (gerinc) van a száraz vértályog és azt kiszédi.”

„Mindént próbálni kell egy pásztoremberek. Itt Sályban vótam gulyás. Nekem kívül kellett hálai az ég alatt szabadvackon. Azóta sincs itt gulya, hogy én otthagytam. Hát éccér elaludtam, de még 11 órakor furulyáztam. Akik akkor gyöttek hazafele a Dorgón, azok mondták, hogy odahallatszott a furulyaszó. A völgyben háltam. Ugy alszik az ember kint a gulya mellett, mint a nyúl a bokorban. Ugy egy óra táján nagy kiabálásra ébredék: András bácsi, búzába az ökör! Hát Svércsok Pesta áll előttem egy nagy gereblyével. Ugrok fél. Szaladok a derékig erő búzán keresztül. Még nagyon bírtam szaladni akkor. Nekihajjintottam egy hatalmas botot az ökörnek. Akkor már egy asszony is kergetni kezdte az ökröt egy gereblyével. Nekihajjintotta azt is. De az ökör nem iramodott. Másodszor is hozzáhajjintottam egy botot. Akkor már még is állt az ökör. Hát fél vót fúvódva. A fúvódásnak egy litér meszes víz az orvossága. De nem vót velem. Hát a száját kipéckéltem és belenyúltam vállig, míg csak szembe nem fosott. Így tudtam az állatot megmenteni.”

„A *tályogyökeret* (nagyon erős méreg, embernek ha beadják, elégeti az egész belső részét) a malac fülbe szoktuk húzni. Ha beteg a malacom, elsőben ággal kiszúrom a *filit* (fület), azután belefűzöm a tájogyökeret, oszt benne is hagyom a filibe. Ettől osztán megdagad a file neki, ki is szakíja, de jobban van utána. Akar marha, akar sértés.”

„Ha hályog van a jószág szemén, akkor megszárijják, mégtörik a paprikát. Beletészik nádcsőbe, oszt belefűjják a jószág szemibe. A szemű pillájával is még szokták dörgölni. Az nagyon jó neki. A hályogot a véréshasú béka is lévősz, csak az bizony a szemet is tönkretéheti, ha nagyon bedörgölik vele. Néha paprika helyett fehér cukrot is szoktak a jószág szemibe fűjni. Az is nagyon jó neki.”

Csathó Sándort (1886), a falu híres pásztorát néha még olyankor is hívták beteg jószághoz, mikor a patikai orvosság már nem használt semmit. Így beszélt el egyik gyógyítását.⁹²

„Egyszer Farkas Józsi szaladt hozzám, hogy beteg a tehen, nem tud kérődzni. Nézte az orvos is. Adott *kérő port*, de nem használt. Mënjek, gyógyítsam még.

— No Józsi, Isten után majd én megpróbálkozok vele. De mondd még tē azt nekem, mit adtál a tehennek enni?

— Megmondom az igazat. Vót jó búzatőrekem, lencse még heretőrekem. Ezt összevagyítottam, oszt répával összekevertem. Jó édesden ette, oszt elállt a kérődzése. Az orvos adott *kérőport*, de nem használt semmit.

— Látod, akkor szoltál vóna nekem, másképp lett vóna. Ez a *kérőpor* csak akkor indít, ha még három napnál nem régebben állt el a *kérője*.

En oszt' 8 véréshagymát összedaraboltam. Csináltam jó rántottlevest. Ugy csináltam, ahogy az embernek szokták. Mikor kész vót' beletettem a hagymát. Téttem még bele jó

két kanál zsírt, még egy pohár olajat. Ezt beletöltöttük a tehenbe. Hát tíz perc múlva végigcsapott rajta, tizenöt perc múlva meg már kérődzött a tehen.”

A pásztorok büszkék állatgyógyítási tudományukra. Olykor többre is tartják az orvostudomány nál. Tarjáni András mondotta: „Egy pásztorembőr többet tud egy állatorvosnál. Nagyon jó ember ez a mi állatorvosunk, a Vereskúti. Mondom neki: már csak egy olyan orvosságot mondjon nekem annak a juhnak, aki beteg, hogy jobban is legyen tőle. Hát nem tud olyat mondani. De ő csak mosolyog rajta. Azt azért még kell hagyni, hogy néha az orvosnak is igaza van!”

VI. FÖLDMŰVELÉS

Határhasználat. Az 1848-as polgári forradalomig Sályban is, mint az ország más részein fennállott a jobbágyság intézménye. A jobbágyság eltörlése tulajdonképpen csak a telkes jobbágyokat juttatta földhöz, de a jobbágytelek nélküli zsellérek tömege nem kapott földet. Nem rendezték a majorsági földekre telepített zsellérek helyzetét sem. Sőt a telkes jobbágyok is csak fél évszázados késéssel kapták meg földjüket. Az 1770-es Urbáriumhoz képest annyi a változás a XIX.sz. második felében, hogy valamivel nagyobb egy telek (2 félhelyföld). Nem 26, hanem 30 katasztrális hold. A legtöbb telkes jobbágyinak félhelyföldje van, melyért különböző szolgáltatásokkal tartozik az uraságnak.⁹³

A félhelyföld azután nem egy darabban volt, hanem a sályi határ négy különböző részén fekvő, utakkal határolt részekben, u.n. nyomásokban volt kiadva. A nyomásokban szigorúan meg volt szabva a termelés rendje. Három nyomást meghatározott rend szerint mindig bevetettek, vigyázva arra, hogy őszi búza után rozs, árpa, zab, ezekután meg here vagy búkköny következzen, s utána egy évig pihenjen a föld. Az egyes nyomások rendje egymás között is mindig szabályozva volt, s így mindegyik terményfeleség termett mindegyik esztendőben, s mindig volt pihentetett föld is. Csak egy bizonyos terményt másik határrész adott minden esztendőben. Sályban a következő határrészekben volt a négy nyomás: *Vízódal, Külső Dülő, Nagy Fekecsér, Kis Fekecsér.* Ezenkívül volt még a *Tag.* Itt egy helyen, egyben, egy „tagban” lehetett mindenkinek a földje, és mentes volt a nyomásokban kötelező termelési rendtől. Az itt lévő földjét úgy használta mindenki, ahogyan neki tetszett. A négy nyomáson kívül a Réten kaszáló is volt, de ez nem jutott mindenkinek. A legtöbb ember csak az *ugaron* legeltetett, onnan fedezte a takarmányszükségletét. Néhai Kiss Mihály mondogatta: „Tisztelem a régi öregeket, hogy ők a sémmből is tudtak lovat tartani.” Vagyis nem termeltek külön takarmányt, erre a célra azt használták, ami a pihentetett földön magától termett. Az ugart a jószág járta, s egyben trágyázta is. Ezenkívül is hordtak rá trágyát. Az ugart háromszor kellett megszántani. „Egy szántás egy darab kenyér, két szántás két darab kenyér, három szántás három darab kenyér” – tartották a régi öregek. Az ugar után a következő évben aztán újra őszi búzát vetettek, s ismét következett a kötelező sorrend.

Mikor 1851-ben a jobbágyvilág hivatalos megszűnése után először osztottak Sályban földet, mindenkitől megkérdezték, hogyan kell a föld: nyomásban, vagy tagban?

A nyomásos rendszerről az 1900-as évek elején már kezdtek áttérni a vetésforgós rendszerre. Az első világháború után, a húszas években teljesen meg is szűnt Sályban a nyomásos gazdálkodás. A kisebb emberek panaszkodtak, hogy nem tudják a földet jól kihasználni, ha egy része egész esztendőben pihen, mert az adót akkor is ki kell érte fizetni. Azért áttértek a vetésforgós gazdálkodásra, amikor minden esztendőben bevetik a földet. A pihentetés csupán annyiból állt, hogy minden negyedik esztendőben kukoricát vagy lencsét vetettek bele. Ezek nem szívták meg a földet, s így a vetés ellenére is pihent a föld. A kukoricával és pillangóssal bevetett földet *zöldugarnak* nevezték, szemben a bevetetlen *fekete ugar*ral. A *fekete ugart* tavasszal mindig felszántották. Minden eső után be is boronálták. Később persze ez is kiszöldült, s akkor legeltettek rajta. A vetésforgós gazdálkodásnál a következő sorrendben művelték a földet: egyik évben őszi búzát vetettek, a következőben rozsot, árpát, zabot, a harmadik évben kukorica, pillangós következett, azaz zöld ugar. Azután kezdődött előlről a vetésforgó. A nyomásos gazdálkodásról fokozatosan tértek át a vetésforgóra. Az első világháborút megelőző években megengedték, hogy az egyik nyomásnak csak a fele maradjon fekete ugar, a másik felét bevethették.

Ma már nem hagynak ugart. Most mindent rögtön felszántanak és a földet mindig bevetik. A vetésforgóval sem törődnek. Néha ugyanabba a földbe egymás után négyszer is vetnek őszi búzát. Míg ugart hagytak, azt háromszor szántották fel. Az első szántásnak *ugarolás*, a másodiknak *forгатás*, a harmadiknak *vetés alá szántás* volt a neve.

A műveletlen földet *pallagnak* nevezték. De *pallagnak* mondták akkor is, ha nem volt idejében művelve. Aki nem tartotta rendben a földjét, arra azt mondták: „*Pallag Péteré a földje.*”

A búza vagy más kalászos növények learatása után a földterületet *tallónak* (tarló) nevezték. A *tallót* őszi meghagyták. Addig legelő volt. Ősszel azután felszántották. Mikor a *tallóról* behordták a keresztek, akkor ment rá a sertésnyáj, azután a csorda. A behordás bevezetésének idejét *tallószabadulásnak* nevezték, mert ettől kezdve szabad volt rajta a legeltetés. A *tallószabadulásnak* nem volt meghatározott ideje. Az időjárástól függően hol hamarabb, hol később került rá a sor.

A *Rét* elnevezést Sályban nem kimondottan szénakaszálásra alkalmas föld értelmében használták, hanem inkább földrajzi helynévként. Azt a határrészt nevezték így, mely a falu folytatásaként húzódó völgy legmélyebb részét képezte, s közepén a patak folydogált. A két partján elterülő vizenyős föld egy kicsit felkapaszkodott a domboldalak aljába is. A *Fekecsér* felé kiemelkedő részét *Rétódnak*, a töltés, az út felé kimagasló részét pedig *Réthátnak* nevezték. A Rét patak melletti, legmélyebb részét használták kaszálónak. Ezt a részt néha a víz is elöntötte. Mikor az erdőn, fenn a hegyekben nagy esőzés volt, akkor a patak kilépett a medréből, s vízzel borította el a Rétet. A magasabban fekvő *Rétódnak* azonban nem volt kitéve ilyen veszélynek. Azért ide vetették a kender, a tehén számára a répát, a mákot, s ide ültették a krumplit is. Ha ezeket a veteményeket és a sarjút betakarították, akkor volt a *rétszabadulás*. Általában október 1. körül. Ettől kezdve a *Réten* is folyt a legeltetés, míg csak le nem esett a hó. Kivételt a nagyon esős idő képezett, amikor nem engedték a *tallón* és a *réten* a legeltetést, hogy a lágy földben a jószág sok kárt ne tegyen.

A *Tag* kifejezés a nyomásos gazdálkodás idejéből való. A *Tag* olyan külön nyomást jelentett, ahol egyben voltak a földek. Előnye az volt, hogy nem kellett sokfelé menni földet művelni. Nem is parancsoltak a tagosoknak. A földjüket a csorda se járta. Mégis, nem szerették az emberek, ha csak a *Tagon* volt földjük. Előfordult pl., hogy a *Fekecséren* esett az eső, ugyanakkor a *Tagon* egy csepp se volt. Ha több nyomásban volt a föld, több remény volt arra, hogy ha egyik helyen nem, akkor a másikon mégis sikerül a gazdálkodás.

A *teleknek* két fajtája volt: *benntelek* és *kültelek*. A *benntelek* a falu belső területén lévő földterület, amely leginkább házhelyül szolgált. Legfeljebb kisebb gyümölcsös lehetett még rajta. Nevezték még *kenderföldnek* is, mert ezért is, mint a kenderföldért, zsákot kellett adni az uraságnak. Ma *zártkertnek* nevezik. A *kültelek* kint a határban lévő része volt a jobbágy *félhelyföldjének*, melyet más szóval *teleknek* is neveztek. A *kültelek* vagy szántóföld, vagy szőlő, vagy szőlőnek való föld volt. A *benntelekért* nagyobb adót kellett fizetni. Ha elcserélték, akkor a *benntelekért* a *külteleken* a dupláját adták. A *benntelek* tulajdonosára azt mondták: *Benntelekje van*. Ha pedig valaki a sajátjáról beszélt, így említette: *az én telkem*.

A *kert* ma olyan bekerített helyet jelent, mely hasznosított föld és adó alá esik. Az *udvar*, mely ugyancsak bekerített hely, nem hasznosított föld, s ezért nem esik adó alá. Régen, a század elejéig a falun kívül még úgynevezett *szérűskertek* is voltak. Olyan bekerített helyeket neveztek így, ahová a termést odahordták, s ott nyomtatták el. A szérűskert rendszerint élősvénnyel volt körülvéve. Pl. *liceumgarágyával* vagy *diáksövénnyel*. A *diáksövény* szőlőkarókból és mogyoróvesszőkből készült egyszerű kerítés. Régen mindég kihírdették, hogy lehet menni az erdőre tisztítani. Ilyenkor aztán munka fejében hozták

haza a rőzsét és a mogyorófavesszőt. Ma napszámra tisztítanak az erdőn, úgyhogy nem kapnak már mogyorófavesszőt, ezért diáksövényt sem tudnak csinálni. A diáksövény úgy készült, hogy a szőlőkarókat mogyoróvesszőnyi távolságokra leverték. A karók közepére két szálával vesszőket erősítettek, s közéjük húzták a függőlegesre állított vesszőket. A diáksövény magas volt, s a tyúk sem tudott átszállni rajta. Így hát ez a szegényebb kerítési mód védte a kertet. Ma mogyoróvessző hiányában néha napraforgószárból is készítik.

A régi öregeknek tiltották az udvarra való behordást. Ott kellett a külső kertekben elnyomtatni. „Jól emlékszem rá, hogy egyszerű Gesztén léleggett az egész község” — emlegeti Horváth János.

A kert szó szép számmal szerepel a sályi határrésznevekben. A *Tüsökert*, *Alsókert*, *Felsőkert*, *Csürkert*, *Nagy János-kert*, *Bodnár-kert*, *Gyűrőskert* többnyire egykori szérűskertek emlékét őrzik. A szérűskertekben általában nem ültettek gyümölcsfákat. Legfeljebb a garágya szélébe ültettek bódiszilvafát. A tulajdonképpeni kertekben termelték aztán a gyümölcsöt. A veteményes kertnek inkább a *Kendőrfődet* használták. Ide vetették a zöldségféléket, hagymát, mákot. Az udvar végében legfeljebb egy-két zöldséges ágyás volt.

Dülőnek nevezték a nyomás területét, melyet közvetlen földutak határoltak, az u.n. *dülőutak*. Ha ide ment a gazda, azt mondta: „Mégýék a Külső-Dülőbe”. Nagyritkán mértekegységként is használták a dülő fogalmát, mondván, hogy pl. „Ez a föld egy dülő hosszán van”. De ezt ritkán használták, mert egyik dülő hosszabb volt, mint a másik.

Határ alatt általában a falu egész mezőgazdasági területét értik. A szóhasználatban azonban csak a falutól délre eső részt jelölik határ szóval, a többi mindig az illető terület földrajzi nevével különböztetik meg. Ha déli irányban, *léfelé* indul el valaki a faluból, azt mondja: „Mégýék a határba”. De ha más irányba megy, akkor azt mondja: *Mégýék a Csavárosra*, vagy *Mégýék a Dorgóra*. A határ csak szántóföldet jelentett. Rétet, legelőt a terület földrajzi nevével jelölték.

A *mező* Sályban füvet jelent. Ha kihajtják a jőszágot a legelőre, azt kérdezik: *Van-é jó mező? Nyő-é a mező?* Átvitt értelemben azután azonos volt a mező a füves legelővel.

Legelőnek nevezik azt a földterületet, amelyen a jőszágot legeltetik. Mint az Állattenyésztés c. fejezetben említettük, régen a falusiaknak három legelője volt, s természetesen mindegyik uradalomnak volt külön legelője.

Az erdőirtásból nyert földterületet *Ortásnak* nevezik. Az ortásra kijelölt erdőrésznek pedig *vágás* a neve. Az erdőirtás háromféle módjáról már fentebb esett szó.

Mesgye a neve a szőlőket elválasztó keskeny földsávnak, s annak pedig, mely a gazdák szántóföldjét egymástól elválasztja: *borozda*. Ha a *borozdát* a perjefű benőtte, akkor *szőrös borozdának* nevezték. Ezt a teheneknek sarlóval aratták. A *gyépés mesgyének* pedig *szőrös mesgye* volt a neve.

„A mi határunkban a hegývidék miatt árokrendszer vót, — mondja Horváth János. — Vigýáztak rá, hogy a víz ne hordja le a földet. Azért kérésztárkokat ástak. Tavasszal a szomszédok a hegýbíró vezetésével kiméntek, oszt' megnézték az árkokat. Ez vót az *árok-nézés*. A hegýbíró aztán ellenőrizte, hogy rendben vannak-é az árkok. De megnézték azt is, hogy a *gyépű* vagy *garágya* (élősvény) is rendben van-é? Van-é rajta *hácskó*? A hácskó a bejáratot elzáró, vesszőből készített kis akadály vót, amelyet az embér átlépétt, de a kisebb állatok nem tudtak átmenni rajta.”

Ha valami elemi csapás érte a határt, vagy tavasszal pl. a csiga meglepte az árpát, akkor az előljáróság kiküldött egy pár esküdtet, hogy nézzék meg, hol van a kár és mekkora. Ezt nevezték *határjárásnak*. A határjárásra az adóhivatalból is kijött egy gazdasági szakértő. Ha nagy kárt állapítottak meg, akkor az adót mérsékeltek, vagy el is engedték. *Határkerülésnek* pedig a mezőőrök munkáját nevezték, akik bejárták a határt, vigyázva arra, hogy ott semmi kár ne legyen. Ugy is nevezték őket, hogy *határkerülők*.

A *határujraosztás* a határnak megegyezés alapján másképpen történő felosztása. A jobbágyfelszabadítás előtt is előfordult, hogy valaki pl. lemondott a földről, vagy nem tett neki az érvényben lévő elosztás, akkor megegyeztek, hogy felosztják másként. Ilyenkor aztán máshová kerültek a határjelek. A háztáji földeknél most is szokott lenni *újraosztás*.

A réteket a felszabadulás előtt azonban sohasem osztották újra. A rét örök tulajdon volt. A nyílvetésre, nyilas osztásra már nem emlékeznek. Hogy egykor gyakorolták, azt ma már csak a földrajzi helynevek bizonyítják. A *Kurtanyilas* nevű határrész ma is őrzi az egykori nyilasosztás emlékét. „A *kompri* (krumpli) *földeknél* a 100 négyszögöl nagyságú darabot *nyilasfödnek* neveztek. A *nyilas kompriföd* akkora vót, hogy a gazdája a hátán is ki tudta róla vinni a komprit. Ennyit adtak egy cselédnek.”

1939-ben a következőképpen oszlott meg a sályi határ és az azon gazdálkodó lakosság. A határ területe 4568 kat. hold, melyből szántó 2530, rét 225, szőlő 110, legelő 965, erdő 230, kert 97, és 420 h terméketlen terület. Nagybirtok 1 van a határban 1310 kat. hold területtel (Gorove László birtoka). Középbirtok 100 – 1000 hold között van 3, összes területük 963 h, 50 – 100 h közötti földbirtok 1 van, 20 – 25 h közötti kisbirtok pedig 15. A törpebirtokosok száma 439, átlagos birtokkiterjedésük 3,5 kat. hold. Erdőtulajdonos 4 van, szőlőbirtokos 5 holdon felül 2. Nagyobb gyümölcstermelő 4. 20 holdon felüli földbirtok 1 van, 22 kat. hold területtel.⁹⁴

A talajnevek elnevezésére a következő népi neveket használják: *Fekete fődnek* nevezik a nem nyírkos, nem is homokos fekete színű földet. Ilyen kevés van a sályi határban. Csak a *Rétódalon*, *Rétháton* vagy *Porongon*, ezeken a partosabb részekén találunk fekete földet, ahonnan lefut a víz. „Fekete földet kapnak még *gyéptöréskor*, mikor egy *ösgyöpét* vagy *legelőt* feltörnek. A fekete főd rossz vízvezető, jó a munkája.” – mondják.

Agyagos főd sok van a faluban. Az őszi, tavaszi esők idején nagyon nehéz a dombok hátára felkapaszkodó utakat járni. A *vendégmarasztaló* agyagos sár megfogja az embert. Az *Agyagosdülő* határrészévé is a határban található agyagos földre utal.

Lápi föld, szikes föld, televény föld nincs a faluban, *sovány főd* annál inkább. Sályban a savanyú, kavicsos erdőtalajt nevezik *sovány fődnek*. Ilyen a *Verebes*, a *Fekecsér*. *Kövér fődnek* a jó karban lévő földet tartják. A *hideg főd* pedig a kő fölött lévő vékony földréteg. Ilyen a sályi határban a *Sártó*, *Dobogó*, *Töviskes*, *Nyilas* és *Vásárhely*. *Vadfőd* a neve a műveletlen földnek, vagy a mélyebbről felhozott altalajnak. *Elő fődnek* a művelt földet nevezik. Az ilyen művelés alatt álló földben vannak talajbaktériumok. Amelyik földben semmi sem terem, azt *holt fődnek* nevezik. A sályi határban nincs ilyen.

Megkülönböztetnek még *középvályog*, *nyírkos*, *homokos*, *középkötött* és *erősen kötött talajt*. Középvályog talajnak nevezik a könnyebben munkálható földet, mely az esőt is jobban tűri. Ilyen földje van az *Alsó Fekecsérnek*. A nyírkos talaj a vizet nem issza be. Ha esős idő van, az ilyen föld nagyon lágy. A homokos talaj ezzel szemben nagyon hamar beissza a vizet. Ilyen kevés van a sályi határban. A Rétlapason meg a Pusztá felé a Hegyalján találunk homokos talajt. A középkötött talaj is még elég jól vezeti a vizet, ezért jobb minőségű, mint az erősen kötött talaj. Ezt *vadnyiroknak* is nevezik. Középkötött talajt találunk a *Vízódalon*.

A szántóföldi terület meghatározására a következő népi mértékegységeket használták. Kukoricaföld osztásánál vagy kendermag vetésénél mindég ellépték a földet és úgy mérték meg. Két lépést számoltak egy ölnek. *Tagnak* nevezték az akkora földet, melynek hossza 600 lépés (300 öl), szélessége pedig 10–12 lépés (6 öl). Körülbelül ez felelt meg egy holdnak. A holdnak, mint területmértéknek háromféle nagysága volt használatos: kis hold 1000 négyszögöl, magyar hold 1200 négyszögöl, kataszteri hold 1600 négyszögöl. De mérték a földet annak alapján is, hogy mennyi vetőmagot kell bele vetni. Egy kataszteri

holdba 5 véka búzát vetettek kézi vetéssel, géppel pedig 4 vékát. Ezért a kataszteri holdat *öt vékás földnek* is nevezték. Persze a vetőmag mennyisége a vetés idejétől is függött. Ha elkéstek a vetéssel, akkor kézzel 6, géppel 5 vékát vetettek egy kataszteri holdba. Tavasszal szintén ez volt a mérték. Lucernából meg ennek a kétszerese ment a földre.

A magyar holdat *egy köblös földnek* is nevezték. Ennyi magot vetettek bele. Mondták, hogy „ennek, még ennek az embérnek egy köblös, vagy két köblös föggye van.” A *vékás föld* elnevezést a kenderföldre használták. Nagysága 200 négyszögöl. A területmérték alapjául szolgáló űrmértékek a következők voltak: véka = 32 liter, köböl = 128–130 liter.

Ezeket az űrmértékeket fából készült edényekkel mérték. Az egész vékán kívül használtak még Sályban: negyedes vékát, félvékát és háromnegyedes vékát. Használták még a *szakajtó* és a *fatál* mértéket. A szakajtó negyedrésze a vékának. A fatál kisebb, fatörzs darabból kivált talca volt. Nem volt meghatározott nagysága. Kisebb darab föld bevetésére szánt vetőmag mérésére használták.

Trágyázás. A trágyázással a föld termőerejét igyekezik pótolni a gazdálkodó ember. Évszázadokon át egészen századunk elejéig Sályban erre a célra csak szerves trágyát használtak. Nemcsak a falusi emberek, hanem még az uradalmak is. Ugy 1910 óta kezdenek műtrágyát is használni. Az uraság birtokain gazdálkodó bérlők kezdtek először alkalmazni a műtrágyát, s erre a gazdák figyelmét is felhívták. Adtak is át nekik, hogy kísérletezzenek vele. Megpróbáltak először egy vagy másfél holdon műtrágyával vetni. De a szerves trágya használata továbbra is megmaradt. Trágyának az *ajjazóval* összekeveredett állati ürületet használták. Mivel Sályban régen csak szalmát vagy falevelet használtak ajjának, így az első világháború idejéig csak szalmával vagy falevéllal kevert állati trágyával trágyáztak, s a két világháború között a műtrágya csak kiegészítő szerepet kapott.

Az istálló trágyáját szekérrel hordták ki a szántóföldre és terítették széjjel. Emellett azonban más trágyázási módokat is használtak még Sályban, különösen a nyomásos gazdálkodás idején. Ennél a gazdálkodásnál az egyik nyomást mindég ugarnak hagyták. Tavasszal aztán az összes jószágállományt ráverték az ugarra. Sertés, tehén, ökör, ló mind az ugaron legelt. Még juhot is legeltettek az ugaron, amit *pallagföldnek* is neveztek.

Az ugarra hajtott jószág nemcsak jó legelőt talált magának, hanem elhullajtott trágyájával fokozta is a föld termőképességét. Trágyázás szempontjából különösen hasznos volt, ha a jószág ott is hált a földön. Két éjszaka hagyták egy helyen hálni, azután mindég más helyre vitték. Ha ilyen módon szarvasmarhával trágyáztattak, azt *hálátásnak*, ha juhval, azt *kosarazásnak* vagy *léckázásnak* nevezték. Az állatoknak az ugaron való legeltetését és hálátását pedig egyszóval *ugarozásként* emlegették. „A gazda *ugaroztatja* a földjét” – mondták. A hálátás és kosarazás még a nyomásos gazdálkodás megszűnése után is használatban volt. Különösen a kosarazás megvolt egészen a harmincas évekig. Ennek a trágyázási módnak emléke fennmaradt a sályi földrajzi nevekben is. Geszt felé van egy cseresznyés rész két hatalmas árok között, melynek *Gulyahálás* a neve. A Mizser–malom közelében pedig a *Juhkert* őrzi ennek emlékét.

A gulyával való hálátás nehezebben ment, mint a bírkával való kosarazás. Ugyanis a jószág nem volt körülkerítve, s a pásztornak, ha erre megfogadták, mégis meghatározott helyen kellett ez alatt az idő alatt tartania a gulyáját. A hálátásért fizetség is járt a pásztoroknak, meg áldomás.

A juhokat a hálátáskor csak úgy lehetett egy helyen tartani, hogy *juhkosárral* vagy *léckával* mind a négy oldalról körülkerítették.

A *lécka*, vagy másképpen *drankadészka* öt méter hosszú, egy méter 15 cm magas, hordozható deszkakerítés volt. Az öt méteres drankadeszka 3 vagy 4 függőlegesen álló deszkából, s ezekre vízszintesen erősített, párhuzamos deszkákból állott. Ilyenekkel rakták körül a juhokat éjszakára kint a földön. A pásztor meg a lécek mellé szűrőből rögtö-

nözte fejéjét, s bundájába, vagy ricupokrócba takarózva, a földön fekvé aludt a juhok mellett.

Tarlóégetéssel sohasem trágyáztak. A régi sályi emberek nem égették fel a tarlót, hiszen azt mindég legeltették. „Nagy gondot fordítottak arra, hogy a jószág féléljen minden szál mezőt. Még a sertést sem égették otthon május elejétől október elejéig. Ez alatt kint élt az ugaron, a tallón, akárcsak a többi jószág. Jó erőben is vótak ám az állatok!”

Trágyázáshoz legnagyobb mennyiségben az istállótrágyát használták fel. Ennek sokféle fajtáját. A gazdák főként a *szarvasmarha*– és *lóganajt*, azután a *dísznó*– meg a *tyúk-ganajt*, a gazdaságok pedig ezek mellett a *juhganajt* is felhasználták trágyázásra. A lóganajt melegágy készítéséhez is használták, mert ez melegebb. A kertészek arra vigyáztak, hogy *dísznóganaj* ne kerüljön a melegágyba, mert ebben sok kukac van, s az tönkre tenné a palántákat.

Felhasználták trágyázásra az emberi ürüléket is. „Az árnyékszékéből amit kihordtak, – mondja Horváth János –, lajtokba tették, vízzel félvegyítették, s úgy vitték a födre. Másképpen nagyon erős lett vóna. Kipállott vóna tőle a vetemény, különösen, ha sok került vóna belőle égy helyre.” Szokásban volt istállótrágyával is vegyíteni. Kicsiben inkább a kapásnövényekhez használták.

A juhtrágya még zsírosabb, mint a tehéntrágya. Ezt azonban csak az uradalmakban nyerték, mert csak ott tartottak birkát. A juhganajt gondosan kezelték a pásztorok. A birka alá is ajjaztak. A juh előtti rácsból azt a szalmát, amit meghagyott, alája rakták ajjazónak. A rácst este szokták megrakni szalmával, hogy a juh törje éjszaka. A szalma mellé még egy kis répát is tesznek, hogy jobban jöjjön a teje. Ami *íziket* meghagy a szalmából, azt alá hánnyák ajjazónak. Reggel aztán szénát adnak neki egy kis szemes abrakkal. Rendszerint minden három hónapban ganajoztak ki a birka alól. A hanyagabbak csak hat hónapokint egyszer. Ez azonban tönkreteszi a birkát. Ilyenkor lepállik a szűgyéről a szőr. A trágya meg annyira letaposódik a hodály földjére, hogy csákánnyal kell kivágni. Mikor a juhtrágyát kivágják, a szekér odaáll a hodály elé, mindjárt arra rakodnak, s viszik a trágyát egyenesen a földre.

A gazdák udvarán összerakott trágya neve: *trágyadomb* vagy *ganajcsomó*. „Kigana-joznak a trágyadomba” – szokták mondani. Erről már az állattartás leírásánál esett szó. A trágyadombot leginkább az ólak közelében szokták elhelyezni. Helyének kiválasztásánál azonban mindég ügyeltek arra, hogy egy kicsit távol legyen a konyhától. Ne legyen a kút közelében, hogy szennyleve ne szivárogon a kútba. S végül arra is vigyáztak, hogy a szomszédnak se tegyenek vele kárt.

A szalmás trágyát másféle módon is szokták tárolni. Behordják a *kollátba* vagy a *karámba*. Itt aztán rajta hál a heverő marha. Ezalatt jól lenyomja, megtapossa.

Állás közben a ganaj érik. Megindul benne a bomlási folyamat, s a közé rakott szalmát is elrothasztja. Összedolgozódik vele. Hogy ezt a folyamatot elősegítsék, a trágyadombot nyáron locsolni is szokták. Erre szokták mondani: „Kezelni kell a trágyadombot, hogy érett légyen a ganaj”. Megkülönböztetünk *szalmás*–, *félérett*– és *érett ganajt*. A trágyázásra legjobb az érett, de még megfelelő a félérett ganaj is. Legkevésbé jó a szalmás, más szóval éretlen ganaj. A szalmás ganajt kihordás után, a föld szélén előbb nagy csomóba: *szarvasba* rakják, hogy ott tovább érjen, s közvetlenül a szántás előtt terítik szét a földön.

Az erősen érett ganajt *ívott ganaj*nak nevezik. Ilyen azonban nem nagyon volt, mert hamarabb kihordták, mintsem túlságosan megérett volna. Csak ha túl sokat locsolták a trágyadombot, vagy nagyon esős nyár volt, úgy hogy a sok eső miatt nem tudták idejében kihordani a földre, akkor lett ívott a ganaj.

*Száraz ganaj*nak mondják a kiégett ganajt. Nyárban sokat süti a nap a trágyadombot és ha nem locsolják eleget, akkor kiég. Vagy ha a tyúk szétrúgja a trágyadombot, akkor is könnyen kiszárad. Ilyenkor „elillan az ammóniák tartalma is, pedig ez a trágya legnagyobb értéke” – magyarázza Horváth János. A meleg ganaj párolog. A bemelegedett ganajt *párolgós ganaj*nak nevezik.

A disznó ganaját *nedves ganaj*nak mondják. Vegyíteni szokták a szarvasmarháéval. *Hideg ganaj*nak az összefagyott ganajt nevezik. Ezt meleg vízzel szokták locsolni, hogy felengedjen. A sályiak az *ívtott ganajt* tartják a legjobbnak. Nyirkos földbe azonban célszerűbbnek tartják a szalmás ganajt, „mert az ritkítja a kötött talajt”.

*Ganajhordás*nak nevezik azt a munkát, mikor a gazda a trágyát a szántóföldre kiszállítja. „Mégycék ganajt hordani a *Külsődülőbe*” – mondták ilyenkor. A ganajhordás ideje Sályban leginkább télen, meg nyáron volt. Mikor ugart hagytak, a zöld ugarra télen, a fekete ugarra meg nyáron hordták a ganajt. A nyári trágyahordás ideje rendszerint akkor volt, mikor már elvetettek mindent, de még nem jött be a kaszálás. „Igaz, – mondja Horváth János – a gazdasági iskolában azt tanítják, hogy a téli ganajhordás nem jó, mert a ganaj kifagy a földön. De a mi földjeinkre, ha tavasszal ráhajtottunk, nagyon összeváltuk és röges lett utána a föld. Az agyagos földet nem lehet a tavaszi lágy állapotban szekerral összejární. Mi azért télen hordtuk a ganajt a földre. Tavasszal aztán ahogy az idő engedte, mindjárt lészántottuk. Ebbe vetettük a *bökkönymagot* (bükkönymag) még a tavaszbúzáat, vagy ebbe ültettük a kukoricát. De hordtuk a trágyát nyárban is az őszi szántás alá, mikor már learattunk és még nem nyomtattunk vagy gépeltünk.”

A ganajhordás ökrös vagy lovasszekérrel történik. Az uraságnál még bivalyos szekérrel is hordták. A szekér oldalába régen nem tettek deszkát. Ezt csak városon írták elő, meg újabban követeli a rendőrség. Csak hátsó soroglyát tettek a szekérre. Ezt leeresztették, hogy ezzel is növeljék a rakodó helyet. Persze, így csak akkor rakodhattak, ha szalmás ganajt szállítottak. Az érett ganaj már kipergett volna a saroglyából. A szekérre a trágyát vasvillával hányták fel. Meg is veregették vele a szekérre került trágyacsomót, hogy minél több férjen fel belőle. A gazda ugyanis arra törekedett, hogy munkájával minél hamarabb végezzen. S ha a szekérre több trágya ment fel, akkor kevesebbet kellett fordulnia. A felrakott trágyamennyiség természetesen aszerint is változott, hogy szalmás, vagy érettebb volt – e. Szalmás trágyából többet, érettebből kevesebbet lehetett rakodni, mert az nehezebb volt. Közelebbi helyekre többet, távolabbi határrészekre egyszerre kevesebbet szállítottak. Kevesebb ment egy rakományban a szőlőhegyekre is, mert azoknak nehezebb útjaik voltak. A vendégoldal magassága fölött befelé keskenyedően rakták a trágyát. Mikor készen volt a rakodás, feltették az ülődeszkát. Mögéje a trágyára egy hónajj szalmát vetettek, ezt pokróccal takarták le. A szekérre került a trágyahordáskor a rakodásra használt vasvilla, meg egy nyírágseprő. A vasvillát a felrakott trágyacsomóba szokták beleszúrni. Ezért nevezték a trágyás szekeret *villakocsinak*. De használták a *ganajos kocsit* elnevezést is. Míg a könnyebb, zöldre festett kocsit *futra kocsinak*. A villával történik kinn a földön a trágya lehányása is a szekérről. A nyírág seprővel meg a trágya maradványait seprik le a lerakodás után.

A trágyát nem terítették szét mindjárt a földön, hanem előbb a föld végébe lerakták egy csomóba, s ennek a trágyacsomónak *szarvas* volt a neve. Ilyenkor azt mondták: „Szarvasba raktuk a ganajt.” Szántás előtt aztán a szarvasból kisebb csomókba: *kupacok*ba rakták szét a földön. A kupacok egyenlően voltak elosztva a földterületen, s ebből meg lehetett látni, hogy egyenlően oszlik – e el a trágya a földön. A kupacokból azután széjjelterítették, majd lészántották. A széjjelterítésben a családtagok, néha még a gyermekek is segítettek.

Nyáron azért is volt jó előbb szarvasba rakni a trágyát a föld végén, mert a ganajhor-dás idején a termény még nem volt betakarítva. Ott állottak a földön a keresztek, s nem lehetett volna tőlük egyenletesen elosztott kupacokba rakni a trágyát. De a tarló legelteté-se miatt sem lehetett ilyenkor kupacokba rakni a trágyát. Sőt még télen is alkalmasabb volt először szarvasba rakni. Ha télen mindjárt kupacokba rakták szét a földön a trágyát, s tavasszal a szántás előtt terítették széjjel, előfordult, hogy a kupac helyén nagyobb lett a vetés, mint máshol. „Ligetős, fótos vót tőle a föld” – mondták. Azért az ilyen földet *gaz-dacsúfolónak* is nevezték. Ezért télen is inkább először szarvasba rakták a földre kihordott trágyát, s tavasszal rakták szét kupacokba, majd terítették szét a földön.

A sályi határban nem volt olyan sok szarvasmarha, hogy nyári tartózkodási helyén nagyobb mennyiségű trágya gyűljön össze, melyet aztán árverésen lehetett volna értékesí-teni. A nyomásos gazdálkodás idején az ugaron tartózkodott a jószág. Innen nem adták el a trágyát. Ez kellett a földre. A vetésforgós gazdálkodás alatt meg csak a tarlószabadulás-tól a szántásig járt a tarlóra a jószág, ez alatt az idő alatt is csak nappal. Egy helyen huza-mosabb ideig csak delelés alatt volt a gulyabeli jószág. A delelés helye sem a szántóföldön volt, hanem külön helyen. A Mizser malmánál a patak mellett. Mivel ez a hely közterület volt, az itt elhullatott trágyát a pásztor gyűjtötte össze és értékesítette. Nem valami sokat kapott érte. Leginkább pár liter bort. Vagy néhány fuvar adtak érte a gazdák.

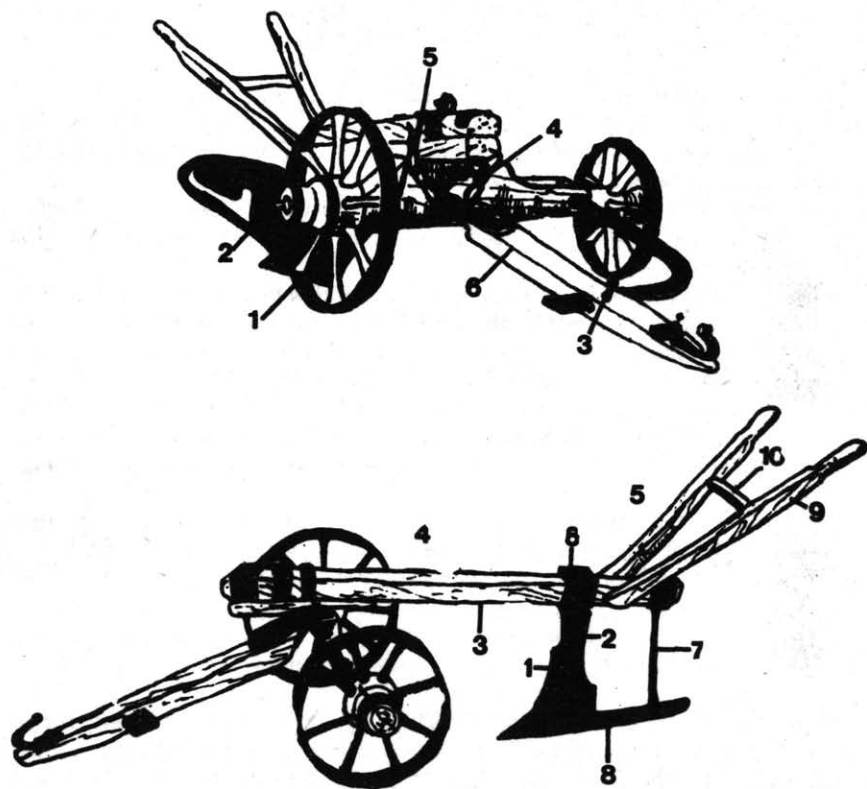
Az eke és a szántás. Az ásót és kapát csak kerti művelésre használják. Fás területen még nagyobb darab földet is ily módon törnek fel, nehogy az ekével megsértsék a fák gyö-kereit. Az ilyen földet *ásózzák*, utána vasgereblyével elgereblyézik, elporlasztják a rögö-ket. A kerti művelésben „kapálástól jobb az ásás” – tartják Sályban. Vetemények, meg zöldség alá ma is mindenütt ássák a földet.

A termények alá azonban emberemlékezet óta ekével szántanak. Régi, fagerendelyes ekét még lehet találni Sályban. Olyan faekét azonban, melynek kormányja is fából van, már csak eltéve látott Horváth János a Seckendorf-féle udvarban. Ezeket azonban már nem használták. Felszámolásuk 1931-ben történt. A faeke Sályban használatos részei Horváth János szerint: 1. *ekefej*, 2. *kormánydészka*, 3. *csoroszlya*, 4. *gerendély*, 5. *ekeszarv*, 6. *üszöketartó*, 7. *farsróf*. Az *eketalyiga* részei: 1. *talyigakerek*, 2. *tengély*, 3. *szabályozó* (keskenyebbet vagy szélesebbet lehet vele fogatni), 4. *patying* (kenderből készült güzs, melynek segítségével a tézslát az eketalyigához kapcsolták), 5. *gerendélytartó fa* (másutt párna a neve), 6. *vánkos*, 7. *kötél* (későbbi időszakban ennek szerepét veszi át a húzólánc vagy kikötőlánc).

A faekét a múlt század második felében felváltotta a *Vidacs-eké*. Ez olyan faeke volt, melynek már vasból volt a kormányja. Részei: 1. *ekefej*, 2. *kormánylap*, 3. *csoroszlya*, 4. *gerendély*, 5. *ekeszarv*, 6. *üszöketartó*, 7. *farsróf*, 8. *csúszóvas*.

Az ekeszarvak között a gerendelyen volt a farsróf nyílása. A farsróf az eke csúszóvas nevű részéhez volt rögzítve. Másik vége a farsróf gerendelyen lévő nyílásán megy keresz-tül, s itt egy csavarral szabályozható. Ezzel lehetett le vagy fel emelni az ekevasat, hogy mélyebben vagy sekélyebben szántson az eke. Az eketalyigához már nem patyinggal, ha-nem húzólánccal erősítették a *Vidacs-ekét*.

A *Vidacs-ekék* 1900 körül aztán átadták helyüket a vasekéknak. Ekkor kezdték a *bácskai mintájú szakekét* vásárolni a Szilágyi vagy a Herz gyárból. Persze, csak az uraság-nál. A gazdák úgy a húszas évekig használták a *Vidacs-ekéket*.

35. kép: A Vidacs-féle eke részei

A vaseke résznevei a következők: 1. ekevas, 2. kormány, 3. ekefej, 4. gőrendély, 5. csoroszlya, 6. csoroszlyatartó, 7. vontatólánc, 8. üsztőke tartó, 9. ekeszarv, 10. keresztvas. A vasekéhez használt eketalyiga résznevei pedig ezek: 1. talyiga kerek, 2. tengély, 3. szabályozó, 4. vezér, 5. vánkös vagy korona, 6. húzólánc.

Az ekéket számozták. Legnagyobb méret volt a kilences eke. Ezt csak az uraságnál használták. Négy ökör, vagy négy ló húzta. A hetes eke elé 3 lovat fogtak, az 5–6-os elé

pedig kettőt. Tarlóhántáshoz használták a legkisebb méretűt, a 2-es ekét. Leggyakoribb volt a 3-as eke. Az ekét a fészkerben tartották.

A vasekékkal egy időben jelennek meg a vastengelyes kocsik is. Az uraságnál a 900-as évek óta kezdték ezeket használni, a gazdaemberek meg a húszas évektől tértek át fokozatosan a használatukra. A régiek jó ideig még használatban voltak az újak mellett. Az első világháború előtt még árulták a zöldre és sárgára festett faekéket. A húszas években egy vasekének kb. egy mázsza lencse volt az ára.

Az ekét a szántáshoz többnyire a szekérre feltéve vitték ki. Ennek oka főként az volt, hogy a szántóföldek a falutól elég messze terültek el. De ha csak közeli szőlőhegyre mentek szántani, akkor a kifordított ekét u.n. *ekelőre* tették, s úgy csúszatták. A kocsik nehéz volt, s nem akarták a hegyre húzatni. Vagy ha sár volt, akkor is inkább az ekelő segítségét vették igénybe, hogy a felázott földet, meg az utat a szekér össze ne vágja.

Az ekét, mikor nem használják, bezsírozva tartják. Szántás előtt pedig elviszik éleztetni a kovácshoz. „A kovács megmelegíti, osztan kiveri kalapáccsal a megkopott élet. Mikor száraz a föld, akkor minden nap kell éleztetni.”

A *nádalást*, vagyis azt a műveletet, mikor a megkopott ekeélet kipótolta a kovács, Sályban nem használták. Csupán a balta élének pótlására használták ezt az eljárást. Ezt akkor *acélozásnak* nevezték.

Üsztökének (ösztoke) nevezik azt a szerszámot, amivel szántás közben az ekéről letisztítják a rátapadt földet. Két részből áll: *nyélből* s a tulajdonképpeni *üsztokéből*. Ez vasból készül, melynek vége el van lapítva. Az üsztöke vas részét a kovács készíti. Nyelét az erdön keresik. A vége eltér az egyenestől, hogy kényelmesebb fogása legyen. Az üsztöke hossza nyéllel együtt kb. 90 cm. „Az üsztökének az ekén van a helye, hogy kéznél legyen mindig.” – mondja Horváth János. „Még úgy is megtörtént, hogy néha el lett szántva. Keresték osztan. Mindig használták az üsztökét. Anélkül nem lehet elmenni szántani.”

Az *eke fogatolása lóval*. Az eke felől nézve az eke elé fogott baloldali lovat *nyergésnek*, a jobboldalit *rudasnak* nevezték. Ha harmadikat is fogtak eléjük, azt *lógósnak*, s ha négyet, akkor a bal szélre fogott első lovat *ostorhégyesnek* mondták. Annak az eszköznek, mellyel a lovat hajtják, *ostor* a neve. „Ostor nélkül nem lehet hajtani.” – tartják. Legújabbban az ostort tréfásan sebességváltónak, a gyeplőt meg volánnak nevezik. Az ostor két főrésze: az *ostornyel* és a *kötél vagy suhogó*. A szíjostor suhogóját nem nevezik kötelnek.

Az ostornyel régebben erdei somfavesszőből, vagy úgy is mondták: *árva somfa vesszejéből* készült. Nagy gondnal keresték az erdőn az ostornyel számára legalkalmasabb példányt. Ha teheték, spanyolnádat is szereztek ostornyelnek. Az ostornak azt a részét, amivel a suhogóját rákötik az ostornyelre, *ostortelekeknek* mondják. Az ostornak azt a fajtáját, melynél a suhogót karika beiktatásával erősítették a nyélre, *karikásnak* hívták. A forgó karika azt a célt szolgálta, hogy a suhogó ne tekeredjen össze. A régi pásztorkarikásnál a karika szíjból készült, azért *szíjkarika* volt a neve. A suhogó végén van a *csapó*. Ez a suhogó vagy kötel végéhez erősített, hasított bőr. Ehhez van kötve a *hég*, melyet kenderből készítenek. Egyesek néha a szíjostor végére is tettek hegyet, amikor négy lovat hajtottak.

Annak a lószerszámnak a neve, amellyel a lovat az istállóban a jászolhoz kötik, *kötőfék*. A kötőfék vagy kenderből, vagy szíjból készül. Részei: *kötőfékfej*, *kötőfékszár*. Fékkarikat a sályi kötőfékeken nem használnak. A *kötőfékszárat* a *hámkarikába* szokták kötni. A kötőfékszár lehetett láncból is, vagy borjúkötélből.

A Sályban használatos lószerszám szíjból készül. Kenderből készített lószerszámról csak a múlt század első feléből emlékeznek. A lószerszámnak azt a szíjból készült részét, mely a szügyet és a törzset fogja körül, *hámnak* nevezik. A hám részei a következők:

szügyellő, nyakszif, vállszif (ismerik a *marszif* elnevezést is), *hátszif* az *izzajtóval*, *segítőszif*, *hasló, hámtáska, éstráng* (istráng).

A farmatringot Sályban nem használták. Csak az uraságnál meg a TSz-ben használt kétkerekű járműveknél volt rá szükség. „Nem nagyon szaggatja a hámot” – mondják arra az emberre, aki nem szeret dolgozni.

Annak a kötélből készült lószerszámnak, mely a hámot a *hámfával* összeköti, *éstráng* a neve. Mikor otthagyja a szekérrel egy ideig a lovakat a kocsis, akkor biztonság kedvéért mindig leveti az *éstrángot*. Ha az *éstráng* le van vetve, akkor a szekérrel nem tud megindulni a ló. Az *istrángnak* azt a részét, melyet a hámfára hurkolnak, *csülöknek* mondják. (A komóthámot /kumet/ csak a katonaságtól ismerik.)

Gyeplő a neve annak a *zablához* csatolt hosszú szíjnak, mellyel a lovakat irányítják. „Elegendi a gyeplőt” – mondják arra az emberre, aki nem tud jól vezetni, nem tudja a maga akaratát végrehajtani. Viszont arra, aki jól irányít azt mondják: „Kezibe fogta a gyeplőt!” A gyeplő részei: *hajtószár, keresztág* és a *kantár* a *zablával*. A szántáshoz néha használtak kenderből készített *szántógyeplőt* is. Még most is lehet ilyet találni. „Régén a gyeplő végére *gyeplőperecet* is csináltak. Ki volt bojtózva, úgy volt odaverve s fogantyú volt neki csinálva. Most már nincs sallangos szerszám, mint régén.” A gyeplőnél a keresztághoz van csatolva a hajtószár. A keresztág Sályban a közág elnevezés helyett használatos.

Azt a szíjából álló lószerszámot, melyet felszerszámozáskor a ló fejére húznak, *kantárnak* nevezik. „Fél van kantározva a ló” – mondják, ha a kantár a fejére van húzva. A kantár részei: *szömellő, pofaszif, orrszif, álladzó, szömellő tartószif* és *zabla*. Régén a zablát cigánykováccsal is csináltatták. Ezért *cigányzablának* is mondták.

Szántásnál szájkosarat csak az ökrökre tettek, „mer’ azok mindig legeltek vóna. Szájkosár nélkül csak kapkodtak jobbra–balra a fű után.”

Azt a többrészes faeszközt, melynek segítségével a ló *éstrángját* az ekéhez, vagy boronához kapcsolják, *késefa* névvel jelölik. Erre tették a hámfát. A hámfára került az *éstráng csülökje*. A hámfa a közepéhez kapcsolt láncsal volt a *ferhécpálcára* erősítve. A *késefa* pedig a két végéről kiinduló, egy karikában áthújtatott, egymással fordított V alakban találkozó két láncsal kapcsolódott a ferhécpálcához. Így nagyobb volt a mozgáslehetőség, s a borona vontatásához alkalmasabb volt. A boronafelhéct *húzókanak* is nevezték. Szekérbe fogásnál nem használtak *késefát*, hanem *ferhéctet*. A *késefát* csak szántásnál alkalmazták.

A *hámfa* annak a fából készült, vízszintesen elhelyezett eszköznek a neve, melyhez az *istrángot* erősítik. Régebben azt a hosszú faeszközt nevezték *förhécpácának*, melyhez a szekéren kapcsolódott a hámfa. A boronaförhécnak pedig *hosszúfa* volt a neve.

A gazda mikor a lovat vagy ökröt felszerszámozva az eke, vagy a szekér elé köti, akkor *befog* vagy *ráfog*. Mikor a szekértől vagy szántóeszköztől megszabadítja, akkor *kifogja*. A befogas első mozzanata a *felszerszámozás*. Ráarakják az állatra a szerszámot. Katonaságnál úgy mondták: *felszerelek*. Kifogas után, mikor a gazda leveszi a szerszámot az állatról, akkor *lészerszámoz*. Ha reggel kihajtottak a határba, s ott egész nap kaszáltak, dolgoztak, akkor nem hagyták a lovon a szerszámot. Ilyenkor a gazda *leszerszámozta* a lovat. Este, hazafelé induláskor megint felszerszámozta, újra befogta és úgy hajtott haza.

A lovak hajtása, irányítása a következő szavakkal történik: A lovakat *no* vagy *ne* szóval indítják. „Ne Csillag, ne!” Vagy: „Gyi no!” – mondják a lónak, ha indítani akarják. A lovak megállítására: *hó!* Jobbra terelése: „tüled!” Balra terelése: „ne ide, ne!” Hátráltatása: „curikk!” Siettetése: „no csak!” Lassítása: „Hóha te!” Az eke visszafordításánál, ha hívják a borozdából: „ne ide ne!” A lábának felemeltetése: „föl!” szavakkal történik. A ló vizelésénél *füttyölni* szoktak.

A szántás–vetésnél segédkező ostorosgyereket *hidőgyerek*nek nevezték. Három vagy négy lónál már szükség volt hidőgyerekre. Az ökör hajtásánál segédkezőt olykor *kisbéres*-nek is mondták. A nyomtatásnál is a *hidőgyerek* hajtotta a lovat.

Az ökör befogása. Az ökröt vagy tehenet mind a szekérbe, mind az ekéhez, boronához *járommal* fogják be. A *járom* olyan fából készült szerszám, melyet az ökör nyakába tesznek, s ennek segítségével húzza a szekeret vagy ekét. A jármot Sályban *igának* is nevezik. A járom részei a következők: 1. *járomfej*, 2. *aldészka*, 3. *béldészka*, 4. *járomszög* (2 db), 5. *nyakszög*. A béldeszkt néha ki is faragták virág–, tulipán–, sőt még kacsafej formára is.

Bakhátas szántásnál, melyet a kukorica földjének felszántásánál, s ekekapázásnál alkalmaztak, *hosszujármot* vagy *nagyjármot* használtak. Ezzel fogták az ekekapához az ökröt. Szélessége lehetővé tette, hogy a két ökör között kimaradjon a kukorica sorok közötti földdarab, s a két ökör meg a kukorica sor mellett haladhatott.

Az ökör hajtásához gyeplőt csak a kukorica megművelésénél használtak. Ez kenderből készült. Kétágú volt. A *kezes ökör* bal szélső szarvára kötötték az egyik (ez a baloldali ökör), a *hajszás ökör* (ez a jobboldali) jobb szélső szarvára pedig a másik ágát. Régente ezt nem használták, hiszen kukoricát sem nagyon termesztettek. Így hát nem bánták, hogyan megy az ökör. Garad János mindég azt mondotta: „Ha elszalad, elszalad. Nem szalad le a földről!” Garad Jánosnak különben nem volt ostora. Szakács Pál református pap, mikor egyszer neki dolgozott, meg akarta ajándékozni egy ostorral. Erre büszkén kijelentette: „Bocsánat, a lelkipásztortól csak áldást fogadok el, ostort azt nem!”

Az ökörgyeplőt akkor kezdték használni, mikor az autók járni kezdtek. Leginkább csak a második világháború után kezdték használni. Az ökör szarvára befogásnál u.n. *ökörláncot* is szoktak kötni. Ha tehenre kötik, akkor ezt *tehenláncnak* nevezik, mely gyengébb, mint az ökörlánc. Az ökörlánc egyik végét az ökör szarvára kötik, a másik végét meg a járom nyakszögébe húzzák bele. Ha az ökröt vezetik, az ökörláncot megfogják, s azzal irányítják az ökröt. Lánc helyett kötelet inkább borjúnál használnak, nagyritkán tehenénnél. Az ökrön az ökörlánc rendszerint mindég rajta van.

Az eke felől nézve jobbra, jobb oldalra mindég az erősebb ökröt szokták fogni, s ezt *hajszásnak* nevezik. A baloldalra fogott ökör neve pedig: *kezes*. Tehenet csak szükségből fogtak be. Nem szerették befogni, mert akkor elapadt a teje. Szántáskor vezető ment az ökör mellett, s az ökörlánccal, meg bizonyos szavak kiabálásával irányította az ökröket. Az ökröt vagy asszonyok, vagy gyerekek vezették. Az ökröt vezető gyereknek, mint előbb már említettük, *hidőgyerek* volt a neve. Ha nem jól ment az ökör, akkor bizony kikapott a *hidő*. Kapott ő is a karikás ostorral. Még rignus is maradt a hidőgyerek biztatásáról:

*Szellő, Hóka,
Szólidd Jóska!
Hóka, Madár,
Szólidd te Gál!*

Voltak régen *kis cselédgyerekek* is. Ezeknek *kis cseléd* volt a nevük. Őket állították oda hidőgyereknek. Ott, ahol a családban még kicsik voltak a gyerekek, vagy iskolába jártak, akkor ott *szőgagyőröket* vagy más szóval *kis cselédet* fogadtak. Ezeknek évi 1–2 korona volt a bérük. Legfeljebb csizma és fehérnemű volt még a fizetséghez kialkudva. A nagy cselédeknek, akik már kikerültek a katonaságtól, kosztot és évi 60 koronát adtak a századforduló táján. Egy mázsa búza akkor 6 korona volt.

A betanított ökröt nem kellett vezetni, csak a betanulatlant. Legnehezebb a tehenet volt betanítani. „Hiába, nem arra van teremtvé” – mondja Horváth János. Az ökörről már könnyebben holdogultak. Mikor az ökröt tanították, először egy darab fát húztak vele.

Azután üres kocsiba fogták, majd később egy kevés trágyát is raktak a kocsira. Ahol pedig volt két nagyobb, betanult ökör, ott könnyebb volt a tanítás. A nagy ökröket előre fogták, a tanulatlant meg mögéje. A nagy ökrök azután húzták a két tanulatlant, s azoknak menniük kellett, ha akartak, ha nem. A nagy ökröket nem tudták másfelé húzni.

Annak az erős farúdnak a neve, mellyel az ekét a járomhoz kapcsolják: *tézsza*. A tézsza résznevei: 1. *rúdfő* vagy *tézsza*. Legtöbbször csak egy természetadta kétágú fa volt, s ebbe jött bele a járom. Ezért nevezték *fahúzónak* is. Ujabbban azonban vasból kovácsolják a tézslafőt, melynek nyílásán átvezetik a járom nyakszögét, s ezzel kapcsolják hozzá a járomhoz. A vas tézslafőt *vasas húzónak* is nevezik. 2. *Karika*. Arra használták, hogy ha az egyik ökör erősebb volt, mint a másik, akkor ehhez a karikához kötötték a láncot, s így az erősebb ökör vitte a nehezebb részt. 3. *Rúd*. 4. *Vasalás*. Két részből áll, *húzópántból* s az ezt erősítő *foglaló pántból*. 5. *Félkapcsoló lánc*.

Sályban használták az u.n. *csikojtós tézslát* is. Ennek rúdja két darabból volt, s a két rész egy láncszemmel volt összekapcsolva. Ezzel a tézslával sokkal könnyebben lehetett fordulni és az ökör lábához sem ütődött hozzá. A tehenet kötéllel kötötték a tézslához az u.n. *kúncsombok* alkalmazásával.

Mikor az ökröt a szekér elé fogták abból a célból, hogy elmenjenek vele otthonról, ezt a műveletet *befogásnak* nevezték. Ha pedig kint a határban az eke, vagy a borona elé fogták, akkor azt mondták, hogy a gazda *ráfogja* az ökröt, mikor az ökréről leveszik a jármot, akkor *kifogják*. Az ökör hajtásakor a következő szavak használatosak: Az ökrök indítása: *ne!* Az ökrök megállítása: *hó!* Jobbraterelése: *cselő!* Balra terelése: „*Hajsz ide!*” Az ökrök hátráltatása: „*Hők! hők te!*” Siettetése: a jószág nevével és a ne szóval. Pl.: „*Szegfű, ne!*” Lassítása: *hó!* Az ökrök irányítása az eke visszafordításánál: „*Hajsz ide*”, „*Cselő te!*” szavakkal, és az ökrőlánc vagy gyeplő igénybevételével történik.

A *szántás*. Szántásnak nevezik azt a műveletet, amikor a gazda az ekével felfordítja a földet azért, hogy azt termőképesé tegye. Mikor az első szántással végezni szoktak a gazdák, azt kérdezik egymástól: *Ki van?* Ez azt jelenti: Kiszántottál már? A másodolást, a második szántást, amely mélyebb volt, mint az első, *forгатásnak* nevezték. Magát a műveletet pedig a *megszánt* szóval jelölték. *Megszántottuk a földet* – mondták. De úgy is mondták: *másodoltuk a földet*. Ha meg sok egér volt, s tartani lehetett attól, hogy nagy kárt tesznek az elvetett magban, akkor a földet *lészántották*. Ugy mondták: *Lészántottuk a magot*. A *felszánt* szót a gyeptörés ekével végzett műveletére alkalmazták, meg a lucerna-föld szántására. „Ha előregédett a lucernás, akkor *felszántottuk*.” Az *alszánt* kifejezést a tavaszbuza alá való szántáskor használták. Az *elszánt* szónak értelme pedig a szomszéd földjéből való eltulajdonítást jelölte, mikor a gazda a szomszéd földjéből egy-egy *borozdát* a magáéhoz szántott. Néha még a *metakövet* is kidöntötték, pedig ez szent volt a régiek előtt. Az ilyen dolgokból aztán nagy veszedelem támadt, olykor még az üsztökét is elővették igazuk védelmére. Garad János is keserűen mutatta egyszer a földjéből elszántott borozdát: „No nézd meg, mán nekem csak az adója marad!”

A lovat, ökröt csak a szántóföld szélén fogják a szekéren kiszállított ekéhez. Kivétel, ha ekelő segítségével történik az ekének a földhöz való szállítása. Mikor a befogás megtörténik, a gazda megfogja az ekeszarvát, a befogott állatokat megindítja, s úgy tartja az ekeszarv segítségével az ekét, hogy az ekevas minél jobban belevágjon a földbe, megforgassa és felporhanyítsa. Régen igyekeztek minél többször szántani, azt tartva, hogy ahány szántás, annyi darab kenyér. Legalább háromszor, de néha négyszer is szántottak egy vetés alá. Ilyenkor „olyan vót a föld, mint a hamu. *Gyomméntés*.”

A régi sályi gazdálkodásban a szántás különféle fajtái a következők voltak: 1. A terménybetakarítás utáni, három ujjnyi mély szántást *tallóhántásnak* vagy *poroszkálásnak*

nevezték. A művelet végzésére meg azt mondták: *lészántjuk a tallót*. 2. A második, a keverő szántást *forgatásnak* nevezték. Ujra szántották, ami azelőtt már fel volt szántva. A föld ilyenkorra már kizöldült. Azt mondták rá: „*Jól megért. Lē lehet forgatni.*” Ha a forgatás megázott, megint kizöldült. Ilyenkor még egyszer leforgatták. Az egyszeri vagy kétszeri forgatás után következett csak az 3. *őszi mélyszántás*. A mélyszántásra azt is mondták: *tavaszi alá szántunk*. Az őszi mélyszántás kb. 6 col volt (15 cm), vagy fél-sukk. Egy sukk mélységre csak az uraságnál szántottak. Négy ökör kellett hozzá. Később gőzekével végezték ezt az őszi mélyszántást.

Ha négyszer szántott földbe került a búza, nagyon szép volt. „Olyan vót a levele, mintha még lett volna zsírozva.” 4. *Tavaszi szántás* akkor volt, ha ősszel esős idő volt és nem tudtak szántani. Legtöbbször nem vált be. A kukorica, árpa ritkán maradt meg benne. Nagyon kellett arra vigyázni, hogy tavaszi szántás közben eső ne érje a földet, „mert az nagyon lénymja”. A régiek azt tartották, hogy „a márciusi esőt kapával kéne kivágni a födből”. De ha megázott, nem tudtak vele mit csinálni. 5. *Gyēptörésnek* a füves réthátak, régi előregedett lucernások meg szőlőaljak felszántását nevezték. Ez csoroszlyával ment. A csoroszlya felhasította a földet. Ha nagyon erős volt a gyp, akkor rokonok, vagy szomszédok összefogtak és négyesben szántottak.

A szántás mélységét jelölő kifejezések közül csak a *mélyszántás* és a *csékélyen való szántás* kifejezések használatosak. „Ha elméntem tallóhántásra, édesapám ilyenkor azt mondta: *Osztan csékélyen légyen!*” A szántás fajtájának arra utaló elnevezése, hogy mit vetnek majd bele, csak akkor van, mikor a szőlőaljakat azért szántják, hogy abba feles veteményeket vessenek. Ilyenkor azt mondják: *vetemény alá szántunk*.

A szántás különféle módjai

Összeszántásnak nevezik azt a szántási módot, mikor a gazda a föld közepén indul el. Itt szántja az első *borozdát*. Mikor aztán a föld végére kiér, kidönti az ekéjét, majd felállítja és az előbb szántott borozda mellett úgy szántja visszafelé a következőt, hogy „az az előbbivel egymásra essen”. Így a két borozda közepe feldudorodik.

Széjjelszántásnak azt a szántási módot nevezzük, mikor a gazda a föld egyik oldalán kezdi meg a szántást, s a föld másik oldalán tér vissza az ekével. Így jön mindig egy borozdával beljebb, végül a föld közepén csak egy csupasz nyílás marad. Ennek *középső borozda* a neve. A régi sályi gazdálkodásban mindkét szántási módot használták. Általában évenként váltogatták a kétféle módot, hogy a tábla közepén ne keletkezzen egy állandó dudorodás, melyet *ormónak* neveztek.

Cselőre szántás a neve annak a szántásnak, mikor az ekével jobbra forog a gazda. Tehát összeszántás alkalmával szánt cselőre. Ha széjjelszánt, kétféle szánt a gazda, s ökörrrel szánt, akkor végez *hajsza szántást*. Ha pedig lóval végzi az ekével balra forduló szántást, akkor azt *tüled-hozzád szántásnak* nevezik.

A kétféle szántási módot azért is váltogatták, hogy az ellenkező irányban végzett szántással jobban megforgassák a földet.

Annak a keskeny árokfelének, melyet az eke a szántás után maga után hagy, *borozda* a neve. A szántatlan föld első borozdájának szántását *mégborozdol* szóval jelölik. Hogy az első *borozda* egyenes legyen, ahhoz segítség is kell. Legtöbbször a gazda felesége vezeti a lovat. Aztán ha megvan a nyom, már könnyen megy a szántás. A *borozdában* megy a *hajsza* ökör, vagy a *rudas* ló. Az első *borozda* végigszántását *belefogás* szóval jelölik. Mikor megtörtént a belefogás, a gazda azt mondja az asszonynak: „*Mégborozdoltunk. Mán tē mēhetsz haza!*” Ahol fák vannak, ott tovább is vezetik a jószágot. Vagy ha télen nagyon elszokott tőle az állat, a belefogás után is vezetik egy darabig. Ha újra beleszokott, akkor már nem kell vezetni.

Azt a szántási módot, mikor az ekével *keskenyet fogattak*, *makház*as szántásnak nevezték. Különösen fontos volt ez akkor, ha kézi vetés alá szántottak. Ha a szép, keskeny borozdákra kézzel rászórták a magot, akkor az a *makkhátról* belepergett a *borozdába*, és így szép soros lett a vetés. Olyan, mintha géppel vetették volna.

36. kép: Farkas Bertalan és Dina nevű leánya

Szántás után a föld természetesen nem volt mindig alkalmas a vetésre. Ha száraz volt a föld, vagy a jószág nagyon megtaposta, akkor *röges* lett a szántás. Az ilyen egyenetlen szántást *hantos*nak is mondták. A régiek nagyon vigyáztak arra, hogy minél jobb munkát végezzenek. „Madarat tolláról, embért még munkájáról” – mondták. Ha nem volt jó a munka, megszólták az embert. Attól meg őrizkedett mindenki, hogy a falu szájára kerüljön. Inkább versenyeztek a munkában. Ha hantos lett a föld szántás után, akkor *végigrögték*. A balta fokával verték szét a rögeket. A bárónál napszámosok jártak rögelni.

A régieknek sok találó mondásuk volt. Ha pl. segítséget kértek, és úgy akarták, hogy ne korán reggel, hanem később, úgy 9 óra után jöjjön oda, akkor azt mondták: „Gyere ide úgy *cigányfrüstökre*.” Mert a késői reggelit cigányfrüstöknek nevezték. A parasztember korán kelt, korán is reggelizett. A cigány meg nem sietett dolgozni. Ráért lustálkodni, így reggelizni is, ha volt mit. A gyors menésre, sietésre meg azt mondták: *kutyakocogva*. „Egy óra alatt is odaérünk úgy kutyakocogva”, – mondták, ha siettek valahova. Ha meg sietésre bízattak valakit, azt mondták: „Né úgy mēj az úton, hogy a fű elhervadjon a talpad alatt!”

Ekefogatás volt a neve annak a szántásszakasznak, mikor a gazda a táblát egyszer végigszántotta. Ha elmaradt egy-két *borozda*, azt mondták rá: „Maradt vagy két fogatás.” *Fogatás* alatt értik annak a keskeny földsávnak nevét is, melyet az eke egyszer elfordít. Magára a műveletre pedig azt mondják: *fogat*.

Ha a tábla nagyon széles volt, akkor a gazda három vagy négy szakaszban végezte rajta a szét-, vagy összeszántást azért, hogy ne kelljen neki sokat forognia. Egy ilyen szakaszra pedig azt mondták: *fogás*. Ilyenkor az egyik fogást össze, a másikat meg szétszántották.

Mikor a gazda a tábla hosszában szántott, s a tábla két végén, a forgásnál a föld egyelőre szántatlan maradt, ezt a szántatlan részt *forgónak* nevezték. A szántás végén aztán *kérsztbe fogattak*, és a forgót felszántották.

A düllöz kifejezés és a bakhátas szántási módot Sályban nem ismerik. A szántás után keletkezett akkora rögnek, melyet a kútya után dobnak, *ökölnyi* a neve. A szántás közben összetapadt nagy földdarabot pedig *májas földnek* nevezik. Tavasszal fordult elő a szántásban, ha nagyon nyirkos volt a föld. A jó gazda kívárta, míg kiszikkadt a föld, és akkor kezdte szántani. Id. Horváth János azt mondogatta: „Ha valaki ki nem szikkadt földet szánt, inkább aludjon, de a földet ne rontsa el!” Úgy is meg szokták próbálni a föld szikkadtságát, hogy belevágják a kapát. Ha nem ragad föld a kapára, akkor lehet szántani. Még kézzel is meg szokták nézni. Ha kézzel könnyen össze lehet nyomni, akkor nem fognak a szántáshoz, mert még nem jó a föld. De ha nem lehet könnyen összenyomni, jó porhanyós, akkor tudják: itt az ideje a szántásnak. A kiszikkadt földre azt mondták: *Ki van pirúlva, fél van pirúlva*. A nedvesen felszántott földet *szalonnás szántásnak* is nevezték. Olyan volt a föld, mintha szalonnát terítettek volna rá. Ha jó porhanyó földben szántottak, azt mondták: *Jól feslik. De jól feslik!*

Borona és henger. Annak a szerszámnak neve, melynek segítségével a göröngyöket összetörik, s a földet szép porhanyóvá teszik, *borona* a neve. Anyagát tekintve négyféle fajtája volt Sályban használatban: *tövisborona*, *faborona*, *faborona vasfoggal*, *tiszta vasborona*. Nagyságát tekintve pedig volt *magtakaró* (úgy is nevezték, hogy *könnyűborona*), *középfogas* (két részes, két métert porhanyít fel egy fogásra) és *nehéz fogas*. Ez utóbbi két részes, egy-egy rész súlya kb. 60 kg.

A tövisborona részei: *boronafa* és *tövisk*. A boronafát rendszerint avult kocsiodalból csinálták. Kiütötték belőle a karfát, s a kivésett részébe behúzták a kőkenyőtövist. Aztán befogatták, hogy ki ne csússzon. A tiszta faboronát az idők is csak hallomásból ismerik. A század elején már csak vasfogas faborona volt használatban. A borona részei: *váz*, *fog* és *húzófa*. A váznak további résznevei: *felső vánk* (ez volt a kerete) és a *kérsztvánk* *kosok*. A keresztvánk^{os}okba lyukakat fúrtak és anyáscsavarral ide erősítették a fogakat. A múlt század végén még anyás csavar helyett a boronafog felső végét szív alakúra formálták, s így nem esett ki a keresztvánk^{os} nyílásából.

A tiszta vasboronát az 1900-as évek elejétől kezdték Sályban alkalmazni. Eleinte ezt sem gyárból, üzlethől vették, hanem az uraság gépésze készítette.

A boronát időnként éleztetni is kellett a kováccsal. Élezés után gúlákba rakták. Száraz helyen, leolajozva tartották.

A boronával végzett munkát a *boronál* szóval jelölik. A boronálást kétszer végzik. Szántás után és vetés után. Mikor elvégezték, azt mondják: *mégboronáltam. Behúztam a földet*. Két sorjával *beboronáltam* a búzát. A boronával fellazított, szépen megmunkált földre pedig azt mondják: „Olyan, akár a hagymaföld!”

Annak a talajjavító eszköznek, mellyel a vetés után lesimítják a földet: *höndörgő* (henger) a neve. Már a múlt század második felében is használták. A höndörgő készítés

Sályban nem okozott gondot. Az erdőről hozták hozzá a faanyagot, s hozzáértő gazdaemberek készítették. Részei: *höndörgő* (ez nemcsak az egész eszköz, hanem a hengerrész neve is), *ülszik*. Höndörgőzésekora a gazda ráül az ülsikre, vagy csak rááll és úgy hajtja a lovakat. Néha a hátulsó soroglyát is rákötik a szekérről az ülsik tetejére, erre takarmányszénát vagy *porciószénát* tesznek, s arra ülnek rá munka közben. A höndörgőnek kétféle típusát használták Sályban: *síma höndörgőt*, és *fogas höndörgőt*. A síma höndörgőnél egy fahenger volt rövid, vasból készült forgótengellyel a *kalodába* szerelve. A fogas höndörgőnél pedig kettő. Ennek hengereibe a boronafogakhoz hasonló fogakat vertek bele. Kb. fele olyan nagyságú volt a höndörgőhöz használt fog, mint a boronafog. Az uraságnál az volt a szokás, hogy az ülsikre ládát szereltek, köveket raktak bele, s úgy álltak a tetejére. A kettős fogas höndörgőt négy ökör húzta.

Gabonafélék vetése. A gabonafélék közül először a rozst szokták Sályban elvetni. Általában szeptember végén vagy október első hetében. De ha a föld megázott és beállt a hűvös idő, akkor hamarabb is elvetették. Kisasszony napja (augusztus 15., a sályi búcsú időpontja) után már el lehetett vetni. De ha szárazabb idő volt, általában szeptemberig vártak vele. A rozs után az őszi árpa vetése következett, utána jött a búza. Erre már inkább októberben, novemberben került sor. Olyan eset is előfordult, hogy az időjárás miatt csak decemberben tudták elvetni az őszi búzát. Tavasszal, ha az idő engedte, már márciusban elvetették a tavaszbúzát, április közepén a tavaszi árpát, ezzel egyidőben pedig a búkkönymagot. Utána következett a kukorica. Néha még májusban is ültettek kukoricát.

A vetőmagot gondosan válogatták ki. Már akkor, amikor lábon volt a vetés, megnézték azt, hogy melyik része lesz jó vetőmagnak. Arra is vigyáztak, hogy se nem a legkorábbi, se nem a legkésőbbi aratásból kerüljön a vetőmag. Általában, mikor szép piros volt a búza, akkor kellett vetőmagnak learatni. A túl korán aratott pirosabb volt egy kissé, de erről azt tartották, hogy üszkös lesz belőle az új búza. A későbbi aratás meg sápadtabb volt. A kettő köztiből választották a jó vetőmagot, amit külön is nyomtattak. Vigyáztak, hogy a vetőmag esőt ne kapjon. A megázott magra azt mondták: *medve érte, medvét kapott*. A kiválasztott vetőmagot aztán szélrostával, régen kézi rostával átválogatták. A rostából az apróbb szeműek kiperegtek, csak a nagyobb szeműek maradtak benne. Ilyet használtak vetőmagnak.

A vetőmagot *szuszékban* vagy zsákokban tárolták. A szuszék tulajdonképpen ácsolt láda. Általában akkora volt, hogy belefért 6–8, 10–12 köböl vetőmag. A szuszék a *komorában* állott.

Jóval nagyobb volt a *hombár*, ez a deszkából épített terménytartó. A magtár széleségében volt megépítve. El volt *fiókolva* 3 részre. Mindegyik részbe más termény került. Egyikben búza, a másikban árpa, a harmadikban meg rozs állott. A hombárban nem tartottak vetőmagot. A szuszékon kívül leginkább zsákokban állott a vetőmag. Nem voltak Sályban olyan nagy birtokkal rendelkező gazdák, hogy vetőmagjuk szuszékban vagy zsákokban el ne fért volna. Ahol sok volt a föld, és sok vetőmag kellett, ott tettek csak hombárba. Külön fiókot rekesztettek neki. A vetőmagot padláson nem tartották, mert a házak zsúptetősek s ezért tűzveszélyesek voltak.

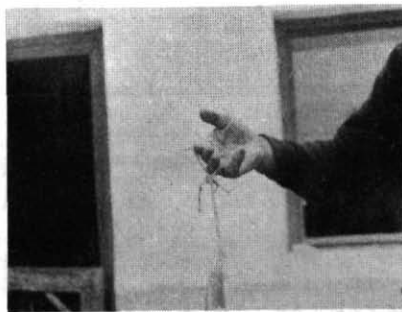
A búza veremben tartásának emléke a török időkhöz fűződik. „Nagyapámtól hallottam, — mondja Horváth János —, hogy a török időben dugdosták a búzát. A Pincesoron több pincében is található a pince földjébe vajt búzásverem. A verem szája köralakú, keskenyebb, alul aztán kiszélesedik. Használatkor kibélelték *gyíknyel*vel, szalmával, s úgy öntötték bele a búzát. Még a második világháború idején is rejtettek búzát ezekbe a vermekbe.

37. kép: Vetőzsák előkészítése, a zsákmadzag két ágának külön vétele

38. kép: A zsákmadzag két végének összerésztétele

39. kép: Hurok tétel a zsákmadzag végére.

A vetőmagot a vetés előtti napon *csávázták*, vagy *fajtották*. A csávázáshoz kékkövet (rézgálic) használtak. Megtörték, vízben feloldották. Egy véka búzához egy evőkanál kékkövet, s diónyi meszet használtak. Vederben összekeverték, s vízzel felengedték. A vetőmagot teknőbe tették, s egy bögrével öntözték rá az elkészített folyadékot. A gazda a teknő egyik végét locsolta, a másik végén pedig a felesége szénvonóval keverte a meglocsoló magot. Ezzel az üszkösödést próbálták megakadályozni. Csak az őszi vetőmagot csávázták. A gazdák szerint az ugar földbe vetett búzát sohasem kellett csávázni, mert abban nem üszkösödött meg. Ha géppel vetettek, akkor a vetés előtti napon inkább kora délután csávázták, hogy a vetés idejére a mag megszáradjon és ne szoruljon bele a vetőgéphez. Kézi vetésnél elég volt előző nap este csávázni, sőt még aznap reggel sem volt késő.

Amikor a gazda a magot földbeszórja, akkor *vet*. „Búzát vetettem a Fekecsérén” – mondja a gazda vetés után. A szó igeikötős alakjaiban egyaránt használják mind az *elvet*, mind a *bevet* alakot. A kettő között nincs értelmi különbség. „Hál’ Istennek, el van vetve. Tegnap bevetettük a földet a Vízódalon” – mondják. Mindegyiknek az az értelme, hogy a vetőmagot a földbe elhintették. Ennek a munkálatnak tehát *vetés* a neve. A vetés szó azonban a kikelt gabonával teli földet is jelenti. *Jó a vetés* – mondják a szép gabonával ékes földre.

Kézi vetésnél a vetőmagot zsákba teszi a gazda, s ezt a nyakába veszi. A vetőzsákba 20–25 kg vetőmagot is beletesznek. Ha nem messzire mennek, akár 30 kg-ot is. A kézi vetés úgy történt, hogy a gazda jobb kezével belenyúlt a vetőzsákba, kivett a magból egy jó marokkal. Túl sokat nem vett, hogy a kezéből oldalt ki ne peregjen a mag, csak amennyi jól belefért a markába. A kivett magot karlendítéssel jobbról balfelé kiszórta a kezéből. A lendítéssel egyidejűleg egy lépést is tett előre. Mivel a bal, mind a jobb lábbal való előrelépés közben történt tehát egy marék vetőmag elszórása. Mivel a magot balfelé szórták, a vetéssel a föld jobb oldalán indultak el, s a föld végénél mindég balra fordultak. Mikor egyszer már megkerülték a földet, s az nem volt nagyon széles, mint általában a régi falusi kisparcellák, akkor tulajdonképpen a közepe kivételével az egész föld be volt vetve. A föld közepén vetetlenül maradt területet *félelőnek*, vagy *egész előnek* (egyelő) nevezték. A félelő keskenyebb, az egész elő szélesebb vetetlenül maradt földsáv volt, amelyet külön be kellett vetni. A félelő bevetése a közepén előrehaladás közben csak egy irányba, balfelé szórással történt. Az egész előnél ugyancsak egyszer haladt végig a gazda. A terület szélessége miatt a magot két irányba, balra és jobbra is szórta. A felülvetés szót Sályban nem használták. Egyszerűen *vetés* szót használtak. Az *alávetés* szó azonban azt a vetésmódot jelölte, mikor a vetőmagot szántatlan földre szórták, s utána ekével beleforgatták a földbe. Az alávetés azt a célt szolgálta, hogy a mag mélyebbre kerüljön a földbe. Ha sok volt az egér a határban, vagy nagy szárazság volt, akkor alkalmaztak alávetést. Ha szükség van rá, még ma is alkalmazzák.

A vetőzsák elkészítése a következő módon történik. A zsák szájánál lévő kettős zsákmadzagot először különveszik (44.kép), összekötik, majd hurkot tesznek rá, s a zsák alsó túlsó csücséhez hurkolják. Hogy a hurok le ne csússzon, bűzát tesznek a zsák csücskébe. A hurkolás elvégzése után beleteszik a zsákba a vetőmagot, majd a nyakba akasztják a zsákot. Átbújnak a zsák ellentétes csücskeit összekötő zsákmadzag alatt. Ez aztán megtartja a zsákot vetés közben is a gazda nyakában.

Sályban vékából nem vetettek. Az apró magokat vászon kötényből vetették el, mint pl. a lucerna, here, vagy a köles magját. Amikor a gazda csak minden második lépésre szórta el a magot, azt mondták: *egy lábra vet*. Ha pedig minden lépésre szórt magot, azt mondták: *mindkét lábra vet*. Inkább ez volt a szokásos. Ha a föld hantos, röges volt, akkor először csak a mag felét vetették el. Egy sorral megboronálták, azután rávetették a mag másik felét, s ezt újra leboronálták. Ezt nevezték *rávetésnek*. A föld szélét külön bepergette a gazda. Oda nem merte olyan bátran szórni a magot, félt, hogy a földjén kívülre is esik belőle. Ezért oda inkább kevesebbet hintett, a vetés után körüljárt a föld szélén és fölülről lassan rápergette a magot. Erre mondták, hogy *bepérgeti a szélit*. De a *bepérget* szót használták arra a műveletre is, mikor egérkárt fedeztek fel, s az ilyen területre még külön magot hintettek. A vetésnél a széljárásra is figyelemmel kellett lenni. Különösen a zabnál, árpnál, mert ezek magját könnyen felkapta a szél. Széllel szemben nem lehetett vetni.

A kézi vetésről a század elején azután fokozatosan áttértek a géppel való vetésre. Sályban 1908-ban vásárolt először gazdaember vetőgépet. Elterjedni inkább a huszas években kezdett. Persze a vetőgéppel nemcsak magának vetett a gazda, hanem azt mások is igénybevették. Egy napi gépi vetésért elmentek egy napig kocsival dolgozni. Egy kocsival dolgozott napot pedig négy nap gyalogmunkával lehetett viszonzni. A vetőgép azután lassan kiszorította a kézi vetést.

Sályban a régi, Szűcs Ödön-féle hengeres vetőgépet használták. Van benne egy henger. Ez továbbítja benne a magot a kieresztő nyíláshoz. Lényeges része a vetőgépnek a láda. Rajta van a szabályozó, azon a táblázat, hogy kataszteri holdanként miből mennyit kell vetni. A vetőgépek különböző nagyságúak voltak. Volt 11, 13, 15 és 21 soros vetőgép

is. A 21 sorost négy jószággal kellett vontatni. Ezt inkább csak uradalmak használták. Már a 15 soroshoz is inkább négy ló vagy négy ökör kellett. A 11–13 sorost elvitte két ló is. A négy lovas vetéshez 3 ember kellett. Egy vezette a lovat, a másik ügyelt a gépre s a harmadik hátul ellenőrizte, hogy jól vet-e a gép. Ha meg elakadt a mag a csőben, akkor üsztökével piszkálták, hogy újra meginduljon. A kisebb vetőgéphez a két ló mellé elég volt két ember is. Egy a lovat hajtotta, s a gépet irányította, a másik hátulról ellenőrizte, hogy jól vet-e a gép. Vetőgéppel 1 kataszteri holdra őszi búzából 110 kg–ot vetettek.

A vetőgép után *magtakaró boronával* ment a gazda, s beboronálta az elvetett magokat. Mikor befejezte, azt is mondta rá: *behúzatam*. De még a gép előtt is boronáltak, hogy a föld finomabb legyen, s porhanyóbb talajba hulljon a vetőmag. A gép előtt *nehéz boronával* mentek. A nehéz boronával való boronálást *fogasolásnak* mondták. A könnyű boronával, magtakaróval való behúzatást mondták *boronálásnak*. A gép után azért boronáltak könnyű boronával, hogy fel ne kavarják a földbe vetett magokat, csak éppen a földbe takarják. Ha a boronálás után még simítani akarta a gazda a földjét, akkor még le is höndörgözte. Azt mondta rá: *höndörgővel lénymattam*.

Vetéstől az aratásig. Ha az elvetett búza vagy más gabonaféle magja esőt kapott, akkor csírák hajtott, s a csíra kibújt a földből. Ilyenkor azt mondták: *Jó csírában van a búza*. A sályi határban a madarak, varjak, vadludak nem jelentettek különösebb veszélyt a vetés számára, ezért ellenük nem is védekeztek.

Ha szeptemberben már kikelt a vetés, októberben meg jól megerősödött, akkor megjáratták a marhával, birkával. Az őszi vetést azért legeltették meg, hogy túlságosan ne fejlődjön a búza. Néha előfordult, hogy még ősszel szárba szökken. Ilyenkor aztán téle kifagyott. Ezért még fizettek is a pásztornak, hogy legeltesse meg a vetést. Ha télen nagy hó volt a vetésen, s hirtelen megolvadt, utána pedig újra fagyott, akkor vastag jégréteg keletkezett a vetés fölött, ami megfojtotta, mert nem engedett hozzá levegőt jutni. Ilyenkor télen is megjáratták állatokkal, vagy meg is fogasolták.

Tavasszal akkor volt szükség hengerezésre, mikor a vetés *felfagyott*. Akkor szokott a vetés kifagyni, vagy más szóval felfagyni, mikor nappal meleg van, kienged és éjszakára újra megfagy. Márciusban szokott ilyen idő lenni. A téli nagy hideg nem árt úgy a búzának, mint a márciusi kevés fagy. Ilyenkor a fagy felszívja a földet és megszakítja a búza gyökerét. Ekkor van szükség újra a hengerezésre. Tavasz fagy ellen csak a gyümölcsösben védekeztek füstöléssel, vetésnél nem. Horváth János szerint a gyümölcsösben való füstölésnek sem volt sok értelme.

A sályi határ a kisebb határok közé tartozott. Már t.i. az a része, amelyik a falusi gazdák kezén volt. Így nem volt szokásban, hogy tavasszal közösen menjenek a gazdák határt nézni. Ki–ki maga nézte csak meg a földjét, s látta meg rajta a maga tennivalóit. Csak az arató emberekkel volt szokásban együttesen kimenni, s megbeszélni velük előre, hogy ki mit vállal az aratásból. Tavasszal történt mindig a tilalmi jegyek felállítása. Ha azt akarták a gazdák elérni, hogy valamelyik gyalogútkon vagy útkon ne járjanak, akkor annak bejárata elé nagy gödröt ástak. A gödörből kirakták a földet. Nagy *hancsékot* (földhányás) csináltak. *Kerekvetőnek* is nevezték, mert ha arra *rábakkant* a szekér kereke, akkor nagyot hajított rajta, a búzaszekeret meg fel is döntötte.

Ha nagyon dús volt a búza, akkor a búza levelét: *sását* sarlóval leszedték. Aki sarlóval szedte a búza levelét, arra azt mondták: *búzákat sásol*. Ezt akkor végezték, mielőtt még kihányta volna a fejét. „Nagy sása van a búzának. Lő kell szédni sarlóval a tehenek”. – mondták ilyenkor.

A búza közül szokás volt tavasszal a gyomnövényeket is irtani. Sályban leginkább a *fehervirág* (vadtorma), *sárgavirág* (vadreték), *babók*, *konkoly* és *gordony* voltak azok a

gyomnövények, melyek a búzavetésben élőködtek. Közülük legdúsabban a gordony tenyészett, ezért a vetésből való tavaszi gyomirtást *gordonyozásnak* nevezték. Ha jó karban volt a föld, nem voltak elhatalmasodva a gyomnövények. Ha sok volt a gyom, akkor az egész család kivonult gordonyozni, sokszor még napszámost is fogadtak. A fiatalok ilyenkor mindég nótaszóval mentek kifelé. Szerszámuk a *gordonyozó* volt. Egy 90 cm-es fanyélre szerelt, ékszerűen ellaposodó vasszerszám, melynek 4–5 cm-es éle könnyen belement a földbe: A gyomnövény alá szúrták, s gyökerestől kifordították vele a földből. Persze mindenféle gázt írtottak vele. A kiszedett gazokat *baturuhába* kötve hazavitték a ténének.

Ha az előző évi kukorica tövét eke vagy borona a föld színére vetette, ezt is összeszedték. Ezt *törzsikszédésnek* mondták. *Borozdába*, vízmósásokba hordták. Ha ilyen célra nem kellett, elégették. A búzában kinőtt rozsfejeket tövestől kihúzogatták. A rozskalászból néha feketés–barnás szemek állnak ki. Ezeket nevezik *anyarozs*nak. Gyógynövényként is el lehetett adni.

Jó nevelő időnek a májusi esőket, s a nem nagyon forró időjárást tartják. Azt mondják: „A májusi eső többet ér egy arany ökörnél.” A vetés számára nagy veszedelmet jelentett a jégeső. Nem csoda, ha a régi öregek babonás módon igyekeztek azt elhárítani. Mikor nagy zivatar volt, kezdett csapkodni a jég, akkor az asztalt lábbal felfelé fordították, vagy kitették a fejszét az udvarra élivel fölfelé állítva, hogy törje meg a jégesőt.

A vetést a gazda féltő szeretettel nézte, figyelte. Tőle telhető módon óvta, hiszen ez mindennapi kenyerét, ahogyan mondani szokták: az *életet* jelentette maga, s a családja számára. Azt mondta a határát figyelő sályi ember: „Amilyen a határ, olyan a magtár!” Örült, ha a határ szépen növekedett. Ilyenkor azt mondta: „Együnk, mer' szép a határ!”

A *kalászosok*. A sályi emberek kenyérnek elsősorban búzát vetettek. Ennek lisztjéből sütötték a kenyeret, ünnepkor a kalácsot, bélest, meg igen sok kifőtt tésztát: galuskát, melynek nagy szerepe volt a táplálkozásban. Vetettek ugyan rozsot is, de kenyérsütéskor nem mindenütt tettek a búzalisztbe rozslisztet. Régen a rozsot főleg azért is termelték, mert kézi cséppel kivert szalmája alkalmas volt a házak fedésére.

Annak a búzafajnak a neve, amit ősszel vetettek, *őszi búza*, amit tavasszal: *tavaszbúza*. A század elején kétféle őszi búza fajtát használtak Sályban: a *magyar vereskalászu búzát* és a *fehérkalászu búzát*. A húszas évektől jöttek a nemesített búzafajták: *észterházi búza*, *bánkúti búza*, *Székács-féle búza*. Tavasz-búza kétféle volt: *szálkás búza* meg *tarbúza*. A *tarbúzát csupasz-búzának* vagy *kopasz-búzának* is mondták. Legjobbnak a magyar vereskalászu búzát tartották. Ez a legellenállóbb. Jól bírta a fagyot, a szárazságot. Sokan ma nem fogadják el, hogy a nemesített fajták jobbak, nagyobb hozamúak. Azzal érvelnek ellene, hogy akkor, amikor a vereskalászu magyar búzát termeltük, annyi búza termett Magyarországon, hogy még a lovakkal is búzát etettek a hadseregben, most meg olykor behozatalra is szorulunk.

Annak a kalászos növénynek neve Sályban, melynek lisztje barnább színű, mint a búzáé: *gabona*. Ismerték ugyan a rozs nevet is, de ezt nem használták. Sályban tehát a *gabona* egyenlő volt a rozssal. Fajtái közül régebben a *kétsoros gabonát*, újabban a *négysoros gabonát* szokták vetni. Az előbbin két, az utóbbin négy sorban helyezkednek el a szemek. Annak a kalászos növénynek neve, melyet a malacnak adnak, mielőtt rátérnek a kukorica etetésére: *árpa*. *Őszi és tavaszi árpát* is vetettek. De őszt nagyritkán, mert hamar elfagyott. Nem Sály az igazi hazája. Régen *sörárpát* is termeltek. Ha jó száraz nyár volt, sikerült. Ha esős, akkor megbarnult és nem kellett sörárpának. A tavaszárpa kétsoros, az őszi négysoros volt. Nagyritkán a *kopaszárpa* is előfordult. Annak a kalászos növénynek neve, melyet abrakként adnak a lónak: *zab*. Sályban *fürtös zabot* termeltek. Ma ennek a zabfaj-

tának *aranyözön* a neve. Volt még a múlt században egy Sályban használatos zabfajta, mely a vadzabhoz hasonlított. Megkülönböztetett neve azonban nem volt. Ha vadzab került a földbe, nagyon nehéz volt tőle kitisztítani.

Kétszörös annak a vetésnek a neve, melyet fele részben rozssal kevert búzával vetettek be. Ilyet 1945 óta nem vetettek a faluban. A búza, árpa, rozs összefoglaló neve: *élet*. Rozs és búza összefoglaló neveként használatos még az *őszi kalászos* kifejezés. A jószág szót régen a birtokra is használták. Ebben benne volt az egész gazdaság, a föld éppenúgy, mint a marha meg minden. Horváth János úgy hallotta a régi öregektől, hogy „A sályi jószágban van egy házam.” Nem úgy mondták, hogy a házam a sályi földön, sályi birtokon van. Sályi birtokára még ifj. Szepessy Pál is a jószág kifejezést használja naplójában 1700 táján.

Kölest a sályi gazdák nem termeltek, csak az uradalmakban vetettek. Mikor 1919-ben sok föld maradt parlagon, akkor vetettek kölest, mert arra még májusban sem volt késő. Hajdinát sohasem termeltek, jóformán csak a háború alatt Galiciában találkoztak vele, s *tatárkának* nevezték. Itt még kenyeret is sütöttek belőle.

A búza levele a *sása*. De a levél szót búzára soha sem használták. Nem mondják, hogy „kövér a búza levele”, csak „kövér a búza sása.” Ha tavasszal nagyon dúsan hajtott ki, akkor *meg is sásolták*. Kaszával levágták, hogy aztán meg ne dőljön. Volt, aki nekiverte a jószágot. 1910-ben az összes őszi vetést meg kellett sásolni. Kaszával levágták a sását, mert már Szentgyörgy nap előtt akkora volt, hogy összerogyott a búza. Aztán jó aratás lett. Mikor a búza kihajt, oldalt a száron marad két lehajló hajtás. Ennek itt nincs neve. Ez aztán aratásra le is szárad.

Fej és kalász egyaránt használatos neve annak a búzarésznek, melyben a szemek ülnek. Mikor szárba szökik, azt mondják: „Hasba van a búza.” Azután: „Kihányja a fejét.” Ekkor mondják: *Fejes a búza. Szép kalászos a búza*. A kalászban található termés neve: *szém*. A jó aratáskor *szémveszteség* nélkül aratnak. A búzaszemet borító hártya neve, míg a búza nincs learatva: *tok* vagy *búzatok*. Ha a gép nem tisztítja ki jól a magot, akkor azt mondják: *toklác*os a búza. Túl sok benne a *toklác*. A búzaszemen kiálló szűrős szálka neve: *szálka*. „Élős szálkája van” – mondják. A búzának azt a részét, amelyen a kalász van, *búzaszárnak* nevezik. Az elcsépelet búzaszárból lesz a *szalma*. Mikor kinő a búzaszár, akkor mondják: „Szalmára már van kilátás!” A szalmát alomnak használták. Régen kemen-ce fűtésre, takarmányhiány esetén étetésre is. A kézzel csépelet rozsszalmával tetőt fedtek, ülést fontak belőle a kocsira, sőt belőle fonták a dikót meg a széket is. Közéit meg búza-szalmával betömtek. „Ez volt a rúgózat.” Olykor még szalmakalapot is fontak belőle a falusiak.

A búza elcséplése után a búzatokból *tőrek* lesz. A cséplőgép ebből is különválasztotta a tőrek javát a durvább részétől. A tőrek javát így nevezték: *péva*. A különválasztott durvább rész neve meg *nagytőrek* volt. A nyomtatásban ezek nem voltak még különválasztva. Csak szalmát és tőreket kaptak a szemen kívül. A *pévát* étetésre használták. Répával keverve megette a jószág.

Az őszi búza, ha jó idő volt rá, a vetés után 8–10 napra ki is kelt. Ilyenkor azt mondták: „Két levelbe van a búza.” Aztán erősödni kezdett. Örült neki a gazda, s boldogan mondta: „Mán bokrosodik!” Aztán jött a tél. Ha rosszul telet, várta a gazda, hogy tavasszal megint bokrosodjon. Ha nagyon rosszul telet, még rá is vetettek. Mikor jól megbokrosodott, várták az emberek, hogy „jól hasba gyűjön!” Akkor volt jó, ha „Szentgyörgy nap után a varnyú már el tudott benne bújni”. Ilyenkor azt mondták, hogy „elborítja a földjét”. Ha tavasszal is hideg van, az meg elcsigázza a búzát. Megütődik és nehezen jön ki. Májusban mondhatták a gazdák: „Hasba van a búza!” Mikor már látható a kalász, de még nem bomlott ki, akkor mondják: „Tolja a fejét.” Mikor kitolta, akkor mondták: „Virágozik

a búza." Ez már Szent János nap fele van, június 24-e körül. Ekkor már a búza „kihányta a fejét”. Szent János nap után mondták, hogy „megszakadt a búza töve”. Ezután már csak érik. Ilyenkor megy el a pacsirta, fülemüle, kakukk. Ez a jele annak, hogy elmúlt a tavasz.

A megérett, aratásra váró gabonát *lábon álló életnek* nevezik. Ilyenkor mondták a régiek: „Kéne mán takarni! Nyakunkon a takarás!”

Aratás. Annak az eljárásnak a neve, mikor az érett búzát levágják és összeszedik: *aratás*. Régebben, még a harmincas években is azonban úgy nevezték: *takarás*. Horváth János a nagyapjától úgy hallotta, hogy valaha az volt az *aratás*, mikor *sallóval arattak*. A kaszával való aratást *takarásnak* nevezték.

A mi vidékünkön július 13–14. volt az aratás megkezdésének időpontja. Persze ehhez nem a naptárt nézték, hanem a búzát. Általában azonban *Bonavent* napján kezdték az aratást. Az időjárás miatt azonban ez eltolódhatott. Ilyenkor július 13 körül kimentek a határba megnézni a búzát. Ha érett volt, azonmód szedték össze az embereket az aratásra. „Gyerünk aratni, mert érett a búza” – állapították meg. Akkor volt jó, ha *viaszerésben* volt.

Először a gabonát (rozst) kezdték aratni, azután következett a búza, az árpa és utóljára maradt a zab. Attól nem féltek, hogy kipereg. Az érettségéről úgy győződött meg a gazda, hogy kimorzsolt egy kalászt, s a szemeket a körmével megnyomkodta. Ha már elég keménynek találta, de mégis belement a körme, akkor volt jó. Ha egész kemény volt, akkor már tört a szalmája. Nem lehetett belőle kötelet csinálni. Az őszi árpának akkor nézték meg a szemét, mikor egészen *megfehéredett*. „Mikor szép szironyos vót, akkor vót jó.” Ha nagyon érett volt, leszakadt a kalásza. A zab akkor volt jó, mikor még nem nyílt szét egészen a *tokláca*. Mikor szétnyílt, akkor hullott szét az egész. A kölest meg akkor lehetett aratni, mikor már megbarnult.

Ha aratás előtt nagy forróság jön a búzára, *mégüti a hő*. *Mégszorúl a búza*. Elveszti az erejét. Ha túlrett, akkor *törős*. Ilyenkor *pérgős* a búza. Az ilyet tűző napon nem is vágták, csak este, meg holdvilágos éjszaka, kora hajnalig.

Az aratandó gabona állapotára is sok kifejezést használtak. „Nem telik”, – mondták a ritka búzára. Ugyanis nem telt belőle a kereszt. Ha lefeküdt, azt mondták rá: *düllött, kúszmált*. Mikor megkavarta a szél, vagy zivatar, főleg akkor lett kúszmált. Ilyenkor még az aratási szerződésbe is beírták: *dőlött, kúszmált* vagy egyenesen áll. Az árpa tavasszal rozsdát is szokott kapni. Azt mondták rá, *belepte a ragya*. Megesett, hogy gazos volt a búza. Néha felütötte a fejét a vadzab. „Samu árpát vetett, oszt zab kelt”, – mondták ilyenkor. Húzta a nép egymást, ha nem volt rendben a dolog.

A gabonánál fordult elő, hogy *ablakos* volt a vetés. Sok helyen hiányzott a kalász. Tavasszal, mikor virágzott, bogár lepte meg. Ettől lett ablakos. A nagyon sűrű vetésre meg azt mondták: „Olyan, mint a bundaszőr”. Ha egyik helyen nagyobb volt, mint a másikon, akkor mondták *ritkának, ligetésnek*. Ha meg nem egyformán kelt, azt mondták rá: *fótos*.

Aratás előtt el kellett végezni a szőlőkapálást, tetejelést. Be kellett kapálni a kukoricát, be kellett hordani a szénát. El kellett készíteni az aratáshoz szükséges szerzőmokat. Akinak hiányzott a kaszanyele, vagy valamilyen szerszáma, az beszerezte, leginkább Mezőkövesden, az u.n. *hagymás vásáron*. A kövesdiek László napi vásárnak is nevezték, mivel László napján (jún.27.) tartották. Itt lehetett vásárolni kaszát, kaszanyelet, gereblyét, *brügót*, ami csak kellett. Az árpának és a század elején még a búzának is előre készítettek kötelet zsúpból, csak a két világháború között kezdték a búzakészítéket aratás közben készített búzakötélbe kötni. Sályban *csaré* is termett a réten, s ebbe is kötöttek árpát, vagy búzát akkor, ha alacsony volt a búza. A csátét csépléskor kioldották és eltették, hogy ku-

korica töréskor kukoricaszárat kössenek bele. Az asszonyok is jó előre felkészültek az aratóknak való főzésre. Már korán *ültettek* csirkét, hogy aratásban legyen mit vágni, babot ültettek, hogy zöldbalevest főzhessenek és lencsét szereztek be. A gazda pálinkát meg bort készített az aratóknak.

A sarló és a sarlóval való aratás. A gabona levágására használt rövidnyelű pengét Sályban *sallónak* nevezték. Valaha helyben, cigánnyal csináltatták, a század eleje óta vasüzletben vásárolják. A kaszával való aratásra már a múlt század első felében rátértek. Csak akinek egy kenderföldnyi búzája volt, 2–3 keresztre való, az aratta *sallóval*. Míg kaszával a férfiak, sarlóval az asszonyok arattak. Most csak a tehénnek aratnak vele füvet, meg marokszedéshez használják.

A sarló részei: 1. *nyele* (ezt mogyorófából vagy bodzafából csinálták), 2. *sallója*. Ez a tulajdonképpeni pengéje a szerszámnak. Résznevei: *hégye, közepi, szára*. A *salló* éppúgy élesítést kívánt, mint a kasza. Volt aki kaszafenővel, volt aki reszelővel élesítette. Kovácshoz azonban nem vitték élesíteni.

40. kép: Marékszedő

41. kép: Kaszafenés

Sallóval úgy arattak, hogy az arató farral ment hátrafelé. Bal kezével megfogta a búzaszálat, s a jobb kezében tartott sarlóval egészen a föld színénél vágta le a búzát. Amit levágott, azt a hóna alá vette. Egy hónalj volt egy *marék*, két marékból csinált egy *kévét*. A *salló*val való aratáshoz előre el volt készítve a kötél. Ez az arató derekára volt kötve. Onnan húzott ki egyet-egyet, mikor kötni kellett a kévét. A sarlóval való aratás szakaszokban, *pásztákban* történt. Kifizetőbb volt, szebb munka is volt, mint a kaszával való aratás, de sokáig tartott. Szinte minden szálat összeszedtek sarlóval, nem kellett gereblyézni utána. Egy személy kellett hozzá, aki aratta, az be is kötötte a kévéket, fel is keresztelte. A kévek közül az *alsó papot* meg a *felső papot* arra kellett fordítani, amerre hajlott a föld, s lekötötték a *vállkivé*hez.

A *kasza*. Annak a hosszú nyélre szerelt, enyhén ívelt acélpengének a neve, mellyel a gabonát és a takarmányt levágják, *kasza* a neve. A század elején még a gömöri *sonkolyos tóroktól* vették kaszájukat a sályi gazdák, akik sonkolyt, méhviaszt is árultak. Aki büszke volt kaszájára, így mondta: „Van egy jó tót kaszám!”

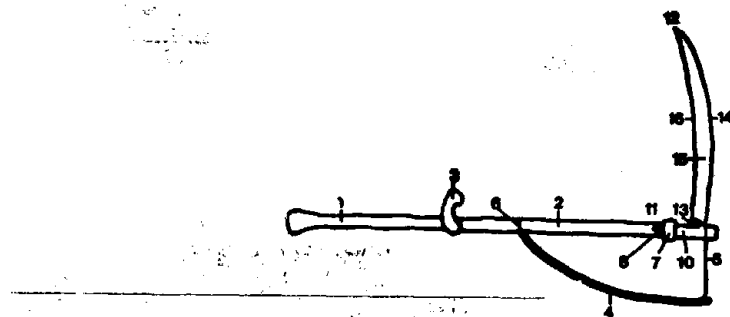
A kasza részei a következők: A *nyél* juharfából készült, de csinálták bükkfából is, olykor diófából. A juharfa könnyű és nem hasad el. A kiválasztott faanyagot *húzószékre* (faragószék) tették és úgy munkálták meg. A *kaszakocs* a nyél közepére van erősítve. A kaszás jobb kezével itt fogja meg a kaszát. Leginkább cserfából készül, vagy somfából. Végig gömbölyű, csak a hegye van elvékonyítva. A nyélen kivésik a helyét s úgy erősítik bele. Vascavarral nem szokták odaerősíteni.

A *csapófa* rugalmas somfa, szilfa vagy bírsalmafa vessző, melyet nyers állapotban erősítenek a kaszanyél felső részéhez, s ezt Sályban a *kasza sújtója* névvel jelölik. A csapófa szabadon maradt felső végét madzaggal kötik ki a *kaszanyak*hoz. A csapófa derékszögben áll a kasza pengéjéhez. Segítségével egyenletesen terül el a levágott búza. A *sújtója*, a ka-

szanyél felső részének a kaszakocstól a tetejéig tartó része. Jó hosszúnak kell lennie (90–100 cm), akkor lehet vele jó rendet vágni. A *kaszakarika* segítségével erősítik fel a pengét a nyélre. Ez alá verik be a *kaszaszöget*, egy kis vaséket, ami a pengét a nyélhez szorítja.

Nyak a neve a kaszapenge nyélfelőli részének, mely nyak alakúan kerekedik ki. A nyak végén van a *makk*. Ez jön bele a *makklyukba*. A *kaszaszög* (Békésben: nyakló) a kaszanyakra van erősítve. A nyél felőli vége ékalakú, ez jön a *kaszakarika* alá. *Kaszahégy* a neve a kaszapenge elkeskenyedő, kihegyesedő végének. Ellentétes része a *kaszasarok*. Itt a legszélesebb a penge. A kaszanyak és kaszahégy között, a penge felső részén egy merevítő borda fut végig, ennek *oromja* a neve, valaha *lánja* névvel nevezték. Alsó kiélesített széle az *éle*, az oromja és éle közti rész a kasza *péngéje*.

Sályban kétféle csapófát használtak: *egyes*—, és *kettes csapófát*. Az egyest rozshoz, vagy nagy, magas búzához, a kettest alacsony árpához. Régen zsineggel rögzítették, újabban dróttal is erősítik a kaszanyélre. Sőt vastag drótból kengyelt tesznek a kasza végétől 60–70 cm-re, ebbe csak bele kell húzni a csapófa végét. A csapófa az egész aratási időszak alatt rajta van a kaszanyélen. Tétre leveszik róla. Ha a másik nyárra nagyon megszárad, aratás előtt beáztatják. Addig használják, míg csak el nem törik. Különösen a somfa több évig is el szokott tartani.

A SÁLYI KASZA

1.nyél	2.sújtója	3.kaszakocs	4.csapófa
5.zsineg	6.drót	7.kaszakarika	8.kaszaszög
9.nyak	10.makk	11.makklyuk	12.kasza-
			hegy
			13.kaszasarok
			14.oromja vagy
			lánja
			15.péngéje
			16.éle

42. kép: A sályi kasza

A megfelelő kaszapenge kiválasztása nagy gonddal történik. Először megpengetik. Meghallgatják, hogy jól cseng-e? Legújabbban lemérik a súlyát. Amelyik könnyebb, azt választják. De azért elmegy a nehezebb is. Sokszor az a jobb. Aztán a gazda megnyalazza az ujját és végighúzza az oromján. Ha az oromja a nyálat elissza, akkor nagyon puha. Az ilyen kasza nem kell. Ha boltban vették, s a bolt padlós volt, akkor kivették, kőhöz ütögették. Hallgatták, hogy melyiknek élesebb a csengése. Mert amelyik élesebben csengett, az volt jó. „Amelyik úgy szólt, mint a hasadt fazék, az nem volt jó!”

Volt olyan kasza, amelyiknek a nyaka rosszul volt meghajtvva. Az ilyennek vagy a hegye, vagy a sarka nekiment a földnek. Ezt úgy próbálták ki, hogy a földre fektették, s ha egyenletesen megfeküdt a földön, akkor jó volt. De ezt a gyári hibát a kovács is ki tudta javítani. Hajlították vele a nyakon, hogy „sē túl baklós, sē túl merev nē lēgyēn.” Aki kényelmesen szeretett kaszálni, s nem szeretete ha nagyon neki kellett dőlni, az is húzatott egy kicsit a kasza nyakán. Így kaszálás közben nem kellett meghajolnia.

Megmérték a nyak hosszúságát is. Azt tartották, hogy a 3 ujjnyi a jó. Ezt ujjal mérték meg. A vékonyabb pengéjűt jobban szerették a sályiak. Ez jó acélos volt, élesen pengett. A nagyon vastagot nehéz volt kivenni. A kaszapenge hosszát ma cm-el mérik. Általában 85-öst választanak. De van 80-as, sőt régen volt 100-as is. „Nagyapám idejében marékkal mérték” – emlegeti Horváth János. Nézték, kinek hány markos kaszája van. A körülbelül 7 markost szerették (egy marok nagyjából 13–15 cm). Azt is kedvelték, ha hosszú a kasza. Mert „mindēn vágás a kaszával ēgy marok búzát vágott lē. Ha a kasza jó hosszú vót, akkor a *fēlszamos* (marokszedő) izzadhatott. Nem vót kedve nótázni! Ha rövidebb vót a kasza, akkor nem vágott olyan *lōt*, olyan szēlēs *rendēt*. Ilyenkor a fēlszamos nótázott, a másíknál mēg majd kidōglōtt.”

Ugy is próbálták a kaszát, hogy a körmüket végighúzták a kasza élén. Ezzel azt nézték, hogy „nincse–ē sodra?” Mert ha kalapálták a kaszát és egyik helyen jobban kinyúlt, mint a másíkon, akkor azt mondták, hogy sodra van. Az egyenlōtlensēget *kaszafēn*-nel (fenōkōvel) ugyan le lehetett fenni, de választáskor az ilyen kaszát jobb volt fēlre tenni. A verésnél az is kiderült, hogy a kasza puha–e, vagy nem. A túl kemény a verésnél kúpattozott, kútredezett. Ezt egyszeri verés után már észre tudták venni.

Kasza választáskor kézbe is vették a kaszát. Maguk elé tartották. Végígnēztek rajta. Ha középen púpos volt, ezen nem lehetett segíteni. „A sarkától a hēgyéig ēgēnyesnek kēllētt lēnni”. Amelyik vékonyabb volt, könnyebb volt. Meg a vékonyabb keményebb is volt. Finomabb acél. Aztán egy kb. 5 cm-es szalmaszálat megnyálaztak és rátették a kasza oromjára. Ha megfordult rajta, azt tartották, hogy *māgnēsos*. Acélosabb, jobb. „Valōdi”-nak mondták. A kasza pengéjére rá is lehelltek. Ha a lehelletet sokáig tartotta, akkor keményebb volt. Ha meg egy–kettőre eltűnt róla, akkor nem volt jó. Az ilyet visszaadták a boltosnak. Ennek ellenére is megtörtént, hogy a vásárló beleválasztott úgy, hogy végigkárímkodta vele a kaszálást. A többiek meg nevettek. „Fizettél érte, vagy ajándékba kapad?” – kérdezték gūnyolōdva.

Az első vilāghāborúval a gömri kaszás tótok elmaradtak. Aztán a Hangya–kaszát vásárolták, vagy Mezōkōvesdre mentek kaszáért a vasárú boltba. Szerették Sályban az „arany–kaszát”.

A kasza nyele juharfából készült. Régen szálán hasított fából, ma fűrészelt fából csinálják. Sályba fōként a cserépiek hozták a kaszanyelet. Vásárláskor mēregették, hogy mekkora sújtója van? Van–e jó kocs benne? Somfából van–e? Mellēje álltak a kaszanyélnek, s körülbelül olyat választottak, mint amekkora a kaszás ember volt. Mert sokan kaszálás közben azért panaszíkodtak, hogy rövid a kaszanyél, azért nem halad. Ezért vásárláskor maguk mellē állították a kaszanyelet, s ha az álluknál fentebb ért, akkor volt jó. Fontos volt, hogy a kaszanyél egyenes legyen, egyúttal vékony is, könnyű is. Ne legyen benne görcs, mert akkor könnyen eltōrik. Jó legyen a bekapcsolása. A kasza pengéjét a kaszakarika és az ēk segítségével erősítették fel a nyélre. Az ēket *kaszaszōg*nek is nevezték. A kasza pengéje kōzelebb, meg messzebb is állhat a nyélhez. Legkōzelebb a fű vágásához kellett állítani. Ennél valamivel messzebb került, ha lōherét, lucernát kaszáltak. A búzának akkor volt jó, ha messzebb került. Állításkor az ēket feltágították, a kacsót a nyakba tették, kezüket meg kinyújtották. Ha ujjukkal elérték a kasza hegyét, akkor jó

volt a beállítás. Ennél távolabbra, vagy közelebbre a kaszálni valónak megfelelően állították. Utána az éket beszorították.

Régebben nem igen *brugólták* a takarmányféléit, meg a búzát. A csapófa úgy összerakta, leterítette a terményt, hogy nem sok kaparéka lett. Csak ha nem volt jól beállítva, akkor kellett jobban *brugólni*. Ilyenkor mondták: „Csak gizmálja, zibálja azt a szép búzát! Ez is munka?”

Annak a szerszámnak a neve, amire kalapáláskor a kaszapengét támasztják *üllő*. „A kaszaverés nem időtöltés!” – mondták Sályban. „Ha az ember még nem veri a kaszát, majd megveri az az embert.” Az *üllőnek* két része van: 1. *kaszaüllő* (ez a szerszám vasrésze), 2. *állvány* (ez pedig a farésze). Az állványát *tökének* is mondták. A vasrészt üzletben vásárolták, a tökét fűzfából házilag csinálták. Annak a kalapácsnak neve, amivel a kaszát kalapálják: *kaszaverő kalapács* vagy *kaszaverő*. Sályban két főtípusát használják: *egyélű* és *kétélű kaszaverőt*. Azt a kaszaverőt, amelyiknek egyik vége éles, a másik tompa: *egyélűnek*, amelyiknek mindkét vége éles, *kétélűnek* nevezik. Akkor jó, ha szilárdsága megegyezik az *üllő* szilárdságával. Ugy próbálták ki, hogy kőhöz ütötték és nézték, hogy szikrázik-e? Az ilyen kaszaverő próbát *csuholásnak* is nevezték. A kaszaverő nem jó, ha nagyon éles, mert elvágja a kaszát, olyan félgömbölyű a megfelelő. Ha lágy a kaszaverő, akkor se halad a munka, mert nem fogja a kaszát, csak lapítja. Az ilyennel legfeljebb csak kapát lehet verni. Tartania kell az élet, az a jó. De időközönként reszelővel meg is kell élezni.

A kaszakalapálás a következőképpen történik. Az állványát beássák a földbe, aztán beleteszik az *üllőt*, majd mellé ülnek. Nyáron csak a csupasz földre. Esetleg abból tesznek valamit maguk alá, amit kaszálnak. Az *üllőt* kemény földre jó elhelyezni. Ha puha a föld, visszarúg a kalapálásnál. A kaszanyélről leütik a kaszát. Ráteszik az *üllőre*. A gazda fogja a kasza nyakát, s elkezd verni a kaszaverővel. A sarkánál kezdi, aztán mindég húzza odébb, míg a hegyéhez nem ér. Ha nagyon szilárd a penge, nagyobb ütést kíván. Ha hajlékonyabb, nem kell olyan nagyot ütni rá. Ha egy helyre többet találnak ütni, mint kellene, akkor ott hullámos lesz a penge. Azt mondják, *pók lett rajta*. Ha nagyon kemény az éle, vigyázni kell, hogy ki ne csorbuljon. A kasza élet nem egészen fektetik rá az *üllőre*, csak úgy, hogy féltájjig érjen. Kalapálás után meg is fenik.

A sokat használt, veretlen kaszával csak *katonázik* a kaszás. Erre azt mondták az öregek, hogy „rosszabb, mint a hátmenés. Rosszabb, mint a zsíratlan zsámiska!”

A kaszás, mikor a kiverés után kaszakövel is élesíti a kaszát, azt mondják: *feni*. A kaszafénés után még élesebb lesz a kasza. Többször is fenték naponta. Azt mondták: „Olcsóbb a fén, mint a szalonna!” A kasza fenésére szolgáló kő neve: *kaszafén*. Keskeny, kisé ovális alakú kő. Régen kőből faragták, most öntik. A faragott jobb volt, jobban ragadt a kaszához. Ha csak elsiklik a kasza felett, akkor nem jó. Vízbe is teszik, hogy jobban ragadjon.

Annak a szarvból készült toknak a neve, melyben a kaszafént tartották: *féntok* vagy *fenestok*. Az öregek az ökör vagy tehén szarvából csinálták, melyet a mészárosból szereztek be. Először főzéssel megpuhították. Ha nem főzték volna, elvitte volna a kutya. Néha még így is elvitte. A féntokot ki is cifrázták. Virágot, tulipánt karcoltak rá, meg a tulajdonos monogrammját. Még korona, címer is került néha rá. Ujabban bádogból van. Árulják az üzletben. Olykor zománcos bádogból készültet is használtak, de ez drágább volt. A féntokot a rajta lévő horoggal akasztják a nadrágszíjhoz. Van aki hátra akasztja. A régiek inkább így hordták, mert akkor úgy volt, hogy aratás közben a kaszás segített kötelet is kötni az utána jövő félszámosnak. Ilyenkor, ha elől lett volna a féntok, zavarta volna a kaszást. Horváth János mindég elől hordta. „Minek nyúlgáljak én hátra, mikor fenni kell?” – mondogatta.

Mikor még nem nadrágban, hanem gatyában arattak, az elé *kötő* volt kötve, s annak a madzagjához akasztották a féntokot elől vagy hátul. A féntokba vizet tettek, s úgy tették bele a kaszakövet. Ha a szarvból készült eresztett, ékelték, hogy ne folyjon. Parafa darabot vagy kis nyársat faragtak, beledugták és beletörték. Aztán a külsejét szépen le is faragták, hogy ne is látszódjon. „A szegénységet mindig titkolta az ember. Pedig a szegénységét nem lehet eltagadni!”

A kasza fenéskor a kasza nyelét leállítják a földre. Egy kicsit balra döntik. Bal kézzel megfogják a kasza nyakát. Jobb kézzel kihúzzák a fénkövet a féntokból. Először a fénkövel a felső részén köröző mozgást tesznek. Aztán a kő alsó részét lehúzzák az élen a sarkánál, majd a kő felső részével felhúzzák az élét. A felhúzásnak mindig erősebbnek kell lennie, mint a lehúzásnak. A balkéz ujjait sohasem emelik fel a kaszáról a sályiak, mégsem ütik meg. Ahogy a fenéssel haladnak a kaszahegy felé, úgy halad tovább a kasza fogása is az oromján. Mikor a kaszás a fenéssel így végigért, akkor az él felső és alsó részén a kasza egész hosszában végighúzza a fénkövet, hogy a *sodra léménjen*. Mert ha minden felső és alsó húzás nem volt egyforma, akkor sodra lett a kaszának.

Télen a kaszát vagy a színbe, vagy a padlásra teszik. Megkenik szalonnabőrrel. Régen úgy tették a padlásra, hogy a vértelenen kidugták a hegyét. Ha használat közben rövid időre teszik el, arra vigyáznak, hogy kárt ne tegyen. Kis borjú, vagy állat neki ne mehesen. Ha a kasza nagyon elkopott, azt szokták mondani: „Nem maradt, csak a lánája.” Azt tartják kopott kaszának, amelyik keskenyebb alól, mint a kaszás két uja, a hegye felé pedig mint egy ujja. Az ilyen kaszával már csak takarmányt vágnak.

Az elkopott kaszából néha fűvet kaszálni, babot szedni kisebb kaszát is csináltak. De készült belőle *kaszakés, béklyóvágó fűrész, szőlőtetejelő kés, dohányvágó kaszakés*, melyet dugtak a finác elöl, hogy „szém elejbe ne kerüljön!” A káposztagyaluhoz is három kaszakést tettek. Készült még kopott kaszából *csoholó acél, dohányfűző tő*. Tették az elhasználadott kaszát *kalapács élére, üllő tetejére*, mikor a baltát acélozták. A használt kaszát kiverték, kireszelték, aztán *szalmavágásra, takarmányvágásra* használták. A régi falusi emberek semmiféle kiöregedett anyagot sem dobtak el. Valamilyen más formában még a használhatatlant is felhasználták.

A kaszával való aratás. Azt az aratási módot, mikor a gabonát úgy vágják, hogy a levágott gabona a tarlóra fordult, Sályban is *rendrevágásnak* nevezték. Ezt azonban nem igen használták, mert szaporább ugyan a kaszásnak, de annál nehezebb munkát ad a marokszedőnek. Legfeljebb akkor alkalmazták, ha nagyon meg volt dőlve a búza. Azt a gabonakaszálási módot pedig, mikor a lábon álló gabona felé vágnak a kaszával, s a levágott gabona nem a tarlóra, hanem a lábon álló gabonára dől, *rávágásnak* mondják. Ilyenkor a gazda *rávág*. Meg kell nézni aratás előtt, hogy a vetés hogyan hajlik. Ahogyan van hajolva, úgy kell rávágni. Ha szembe mennének a kaszások vele, akkor *zibálódna*. „Úgy el van nyúlva, mint a szentiváni ének” – mondták a félszámosok, ha a maroknak nem egyformán volt a vége.

Az aratásnál a kaszás bal kezével a kaszanyél végét, jobb kezével a kocsot fogta meg. Először a jobb lábával lépett előre. Jobb karját kinyújtotta, s annyira lendítette hátra a kaszát, hogy a hegye a levágandó búza széléhez érjen. Azután suhintott egyet a kaszával, és előre lépett a bal lábával. A suhintásnál annyira lendítette a kaszát, hogy jobb keze egészen a teste bal oldalához ért, a bal karja pedig a test vonalától hátrább került, egészen kinyúlott a suhintó mozdulat végére. A suhintás befejezése után a csapófa a levágott terményt a földre terítette, a kaszás a kaszát a *tallón* csúsztatva visszavitte a rend széléhez. Azután ismételte újra az egészet.

A kezdő kaszást könnyebb kaszálón tanítják. Gazon. Régen az ugaron. Figyeli ilyenkor a gyakorlott kaszálót és próbálja utánózni. A kezdő kaszás eleinte sok hibát követ el. Szinte hintázik, csónakázik kaszálás közben. A kasza közepe mélyre kerül, s a hegye felé nem vágja le tövibe a búzát. *Siriny* vagy *rendláb* marad utána. Ilyenkor aztán vissza kell mennie, hogy ezt levágja.

Ha síma volt a búza földje, akkor szinte töből igyekeztek a búzát vágni. Azt mondták: kell a szalma is. Ha a kaszás nagyon leeresztette a kaszát, akkor *belefült*. „Fuldoklik a kasza”, – mondták ilyenkor. Súlyban azt tartják, hogy a kaszás inkább karral mozogjon, ne a derekát jártassa. Ne az egész törzse mozogjon a kaszálásnál. A kaszás a bal kezével szabályozza, hogy a kasza milyen közel kerüljön a földhöz. Erre nagyon kell vigyázni, mert ha a kasza hegye nagyon közel megy a földhöz, könnyen neki is mehet és el is törhet. A fiatal kaszás még sokszor kapkodó. Azt mondják neki: „Olyan simán kaszálj, mintha vizet vágnál!” A tanuló kaszásnak rendszerint kicsire kell ütni a kaszát, hogy ne fogjon nagyot, mert akkor belefűl. Akkor vág a kasza szépen, ha a sarka éri a földet, a hegye meg egy kicsit feljebb kerül. „A sarkával vágd, né a hegyivel!” – szokták mondani. A rossz kaszás *csanakol*. Csak csapkod. Ha csapatban kaszál az ember, figyeli az elsőt, hogy az hogy suhint és igyekszik, hogy azzal egyszerre menjen. A rossz kaszás nincs együtt, külön csap bele és zavarja a többi. Van aztán káromkodás!

Csónakázásnak mondják, ha a rend közepén le van vágva a termés, a két végén meg ottmarad a *siriny*. Ha levágatlan szálak maradtak, azt mondták, *katonázik*. „Ott állnak utána a katonák, ni!” – mutogattak feléje. Ha a kaszás nagy tarlót vágott, azt mondták: „Beleveri a béka a seggit, mikor ugrik.” Aki meg lemaradt a többitől, annak odakiabálták: „Vigyázz, megharap a kutya!”

A kaszavágás szélességének *elő* a neve. Egy kaszasuhintásra tehát ekkora sávot vág le a kaszás. Erre két kisebb lépés esik. Ha kisebb parcellákat arattak, le is lépték és abból tudták, hány *elő* lesz. Az *elő* nagysága a kaszapenge szögének beállításától is függött. Búza aratásánál pl. nemcsak annyira állították a kaszapenge szögét, hogy a kasza hegyét kinyújtott kézzel elérjék, hanem egy kicsit nagyobbra. Szárazat ugyanis könnyebb vágni, mint zöldet. S ha nagy előt vág a kaszás, nincsen annyi rend. A rétesi fű, meg a zöld lucerna vágásánál kisebb *előt* volt jó hagyni, mert ezt nehezebb volt vágni. Dőlt búzánál is ez volt a helyzet. Annak a szakasznak, melyet a kaszás egyfolytában vág le, s a végénél viszatér a kiinduló ponthoz: *pászta* a neve.

Ha csoportban arattak, először az aratógazda vágott bele a búzába. Ő haladt elől. Beosztották magukat, hogy milyen sorrendben haladjanak az aratógazda után. Két pár kaszás után ment egy pár, aki *kötött*. Mikor levágtak egy részt, akkor meg *kérésztéltek*. A kaszások olyan távolságban követték egymást, hogy meg ne vágják kaszájukkal a félszámot. A kaszások az aratógazdára figyeltek, hogy egyszerre vágjanak vele.

Súlyban egy csapatban 25-en voltak, utóbbi időkben 20–21-en. Mindég párokban kaszáltak. A hátul lévő folyton az előtte lévőre figyelt. A maga suhintását nem is hallotta, csak az előtte lévőét. A serényebb *kívágta* az előtte lévő lustábbat a rendből. Elébe került. De az ilyennek azt mondták: „Té is elmehetsz a jányhoz!” Ha nős volt, akkor meg a feleségének mondták: „Minek hoztál neki ebédet?” Az ilyennek, mikor nem látta, beszalonnázták a kaszáját, hogy ne fogjon hozzá a fén.

A Gorove-bírtokon 3 csapat aratott. Munkájuk úgy oszlott meg, hogy két csapat 8 napig aratott, s aztán ezek lettek a *gépes csapat*. Ezek gépeltek, míg a harmadik csapat learatatta, amit a gépesek nem értek el learatni.

Az árpát, különösen ha kövér volt, a levágás után pihenni hagyták, s csak később kötötték be, hogy be ne fülljön. A zabot szintén. Ezeket azért rendre vágták. Az őszi árpát viszont mindjárt lehetett bekötöni. Ha megállapították, hogy az aratandó termés *kuszmált*,

akkor kisebbre szokták állítani a kaszát, mert nem tudnak sorba menni, s nagy rendet vágni. Ilyenkor más a fizetség is. Ha dőlt búzát arattak, azt mondták: ezt *kaszabégyéltük*. Ugy is mondták: *sarkaltuk*. Ilyenkor ugyanis a sarkára eresztették a kaszát. Rendes rendet nem lehetett vágni, mert *elfúlt* a kasza.

A levágott gabona összerakása. Sályban a levágott gabonát mindég kévébe kötötték. Még a régi sarlós aratásnál is. A kévét meg kereszttekbe rakták. Más eljárásra egyáltalán nem emlékeznek a faluban.

Annak a munkának a neve, mikor a *marékszedő* vagy *marékszedő* a kaszás után haladva a levágott búzát kisebb csomókba összeszedi a kévekötés előkészítésére, *marékszedés* vagy *marékszedés*. A *marékszedő* ilyenkor *markot széd*. Ugy is mondják: *markon van*. A *marékszedő* háttal állt a kaszásnak, olyan távolságra, hogy az a kaszával meg ne vágja. Ha másfél, két méterre előrehaladt a kaszás, akkor indult el a *marékszedő*. „Farral mēnt, mint a rák.” *Karkesztyűt* is vett magára. Ez olyan volt, mint a blúznak az ujjja. Vászomból csinálták. Váll alatt meg volt kötve madzaggal, a csuklónál pedig gombbal begombolva. A kézfej szabadon volt. Ha az is be lett volna kötve, nem lett volna „olyan érzési”. *Karkesztyű* csak a balkaron volt, amelyikkel fogták a markot.

A *marekszedő* sarlóval szedte föl a földről a levágott gabonát a balkarára, s az ölébe szorította. Addig szedte, míg tele nem lett. Ha tele lett az öle, s a bal karjával már nem tudott többet megtartani, akkor jobbra fordult és letette a földre. Ez volt *egy marék*. Utána visszalépett és újra kezdte. Igyekeznie kellett, mert a másik kaszás már ott volt utána. Még törülköznie se igen volt ideje. Viszont túlságosan sem siethetett, mert az előtte lévő kaszás

43. kép: Ebéd utáni pihenő a tarlón

elvágtat volna a lábát. A marekszedéshez rendes *fűvágó sallót* használtak. Az árpánál gereblyével, kilenc fogas fagereblyével húzták össze a markot. Az árpának rövid a szára, azért jobb volt gereblyével összeszedni. A fagereblyét házilag készítették. Marekszedésen kívül használták még hordáskor a kereszt helyének felgereblyélésére, szénagyűjtésnél, szénahordásnál. Még a rakott szekeret is meggereblyélték, hogy útközben kevesebbet hullasson el.

Az összeszedett gabona legkisebb egysége a *marék* (vagy *marék*) volt. Két marék volt egy *kíve*. Ha két ember aratott, egyik kaszált, a másik meg felszedte a markot. Be is kötötte. A férfiember nagyobb szedett fel, mint a félszámos. Erre a nagyobb marokra mondták, hogy *hónaji*. Ez egy kéve nagyságú volt.

Annak az alkalmazhatóságnak a neve, mellyel a kévét összekötik: *kötél* a neve. Van előre elkészített *kész kötél* is. Ezt zsúpból, vagy csátéból előre elkészítik. Ha alacsony száru volt a búza, akkor kötötték gabonaszalmából készített kötéllel. Vagy onnan vágtak kaszával *kötelemek valót*, ahol nagyobb volt a búza. Főképpen azonban az árpának csináltak *gabona kötelet* (rozs kötelet), mert ennek rövidebb a szára, s a belőle készített kötél nem érte volna át a kévét. Mikor az arató a kötelet készíti, azt mondják: *kötelet csinál*. Az előre készített kötelet csomóba kötik. 38 darab kerül egy csomóba. Ez két keresztre elég. A *kötelet ereszt* kifejezést akkor használták Sályban, mikor takarmányt gyűjtöttek, s a boglya lekötéséhez eresztettek kötelet. Sályban a kötelet mindig kézzel, minden alkalmazhatóság nélkül csinálták.

A *kész kötél* zsúpból vagy csátéból van. A csomót kétfelé veszik, a két csomó hegyeit összeteszik úgy, hogy nagy felületen egymáshoz érjenek. Egy kicsit meg is sodorják. A kötélcsináló egyik végét a bal hóna alá teszi, a másik végét fokról–fokra haladva két kézzel összecsavarja. Akkor az összecsavart vége kerül a hóna alá és a másikat csavarja meg. Mikor mind a két fele meg van csavarva, akkor bal kezével egyik, jobb kezével a másik végét megfogja, térdére teszi és meghúzza, hogy jobban összeálljon. Ez egyben próba is. Kiderül, hogy jó–e, vagy pedig széjjeljön. Azután a két végét összeteszi, egy szállal körülcavarja és készen van a *kész kötél*. Az egész műveletre pedig azt mondják: *kötelet hány*. Aratás közben magából a levágott terményből készített kötél neve: *banka* és *gólya*. A *banka* (csavart kötél) készítésénél a *félszámos* belenyúl a *marekba*, felvesz belőle annyi búzaszálat, amennyi a fél markába befér. A búzaszálakat a kalászkok alatt fogja meg. Bal kezével végighúzza, végigsimítja, hogy a szálak szépen elrendeződjenek. Ha zibált van benne, azt kihúzza, eltávolítja. Akkor megfogja bal kézzel a jobb kéz alatt, jobb kézzel pedig megcsavarja a búza fejét. A szálakat kétfelé veszi. A megcsavart fejet egy szállal körültekeri.

A *gólya* készítésénél a *félszámos* felveszi a marékból a kötélnak valót, aztán kétfelé veszi. A fejnél összeteszi keresztbe. A felül lévő résznek a szárát alulról megfogja és visszahajítja. Ezt megint kétfelé veszi, majd meghúzza. Kész a *gólya*. Ennél a kötésnél a búzafek a kötél két oldalán helyezkednek el. Kétfelé állnak. Ez biztosabb, mint a *banka*.

A marekszedő az összekötő szálát a kötél végéről *kiszakítja*, a kötelet kinyitja és leteríti a földre. Mikor így elhelyezi a kötelet a *tallón* a kévék bekötésére, azt mondják: *a kötelet teríti*.

A kötéllel összekötött gabonacsomónak *kíve* a neve. *Kívét köt*, vagy *beaggat* az arató akkor, amikor a kévét összeköti. Használták a *beköti a kívét* kifejezést is. A kéve bekötése a következőképpen történik: A marekszedő két sorba szedi a markot. A *félszámos* a két sor közé kiteríti a kötelet. Bal kézzel alányúl a bal felől lévő mareknak, jobb felől átfogja és beleteszi a kötelbe. Hasonlóan felveszi, kötelbe helyezi a jobb felőli markot. Utána jön a *kötő*. Elrendezi a kévét. Vigyáz arra, hogy egyenlő legyen a kéve vége. Még a lábával is ütögeti, kezével is segít elrendezni a kalászkokat, hogy egyformán legyenek. Ha van a többlettől elálló kalász, azt kézzel kihúzza a kévéből és a következő marék tetejére teszi.

Azután összehúzza a kötelet a markon. Néha még a térdével is meg szokta nyomni. De ha nagyon meg van száradva, ezt nem szabad. A kötél két végét a marok fölött összecsavarja, a csavart véget bal kézzel a kötél alá dugja. Aki ballal nem tudja, az jobbal csinálja. Régen a kévét Sályban csak férfiak kötötték. A nők csak a markot szedték. A markot szedőnek *marékszedő*, *félszámos* vagy *félkezes* volt a neve. A *marékszedő* a markot szedte, a kötelet terítette, majd egy markot belerakott. A másik markot a *kévekörtő* vagy *egészszámos* tette bele a kötélbe és be is kötötte. A kévekötés teljesen szabadkézzel történt. A kötés nehezebb volt, mint a kaszálás. Ahhoz mindég hajolni kellett. „Abba megfájdult a kötőnek a fara csontja.” Ahol 2–2 ember volt az arató, ott a párból az egyik kaszált, a másik felszedte, aztán be is kötötte. A kaszás hányta a kötelet. De olyan is volt, hogy a sályi ember maga aratott. Kaszált, magának rakta a kötelet, meg be is kötötte. Tehát a kaszás meg a kévekörtő munkáját egymaga végezte el. Ezért mondták tréfásan a gesztiekre: „Ketten tésznek ki egy sályi embérszámot!”

Az árpát, zabot, kölest a levágás után mindig hagyták heverni. Néha 1–2 napig is, míg fel nem száradt. Akkor gereblyével marokra húzták és úgy kötötték.

A keresztbe rakás, az elhullott szálak összegyűjtése és a *talló*. Amikor be voltak már kötve a kévék, akkor a félszámosok előkészítették a kévék kereszttekbe rakását, a *kéresztelést*. „Gyerünk kéresztelni!” – mondták ilyenkor. A félszámosok a kévét *kereszt*sorba hordták. Kisebb parcelláknál a kereszt sor a föld közepén volt. Ahol szélesebb volt a föld, ott 2–3 sor keresztet is raktak. A kereszt sorba hordás a következőképpen történt. Középre tettek egy kévét. Ez volt az *alsópap*. Leginkább úgy helyezték el, hogy a feje dél vagy nyugat felé nézzen, mert ha esőt kapott, akkor így jobban száradt. Ha meg nem volt egyenes a föld, akkor „amerre hajlott a föld, arra engedték a fejét”. A fej volt ilyenkor lefelé. Az alsópap köré 17 kévét raktak úgy, hogy a fejük kifelé nézzen. Ezt nevezték *kereszt*sornak. Ha a föld nedves volt, két kévét is tettek egymásra, hogy minél kevesebb feküdjön a nedves földön. Azonban ekkor is körbe rakták az *alsópap*ot.

A kévének azt a részét, ahol a kalászkok kiálltak, *fejnek*, a másik végét *seggnek* nevezték. Ha beázott, akkor felállították fejjel felfelé.

Mikor esős idő volt, akkor alkalmazták azt a kéverakási módot, hogy összetettek 6–7 kévét, s egyet meg a tetejére helyeztek, hogy ha még jön eső, akkor ne érje. Ezt nevezték *kupac*nak. Ha nem keresztbe voltak összerakva a kévék, akármennyi volt a számuk, *kupac*nak mondták. A kupac nem a keresztet helyettesítette, hanem végleges összerakási mód volt. Ha megszáradt, már hordták is.

Hogyha annyira sok volt az eső, hogy a kereszt is beázott, akkor szétrakták *kúpok*ba. A kúp fejével fölfelé összerakott 3–5 kévéből állott. Volt olyan csapadékos idő, hogy mire kúpokba rakták szét a kereszteteket, megint megeredt az eső. Ilyenkor harmadnapra már csirázott. Vagy nagy szél támadt, felkapott egy–egy kévét és szétszórta. Ilyenkor azt mondták: „Gyön Maris néni!”

A kévébe kötött gabonát négyágú, keresztalakú rakásokba hordják össze, melynek *kéreszt* a neve. A kereszt hosszabb ideig álló kéverakás, melyből csak hordáskor viszik el a kévéket. A legelső kéve neve a keresztben: *alsópap*. Az alsópapra merőlegesen jön két kéve, balról és jobbról úgy, hogy a fejük befele álljon. Ha arccal az alsópap feje felé fordulunk, a balra levő kéve neve *balváll*, a jobbra levő *jobb váll*. Ezekre merőlegesen ismét jön kettő fejjel befelé, az alsópap fölé. Ezzel az alsópap fölött készen van a keresztalakot képező *váll*. Fölé még három ilyen váll kerül 4–4 kévével úgy, hogy mindegyik váll pontosan takarja az alatta lévőket. Tehát 4 vállba 4–4 kévét tesznek. Ezek a *vállkévék*. Akkor a tetejére ráteszik a *papot*, úgy is mondják: *fölsópap*. Mikor rátették, a középső vállkévéből, meg a fölsópapból kihúznak egy szálcsumót, megcsavarják és behúzzák a kötélbe. Így erősítik meg a keresztet, hogy a szél szét ne szórja. Ennek a művetnek eredménye a

kérészt. A kepe szót kéverakás jelölésére Sályban nem használják. A *kepe* itt magát az aratást jelentette. „Oda vótunk kepét vállalni” – mondták, ha aratást vállaltak.

A kereszt összesen 18 kévéből volt összerakva. Ennél kisebb keresztet esetleg csak az uraságnál raktak. Ha a szokásos 18 kévésnél kisebb lett a kereszt, azt mondták rá: „*elmatringolták a jó búzát*”. Ha meg nagyobb volt a szokásosnál, akkor *gazdaembéres kereszt*-nek mondták. Ha sokáig volt a kereszt a tarlón, mert sokat esett az eső és megbarnult a sok esőtől, arra mondták: *öregkérészt*.

Annak az eljárásnak neve, amelynél az arató a kivéket kereszttekbe összerakja: *kérésztelés*. *Kérésztéjjünk! Gyerünk keresztelni*, mondták ilyenkor. A keresztelésnél főleg arra kellett ügyelni, hogy a kévéknek a feje takarja egymást. *Csurgóra légyen*. Mert ha *nyerég-hátú*, vagyis a két vége felállt, a legkisebb esőtől is beázott. Ebben sok volt a *pocsék*. Míg ha jól volt összerakva a kereszt, akkor sok esőt is elbírt. Az egyéni gazda éppen ezért maga szokta rakni. De ha képése volt, akkor a kaszás rakta. A félszámos sohasem. Uraságnál is a kaszások rakták a keresztet. A keresztornak *égényesnek* kellett lenni. Messziről meg tudta olvasni a gazda, hogy hány keresztje van. Keresztornak *porong* (lejtős) részt választottak, hogy ha sok eső van, ne álljon meg a kereszték alatt a víz.

A kévék összekötése után a tarlóról összekapart gabonaszálaknak *kaparék* a neve. Annak a nagy fagereblyének, mellyel a kévék összekötése után a tarlón maradt gabonaszálakat összekaparták, a neve: *brúgó*. Sályban mindég fanyelű brúgót használtak. Némelyik brúgó majd két méter széles volt. Résznevei a következők: 1. *brúgó foka* vagy *tokja*, 2. *brúgó fogai*, 3. *nyél*, 4. *fogóka*. A fanyél V alakban kettéválik, s úgy illeszkedik a brúgó fokához. A V alakú rész elágazásánál keresztbe, vízszintesen gömbölyű fa van elhelyezve, a *fogóka*. Itt fogja meg a félszámos a jobb kezével, míg bal kézzel a nyél végét fogja.

44. kép: Brúgolás

A sályi brügónak általában 23–32 foga van, egymástól 5–8 vagy 10 cm távolságban. Gyakori a 27 fogas brügő. A nyél és a fogak a brügő fokán át egymással derékszöget alkotnak. Mikor a félszámos kézbeveszi, a fogak erősen megdőlvé érnek a földhöz, s így felszedik alaposan a földön lévő szálakat. A brügő tokja fenyőfából vagy hársfából készül, a fogak akácfából. Nyelét ágasalakú somfából csinálják. A nyél a belőle szétágazó két ággal Y alakot mutat. Magának a műeletnek neve, mikor a brügővel összekaparják a tarlón maradt szálakat: *brügölés*. Keresztelés után estefelé, meg késő este csinálták. Ugy este 8 és 10 óra között. A szálak, melyek széjjel maradtak a tarlón, a napon nagyon kiszáradtak. Estefelé azonban kaptak egy kis harmatot, s nem törtek annyira. Reggel viszont azért nem volt jó brügölni, mert ilyenkorra a szálak túlsok nedvességet szívtak magukba és összerakva befűlledtek volna.

A brügölés a félszámos dolga, vagyis többnyire asszonyok végzik. Aki jobbkezes volt, az a nyél felső részét felfelé fordított bal kézzel átfogta, jobb kezével pedig a *fogókát*. A fogóka segítségével könnyebb volt a brügő kiemelése is az összehúzott szálakból. A brügölő a brügő segítségével maga után húzta a szálakat. Mikor a brügő fogai megteltek szállal, akkor a fogóka segítségével felemelte a brügőt. Esetleg a lábával segített, hogy a szálak mind leessenek a felemelt brügőről. Különösen akkor kellett lábbal is segíteni, mikor szederes volt a talló, vagy szívós a kaparékok. Ami lehullott a fogakról, ez volt a *brügölés*. Ennek a szónak tehát kettős jelentése volt. Jelentette a brügővel végzett munkát, és a munka eredményét: a szálakból összeállt kaparékokat. Arra vigyáztak, hogy a brügőről leejtett szálak mindig egy vonalban legyenek. A brügölést aztán *sallóval*, de legtöbbször csak kézzel felszedték, mint a markot és bekötötték. A bekötött brügölést nevezték *kaparéknak*. Azután a kereszt belső részére rakták. Ahol több sor kereszt volt, ott 9 kévéből álló *kaparékok keresztjét* raktak. Négy sorban egymás fölé 2–2 vállkévét helyezték, s tetejére tették a papot. Ezt is lekötötték, mert a szél könnyen *elsöndörgette*. A kaparékokat a kereszttekkel együtt behordták. A csomó közepébe rakták. De a tyúkoknak is adtak belőle.

Mikor a tarlón maradt szálakat a kereszttrakás és a kaparékok összeszedése után kézzel összeszedeztetik, ezt a műveletet *szédegetésnek* nevezik. Szédegetni csak szegények, özvegyasszonyok meg gyerekek mentek. Ehhez nem kellett engedélyt kérni. Különösen ha be is hordtak. Csak az uraságnál nem engedték a szédegetést, mert a jószágot a tarlóra hajtották legelni és azokkal legeltették föl az elhullott szálakat. A szédegetőknél zsák, vagy *szűtyő* (vászonzacskó) volt, s ebbe szedték a szálakat. Ha abba nem fért, *baturuhába* kötötték. Aki zsákba szedte, az letördelte a fejét és csak a kalászt szédegette össze.

Az összeszedeztetett szálakat *sulyokkal* csépezték el, s szeleléssel tisztították. A szédegetést általában a tyúkoknak, csirkéknek adták. Abból nem lehetett darálni, őrlöni, mert ahhoz kevés volt. Aki szorgalmas volt, fél vékát, esetleg egy vékát is össze tudott szédegetni. A szédegetés még ma is szokásban van. Most a kombájn után mennek szédegetni zsákkal.

Mikor aztán minden lefogyott a tarlóról, teljesen befejeződött a termés betakarítása, azt mondták: *be van takarítva. Még vót a takarás*.

Munkaszervezet az aratásnál. A ma élők emlékezete szerint Sályban már *sallóval* nem arattak. Annak a férfinak neve, aki a búzát, árpát, rozstot lekaszálja, *egészszámos* vagy *kaszás*. Sőt úgy is mondják: *kepés*. Régen, úgy a század elején sosem mondták, hogy aratni vagyunk, hanem *takarni*. Sályban azelőtt a *sallóval való aratást* nevezték aratásnak, s a sarlóval vágót *aratónak*. Ezt kaszás aratóra sohasem mondták régen, csak az utóbbi időben. „Takarnak a kepések” – mondták azelőtt.

A fiúgyerek 17 éves korban válik teljes munkaerejű kaszássá. Ennél hamarabb nem igen vették fel egészszámba. Ha már egészszámos lehetett, nagyobb volt a tekintélye.

„Jobban szóbaálltak vele a jányok. Azután mondták rá, hogy legénysorban van.” Akit nem láttak kaszálni, azt még a kocsmából is kihajintották. Arra azt mondták, hogy kölyök. Odamondták neki: „Tedd be öcsém a bagót, keress magadho' valót!”

Annak a lánynak, asszonynak vagy gyereknek, aki a lekaszált búzát, árpát vagy rozsot összegyűjti, *félszámos* vagy *marékszedő* a neve. Mikor a gyerek elhagyta az iskolát úgy 12–13 éves korában, akkor fogták be marokszedőnek. Ha nem csinálta jól, bizony levették a kaszáról a csapófát és megfenekelték.

Aki aratáskor kötelet csinál a kéve bekötésére, azt *kötelcsinálónak*, aki meg leteríti, *kötelterítőnek* nevezik. Általában félszámosok csinálják a kötelet, meg azok is terítik le. De ha ezt a munkát gyerekek végezték, akkor segítséget kaptak. Vagy két gyerek dolgozott együtt. Az egyik kötelet csinált, a másik terített. Vagy az édesanyja ment segíteni a gyereknek. De ha nagyobb volt a gyerek, akkor már nem kellett segítség. A félszámos maga csinálta, meg teregette a kötelet. Aki aratáskor a kévét beköti, annak neve: *kívekötő*.

Egyéni gazdánál, ahol több volt a föld, öt ember aratott. Kettő kaszált, kettő markolt, kötött, s egy meg utánuk kaszált. Ez magának rakta a kötelet. Nem volt félszámosa. Aztán volt úgy is, hogy volt négy egészszámos meg négy félszámos. Négy egészszámos kaszált, a félszámosok markoltak. Mikor az egészszámosok levágtak egy pásztát, akkor a markokat bekötötték. A fenti két kisebb együttesnek a neve *aratócsoporthat* volt. Nagyobb létszámú volt az *aratócsapat*. 10–20, néha még 25 arató is dolgozott egy aratócsapatban.

Az aratócsapat munkamegosztása a következő volt. Minden pár kaszás után ment egy marokszedő félszámos. Utána jött egy pár, egy félszámos és egészszámos. Egyik csinálta a kötelet, terítette és beletette az egyik markot, majd a vele dolgozó egészszámos beletette a másik markot és bekötötte.

Volt még a csapatban *putyinkás*, aki kocsival vízért járt. Hordta a vizet az aratás helyére. Ennek is volt egy félszámosa. Ez meg széjjelhordta a vizet az aratóknak. De mikor nagy meleg volt, s az aratók több vizet kívántak, akkor mindketten hordták szét a vizet. A *putyinkás* két hordót tett fel a szekérre. Mikor mindketten hordták szét a vizet, az első hordó víz széthordása után a másik hordó vizet otthagyt a félszámosával. Míg ezt széthordta, addig ő egy hordóval újra elment vízért.

Sályban még a mai napig is szokásban van, hogy a rokonok, szomszédok, jóbarátok az aratásban kisegítik egymást a segítség visszaadása fejében. Nemcsak az aratásban, de a gépelésben is. Az egymást kisegítő ember aztán nem nézi, hogy hány órát dolgozik, lement-e már a nap, hanem a munkát igyekszik elvégezni, mert tudja, hogy ő is úgy kapja vissza. A napszámos viszont abbahagyja a munkát, mikor nyugszik le a nap. Azoknak, akik segítségbe mentek aratni, kosztot adtak. Általában az aratóknak mindig kedveztek, mert nehéz munkát végeztek.

Annak az embernek, aki egész aratásra, hordásra, nyomtatásra, később géplésre is elszegődött, *villás* volt a neve. Aratás után ottmaradt a termésre vigyázni. Azután segített rakodni a hordáskor, meg nyomtatott, csépett. A villásnak búza volt a bére. Napi $\frac{3}{4}$ rész búzát kapott, meg kosztot. $\frac{4}{4}$ rész volt egy véka. Azért kapott csak $\frac{3}{4}$ részt, mert a visszamaradó $\frac{1}{4}$ részt számították le kosztra. A cséplésnél nem így volt. Aki segítségképpen csépett, az kosztot kapott. A napszámot meg kifizették pénzzel. Vékonyan fizettek akkoriban. (Század eleje, két világháború közti idő.) 80 fillér volt a napszám. Egy liter bor ára 16 fillér volt.

Voltak *szérgődéses aratók* is Sályban. Fizetésük keresztszámra történt. Nagyobb gazdánál minden 11. kereszt volt az aratóé, kisebбекnél meg a 10. kereszt. Az uraságnál a szérgődéses aratómunkás kukoricaföldet is kapott. Aki viszont hosszabb időre, hat hónapra szérgődött el munkára és fizetését erre az időre egyben kapta, *summásnak* nevezték. A summásoknak a termés volt a fő keresetük. Egy summás általában hat hónapra 6–7

mázsa búzát kapott. Ezenkívül fizettségképpen *komenciót* is adtak neki. Ez is természetbeni járandóság volt, melyet havonta fizettek. Eleinte hármás, majd négyes volt a komenció. Ez azt jelentette, hogy mindenféle juttatásból hármat vagy négyet adtak. Tehát négyes komencionál 4 kiló szalonnát, 4 kg lisztet, 4 kg zsírt, 4 kg sót, 4 liter bort, 4 szappant. 1938 felé tértek át a hármásról a négyes komencióra. Sőt-ekkortájt még a kosztot is megjavították. Nygon sokan emlegetik ezt a változást.

Részesarató a neve annak az embernek, aki a termés bizonyos részéért végezte az aratás munkáját. Sályban a termés 11-ed részéért vállaltak aratást. Régen kosztot is adtak a részesaratóknak, de akkor csak minden 15. kereszt volt az övé. Ezt aztán kevesellték. Aztán jött be, hogy a 11. kereszt az aratóé volt, kisebb embereknél, ahol kevesebbet lehetett keresni, ott meg minden 10. A gazda aztán jószántából adott uzsonnát, de rendszeres kosztot nem. Végzéskor viszont áldomás járta. Az árpát tizedén aratták. De az aratási szerződésbe belevevették az időjárás okozta kárt, s ettől függően változott a szerződés. 1897-ben pl. olyan jégeső volt, hogy az egész termést elpusztította a sályi határban. Volt olyan tábla, hogy le sem lehetett aratni. Ha uraságnak arattak hibás termést, az valamiképpen kártalanította az aratókat, hogy ne hiába essék a fáradtságuk. Ilyenkor a 11. keresztel nem sokra mentek volna. 1913-ban meg nagyon sok eső esett. Ekkor azzal kártalanították, hogy a részt kimérték, persze csak abból a csirás búzából, ami termett. A részelés úgy történt, hogy az aratógazda, vagy az ispán, meg mellette két ember végig ment a kereszt mellett, s minden 11. kereszt mellett kapával megvágta a földet a kereszt két oldalán. Hordáskor erről ismerték meg, hogy az az aratók része. Részesaratónak inkább azok az emberek mentek, akiknek nem volt földjük. Akinék földje volt, annak lova, szekere is volt. Az ilyen ember inkább fuvarba ment el, mert azzal jobban keresett. A két világháború közti időben évente kb 150–200-an vállaltak részesaratást a sályi emberek közül.

Az uraság általában más munkánál is alkalmazta a részesaratókat. Pl. Sályban a szőlőmunkára is ezeket fogadta meg. Ezt is búzában fizették. A húszas években ez aztán majdnem tönkretette az egyik uradalmat, mert sok szőlő volt, holdanként 5 mázsa búzáért dolgozták meg, búza akkor nem termett, a bort pedig nem vették meg, mert gazdasági válság volt. Az uraság kukoricaföldet is juttatott a részesaratóknak. Ezért 4 napot kellett dolgozni.

Tavasszal a gazda előleget is adott a részesaratóknak. Ezt az aratógazda felelősségére adták ki, méréskor pedig lefoglalták. Olyan is volt, aki az előleget ledolgozta a szőlőben. A részesarató a gazdánál pünkösdkor állapotodott meg, az uraságnál január–februárban. Akkor készítették a szerződést. Ilyenkor volt ivászat. Az intéző kiment az uraság pincéjéhez, és itathatta azokat, akik részesaratónak elszereződtek. Részesaratókat a nagyobb gazdák is szerződtettek, pl. Bihari Sándor, Máthé György, Farkas Károly, Ködmön Albert, Kovács Dániel, Kovács János. Volt közöttük, aki csak egy aratót fogadott, aztán együtt aratott vele. Sokféleképpen volt.

Napszámósarató is volt Sályban. Ennek bére egy napra egy véka búza volt, az első világháború előtt meg egy korona. Ez roppant nagy pénz volt akkor. De legszívesebben véka búzáért arattak napszámba. Leginkább özvegyasszonyok fogadtak napszámós aratót, vagy aki maga aratott és kisegítőre volt szüksége. Ha az idő úgy hozta, hogy hirtelen kellett aratni, mert pergett a szem, akkor is napszámósaratót fogadtak. A részt, járandóságot a gazda tartozott hazavinni.

Hogy mennyi volt általában az aratók napi teljesítménye, az elsősorban a búzától, terménytől függött. Ha jó volt, többet, ha rossz, akkor kevesebbet vágta le egy nap alatt. Pl. Horváth János egyszer Katona Károllyal kaszált, egy marokszedőjük volt. Az első nap 45 keresztet csináltak. A többi napon azonban már nem tudtak ennyit.

Az uradalnak terményét is jórészt a falusi szegényparaszság aratta le. Sokan itt ke-resték meg a következő évi kenyérnek valót. Annak a munkacsoportnak, amelyik az ura-ságnál részért aratott, Sályban *aratócsapat* volt a neve. Általában volt egy *nagycsapat* meg két *kis csapat*. A nagycsapatban olykor 45 arató is dolgozott. A kis csapatban 11–17 pár. A csapat tagjainak munkája be volt osztva. Minden két *kaszás* után ment egy *marekszedő*, meg egy pár, aki kötött. Egyik fél, a másik egészszámos. A marokszedő szedte a markot. Az utána jövő párból a félszámos csinálta a kötelet, leterítette, beletette az egyik markot. Az egészszámos meg beletette a másik markot és bekötötte.

A csapat szervezését az aratógazdák végezték. Mentek embereket keresni a csapatba. Természetesen rokonait, jó ismerőseit inkább bevette a csapatba, mint az idegeneket. A csapatba bevésért az aratók a gazdának ajándékot nem adtak, legfeljebb egy porció pálin-kát fizettek neki a kocsmában. A csapat állandó volt. Évtizedeken át ugyanazok voltak a tagjai. Voltak persze öreg munkások is köztük. Ezek vitték be rendszerint a fiatal, tanuló kaszásokat is. Szerződést csak a kaszásokkal kötöttek. A kaszás, az egészszámos aztán ma-ga választotta, hívta meg félszámosát. Olyat választott, aki jól dolgozott. Ha nem tetszett a félszámos munkája, akkor nem hívta meg a következő évben. Aki munka közben mu-lasztott, annak lefoglalták a béréből. Betegség miatt nem igen mulasztottak. Révész Borbála szerint (1892): „Olyan nem vót, hogy orvoshoz kellett vóna kerülni! Legfeljebb, ha a gyomra fájt valakinek, félreállt egy kicsit, vagy ott tébolygott a csapatban. De a csapatban nem lehetett betegeskedni. Ott dógozni kellett! Aki nem dógozott, az nem keresett.” Igaz, nagyritkán akadtak dologkerülő emberek is. Olyat is emlegetnek, hogy volt, aki a munkából elment inni. Egész nap a kocsmában ivott. Az ilyen ember aztán a következő évben aligha került be a csapatba.

Az aratócsapat tagjainak otthonról hoztak ebédet. A csapat vezetőjének *aratógazda* volt a neve. Ő toborozta a csapat tagjait, tárgyalta meg velük s az intézővel a munkavállalás körülményeit. A csapatban maga is dolgozott. Csak ő volt az első ember. Vezette a csapatot. Kijelölte a keresztek helyét, irányította a munkát. Régebben az aratógazda név helyett a *kepésgazda* nevet használták. A fizetségén felül irányító munkájáért kaszálót meg kukoricaföldet kapott az uraságtól.

Aki megkötötte, aláírta az aratási szerződést, arra azt mondták: *leszerződött*. A szer-ződésírás a községházánál volt. Megírták a szerződést, felolvasták a szerződők előtt, s az-tán aláírták.

A kaszás által meghívott félszámos aztán éppúgy részesült mindenből, mint a leszer-ződött egészszámos, csak mindennek a felét kapta. Az aratás 8, esetleg 10 napig tartott. Ezalatt egy félszámos kb. 2 és 1/2 mázsa búzát, 1 vagy 1 és 1/2 mázsa árpát, 1 mázsa ga-bonát (rozsot) keresett. Esetleg kapott még pár kilogramm lencsét. Ha jó volt a termés, összesen úgy 5–6 mázsa terményt keresett.

Ha kijött az uraság az aratást megnézni, vagy a felesége, akkor karjára búzacso-krot kötöttek. „Megkötötték”. Ilyenkor kendőre valót fizetett a félszámosnak, a kaszásoknak meg dohányra, pálinkára valót adott.

Aratósztrájkra Sályban nem emlékeznek. Azt azonban emlegeti Révész Borbála, hogy egyszer összezördült két aratócsapat. Még verekedés is támadt közöttük. „A Tarizsatetőn majd lekaszáltak bennünket. Az egyik csapat aratógazdájával együtt már az aratás meg-kezdése előtti este felment a búzatáblába, s azt a részét foglalta el, abba kaszált bele, ame-lyik sokkal jobb volt, mint a másik. Elfoglalta a búza javát. Körülvágta. Mikor reggel gyött a másik csapat, már el vót foglalva. Erre összecsaptak. Csak úgy pengett a kasza! De azért nem lett semmi baj. Hiába, mindég ravasz vót az emberiség! Jó búzát akart aratni akkor is úgy, hogy a másíknak hagyja a rosszat.”

A század elején egészen a húszas évekig a férfiak aratáskor csak úgy, mint más alkalommal, házivászonból varrott bögatyában és ingben jártak. Az ing a múlt században lobo-gós ujjú, a századfordulótól kézelős volt. A férfiak fején szalmakalap volt. A gatyá elé fe-kete klott *kötőt* is kötöttek. Lábukra csizmaszárból fűzött bocskor került. Minden férfi szűrt is vitt az aratáshoz. Ha kint hált a földön, ezzel takarózott.

A nők szoknyát, alszoknyát s alatta házivászon *pendelt* hordtak. Bugyogó a máso-dik világháború előtt nemigen volt. Felsőtestükön ingvállat, később blúzt viseltek. Ruhá-juk elé házivászon *kötőt* kötöttek. Lábukra papucsot húztak vagy mezítláb jártak. Ara-táskor egyik sem volt megfelelő. A tarlón nem lehetett mezítláb járni. A papucs meg le-esett volna a lábukról, mert marokszedés közben hátrafelé kellett menniök. Ezért a nők is bocskort kötöttek a lábukra aratáskor. 1914-ben jött divatba a *szanda*. Kezük szájára *karkesztyűt* is varrtak vászonból. Takarózónak *ricupokrócot* használtak.

A férfiak a kaszáláshoz vitték a kaszát, csapófát, kaszaüllőt, kaszaverőt, fenestokot fénnel. Az üllő, kalapács, kaszafén a *szerszamos tarisznya*ba került. Abban vitték ki a földre. Tettek még bele madzagot, hulladék bőrt, hogy kéznél legyen, ha esetleg kell va-lamit szorítani a kaszán. Külön volt *kenyeres tarisznájuk*, régi nevén *szeredás*. Ez már csak dalszövegben él:

*Amott megyen egy talyiga magába'
Szeredásom van a farába vágva.*

A kenyeres tarisznyaiba kenyeret, szalonnát, sőt, paprikát, hagymát, esetleg gyümölcsöt is tettek. Bár ez leginkább a félszamos kosarába került, akik tarisznya helyett ezt vittek magukkal. A férfiak még dohányzacskót is húztak a gatyakorcba, hogy pihenés közbe legyen miből megtönni a pipát. Aki szerette a savanyút, ecetet is vitt magába. A szerszamos tarisznya a kasza nyelére volt akasztva. Ez bőrből készült. Elhasznált csizmaszárból házi-lag állították elő. Ugyancsak a kaszanyélre akasztották a vászonból készült kenyeres ta-risznját vagy más szóval *rancostarisznját*. A szegényebbek olykor szerszamos tarisznájú-kat is vászonból készítették. A szűr is a kaszanyélre volt akasztva, s ezeket így vitte a ka-szás.

A félszamos kosárba tette a motyókáját, mellé a takarózáshoz szükséges *ricupokrócot* és ezt *baturuhába* kötve a hátán vitte. Korsót általában nem vittek magukkal, legfeljebb csobolyót. Nagyobb képében csobolyó sem kellett, mert itt a *putyinkás* hordta a vizet. A gazda a képeket távoli földjére kocsin vitte ki. A kaszákat felpakolták a *soroglyába*. Deszka üléseket raktak fel a szekér tetejére. A csobolyót a szekér oldalára akasztották. Sályban általában 10, 5, meg 3 literes csobolyókat készítet a bognár. Az első ülésre ültek az egészszamosok, a hátsóra a félszamosok. Aratásra mindig kocsival mentek ki. Ilyenkor a lovakat nem tartották otthon. Azok is ott álltak földön, a kocsinál. Ott ette a légy őket.

Az uraság se ki nem vitte, se haza nem hozta az aratóit. Általában egy hétig kint hál-tak. Szombaton este jöttek haza. Vállukra vették a felütött kaszát úgy, hogy a pengéje fel-felé volt fordítva. A félszamos meg kezében vitte a sarlóját. Gereblyét csak akkor vitt, ha árpát arattak.

Mikor kiértek a földre, először tanyahelyet vágtak maguknak. A tanyahelyet a búzá-ból vágták ki, s odatelepedtek. Mikor már keresztet is csináltak, pihenéskor meg éjszakára abba aggatták a kaszát. A kereszt tövében aludtak. Egy kis kaparékot összehúztak. Ebből rögtönöztek fejük alá egy kis párnát, derékaljat. A férfiak betakaróztak a szűrrel. A leá-nyok, asszonyok az ingvállat, pendelt, alszoknyát hagyták magukon. Szoknyájukat a fejük alá terítették, betakaróztak *ricupokróccal* és úgy aludtak. A kaszát, sarlót maguk mellett tartották, hogy egy óvatlan pillanatban valaki el ne cserélje.

Ha esett az eső, akkor sokat szenvedtek az aratók. Ilyenkor mindenki foglalt magának egy keresztet. A vállába beletette az ennivalóját, a másik oldalba meg maga húzódott bele. Úgy is volt, hogy egész éjjel áztak, reggelre meg haza kellett menni, mert akkorra sem állt el az eső.

De ha jó idő volt, a fáradság ellenére is vidámak voltak az aratók. Különösen esténként nótaszótól volt hangos a tarló. Néha fél éjszakát is végigdaloltak. Mikor szombaton este az uraság aratói hazajöttek a faluba, mindig dalolva jöttek. Dalolásukhoz a kaszások ütemesen veregették, pengették a kaszájukat. Olyan hangulatot tudtak vele teremteni, hogy aki hallotta, soha nem tudta feledni.

Az aratók az aratás ideje alatt lehetőleg kint maradtak a földön. Így azután már kora hajnalban elkezdheték az aratást. Űgy 2 órakor már hozzá is fogtak. „Hajtotta a nép egymást!” Reggel 6 órakor früstököltek. 10 óra után megint haraptak valamit. Olyan is volt, akinek nem volt mit, s azt mondta, ő nem éhes. Az ebédet szerették elkezdni déli 12 órakor. Az ebédet a faluból vitték. Csapatosan mentek ilyenkor az asszonyok, az *ebédvivők*. Az asszony sokszor már reggel megfőzött, kivitte az ebédet, hogy maga is dolgozhasson az aratásban. De ha nagymama is volt a családban, inkább ő főzött, hogy az asszony szedhesse a markot. A nagyobb lánygyereket is befogták a főzésre. Kint a mezőn nem főztek. Az uraságnál csak a summások részére tartottak szakácsasszonyt. Részesaratóknak mindig otthonról vitték az ebédet.

Ebéd után volt egy kis pihenő. De ezt inkább az uraságnál tartották. Kisembereknél ebéd után se nagyon pihentek. „Mindénki egymást leste. Mán ez vágja! Ni, mán ez feni a kaszát.” – mondták. S nem akart senki sem a másiktól lemaradni. Igazából csak akkor tartottak pihenőt, ha esett az eső. Kacsánci Laci bácsi erre mondta, hogy *parasztünnep*. „Régén úgy dógozott az embér, hogy majd félbukott!”

Délután 5 óra körül volt egy kis uzsonna. Este addig tartott a munka, míg csak láttak. Különösen kis embereknél a munka nem volt időhöz kötve. „Látástól vakulásig mēnt a munka.” Mikor este abbahagyták a munkát, akkor volt a vacsora. Úgy 9 és 1/2 10 óra tájban.

Vacsora után nótaszóval brúgoltak. A brúgólást viszont hajnalkor szedték fel. Délre meg estére össze kellett rakni kereszttekbe a levágott búzát. Ha rossz idő jött közbe, akkor hamarabb kereszttekbe rakták. Hajnali harmaton nem vágják a búzát. Reggel a kaszás végighúzta a kezét a búzán, hogy harmatos-e? Ha nem volt harmatos, akkor elkezdtek vágni. A kaszát reggel, vagy sokan már előző este megverték, s ezt délig nem kellett. Délben ismét megverték, s ez kitartott estig. Természetesen ez a kaszától, meg a terménytől is függött.

Uraságnál az aratógazda volt hívatva arra, hogy a segédtsízzel, intézővel megnézzék, melyik tábla az érettebb, melyiket kezdjék el vágni? Hogy melyik csapat melyik táblát kezdje, azt sosem döntötték el sorsolással. A gépes csapat választhatott, mert az csak nyolc napig aratott, azután ment gépelni, s a nagycsapat aratta le a többi, ami még felmaradt.

A csapat kint hált a mezőn. Költeni nem kellett senkit. A képésgazda is ott aludt velük, s ha az felkelt, a többi is szedelőzködött és kezdtek a munkát. Az étkezési idők meggyeztek a kisésgazda beosztásával. Hat órakor früstök, 10 órakor megint haraptak egy kicsit, vagy ittak a pálinkájukból. Ezt ki–ki vitte magával, néha még a lányok is. A suttyó legények meg azon igyekeztek, hogy kilopják a lányok kosarából a pálinkát és megigják. 12 órakor volt az ebéd. Utána pihenőt tartottak. 5 órakor uzsonnáztak, sötétedéskor vacsoráztak. Reggel és délben verték a kaszát. Délre, estére kereszteltek, s este brúgoltak.

Az aratók ebédjét családtag vitte ki kézben és háton a mezőre. Régen, különösen a század elején étkezésre *cserépszélkét* használtak. Cifra, rózsás szélkék voltak minden háznál.

Különböző nagyságúak. Volt két embernek, négy embernek való szélke. A szélkét *kantár*-ba tették, s úgy vitték a kezükben az ebédvívők. A kantárt vagy a cigányasszony varrta, vagy a falusi asszonyok. Meg aztán árulták is. A süteményt, bélest, kenyeret kosárba helyezték, s ezt *baturuhában* a hátukra kötötték. A kenyeret szakajtókendőbe takarva tették a kosárba. Mellé rakták a szalonnát, kést, reket, *iborkát*, hagymát. Ha uborkasalátát vittek, azt tányérban vitték. Tányérba tették a húst is. A szélkét később, a két világháború közti időben felváltotta a *kandli* meg a *tejesköcsög*. A köcsögöt is kantárba tették, s úgy vitték.

Mikor az aratók látták, hogy az ebédvívők közelednek, örömmel mondták: „Gyön már az ebéd!” Régen nem volt ám mindenkinek karórája, mint most. Legfeljebb a képességzártnak volt zseborája. A határba kihallatszó toronyóra ütéséről, a hajnali 5 órás, déli 12 órás, az esti 8 órai harangszóról, meg a nap állásáról tudták csak az időt.

Az ebédet kint a tarló végén vagy a tábla közepén fogyasztották el. Ahány emberes szélkében vitték, annyi ember ült körül, s közös szélkéből fakanállal ettek.

Aratáskor a főzésben is kedveztek az aratóknak, mert ez volt a legnehezebb munka. „Soha nem főztek jót, de aratásba mindég jót főztek” – emlegeti Molnárné Révész Borbála. „Töltött csirke, paprikás csirke, sült hús, fasírozott, kacsasült, rántott csirke járta. Volt sütemény is. Elsőrendű ételeket főztek.”

Volt olyan ház, ahol meghatározott aratási étrend szerint ment a főzés. Horváth Jánoséknál pl. a következőképpen:

Hétfő: Ebéd zöldbaleves, valami sült tészta vagy csirke. Esetleg túrós galuska. Este zöldbaleves.

Kedd: Ebéd gulyásleves, palacsinta. Vacsora tökkáposzta.

Szerda: Ebéd krumplileves, túrós béles. Abból uzsonna is volt. Vacsora gulyásleves.

Csütörtök: Ebéd húsleves főtt hússal, almás sütemény. A főthús mellé ribizli vagy almamártás. Vacsora déli maradék.

Péntek: Ebéd zöldbaleves, túrós galuska. Vacsorára megint bab.

Szombat: Ebéd lencseleves füstölt hússal vagy savanyú leves tojással. *Kisbéles*, *túrós-béles*. A vacsora már odahaza volt.

Früstökre, uzsonnára leginkább kenyeret–szalonnát ettek. „Akkor még becses vót a szalonna!” 10 órára, akinek volt egy kis pálinkája, abból ivott, s harapott utána egy kis kenyeret zöldpaprikával. Uzsonnára szalonna meg egy kis gyümölcs járta.

Ma már nem igen eszik meg a szalonnát. Aki a TSz-be megy dolgozni, legtöbbször szalámit, konzerveket visz magával. Szeretik a kockasajtot. A juhászoktól vett gomolyát nagyon szerették. Bort mindig vittek az aratók ebédjéhez. Néha még feketekávé is. Vízet csobolyóban szállítottak szekéren vagy háton. Csörgős korsóban nem hordtak vizet aratáshoz, csak szőlőkapáláshoz. Ilyenkor egy vederbe szénát tettek, s abba állították, így tovább maradt hidegen a víz. Volt, aki aratáskor nem nagyon ivott pálinkát, mert az bódít. Legfeljebb hajnalkor, 10 órakor kortyoltak belőle, ha volt. Bort, pálinkát az uraság nem adott az aratóknak a munkához. Csak végzéskor, az áldomáson itatta az aratókat. Az urasági aratók maguknak vittek hát bort, pálinkát. Vízet a *putyinkás* hordott nekik.

A hordás. Annak a műveletnek neve, amely révén a tarlón összerakott gabonát a cséplés helyére szállították: *hordás*. Aratás után 8 napra kezdték a hordást. Addig a keresztbe rakott *élet* szépen kiszáradt. Néha a rendkívüli időjárás miatt nagyon nehéz volt a hordás és időben is eltoldódott. 1913-ban olyan esők voltak, hogy a férfiak „félkötötték a gatyaszárát, osztan szénahordó rúdon hordták ki az útra a kérésztéket és úgy rakodtak. A szerker rá se tudott menni a földre, olyan lágy vót.”

Hordás előtt a szekeret megkenték. Felszerelték *vendégódalakkal*, más néven *vendégrudakkal*. Gúzs tartotta a vendégódalakat, melyet erdőről hozott somfából házilag készítették. Azután elmentek a kerégyártóhoz az esetleges hibákat kijavíttatni, majd a kovács-hoz a ráfokat meghúztatni a kerekeken. Volt, aki csak a patakban áztatta meg a kerekeket, hogy megdagadjanak. A falukútnál, ahol most az orvosi lakás van, belehajtottak a patakba és kijöttek valahol a Felvégen. Csak úgy recsegett, nyikorgott az összeszáradt szekér. Azt mondták ilyenkor: „A gazdája biztosan lopott holmit visz rajta!”

A kocsiderékba hordás előtt ponyvát terítettek. Ezzel kibélelődött. Az *ódsövényt* (fonott kocsiodal) is leterítette a ponyva. Némelyik gazda aldeszka helyett is sövényt font a szekérébe. Erre hordáskor ugyancsak kellett a ponyva. A szekeret meghosszabbították első és hátsó *soroglyával*.

Egy hordást végző szekérhez két ember kellett. Rakodáskor ezek közül az egyik lent volt a földön. Ez volt a *villás*, vagy *kívehányó*. A másik meg fent volt a szekéren. Ez volt a *rakó*. A rakó volt a kocsis is. A villás 3 ágú vasvillával hányta fel a kévét. A rakónak nem volt szerszáma, csak kézzel rakodott.

Hordáshoz a húszas évekig gatyába és ingbe öltöztek az emberek, s a gatyá elé fekete klott kötöt kötöttek. Lábukra bocskor került. Ezt később felváltotta a *kívehányó papucs* vagy szandál. Fejükre vásáron vett szalmakalapot tettek. Ez könnyű volt, s nem volt meleg. Ha szél fúj, zsebkendővel vagy madzaggal lekötötték.

A század eleji Sályban tehenes fogata csupán egy embernek volt. Minden gazda lovat vagy ökröt tartott. Hordáshoz mindegyikből csak kettőt fogtak be egy szekérbe, hogy minél több szekér hordhasson. Csak lóból fogtak be ritkán hármat is. Általában az hajtotta a lovakat, aki a kocsit rakta. A kocsin ülés volt. Legtöbbször ez egy kocsira tett deszkából állott. Az ökrös gazda a kocsiderékban ült, vagy a vendégódalon, ahonnan csak lelépett, ha az ökör nem akart szótfogadni. Az uraságnál kocsis hajtotta a lovakat, béres az ökröket, s az arató adta a kévét. A béres nem ülhetett fel a szekérre, mert azt mondta az intéző: „A béres nem parádéskocsis, tessék az ökör mellett sétálni!” A *kívehányó* a kocsiderékban ült. Rakodásnál az ülédeszkát az aldeszkára vetették, hogy a helyet ne foglalja.

Először a búzát hordták, a többi utána. De ez az otthoni rakodóhelytől is függött, meg attól, hogy kinek mennyi volt. Akinek kevesebb termett, nem is hordott be, hanem odakint gépelt el. A lencse a búzával is korábban érett. Ezt is kint gépelték, hogy ne legyen vele baj, mikor hordani kell a búzát. Akadt olyan hely is, ahol a hordást az árpával kezdték. A *gabonát* (rozst) nem nagyon hordták be, mert azt kézicséppel csépelték.

A szekeret mindig férfi rakta. *Kívehányó* fiatal legény vagy leány is lehetett. 13–14 esztendősnő lánynak már hányni kellett a kévét. Uradalmakban a kocsis vagy a béres rakta a szekeret, az arató feladta a kévét. A kaszásokból az volt a *kívehányó*, akit erre beosztottak. A szekér úgy állt a kereszthez, hogy a *kívehányó* munkáját megkönnyítse. Pl. úgy, hogy a *kívehányó*nak ne kelljen széllal szemben adogatni a kévét, vagy domboldalon felfelé. Legtöbbször a keresztsor baloldalán állt meg a szekér, és felülről lefelé haladtak a rakodással a domboldalon. A gazdaságokban nem kötöttek olyan nagy kévét, mint a magánemberek. Aki pénzért hordatott, különösen nagyokat csináltatott, mert keresztszáma fizetett érte.

Rakodásnál először a kocsit derekát rakták tele kével. A rakást az első soroglyánál kezdték. Itt rendszeren két kéve fért el hosszában. Ezeket úgy tették, hogy a *segg* volt kifelé, s a kalászos része befelé. Erre a kettőre jött három. Majd szembe, úgy, hogy a kék kalászos végével szembe ugyancsak kalászos vég kerüljön, alólól megint kettőt, föléje pedig hármat helyeztek. Így rakták végig a *szekerderéket*, melybe ilyen módon egy kereszt búza ment bele. A *szekerderéket* *dérekötő lánccal* összehúzták. Utána a keresztfákat feltették a *szekeródalra*, s ezek a gúzzsal felerősített vendégrudakat oldalmagasságig víz-

szintesre kiemelték. Erre a műveletre mondták: *félkérésztöltünk*. Ezután rakták a *vendégrúd sorokat*. 9 kéve ment az egyik, 9 a másik vendégrúd sorra úgy, hogy a kévéknek a *szémje* mindig befelé nézzen. A *vendégódal* vagy *vendégrúdsorok* között is *bevögyelték*. A *vögy* a vendégrúdon lévő kévéknek a fejét fogta meg. Így nem rázódtak szét, ha ment a rakott szekér. Ilyen módon a vendégrudak fölé három sort rakodtak. A rudak fölé került, külső kévéket *szarvkívének*, s belülré rakottakat *vögykívének* mondták. „Jól vögyeld be, mert gurúl!” – szóltak oda néha a rakodónak. A vendégrudak fölé rakott három sorra még két oldalt két sor szarvat tettek, sőt hátra is, hogy a kocsi mutasson. Ahová meg a kocsis ült, duplán tettek kévéket, hogy alatta be ne sülljedjen a rakás.

Nagyobb gazdaságban rendszerint kint volt a cséplőgép a földeken, így nem kellett messzire hordani a kereszteteket, hogy a géphez érjenek. Ilyenkor nem kötötték le a rakott szekeret. De ha annak a földről már ki kellett mennie az útra, mert messzire történt a hordás, akkor lekötötték. A gabonás szekeret lekötő kötelet *rudalló kötelnek* nevezték. 5 méter hosszú volt, rajta *csülök* vagy *csiga*. A csülök hosszúkás, lekerekített végű, alján, tetején lyukkal ellátott vastag falap volt, melynek lyukjain a kötelet átfűzték. A rakodáskor Sályban a rakomány tetején sohasem fektettek végig nyomórudat. Ezt csak magas hegyek között, Hutában meg a gömöri fálvakban alkalmazták.

A rudalló kötelek a szekér elején a vendégrudakra hurokkal voltak erősítve úgy, hogy a hurok a vendégrudat s a keresztfát összefogta. A kötel összehajtott állapotban lógott a vendégrudak végén. Mikor a rakodás elkészült, a kévehányó az egyik rudalló kötelet szétbontotta, s a szabad végét, rajta a csülökkel feldobta a kocsira. Majd ugyanezt tette a másik rudalló kötéllal is. A rakó a szekér tetején a két rudalló kötelet keresztbe vette, majd egyiknek a szabad végét a kocsi hátulján ledobta. A kévehányó odaszaladt, elkapta, átvette a vendégrúdon, behúzta a csülökbe, és a kötel végét teljes erejével húzta lefelé. Aztán a rakó meg felfelé húzta a feszülő kötelet, alatta lábával is jól megtaposta a kévéket, majd a kévehányó ismét húzta lefelé a meglazult kötelet. Addig húzták, feszítették ilyen módon, míg a csülök egészen le nem ért a vendégrúdig. Akkor a kötel végét három–négyezer rátekerítették a vendégrúdra, és a csülökön felül hurokkal ráfojtották a kötéltre. Hasonlóan feszítették ki a másik kötelet is. Mivel a rakó a két rudalló kötelet a tetején keresztbe vette, hátul mindegyik az ellentétes oldalra lett erősítve. A rakott szekér tetején a rudalló kötelek X alakban keresztelték egymást.

Törpebirtokosoknál rokonok, szomszédok segítettek egymásnak a hordásban. Akinek nem volt igája, az elment dolgozni az iga kölcsönzése fejében. A viszonzásért végzendő munkában fordulónként egyeztek meg, s abban is, hogy ezt a munkát előre, vagy utólagosan teljesíti a kölcsönkérő. Hordáskor a kosztot a gazda adta a segítségnek. Früstökre rendszerint szalonna volt kenyérrel, paprikával, hagymával, uzsonnára szintén. Ebédre csírkét vágta. Uraságnál a harmincas években a hordókat már nem kosztolták, de a század elején még főztek nekik. Horváth János a nagyapjától úgy hallotta, hogy 1848 előtt nemcsak a hordást végző embert, hanem annak családját is kosztolta ilyenkor az uraság. Itt is reggel szalonnát, délre húsevest, főtt húst, estére babot adtak. *Kommenciós cselédnek* hordásra nem adtak külön étkeztést.

A segítő rokonok sosem nézték, mennyit segítenek, s mit kapnak vissza érte. Ott segítettek és annyit, amennyit tudtak. A munkamegosztás a külső körülményektől függött. A családfő volt a rakó gazda. Ha a fia vagy lánya nagyobb volt, közülük került ki a *kévehányó*. A nagyobb fiúval közben rakattak is, hogy ezt a munkát is megtanulja. Ilyenkor a gazda a földről irányította a rakodást, onnan vezényelte, mit csináljon, mit hova tegyen a fia. A székérről történő otthoni lerakodásban a feleség is segített.

Ha voltak a gazdának részes aratói, azok a hordásban csak akkor segítettek neki, ha ezt külön bevették a szerződésbe. A hordásért leginkább búzával fizettek, de ha a hordó-

nak bőven volt otthon búzája, akkor inkább pénzt kért érte. A század elején 1 véka búza, vagy 1 korona volt az arató-hordó napszám. Más munkák napszáma ekkor 80 krajcár volt. A kisebb gazdák szívesen mentek el bérért hordani az uraságnak, melyért búzát kaptak. A bérért hordók pihenőt nem nagyon tartottak, mert szerettek volna sokat fordulni egy nap, hogy jól keressenek. Legfeljebb délben pihentek egy órát.

Uradalmakban az arató kaszásoknak viszont mindig részt kellett venniük a hordásban. Ők voltak a *kivehányók*, *kazalrakók*. Igát és rakó bérest vagy kocsiszt az uraság adott. Először az aratók részét hordták, aztán az uraságét. Az aratók részét külön szérűre hordták, mely urasági területen volt. A század elején az Akasztódomb alján volt az aratók szérűje. Ez a terület különben marhalegelő volt. Ide jöttek az aratók kapával a szérút elkészíteni. Kapájukkal *lénystették* a füvet, hogy sima legyen a talaj. Csak sima talajon lehetett az elnyomtatott terményt seperni. Az aratók ide hordott részét azután kazalba rakták. Annyi kazalba, ahány aratóé volt a rész. Mikor már cséplőgépek voltak, akkor is a szérűre állt a gép. De a részt kocsi-*ról* gépelték el és csak szalmakazlat raktak.

A hordás munkájára az aratókat az aratógazda osztotta el. A hordás reggel nagyon korán kezdődött és sötétedésig tartott. A hordást végzők estére mindig hazajöttek. Nem háltak kint a földön. A *kivehányók* a saját villájukat vitték a hordáshoz.

A gabona tárolása a szabadban. Sályban a gabonát sohasem hordták csűrbe, pajtába, hanem mindig a szabad ég alatt tárolták. *Szérűnek* nevezték azt a helyet, ahová a gabonát behordták és ott elnyomtaták, csépték vagy gépelték. Szérút ebben a században csak az uraságnál készítettek kint a határban. A gazdák a portájukon csinálták. Nem olyan nagy hely kellett annak, mert Sályban szekérrel sohasem nyomtatnak. A szérú helyét először kapával *lénystették*. Aztán meglátták, hogy mit kell még vele csinálni? Mert ha esős idő volt, nedves volt a talaj, akkor csak lebunkózták. De ha száraz volt, akkor előbb vízzel le kellett locsolni. A vizet szekérre tett hordókban a patakról hordták, s a szérűre locsolták. A lelocsolt földre poros töreket szórtak. Lóval megtapostatták. Majd többször lesöpörték, míg olyan sima nem lett, hogy fel lehetett róla szedni a terményt. A seprést nyírágból készült *szérűseprővel* végezték. Ez vékonyabb volt a szokásos seprőnél, és nagyon alkalmas arra, hogy vele a szemet *féllezzék* (földröszkéljék).

Azt a helyet, ahová géppel történő cséplés (Sályban géplés) esetén a gabonát lerakták, *kazalhelynek* nevezték. Azonban akadt még határban lévő szérűskert is Sályban a két világháború között is. Nagyobb gazdáknak volt olyan területe a határban, ahová a kiskgazdák odavitték gépelni valójukat. Akinek kevesebb búzája termett (úgy 10–15 keresztig), az ide vitte s szekérről gépelte el. A szalmát rakodták csak le ideiglenesen, míg a gazdája kocsi-*t* szerzett a hazaszállításra. A gépész adta ki erre a helyet. Pl. Bihari Sándornak volt ilyen szérűskertje. A sályi földrajzi nevekben azonban szérú, szérűskert nem szerepel.

A gazdáknál emberemlékezet óta az udvarra való behordás volt szokásban. Csak igen nagy termés esetén gépeltek kint a határban, mint pl. 1926-ban. Vagy akkor tiltották az udvarra való behordást, ha sok tüzeset volt a faluban. Ilyenkor kiment a gép a határba, s a földek végén gépelte el a terményt. Kinek-kinek a saját földje végében. Itt készítettek kazalhelyet. A kazal alatt is mindig elegyengették a földet, hogy sima legyen. Ha kellett, meg is locsolták, poros törekekkel megszórták, s azt összeseperték.

A szabadban géplésre összehordott gabonának Sályban *kazal* volt a neve. Az asztag kifejezést nem használták. Ellenben így mondták: *búzakazal*, *árpakazal*, szemben a szalmakazallal. A kisebb gabonarakásnak pedig *csomó* volt a neve. Sályban csak kévébe kötött gabonát hordtak össze. Itt még az árpát is mindig bekötötték.

A kazal alakjára nézve lehetett *kerek*, meg *négyszögletes*. Ha kevesebb kévét kellett összerakni, kerek, ha sokat, akkor négyszögletes lett a kazal. „Ha kerek lész, boglya lész,

ha hosszú lész, kazal lész”, – mondta a gazda. De kévékből rakott kerek kazalra ritkán mondták, hogy *boglya*. Inkább *csomónak* nevezték. Azt mondták a kerek alapúra: *csomóba rakjuk*. A négyszögletes nem volt pontosan téglalap alakú, hanem a végeken lekerekítették. Tehát oldalt egyenesre, a végeken kerekre rakták. Egyenes oldalai miatt oválisnak nem volt nevezhető.

A búzakazal részei: *fenek* v. *búzafelek*, a kazal alsó része. (Pl. azt mondták, ha a megereedt eső miatt nem tudták elgépelni a búzát, hogy *fenekben maradt*.) A fenek fölötti rész volt a *dérék* vagy *kazaldérék*, felső része a *tető*, *tetőzet* vagy *búzatető*. Mikor cséplésnél leértek a gép *asztaláig*, akkor mondták: *dérékba van a búza*. A kazalnak az udvar külső vége felé eső része volt a *külső vége*, a másik a belső vége. A végeit így is nevezték: *kazal farrá*. A tetőt *hajasra* is rakták. Mikor a rakásnál a felénél följebb értek, akkor a búza fejét lefelé forgatták, s háztető alakúra rakták. Erre a műveletre mondták: *behajasztunk*. Az ilyen háztető alakú kazalt pedig *hajas kazalnak* nevezték. Szekérről a kiscsöldű emberek gépeket, akiknek kevés termett. Ilyenkor szekérrel odaálltak a cséplőgép mellé és a szekérről hányt a gazda a kévéket a gépasztalra.

A kazlakat úgy rakták a kazalhelyre, hogy ahol kevesebb volt egy, ahol több, ott két sorban legyenek s a gép közéjük tudjon állni. A két sor között olyan távolságot hagytak, hogy közéjük a gépasztalt ki lehessen teríteni. A kazlak helyét ki is mérték és mérés után kis karókkal jelölték. Aztán a kazalnak szalmával *beágyasztak*. A beágyazásnál figyelembe vették, hogy hány kereszt kerül majd a kazalba, s milyen hosszú a búza szára. Ugyanis, ha apró maradt, jóval kisebb kazal kellett ugyanannyi kereszt búzának. A fenek hosszát anynyi lépésre mérték ki, ahány tíz kereszt volt a búza, a szélessége pedig a szalma hosszúságától függött. Ha nem számolták jól, félbe maradhatott a kazal.

A kazal rakásához egy *kívehányó* és egy *kazalrakó* volt szükséges. De ha nagy volt a kazal, több embernek kellett a rakást végeznie. Ha két rakó van, az egyik *oldalt rakja*, a másik meg megy utána és *vögyel*. A szélét mindig egy rakja. Ha pl. három rakó van, akkor ebből kettő vögyel. Mikor nagy kazlat raktak, egy lent maradt a földön irányítani. Az öregek azt tartották, hogy „a kazlat nem az rakja, aki rakja, hanem aki a földről irányítja”.

Kisbirtokos parasztnál a kazlat a gazda rakta, vagy aki a legjobban értett hozzá. Nagyobb gazdánál már volt külön *kazalrakó*, s a gazda csak a földről irányított. Vagy ha nem tudott ott lenni, idősebb embert bízott meg az irányításra. Azt az embert, aki uradalmakban a kazal rakását irányította, *kazalmesternek* is mondták. Ez csak nézte, hogyan rakják. Ha hibázott a rakó, kiigazította. Mondta, hogy kijebb vagy beljebb tegye a kévét, mert „nem jól áll!”

Mikor a kazalnak beágyasztak, vagyis kimérték a helyét és szalmával megrakták az alapját, mellé állt a rakott szekér. De egyszerre csak egy szekér állt a kazalhely mellé, mert ha sok rakó volt és siettek vele, akkor rendszerint nem csinálták jól. Ezért két szekérrel egyszerre sosem álltak a kazal mellé. A kévehányó kétágú vagy háromágú, de nem kiegyenesített *kívehányó villával* adogatta a kévét a kazalrakónak. A *kívehányó villát* más munkára nem használták. A kovács készítette kimondottan erre a célra. A szekeren a bontást mindig a közepén, a *vögykívéken* kezdték. Ezeket adogatták először. Mégpedig elől kezdték az adogatást azokkal a kévékkel, melyeken a lovakat irányító kocsis ült. Innen haladtak hátrafelé. Azután következtek a vendégrúd fölötti *szarvkívék*. A kocsi fenekén lévőket hagyták utoljára. De ezeket Sályban minden fordulónál kirakták, nemcsak az esti utolsó fordulónál.

Ha a kévét nagyon magasra kellett adogatni, akkor hosszabb nyelvű *kívehányó villát* használtak. A villát úgy szúrták a kévébe, hogy egyik ága a kötés alatt, másik a kötés fölött menjen a kévébe. Akkor nem húzott félre. Aztán a kévehányó oldalra fordítva dobta a kazalra. Ha véggel dobták, akkor rosszul ment. De ha oldalt fordítva, akkor könnyen

el tudták kapni. A rakó az elkapott kévét kézzel tette a helyére. Ha véletlenül akadt olyan rakó, aki ezt villával próbálta csinálni, azt kinevették, kicsúfolták. Ezért nem volt Sályban kazalrakásra (asztagrakásra) szolgáló különleges villa.

Ha igen magas kazlat raktak, melyet a szekér tetejéről már nem tudtak elérni, akkor a kazal oldalában állást csináltak. Két gerendát dugtak a kazalba, arra deszkát tettek, s erre is állt egy villás, aki a neki dobott kévét továbbította, fentebb dobta. Az állást még úgy is csinálták, hogy csak kihagytak 5–6 kévényi helyet a kazal oldalában, ahová a villás állhatott. A kazal többi részét aztán tovább rakták, emelték. Mikor készen lett a rakás, a kihagyott állást befödtek. Az előbbi, gerendán nyugvó állást pedig úgy távolították el a rakás után, hogy először levették róla a deszkát, aztán kihúzták a kazalból a rudakat. Az is előfordult, hogy létráról adogatták fel a kévéket. Létrát támasztottak a kazal mellé. Hátal a kazalnak, a létrára is állt kévehányó. Ez kézzel vette át a szekéren lévő kévehányótól villával együtt a kévét, majd felnyújtotta a rakónak. Ha nagyon magas volt a kazal, ketten is álltak a létrán és kézzel–kézre adva juttatták fel a kévét az adogatónak. Mikor a rakó átvette a villát az utolsó, legfelül álló kévehányó maga mellett leeresztette a kocsira. Így ment folyamatosan az adogatás.

A kazal ágyazásánál gondosan jártak el. Jól megágyaztak, sok szalmát tettek a kazal alá. Volt ahol még fákat is tettek alá, hogy ha nagy víz jönne, fel ne vegye a búzát. Az első kévéket a szalmára rakták. Csak az első kéve feküdt egész hosszában a földön. Erre úgy helyezték rá a következőt, hogy csak a kötélről a tövéig terjedő része feküdt a szalmán, feje azonban az elsőnek a tövére. Ezt nevezték főajjnak. A fenék többi kévét a főajjra fektették. Ha a fenék elkészült, következett a derék rakása. A kazal legkülső kévesorának falkíve volt a neve. Egy–egy sornál először mindig a falkívet rakták, aztán következtek befelé a völgykivé. A falkívet tövel rakták kifelé úgy, hogy kévesoruk töve csak a fenékben lévő kévesor tövéig érjen. A völgykívet pedig úgy, hogy minden völgykévesor fejével kifelé félig fedje az alatta lévő. A sorokat az előző sor végződésénél újra kezdték. A kazal végénél utóljára mindig az utolsó előtti kévét tették le. A tetőzést kévéből is készítették, de szalmával is betetőzték. Szalmát akkor tettek rá, ha tudták, hogy nem kerül hamarosan cséplőgép. Meg attól is függött, hogy milyen volt az időjárás, csapadékos, vagy száraz. Mikor a derék már a felénél magasabb volt, akkor kezdtek hozzá a tetőzéshez. A kévéket fejével kifelé kezdték rakni. A búza kalásza mindig csurgóra volt. Háztető formát adott a kazalnak. Ez volt a *hajás kazal*. A kaparékot a harmincas évektől berakták a csomóba. Azelőtt külön tették, mert nem várták meg vele, hogy jöjjön a gép, hanem lóval elnyomtatták. Tehát még a cséplőgép mellett is alkalmazták a nyomtatást. Azután már a kévébe kötött kaparékot berakták völgykévének a kazalba. A külső hajazatsorra a völgykévéket tövel kifelé fordítva rakták úgy, hogy a völgykéve a hajazatkéve kötelénél lejjebb nyúljon. A hajazaton nem hagytak lyukat, hanem berakták. A hajazat legfelső három sor kévét fél kévehosszal *beszedték*. A tetőzésnél aztán a két falkéve hegye összeért. Aztán egy sor kévét ráraktak és karókkal leszúrták, hogy a szél „ne háborgassa még”. A karókat dróttal is lekötötték. Ha szalmával tetőztek, akkor azt szalmakötéllel kötötték le. Szalmával való tetőzésnél hosszúnyelű gereblyét is használtak. Ez felért a csomó tetejére, s lefélsülgették vele a csomót.

A kazalba rakott búzát a harmincas évektől kezdve védték az esőtől vízmentes ponyvával. Drága volt, mert egy tehén árába került. Mégis sokan vettek a faluban, mert jó szolgálatot tett a termés megvédésében. Szokás volt a csomó körülárkolása is, ami megakadályozta a víznek a kazal alá folyását. Villámcsapás ellen nem védekeztek. Legfeljebb örültek, ha olyan helyen rakhatták a kazlat, ahol a közelében magas fák voltak, mert akkor nem a csomóba, hanem a fába ütött bele a villám. A villámgyújtotta csomót vízzel oltották. Kártevő állatoktól is védeni kellett a kazlat. A háznál macskát tartottak, s ez fogta a

termést veszélyeztető egereket. A madarak akkor jelentettek veszélyt a csomóra, ha soká jött a gép. Ilyenkor a létrát a kazal mellett hagyták, s azon a macska fel tudott menni a madarakat riasztani. Volt aki a madarak riasztására madárijesztőt, *paszulykát* állított. A macska azonban többet ért mindenféle paszulykánál. Ha egyszer-kétszer megriasztotta a verebeket, nem mentek oda többet.

A kazlat őrizték. A saját portáján is ott feküdt a gazda a tövében.

A szemnyerés. Legrégibb szemnyerési eljárás a *nyomtatás* volt. Lovakkal tapostatták ki a búzaszepeket. *Cséplésnek* a cséphadaróval való kézciséplést nevezték. Kiverést nem használtak. Aztán jött a cséplőgép. Emberi erővel hajtott cséplőgép nem volt Sályban. De állati erővel hajtott, u.n. *lovasgép* már 4 darab volt a faluban. A gőzgépet az uraság hozta be a faluba az 1870-es években. *Tüzes gépnek* is nevezték. 1906-ban jelent meg az első benzinmotoros cséplőgép. Ezt is lóval vagy ökörral kellett húzatni. Négy ló vagy négy ökör húzta. A traktor csak a harmincas években jelent meg. Ez már maga vontatta a cséplőgépet is. A gőzgépek az uraságnál az új gépek mellett is megvoltak egészen a második világháború végéig, a nagybirtok megszűnéséig.

A nyomtatás. Nyomtatásnak nevezték azt az eljárást, mikor a gabona szemét állatokkal tapostatták ki és így választották el a szalmától, törektől. A nyomtatás Sályban még a századforduló idején is megvolt. 1908-ban az új, motoros cséplőgépek elterjedésével kezdett kimenni a divatból. De még megvolt, ha kisebb mértékben is egészen a húszas évekig, sőt még előfordult, hogy a kaparekót ebben az időben is elnyomtatták, nem várták meg vele a gépet. Sályban majdnem mindenki lóval nyomtatott, csak Farkas György nyomtatott ökörral.

A nyomtatóhelynek *szerű* volt a neve. Elkészítéséről már az előbb szó esett. A nyomtatás első mozzanata az *ágyazás* volt, eredménye pedig az *ágyás*. A nyomtatásra lerakott búzának ez volt a neve. Az ágyást karika alakúra rakták.

A nyomtatáshoz *favillát*, *szerűgereblyét*, *rendes fagereblyét* meg *szerűseprőt* használtak. A lovakat a *hídó* hajtotta. Az ágyás közepébe állt. A lovak járatását az ágyás szélén kezdte, s aztán csiga vonalban járatta a lovakat, azok mindig beljebb és beljebb kerültek, és végül az egész ágyást megtaposták. Ezután lehúzták a szalmát, az ágyás szélén kirázták, s elvitték. Az ágyást *szerűseprővel* körülseperték. A hídó aztán újra *pattogta* a lovakat. Általában két lóval nyomtattak, de szaporább volt, ha négyel végezték. Előfordult az is, hogy hat lóval nyomtattak. A nyomtatás a következő szakaszokban történt:

1. *Ágyazás* (a gabonakévek kerek ágyásba való leterítése a *szerűn*).

2. *Járatás* (a lovakkal való első megtapostatás). Utána mondták: „Mégjártuk az ágyást.”

3. *Léhúzás* (a szalma lehúzatása az ágyásról).

4. *Fordítás*. A villások megfordították a beágyazott kéveket. A fordítást háromágú favillával végezték.

5. *Második járatás*.

6. *Második léhúzás*.

7. *Félrázás*. Favillával feleázták a letaposott ágyást.

8. *Körülhányás*. A szalmát lehúzták, kirázták és elvitték. Az ágyást ismét körülseperték. Az ottmaradt szár és törekfélét visszahányták az ágyásba.

9. *Megjáratás*, melyet *rúgásnak* is neveztek.

10. *Karimázás*. A szalmát lehúzták, rudasba hányták és szénahordó rúdon elvitték. Csomóba rakták. A szalmacsomó megkezdése, rakása volt a karimázás. A nyomtatás után nem valami sok szalma maradt, mert a lovak a szárat is agyon taposták. A szalma mennyi-

sége még a kévék szárazságától is függött. Minél szárazabbak voltak, annál kevesebb lett a szalma.

11. *Tőrekülés*. Mikor már elfogyott az ágyásból a szalma, akkor szérűgereblyével lehúzták a töreket. A szérűgereblyének nagy, görbe fogai voltak. A beléjük akadt töreket aztán úgy távolították el, hogy lábbal megrugdalták, s kipergett belőle.

12. A szem összehúzása *garmadába*. Erre mondták: *összetoljuk garmadába*.

13. A szalma elhordása, *rudasolás*. Este végezték aztán a *rostálást*. A garmadának fészereket csináltak, abba lökték bele. A fészereket paticsból, olykor kőből is építették.

Nyomtatás előtt nem abrakoltak jobban, mint máskor. „Nyomtató lónak né kösd be a száját” – tartották. Azok nyomtatás közben bele-bele haraptak a fejes terménybe. A nyomtató lovakat kötőféken tartották. A hajtó fogta a fékszárat. A *hidó* forgott a lovakkal. Szaporátlanság volt két lóval tapostatni, mégis sokan csinálták. A két lovat vagy egymás mellé kötve, vagy egymás után járatta a *hidó*. Három ló esetében egy ment elől, kettő hátul. Négy lónál pedig párosával mentek egymás után. A lovakat egymás nyakához kötötték. Aztán az első meg a hátsó ló kötőfékét kötötték össze, s a *hidó* a négy lovat együtt vezette. A két kötőféket vagy *csombók*, vagy *künkötés* kapcsolata össze. A nyomtatásnál nem félt a ló. A géptől azonban félt, míg meg nem szokta. A *hidó* ostort tartott a kezében. Ha nem lett volna ostor, a ló megállt volna enni. De az ostorral aztán csipkedte a lovakat. Nyomtatásnál vigyázni kellett az ágyás tisztaságára. Ha ganajozott a ló, a szérűseprővel azonnal eltávolították. Vagy ha vizelt, rúdra erősített vedret tartottak oda, s abba vizelt. Ökörre azért nem igen nyomtattak, mert annak a ganaját nehezebb volt eltávolítani, mint a lóét.

A *hidó* gyerek rendszerint a családból került ki. Ha nem volt erre alkalmas gyerek, akkor szógagyereket, cselédet fogadtak. Nehéz volt a *hidó* munkája. Még ember is megúnta volna, nem gyerek. Az ágyás fölött szállt a por, alig győzte nyelni. A legyek ellepték. Csak addig pihent, míg az ágyást feltakarították, feltisztították. Néha az édesanyja váltotta fel.

A *tőrekelő* ember mezítláb dolgozott, legfeljebb bocskort kötött a lábára. Az ágyás közepéről kellett a szérű felé húzni a töreket, melyet aztán külön csomóba hordtak, s a nyomtatás befejezése után vagy a padlásra vagy a fészerbe tették. A *garmadát* meg vitték rostálni. Garmadába gereblyével tölték a szemet, fafogú kis gereblyével. A nyomtatáshoz 3–4 ember kellett. A *hidó*, aki a lovakat hajtotta, meg 2–3 *villás*. A sályiak még Gesztre is eljártak nyomtatni. Ott sok volt az ökör, és elkelt a lovas nyomtató. Sályba sehonnan sem jártak nyomtatni. A nyomtatáshoz mindjárt a hordás befejezése után hozzáláttak. Természetesen száraz idő kellett hozzá. Nyírkos időben nem lehetett kinyomtatni a szemet. Megtörtént a múlt század nyolcvanas éveiben, hogy a sok eső miatt nem tudtak nyomtatni, úgyhogy karácsony hetében a fagyon végezték el a nyomtatást. Voltak, akik részes nyomtatást is vállaltak. Ezek tartoztak összerakni a szalmát, és rostálni is segítettek. A részelés a nyomtatás befejezése után történt.

Cséplés. Amikor a gazda a gabona szemét a szalmájától cséphadarónak nevezett eszközzel választja el, akkor *csépl*. Ezt a szemnyerési eljárást pedig *cséplésnek* nevezik. „Régente nagy divat vót Sályban a *cséplés*, mert nem is annyira búzát, hanem inkább rozsot termeltek. Ennek a széme könnyebben vót elválasztható a szalmájától, mint a búzának. A búzát nyomtatták, a rozsot csépltek. Még az uraságnál is. A falusiaknak nem vót csűrjük, de az uraságnak vót. Nyárba berakták a rozsot a csűrbe, és télbe, mikor nem tudtak mést dógozni, akkor csépltek. A zsúpot, az elcséplt rozs szalmáját, sok mindenre használták. Háztetőt fedtek vele. Az ágy szalmazsákjába is ezt tettek. Dikót fontak belőle, meg szakajtót, lábtörlőt. Nem is régén szűnt meg a rozs cséplés (még a második világ-

háború utáni években is volt). Most már nem kell. Zsúpos ház nincs. Ágyba még nem kell szalma, mert ágy sincs. A heverőbe szivacsot tesznek.”

A húszas évek elején ha kevesebb terménye volt valakinek, akkor elcsépelte. Az árpát főképpen. Babot, lencsét is csépeltek. „Most már lencsét se termelünk.”

Egy ember nemigen csépelte magában, inkább összefogott a másikkal, vagy a gazda a feleségével csépelte. Hárman is álltak össze, de leginkább *négyesbe* szerettek csépelni. *Hatosába* is történt, ha elegendő volt hozzá.

A csépléshez az udvaron szérűt csináltak, mint arról fentebb már szó esett és azon csépeltek. A cséplés legfontosabb eszköze a cséphadaró volt. Ennek volt egy kb. 2 méter hosszú nyele, melyet *csépnnyelnek* mondtak és egy 1 méteres *hadarója*. A nyél mogyorófából, a hadaró somfából készült. A hadarón is, meg a csépnnyelen is finom bőrből készült *szíjkengyel*, s a szíjkengyelek közt a nyelet és hadarót összekapcsoló *szíjnyakló* volt. A szíjkengyel ennek segítségével ütéskor mindig forgott a csépnnyelen. Ha megszorult volna, nem lehetett volna vele csépelni. A szíjkengyel ugyanis fordított U alakú, erős bőrborításból állott, melynek szárait két szíjkarika fűzte össze. Ezek a szíjkarikák a csépnnyél felső végén körbefutó vájatokba voltak elhelyezve, melyekben azok szabadon csúszhattak. Így a szíjkengyel cséplés közben foroghatott a csépnnyél körül. A hadarón viszont a szíjkengyel rögzítve volt, s ez nem foroghatott.

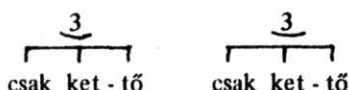
A cséplők háromágú favillát használtak, melyet házilag készítettek. Az öregek azért nem engedtek csépléskor vasvillát használni, mert azzal felhasogatták volna a szérűt. A favillán kívül *szérűseprő*, meg *szérűgereblye* egészítette ki az eszköztárat. A szérűgereblyével összehúzták a töreket. Bele-bele rúgtak, hogy a szem visszaperegjen a szérűre. A szérűn maradt a törekes szem. Mivel a szem sokkal súlyosabb, mint a törek, ezért alúlra került. Így a tetejéről a töreket szérűseprővel *le tudták fölőzni*. Ezután következett a szem összetolása. Ezt vagy kisfogú gereblyével, vagy a szérűgereblye fokával végezték. De ez utóbbit féltették, s ezért erre a munkára ritkábban használták. Majd falapáttal hányogatták csomóba a szemet.

A szalmának azt a részét, amit a csép összetört, lehúzták szérűgereblyével, kirázták és külön tették, mert alomnak ezt használták. Az ép szálakat marokba szedték fel. A búzaszalmát mindég alomnak használták, az árpaszalmát étetni, a gabona (rozs) épen maradt szálaiból meg zsúp készült. Akinek kevés búzája termett, csak 5–6 kereszt, az nem vitte géphez, se nem nyomtatta, hanem elcsépelte maga.

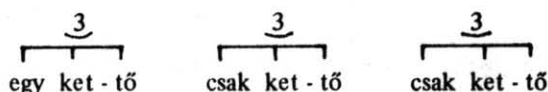
A cséplés az elkészített szérűn a *beágyazással* kezdődött. Ha 1–2 ember csépelte, akkor balról 6, jobbról 6 kévét tettek a szérűre úgy, hogy a fejük összeérjen. Először a kévét bekötve verték meg. Ha ketten csépeltek, egymással szemben álltak fel. Ugy mentek verés közben végig az ágyáson, hogy az egyik farral ment, a másik vele szembe. Először egyik ütött, azután a másik. Felváltva ütögették csépjükkal a gabonát. Sohase volt szabad mind a kettőnek egy helyre ütni, mert akkor egymás csépjére ütöttek. Mikor az ágyáson végimentek, akkor megfordították a kévét, hogy a másik oldalról is meg legyenek verve. A második verésnél az ágyáson visszafelé mentek. Mikor a kévék mindkét oldalról meg voltak verve, akkor szétoldották a kévét, és úgy teregették szét a szérűn. A *csépnnyellel* igazgatták, hogy egyforma vastagon legyenek a szálak mindenütt szétterítve. Akkor oldott állapotában oda-vissza megverték. Ezután át kellett fordítani a szálakat. *Csépnnyellel* alányúltak, és átfordították úgy, hogy ne *zibálódjon* széjjel. Mikor így is kiverték, akkor kezdődött a *felsőszedés*. Amit zsúpnak szedtek, markonkint szedték fel, s megrázogatták, hogy a szem hadd peregjen ki a szalma közül. Aztán a marok végét összeveregették, hogy egyenlő legyen a vége. Mikor az egész ágyásról felszedték a zsúpot, a szérűgereblyét egy kecskelábra feltették, s annak a fogaihoz veregették, s valósággal kifésülték a zsúpot. Aztán bekötötték. A törött szálakat meg *rudasba* hányták és ment alomnak. A búzát is ugyanígy

cséplték, csak annak szalmáját nem szedték marokba, hanem csak szérűgereblyével elhúzták az ágyásról, kirázták, rudasba rakták és elvitték.

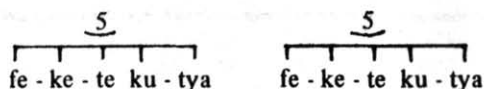
Ha ketten csépeltek, az ütések ezt mondták:

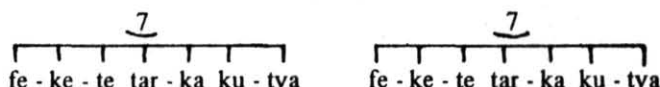
Ha hárman:

Ha négyen:

Ha hatan:

Sályban a cséplést helybeliek végezték. De Borsodgesztre jártak át sályiak csépelni. A cséplést részbe is, napszámra is vállalták. A napszám: véka gabona, kéve szúp volt. Négyen 20 kereszt gabonát elverték egy nap alatt. Résztart inkább nagyobb gazdaságoknál csépeltek. Az aratók elvégezték a cséplést is, meg betetőzték a szalmát. Ilyenkor így voltak leszerződve. Nagyobb gazdaságnál az összes munkáért minden 100 mázsa termény után 13-at kaptak. Szokás volt a kölcsönös segítségért való cséplés is. Ilyenkor azt mondták: *elmegyünk kölcsönbe csépelni*. A 4–6 emberből álló cséplő csoportot *csépőcsapat*-nak nevezték. A csépőcsapatnak kosztot nem adtak sem az uraságnál, sem a kisgazdánál. A szerződés írásakor volt csak áldomás. Az uraság csak bort adott. Gazdánál az aszszony még bélest is sütött a borhoz.

A cséplést hajnalban, 4 órakor kezdték. S ha négy ember elvert 20 keresztet, utána még rostáltak. Ugyhogy a munkát csak este 8–9 órakor fejezték be.

A gabonának kézi csépléssel történt szétválasztása után a következő termékek keletkeztek: *Szēm, garmada* (ez volt a kicséplelt csomó neve, melyben a szem és pelyva együtt volt), rostálásnál ment ki a garmadából a *pelyva* vagy *aprótörek, nagytörek* és *szalma*. Mikor egy-egy ágyást elcsépeltek, nem takarították el a pelyvát szemet, hanem arra ráágyaztak. Nem tört össze a szem, mert pelyvával volt keveredve. De ha a gabona nagyon száraz volt, akkor megesett, hogy ilyenkor a szem törött. De ha már sok volt a szem, akkor szérűgereblyével összehúzták és az ágyás mellé garmadába tolták. Azután szérűseprővel lefölozték. Leszedték róla a pelyvát. Majd jött a rosta a garmada mellé. Kosárral öntötték fel a rostára. Nagy veszélyt jelentett cséplésnél az eső. Ha megázott az ágyás, azt mondták rá: *medvét kapott*. Ezt már hiába verték, míg újra ki nem száradt. Hasonló volt a helyzet nyomtatásnál is. Az ágyást, ha jött az eső, gyorsan ponyvára kaparták és behúzták a szímbé. Szalmával nem takarták be, mert az áteresztette a vizet.

A zsúpszalmát, mint fentebb elmondtuk, marokba szedték, „szépen összepásztgatták”, brúgóval megfésülték. Aztán megfogták a markot, a lábuk fejéhez suhintgatták, hogy a törött szálak kiperegjenek belőle. Majd a földhöz veregették, hogy egyformára összeálljon. Mikor már volt egy jó kévére való, akkor szalma kötéllel, csavart kötéllel közeppen bekötötték. A törött szálakat favillával összerakták, s ment az alomba. Ha kevesebb

volt, *csomóba*, ha több, *kazalba* került. A csomót, kazlat az udvar végében rakták. A török haj alá ment. Vagy a pelyvába, vagy az istálló padlására, ahonnan étetéskor csak levetették a tartóba.

Szemnyeres gépek segítségével. A múlt század második fele óta először az uradalmakban, majd néhány évtized múlva a parasztbirtokokon is megjelennek a cséplőgépek különböző fajtái. A gépek nagy változást hoztak a gazdálkodás évszázadok óta változatlan rendjébe. Két-négyszeresére emelték az azonos idő alatt elcséplelt gabonamennyiséget. Elvégezték a tisztítás nehéz és hosszadalmas munkáját. Mivel a gépek – az uradalmak kivételével – nem voltak a csépléttők tulajdonában, elterjesztették a bércséplési formát. Horváth János a nagyapjától hallotta, hogy először az 1860-as évek végén a Gólyás tanyán csépeltek tüzes géppel.

A géppel való szemnyeresi eljárást Sályban *gépülésnek* nevezték. Amikor a gabona szemjét géppel elválasztották, akkor *gépültek*. 1901–1902-ben azonban a falusi gazdáknál is megjelennek a *lovasgépek*, vagy *járgányok*. Zádori László, Kovács János, Simon János meg Horváth József, Horváth János nagyapja vett lovasgépet. Ez utóbbi 1902-ben, 600 koronáért vette Miskolcon a Szilágyi gépgyárban. De ezek mellett sokan még nyomtattak. Emberi erővel hajtott cséplőgép sohasem volt Sályban.

A *lovasgépnek* két főrésze volt: a hajtóerőt szolgáltató járgány, meg a cséplőszerkezet, melynek *dob* volt a neve. Hajtásához hat ló kellett. Négy rúd járt bele. Két rúdnál két-két ló, kettőnél egy-egy ló húzott. A rudak aztán fogaskerek áttétellel működtették a cséplőszerkezetet. A lovak körbe jártak, s adták a hajtóerőt. A járgánynak volt *asztala*, melyre az *étetők* felálltak és markonkint adták a dobba a kioldott kévéket. Ha félkévét adtak bele egyszerre, levetette a szíjat. A gépből elől jött ki a szalma, az asztal alatt a török, és az oldalán, az u.n. *pátéron* pedig a búza. Ez a gép ugyan megtisztította már a szemet, de nem eléggé. Ha malomba vitték őröltetni az így gépelt búzát, akkor előbb jó volt még átrostálni. A vetőmagot, meg az eladásra szánt terményt is átrostálták. Egy nap alatt kb. 15 zsákkal gépelt el. A lovakat hajtani kellett a rúd mellett. Rendszerint a gyerekeket állították oda a lovak farához, hogy hajtsák azokat. „Nagy valami vót ez” – emlékszik vissza Horváth János.

A *járgányok* nem sokáig voltak szolgálatban. 1906-ban Bihari Sándor megvette az első motoros cséplőgépet. Majd Burkus János Reviczki Pállal társulva, Máté Dániel, Simon János, a húszas években Seres Károly Brieger Hermannal társulva, Vanczák Gábor, Petrus András, Erdélyi József, Szegfű Miklós, Mészáros Bertalan, Katona Károly sorban vásároltak benzinmotoros cséplőgépet. A cséplőgép tulajdonosok rendszerint elmentek tanfolyamra, hogy a gépkezelést, esetleges kisebb hibák javítását el tudják végezni. De Seres Károly maga is szerelő volt. Máté Dániel is kitűnően értett a gépéhez. „Olyan nyugodt ember vót. Ha baj vót, először elővette a pipát, rágyújtott, aztán körülnézte. Szép nyugodtan csavarta a csavarokat, s rendszerint helyre is igazította a gép hibáját. A Burkusok nagyon idegések vótak a géppel való bánásmóddal”. Ha nagyobb baj volt, eleinte Budapestről, később Miskolcra jött ki szerelő. Az uradalomban szakképzett gépész volt. Ebben a minőségben került Sályba Ziegler Sándor, Gárdonyi Géza édesapja is 1870-ben.

A gépes az elcséplelt termény 5 %-át vette ki vámnak. A harmincas évek elején, mikor gazdasági válság volt és a búzának nem volt semmi ára, a vámból nem tudták a banktól

45. kép: Vanczák Gábor cséplőgépevel (1930. aug.)

vett kölcsönt fizetni. „A bank nem kímélte a népet.” Volt, akinek nemcsak a cséplőgépe úszott el az adósságba, hanem még a földje, szőlője is ráment. A sályiak azért valahogyan „kijöttek” a géppel. Csak Vanczák Gábor adta el. Abbahagyta a mesterséget is, és elment a csepeli gyárba dolgozni.

A *tűzesgépet*, másszóval motoros gépet húzatni kellett. Csak a harmincas évek felé megjelenő traktorok végezték el a gép vontatását is. A cséplőgarnitúra állt egy motorból és egy cséplőgépéből. Tartozott még hozzá egy kocsi, amit húztak utána. Ezen volt az üzemanyag: a benzines hordó, mázsa, kupák (vizes kannák), *kapitánvíz*, vedrek, pemethorog, satupad a gépésznek, elsősegélynyújtási kis láda. Összefoglaló néven: *géphé tartozó észcajg*. A *gépés csapat* vitte a szerszámaikat, törekkaparót, gereblyét, villát, törekhordó soroglyákat. Ez olyan helyen volt, ahol voltak a géphez leszerződött állandó munkások. Ezeket a gépész fizette. Ebben az esetben a vám vagy *rész* nagyobb volt 5%-nál. A gazda egy-két vedret, meg vizeskannát adott a gépléshez. A kötélvágó kés a gépészé volt, ez ott volt a dobon.

Sályban géplésnél a kölcsönös segítség volt szokásban. A cséplőgép személyzete a tulajdonosból (aki egyben gépész is volt), meg két *étető*ből állott. Az asztalnál ezek ültek a főhelyen. „Oda mēnt a tyúkcomb!” Aki a gépnél dolgozott, annak a gazda adott enni. A géphez 8–10 munkásra volt szükség. Már amikor elevátort is alkalmaztak, ennyi sem kellett. Két étető jött a géppel. A kazalon volt egy *kívehányó*, ha nagy volt a kazal, akkor kettő. A szalmát 3–4 ember szedte el a géptől és vitte a szalmakazalhoz, meg rakta a kazlat. A töreket két nő kaparta. Egyik az aprót, másik a nagyot. Ezenkívül volt még egy, aki ponyván, melyet *tróger*nek hívtak, el is hordta. A zsákoknál 3 ember is kellett.

A gép húzatasáról annak kellett gondoskodnia, akihez ment a gép. A géptulajdonos adta az üzemanyagot. A munkások „kölcsonb” dolgoztak. A húzatas vagy lóval vagy ökrrel történt. Esetleg az uradalomtól kértek kölcsön két bivalyt, s az is elhúzta. Lóból, ökrből 4 kellett a húzatasához. Hátral volt két *rudas ló*, elől két *első ló*.

A cséplés előtt próbacseplést, helyesebben: *próbagéplést* tartottak kint a határban. Ide a gépes maga húzatta a garnitúrát. A Geszti úton volt ilyen szerűskert. Ide az vitte gépetetni a búzáját, akinek kevesebb volt. A részesaratók ide hordták a maguk 10–15 keresztjét, meg akinek csak 1–2 kocsi búzája volt. Ezért nem állították be az udvarára a gépet. A közös szerűn kocsival a gép mellé álltak, elgépették, s a szalmát, töreket, meg a terményes zsákokat kocsival hazavitték.

A próbacseplés után az húzatta haza a gépet, akihez először ment a gép. A cséplőt behúzták a csomó mellé. Behúzták a féket. Aztán behúzták a motort. Megnézték, hogy irányában van-e a cséplődob kerekeknek. Ha rendben találták, ennek is behúzták a fék-jét. A kerekek mellé kapcsos *papucsokat* helyeztek, melyek rögzítették a gépeket, és megakadályozták, hogy elrázódjanak a helyükről. Egy órán belül meg volt az állítás.

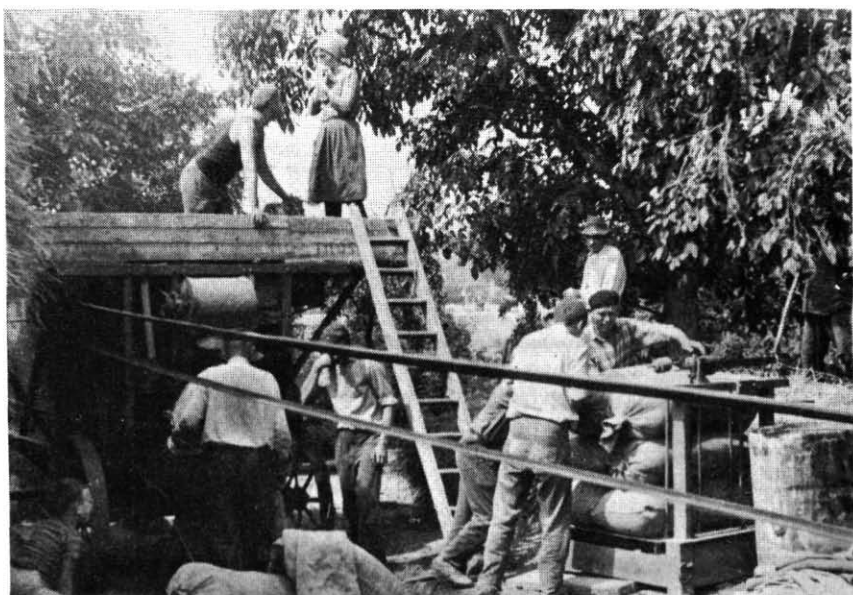
A géplés befejezése után a *kiállítás* a gépészek csinálták. Feloldozták a kapcsokat, rudat tettek a cséplőgépbe meg a motorba, s már fogták is a lovat–ökröt bele. Azok is segítettek a kiállításban, akikhez ment a gép. Először elhúzták az elevátort, aztán a cséplőt, a motort és végül a szerszamoskocsit. Egy ember vezette az elsőket, egy meg a rudasokat. Hátral ment a tulajdonos, és ha lejtőre kerültek, akkor fékeztek. De mentek még emberek a gép mellett villával, és segítettek, ha kellett. Volt olyan is, hogy a ló ijedős volt. Ha megzörrent a gép, ment volna világga. Ilyenkor kellett a segítség.

A sályi uradalomban hatalmas gőzgép hajtotta a cséplőgépet. Ezt ökrökkel húzták. Eléje fogtak 10–12 ökröt is. Csak a szántó gőzgép volt magánjáró.

A gazda mindenkit élelmezett, aki a gépnél dolgozott. Ha étkezési időre végeztek, annak kellett enni adnia, akinél vgeztek. De ha pl. de. 10 órára végeztek valahol, s 11-re mentek a másik helyre, akkor nem az új helyen adták az ebédet, hanem ahol végeztek. Az étkezésnek ilyenkor ünnepi jellege volt. Ebédre húsvetes volt főtt hússal, aztán béles vagy pite. Vacsorára zöldbab, lencseleves, tökkáposzta volt, ha azon a helyen már ebédet is adtak. De ha délben fogtak hozzá a gépléshez, akkor este is rendes ebédkosztot adtak. Az embereknek bent a házban, az asszonyoknak a konyhában terítettek, s a gazda kiszolgált. A főhelyen a gépész ült az étetőkkel. Falusi gazdáknl géplő csapat nem volt, csak segítség.

Gépés csapat csak a nagybirtokon volt. Ez rendszerint az aratókból állott. Nagy gépnél 20 pár is dolgozott. Két nő volt a dobon. Ezek felváltva is dolgoztak. A töreknél ismét 8 nő dolgozott. Ha kocsiról gépetek, két ember hánnya a kévüket a dobra. A magtárnál volt 2 ember, a törekkazalnál 1, a szalmakazalnál 4–5, a zsáknál 3–4. Ezenkívül a gépész, két *étető*, két kocsi hordta a búzát a magtárba, és 1 *putyinkás*, aki vizet hordott. Ha jó volt a termés, az urasági nagy gép 160–180–200 mázsát „vert el” egy nap alatt. A Gorove birtokon hajnali 4 órakor kezdtek el a géplést, akkor már fűtyült a gép. Este addig tartott, míg csak láttak. Éjjel nem dolgoztak. Első pihenő reggeli alatt volt, 7–8 óra tájban, de csak addig, amíg ettek. Utána: adj! Isten egészségükre!, aztán fűtyült a gép és indult. Délben 12 órakor 1 óra szünet volt. Uzsonna egész rövid volt 4–5 óra tájban. Este, mikor leállt a gép, akkor volt vacsora. Akkor már sötét volt. A cséplőmunkások felszereléséhez csak a villa (férfiaknl) és a gereblye (nőknél) tartozott.

A géplés általában augusztus elsején kezdődött, és a sályi búcsúig (aug.15.) tartott. De ha esős idő volt, akkor nem fejeződött be Kisasszony napra. A mázsálás tételeit a gépész és a gazda is írta. Ebből számították ki a géprészt.

46. kép: Mázsálás gépeléskor

A gabona tisztítása. A hagyományos szemnyerési eljárások (nyomtatás, kézi cséplés) szükségessé tették a szemnek a hozzá keveredett szennyeződésektől (szálka, pelyva, szalmatörödékek stb.), valamint a gyomnövények magvaitól való megtisztítását. A tisztítás egy részét elraktározás előtt végezték. Leginkább azonban őrlés és vetés előtt került sor a szem alaposabb tisztítására, főként a por, a talajszennyeződések és az üszök eltávolítására. A toklász termékeinek eltávolítása részben a széláramlat, részben a tehetetlenség, részben mechanikai eszközök felhasználásával történt. A talaj és gombaszennyeződés vagy mosással, vagy kézi válogatással. A járgányos cséplőgépek nem végezték el a szem tisztítását. Mellettük szükség volt a hagyományos tisztításra. A múlt század 60–70-es éveitől a szem tisztítására különböző kézi hajtású gépi berendezések kerültek forgalomba. Ezek földművelő népünk körében szinte napjainkig megmaradtak annak ellenére, hogy a gőz és motoros cséplőgépek elterjedésével ezekre a tisztító szerkezetekre már nem volt szükség.

A nyomtatott, vagy cséphadaróval elcséplelt gabona szérűbeli csomójának *garmada* volt a neve. A tisztítatlan garmada *nagy törekből*, *kis törekből* vagy *péjvából*, meg *szémből* állott. A nagy törek között ott volt a *szálka* (toklász). A pelyva között ez már nincsen, ezért lehet etetni a jószággal, mert nem szűrja meg a száját.

A legrégibb és legrövidebb tisztítási mód a szabadszérűn való szórás volt, melyet Sályban inkább *szelelésnek* neveztek. Leginkább a Nagykapuhoz jártak szelelni. Mikor még nem volt kézi rosta, akkor ment a lapáttal való szelelés. „Isten őrizzé már még tüle az utókort” – jegyzi meg Horváth János. A szemet a garmadából teknőbe szedték, s kivitték a Nagykapuhoz. Nem minden nap lehetett szelelni. A szelet is várták, meg azt is, hogy nagyobb csomó jöjjön össze a szelelésre. Ha több volt, kocsiba szedték és azzal vitték ki a szérűre. A szellérek meg kis kocsival kihúzták a búzát, s úgy szelelték ki. Leginkább délután csinálták. Régen a házak ritkán voltak. Ezért ha volt hely otthon, akkor ott végezték

a szelelést. Ahol sűrűbben sorakoztak a házak, onnan vitték ki a Nagykapuhoz a szelelni valót. Akik partos helytől messze laktak, azok a kocsiról szeleltek.

A Nagykapuhoz kivitt búzát előbb egy ponyvára leöntötték, mellé áll falapáttal egy szóró, merített belőle egy lapáttal és a széllel szemben feldobta a levegőbe. A különböző súlyú részek aztán a szél ereje, meg a tehetetlenségi erőnél fogva különválasztódtak és más-más helyre estek le. Először leesett a nehezebb búza, az első osztály. Odébb vitte a szél a második osztályt. Ez már tulajdonképpen ocsú volt. Ennek a határára fát tettek. Azután hullott le a pelyva meg a szemet. Ha több volt a búza, két szóró is volt. Két lapáttal hányták a magasba a tisztítandó búzát.

Mikor megtörtént a szórás, akkor lapáttal összetolták az első osztályú búzát, aztán szakajtóba szedték és azzal föl is mérték. Az ocsút, a második osztályt leginkább asszonyok tolták össze és szedték fel. A pelyvát, szemetet kisfogú gereblyével összegereblyézték, vagy a fokával összetolták, aztán *baturuhá*ba kötötték és úgy vitték haza a helyére, rendszerint fel a padlásra. Ezt már tovább nem tisztították. Ha volt is benne pár szem, azt mondták: nem baj, majd a ló megeszi. A pelyvát összegyűjtő és takarító ember volt a *tőrekész*. Fejére nagyszélű szalmakalapot tett, hogy védje a szűrös pelyva ellen. Később, mikor már megjelent a kézi rosta, az első és másodosztályt a szórás után még azzal is átrostálták, s úgy szedték fel szakajtóval.

Amíg sarlóval arattak, kézi cséppel csépeltek. Ekkor volt inkább szükség a szórásra. A kaszás aratás hozta a nyomtatást, mert már több búzát termeltek.

Aki magának csinálta a szórást vagy szelelést, az a maga családja segítségével csinálta. Ha szükség volt rá, akkor kértek kölcsönbe segítséget. Uradalomban a cséplők és nyomtatók csinálták a szórást. Mielőtt megkezdtek, kipróbálták, merről fúj a szél. Feldobtak egy marék pelyvás gabonát a garadából, megfigyelték, merre viszi a szél, és a szerint helyezkedtek el a szóráshoz. A szórás vagy szelelés eszközei tehát: két ponyva, szórólapát, *séprő*. Ez már nem volt lapos, mint a *fölöző séprő*, hanem gömbölyű alakú. Mikor elvégeztek, ezzel separták fel a helyet. Továbbá keményfa, amivel elválasztották a másodosztályt a pelyvától. Kisfogú gereblye. *Baturuha*, amiben a töreket vitték. Fatál vagy szakajtó, amibe felszedték a szemet. Véka, amivel mérték, s ebből aztán töltötték a zsákba.

1880 körül jelent meg Sályban először a *szelelő rosta*. Egy Mazur nevű ember hozta be először a faluba. A 80-as években csak ez az egy volt belőle. Majdnem verekedtek miatta, hogy kihez menjen rostálni. Aztán a sályi asztalosok nekifogtak, maguk is csináltak és rövidesen gombamódra elterjedt. Itt olyan típusút használtak, melynek vízszintes volt a tengelye. Szállítása úgy történt, hogy csináltak neki kerekas aljat, melyet *rostaalj*nak neveztek. Gömbölyű fából lefűrészelték négy kereket, középen kifűrták. Készítettek fából aljat. Erre két fatengelyt erősítettek. Rátették a négy kereket. A tengely végét kifűrták, faszöveget tettek bele, hogy a kerék ki ne essen. Ezen a rostaaljon tolták, húzták a szélrostát, ahová kellett.

Egy ember töltötte a *garad*ba a tisztítandó búzát, egy hajtotta a szélrostát, egy gyerek kaparta a rosta elé terített ponyváról a megtisztított búzát, egy meg vékába felszedte, azután zsákba töltötte. De ha több búza volt, kettő kellett a szedéshez: egyik szedte a vékába, és töltötte a zsákba, a másik meg fogta a zsákot. A szemet falapáttal szedték fel és rakták a vékába. Kosárral töltötték a garadra. Szénvonó-szerű *kaparó*val kaparták el a rosta alól a kihullott tiszta búzát. Egy nyélre 30–40 cm-es deszkalap volt erősítve, s ezzel történt a kaparás. A pelyvát először csak favillával odébb igazították, s amikor elvitték a rostát, akkor vitték fel *baturuhá*ban a padlásra. A *baturuhá*ra is favillával tették. Tehát: a *kaparó*val elkaptart tiszta szemet falapáttal a vékába mérték és azzal töltötték a zsákba.

A *garad* mellé felnőtt kellett, aki tudta, hogyan öntse rá a búzát. Ha tisztább volt, vastagabban, ha szemetesebb, akkor vékonyabban kellett eresztetni. Ez volt az *eresztő*.

Tehát összesen 5 személy kellett a szélrostházhoz: „1 *tőtő*, aki szedte a garmadából és adogatta, 1 *eresztő*, aki a garadba eregette, 1 *hajtó*, 1 *kaparó*, és 1 vagy 2 *szedő*. Ugy haladtak a szélrostházzal is, ha elegendő voltak hozzá. A hajtó váltott kézzel hajtotta a rosthát. Mikor egyik keze elfáradt, a másikkal hajtotta tovább.”

A rosthába három rosta járt: 1. *pelyvás*, 2. *közepső*, és 3. *tisztító rosta*. Fontos része volt a hajtókar a szélkerékkel, melyet *kelepnék* is neveztek, meg a garad, ahová öntötték a tisztítandó magot. Innen a mag ment a második rosthára, a pelyvát meg levitte róla a szél, ahogy rázódozott. Tehát a közepsőről ment le a törek. Azután a mag a harmadik rosthára került, s innen ment ki a gépből.

Ha nagyon gazos volt, kétszer is átrostálták. Általában egy rosthálás is elég volt. Az ocsút a tyúkoknak adták. Ettől az aprószemű búzától nagyon jól tojt a tyúk. Előfordult, hogy néha a cséplőgép után is kellett rosthálni. Némelyik gép nem tisztított rendesen, ezért utána rosthálni kellett. A vetőmagot is mindig átrostálták.

A kézi rosthát *kis rosthának* is mondták. Asztalosok készítették fenyőfából. Részei: *kávja*, *rosthaszövet* és *rosthadrót* (két keresztbe vett drótszál). Volt még *babrosta* is. Ez nagyobb lyukú volt. A kézi rosthával való tisztítást a nők végezték. A rosthát két kézzel fogták maguk előtt. Jobb kézzel lendítették rajta egyet fölfelé, miközben a bal kéz segítségével adtak egy nyolcadnyi fordulatot a rosthának. A benne levő mag levegőbe emelkedett a rosthaszövetről. Mire ismét visszahullott, visszafordították eredeti helyzetébe. Így a pelyva meg a gaz a rosta közepére került, s azt kézzel kiszedték. A mag apraja meg kihullott a rosthán.

A szórásnál is ha azt akarták, hogy egészen tiszta legyen a mag, akkor kézi rosthával is átrostálták.

A földes vagy ganajos búzát kellett vízzel tisztítani. A tisztítandó búzát zsákba szedték és kivitték a patakra. Általában félzsáknyit vittek mosni. A zsákból egy fél szakajtóval kimerték, kis rosthába tették. Az ember megfogta a rosthát, s beletette a vízbe ott, ahol sekélyebb volt a víz. Akkor kézzel 3–4-szer megkavarta. A rosthát annyira merítették a vízbe, hogy egy kicsit a víz színe alá merüljön. Akkor már vitte is a víz a gázt. Mikor kiemelte a vízből a rosthát, már a szem tiszta volt. Ment az szaporán. A megmosott szemet *hamvással* (batu ruhával) bélelt kosárba öntötték. A hamvason kicsurgott a víz és tudott rajta száradni a szem. Kosárban vitték haza, ahol ponyvára teregették ki száradni.

A mosáshoz szeles, napos idő kellett. Máskor megdohosodott volna a mosott búza. Általában a déli órákban végezték a mosást, mert a patakba bele kellett menni, s délben nem volt olyan hideg, mint reggel vagy este felé.

A ponyváról lapáttal szedték fel a megszáradt szemeket, vagy szakajtóba kaparták. Szárítás közben pedig gereblyével forgatták, hogy jobban száradjon. A felszedéshez két ember kellett. Egyik fogta a zsákot, a másik meg szedte szakajtóba és öntötte a zsákba. De legtöbbször ezt a munkát csak egyedül az asszony csinálta.

A kiterített gabonát védeni kellett a madaraktól. Ott tartózkodtak a közelében. Ha madár szállt oda, füttyöltek, s parittyázták. A macska is segített a megőrzésben. Különösen a gerle tett benne sok kárt.

A gabona raktározása. A magtisztítás után következett a *betakarítás* vagy *behordás*. A behordást két erősebb ember, meg a gazda végezte. Nem olyan sok termett a falusi gazdáknak, könnyen győzték behordani. Először a gabonát *séprővel* összeseperték a ponyván. Aztán lapáttal vékába rakták. *Csapófa* segítségével lesímitották a vékát. A bémérés eszközei: *négyedrészes véka*, *félvéka*, *háromnegyedrészes véka* vagy *vasalt véka*, és *véka*. A malmokban volt még egy másfajta mérőeszköz: a *ficsór*. Plébából készült. Ugy nézett ki, mint

egy bogrács. A nyele előre hajlott, hogy bele tudják tenni a zsákba. A molnár nagyobb zsákból 3, kisebbből két ficsórral mert ki vámnak. Ezért örölte a búzát.

Először felmérték az egész gabonát. Nagy gazdaságoknál aztán kimérték a szerződött munkások részét. Kis gazdáknál a kimérés nem volt szokásban, mert a munkát segítségért végezték (kölsönbe végezték). A méréshez *rovásfát* használtak. Minden vékánál, vagy köbönél (egy köböl = négy véka) tettek egy jelet a rovasfán. „Van már elég a rovason” – mondták. Rovásfa helyett külön kitett rögekkel is számoltak. Minden vékánál vagy köbönél kitettek egy röget. Ezeket csak ott használták, ahol több volt a termény és részért dolgoztak. Itt is inkább az volt a szokás, hogy „szalmával vámolnak”. A 11. kereszt volt az aratóé. A gazda el is vitte neki és csinált vele, amit tudott.

A cséplőgépek megjelenése után áttértek a *mázsálásra*. Mázsálásnak nevezték azt a műveletet, mikor a géppel való cséplés után a gabonát mázsán mérték meg. A gépből mindjárt a zsákokba folyt a megtisztított szem. Itt csak arra vigyáztak, hogy egyenletesen teljen a zsák. Közben meg is rázogatták. Igyekeztek jól teletölteni a zsákokat. Mikor megtelt, levették a gépről, megrázogatták, ráncba szedték a száját és bekötötték. Ha két ember vitte a zsákot a komorába, vagy a kocsira, akkor *körömfával* segítették a zsákvivés neház munkáját. Mindkét kézzel megfogtak egy-egy körömfát. Azt könnyű volt a fogantyújánál fogva biztosan tartani. Mikor megfogták, a zsákot kezükre dűtötték és úgy vitték. De ha nem volt körömfá, akkor két ember *marékra* fogta a kezét. Ha egyforma erősek voltak, egyik felfelé hajlított ujjába tette a másik a lefelé hajlított ujjait. De ha az egyik gyengébb volt, akkor az erősebb megfogta a gyengébbnek összezárt ujjait, nem eresztette el, s az összefogott kezekre rádűtötték a zsákot. Így vitték a komorába, vagy ha szállítani kellett, akkor a kocsira. Ha kisebb volt a zsák, a két ember maga lökte fel a kocsira. Ha nagyobb, akkor a kocsira tevésnél egy harmadik segített nekik.

Kétféle zsákot használtak. Volt bolti zsák, amit *pesti zsáknak* neveztek. Ez kisebb volt, mint a háziszőttek *parasztzsák*. A kocsin a pesti zsákokból előre ötöt, hátra is ötöt fektettek úgy, hogy a zsákok szája befelé nézett. Az előre és hátra rakott zsákok között egy zsáknyi helyet hagytak ki. Ide még egy-egy zsákot állítottak, melyeket a szekér oldalához dűtöttek. Így 12 zsák gabona ment fel egy szekérre. Ha erősebb volt a fogat, az 5–5 zsákra még keresztbe is tettek zsákokat, úgyhogy 14–15 zsákot is felpakoltak. Zsákvivésnél az első és hátsó saroglyát feltették. A láncát rövidre vették. Uraságnál, ahol erősebb lovak voltak, még három sor zsákot is felraktak egy szekérre. Rakodáskor a szekéren is volt egy ember, rendszerint a kocsis, aki ott elhelyezte a feldobott zsákokat.

A zsák fogása sokféleképpen történhetett. Volt úgy, hogy a két zsákvivő csak egy-egy kézzel kapaszkodott össze, szabadon maradt kezükkel pedig a *zsák csúcsát* fogták meg. Kisebb zsákot egy ember vetett fel a kocsira. A zsákolók a régi időben azzal viccelték egymást, hogy ki tudja felvenni vékából a mázsa búzát? A zsákoló beleállt a szűk vékába, és abban állva emelte fel segítség nélkül a véka melletti mázsa búzát. Akik felrakták a szekérre a zsákokat, elmentek vele, hogy a lerakásnál is segítsenek. A lerakás könnyebb volt. A kocsis, vagy a béres felállította talpára a búzas zsákot, odaállt most már egy ember, s annak a vállára döntötte. Az megfogta a zsák száját és úgy vette a vállára. Lerakásnál csak egy ember vitt egy zsákot. Ha magtárba vitte, s ott a zsákból ki kellett önteni a búzát, akkor valaki segített kioldani a bekötést és úgy öntötték a hombárba vagy ládába. Mikor a szem odáig kiömlött a zsákból, ahol a váll alá támasztotta, akkor rántott egyet a zsákon, és ömlött ki belőle az alsó részében lévő szem is. A végén aztán megfogta a zsák végét és kirázta, ami még benne volt.

Padlásra nem nagyon tárolták búzát, mert a zsúptetők tűzveszélyesek voltak. Ha meggyulladt, a termény menthetetlenül odaveszett. Mikor már cserepes tetők voltak, könnyebb magot, pl. zabot, kukoricát néha tettek fel a padlásra. A padlásra létrán vitték

fel a zsákokat. A magtárba meg grádicson vitték fel az emeletre a vállon vitt zsákokat. A gabonát veremben is tárolták. Sokszor járt ellenség ezen a tájon, s a lakosság tanácsosnak tartotta szem elől elrejtetni az életet. Vermet a pincésoron lévő pincékben vájtak. Száraz kőpincékben. (Kovács Bertalan, Horváth József, Horváth János pincéjében.) De pincén kívül is ástak vermet. Pl.: a Geszti úton is bukkantak száraz agyagba ástott veremre. Sőt háborús időben (pl. a második világháború idején) az eresz alján is ástak vermet. A gabonaverem szája köralakú, keskenyebb, alul aztán kiszélesedik. A veremnek résznevei nem ismeretesek. A kőből faragottak nagyon régiek, így készítőjükről nem tudnak. Különben is úgy szerették az ilyet csinálni, hogy a másik ne tudja. A vermet zsúppal bélelték, hogy a szem ne kerüljön közvetlenül a verem falához. A kibélelt verembe beleeresztették a terményt, elegyengették mikor megtelt. Aztán szalmával lefedték és letapasztották. A vermeket búza tárolására háborús időn kívül emberemlékezet óta nem használták Sályban. A helynevekben is maradt nyoma az egykori vermeknek. A falu fölötti egyik domb neve: *Vermés*.

A gazdaemberek leggyakoribb gabonátároló helye a pitar mögötti, vagy kisház mögötti *komorában* volt. Nagyobb gazdáknál akadt helye a terménynek más gazdasági célú épületben is. Volt olyan komora, ahol csak a földre öntve tartották a terményt. Legtöbb helyen azonban erre a célra *hombárt* csináltak, vagy *szuszekot*. A szuszék hordozható volt, s a gerendákra deszkából épített gabonátartót neveztek hombárnak. Vesszőből, gyékényből nem fontak gabonátároló alkalmatosságot. Sályban ezeket csak fából készítették. A szuszekot tehették üresen egyik helyről a másikra, a hombárt nem, mert az be volt állítva. Helybeli ácsmesterek voltak a készítői. A szuszék tulajdonképpen ácsolt láda. Belement akár 10 mázsa étel is. A hombár készítésénél gerendákat fektetnek le, erre függőleges oszlopokat erősítenek, sőt fölül a mestergerendára is bekötik. A fenekét ledeszkázzák. Mivel gerendákon áll, a macska be tud bújni alá, ha egér után szaglászik. A függőleges oszlopok középig bevájta, s ebbe jönnek a ki és berakható oldaldeszkák. Ugyanígy deszkával berakható a háta és az eleje. Annyi deszkát raktak bele, amennyire a termény mennyisége miatt szükség van. A hombár elfoglalta a komora egész hátsó részét teljes szélességében. El volt fiókolva három részre. Mindegyikben más terményt tartottak. Egyikben búza, a másikban árpa, a harmadikban rozs állott.

A *komorában* tárolt búzának az egér a legnagyobb kártevője, meg a *zsúzsok* (zsizsik). Az egerek irtásában az egérfogók mellett főleg a macska segít. A *komora* ablakon rács volt, s a rács között könnyen be tudott menni a macska. A *zsúzsok* akkor lephette el a búzát, ha több évig tárolódott. Régen úgy védekeztek ellene, hogy a búza közé *diófa lapút* (levelet) tettek. Ma vegyszerrel irtják.

A szalma és a törek csomója. Az összerakott szalma és törek csomójának *kazal* a neve. Az összerakott zsúpnak *zsúpcsomó*. Az összerakott töreknek is *törek kazal* a neve. Össze van rakva a szalmakazal végébe. Szalmával *szinelik*, hogy a tyúk ne rúgja széjjel. Az asztag szót nem használják. Boglyába csak a szénát rakják.

A nyomtatásnál hosszabb ideig tartott a kazal összerakása. Minden nap vittek rá néhány *rudast*. A szalmakazalnak téglalap alakú volt az alapja. Azt tudták, hogy hány kereszt szalmája lesz bele rakva, és aszerint vetették meg az alapját.

A kazalrakás legfontosabb eszköze a villa. Sályban kazalrakáshoz négyágú vassvillát, egyesek három ágú vassvillát használtak. Kétágúval csak a *kivehányók* dolgoztak. A múlt század végén még a favilla is előfordult. A vassvilla akkor kovácsolt vassvilla volt. Ujjnyi vastag ágai voltak. A század eleje óta már gyári vassvillát használtak. Részei: *vassvilla nyele* (ezt úgy ütötték bele: mogyoró, bodza vagy fűzfa adta az anyagát), *villa*, *villaág*. Ötágú Sályban nem volt használatos. A nyél kb. 2–3 méter hosszúra készült. Cséplésnél, szalma-

kazal rakáshoz hosszabb kellett. Aki az elevátor alatt állt, hogy ne essen rá a szalma, a hosszú nyéllel lenyúlt, és úgy szedte az elevátor alól. A rövidebb nyelet idehaza, az istállóban használta a gazda. Jó volt a háromágú favilla is, mert arra sok akadt. A szalmát a gép alól (mikor nem volt elevátor) gereblyével kaparták, *ponyvára* húzták. Ha nagyon meggyúlt, akkor villával rakták. A háromágú favillára sok ráakadt és ment szaporán a rakása.

A szalma *csomóját* (kazlát) a porta szélébe rakták, hogy ne legyen közel az épülethez. Tető alá sose helyezték, csak a szabadban volt a helye.

Sályban jó, hogy nem volt közös szérű (Mocsolyáson pl. volt), mert ha tűz ütött ki, akkor leégett a szérűn lévő teljes rakomány. *Csűrűkert* határnév azért van Sályban, mert az uraságnak volt egy csüre, s a takarmányt ez alatt tartotta. A falusiaknak nem volt csürije. Szérűskert az volt. Ahol az út megy Geszt felé, a falun kívül, az volt a *Szérűskert*. Ha nagy szárazság volt, nem engedték meg a behordást a házak közé. Akkor mind ide hordtak, itt gépeltek el, s ide rakták a szalmakazlakat. A szalmát addig ott hagyták, míg be nem jöttek az őszi esők. A szérűskertet nem mindig használták. Ha nyirkosabb volt az idő, akkor itt csak a próbacséplést végezték. A szérűskertből a szalmát kocsival hordták haza.

A határban lévő szalmát nem őrizték. Az uradalom se őriztette. Ősszel, amikor az ágyak szalmazsákjaiba friss szalmát tettek, voltak akik az uraság kazlából vittek egy–egy háttal.

A kazal helyét uradalomban az intéző, falusiaknál a gazda jelölte ki. Tudták, hogy hány keresztnek a szalmáját kell kazalba rakni, és kiszámították, mekkorának kell lennie a kazalnak. Le is lépték. Ahol megvolt a tavalyinak a helye, ott még könnyebben ment a dolog. Aki a kazlat tudta rakni, azt *kazalmesternek* nevezték. A rakást alulról dirigálták. Először megcsinálták a *feneket*. Azután *szarvat gyúrtak*. A fenék két–két sarkára tettek szarvat. Egy–egy jó villa szalmát tettek a sarokra, szarv alakúan meghajlítva, s ezt lábbal jól meggyújták, majd lefoglalták szalmával. A kazal mindegyik sarkában ezt tették. Azután *vögyeltek*. A négy szarv közét végigrakták szalmával. Mikor meglett egy sor, megint szarvakat raktak, ezeket is *bevögyelték*. Így rakták meg a kazlat. Ha nagyon magas volt a kazal, akkor az oldalához létrát támasztottak, és villával együtt kézről–kézre adták a szalmát, így jutott fel a kazal tetejére. Ha túl magas volt a kazal, ketten is álltak a létrán, s úgy adogatták a villára szúrt szalmacsomót. A kazal oldalát a *kazal dèrekának* nevezték. Az alap fölé kerülő sorokat a kazal középmagasságáig mindig kijebb rakták. Az oldalát megveregették villával. Erre mondták, hogy *dèrekazzák*. Gereblyével is meggereblyézték. Ha a kazal a fél magasságát elérte, akkor az irányító mondta: *most már húzzad összefele*. A kazal így a derekától mindig keskenyedett, végül egészen hegyes lett. Hajnalban, míg fel nem támadt a szél, a tetőzésre szánt szalmát meglocsolták, hogy *szívós legyen* és szét ne menjen. A rakó a kazal tetejét végigtaposta és végigrakta ezzel a szívós szalmával. Azután szalmakötéllel lekötötték. A kötelet is vizes szalmából eresztették, hogy szét ne menjen. Körülbelül 1 – 1 1/2 méterenként raktak a kazalra egy–egy kötelet. A kazal oldalából kihúztak egy–egy csóvát és annak a helyére dugták be a kötel végét.

De *csatlóval* is leszorították a kazlat. Gyertyánfát hoztak az erdőről. Azt szabad volt vágni. A kötel két végére egy–egy csatlót kötöttek. 1 – 1 1/2 méter hosszú, és karvastagságú fákat. Ezeket a kötéllal együtt feladták a kazalra a rakónak, aki a kazal két oldalára leeresztette a fákat, s azok súlya rászorította a kazal tetejére a kötelet. Ezt azért kellett csinálni, mert a csupán kötéllal lekötött kazal, melyen csak bedugták a kötel végét a kazal oldalába, később meglazult, megereszkedett. De a csatlók mindig húzták lefelé a kötelet.

A kötelcsinálást *kötelelesztésnek* nevezték. A kötelet *csátéból*, ha nem volt akkor szalmából csavarták. Két ember kellett hozzá. A csátét vagy szalmát beáztatták. Az egyik először *csóvát* csinált. Vett egy csomó nedves csátét vagy szalmát, megsodorta, s a végeit aláhajtotta. A másik, az *eresztő* szintén megsodort egy csomó szalmát és átvette a csóvát.

A csóvát tartó megsodorta a szalmát és változtatott fogással, balról jobbra kezdte csavarni a kötelet. Az eresztő, ha felcsavarodott a szalma, újat tett hozzá, és így sodorták a kötelet. Mikor elég hosszú volt már a köté, a csóvára rátekerték, és úgy dobták fel a kazalra a rakónak. Vagy ha csatló került rá, azt már kötötték is hozzá, és azzal együtt dobták fel. Ha csatlót kötöttek, rövidebb köté kellett, mert a csatló is pótolta a hosszúságot.

A kazal felső végére karót ütöttek le, *hogy a szél fel ne boríja*. Ennek *taréj* volt a neve. Mikor elvégezték, azt mondták: *kítaréjfoztuk*.

A töreket mindig külön rakták a szalmakazaltól. Mikor az elevátor használata rendszeressé vált, *pélyvást*, vagy *tőrekést* csináltak, és ebbe tették a töreket. Négy oszlopot leástak, tetejére erősebb fát rögzítettek, s rájuk vékonyabb csatlókat raktak. Ezekre szalmát tettek. Egyszerű fedeles alkotmány volt. De a töreket gyakran hordták föl az istálló padlására is. Becsesnek tartották, ezért mindig fedél alá rakták. Mire a törek fedél alá, a termés a komorába került, s a szalmakazal tetőzése is elkészült, boldog volt a falusi ember.

VII. SZŐLŐMŰVELÉS

A sályi nép gazdálkodásában kiemelkedő szerepet nyert a szőlőművelés. Erre a sályi határ dombjai, azok talaji és éghajlati adottságai különösképpen kedvezőek. Mikor 1685-ben a megyei jegyzőkönyvek, adóösszeírások a szántóföldek siralmas állapotáról tudósítanak, Sályról azt jegyzik fel, hogy „jó szőlőskertekkel dicsekszik.” (L. 36.j.) A szájhagyomány még ennél is ősbibbnek tartja a sályi szőlőművelést. Úgy él a nép emlékezetében, hogy Zsigmond királynak 1380-ban Sályban a Baglyosban volt szőlője.⁹⁵ Annyi bizonyos, hogy igen nagy részt foglalt el a sályi határból a szőlő már a múlt században is. Fényes Elek kimutatása szerint 1851-ben alig foglalt el nagyobb területet a szántóföld a szőlőnél (1685 h szántó, 1366 h szőlő). Mikor a filoxéra a régi szőlőket kipusztította, Borsod megyében az 1880-as években előadásokat tartottak a szőlőművelés érdekében.⁹⁶ Ajánlották a filoxérának ellenálló amerikai fajalanyok termelését. Persze a borhamisítás is lábra kapott, s országos híre volt annak, hogy „a borhamisítás fészke Miskolcon van”. Ez természetesen rontotta a magyar bor hitelét a külföldi piacokon. Hogy ezt ellensúlyozzák, s borpiacunkra a külföldi vevők figyelmét is fölhívják, 1888. szeptember 22–26-ig Miskolcon a Népkertben borkiállítással egybekötött borvásárt rendeztek. Miskolc közeli és távoli vidékének borterményei, borászati és szőlőművelési eszközei itt voltak közszemlére kitéve, melyet szőlőkiállítás egészített ki. Ezen a kiállításon a sályi bor hírért az az aranyérem fémjelezte, melyet fehér boraiért Fáy Kálmánné kapott.

A filoxéra pusztítás után azonban lényegesen megcsappant Sályban a szőlőterület. Mintegy egytizedére csökkent. 1939-ben a község 4568 kat. hold határából már csak 110 h a szőlő, s 5 holdon felüli szőlőtermelő 2.⁹⁷ A filoxéra pusztítás előtt Sályban sorban ültették a szőlőket. A domboldalon keresztben voltak a sorok. Telepítéskor nem fordították a földet, hanem csak ásták. Kb. 75 cm széles árkokat ástak, ezeket *tehenároknak* nevezték. Mindkét oldalába vesszőket dugtak 80–90–100 cm-re egymástól. Betakarták, *becsirkézték*. Vagyis földdel teljesen befedték az eldugott vesszőket, és egy kis gömböt tettek még a hegyibe. Ezt tavasszal csinálták, mikor jó idő volt. Amikor kihajtott és megnőtt a hajtás, akkor karózták. A karót tölgyfából, akácából készítették. Kötözéshez *csáret* használtak. Szedték a réten ezt a sásféle növényt. Hogy élességét elvegyék, szárították. Azután kirázták, hogy jó hosszú legyen és meg is tilólták, mint a kendert. Kötözéskor 3 szálat rávett a gazda az ujjára és megcsavargatta. Ha jól meg volt *sündörítve*, akkor már lehetett is vele kötni. A régi szőlőknek nem volt olyan nagy fája, mint a mai oltvány-szőlőknek.

A szőlőnek tavasszal az első munkája a *nyitás* volt. Ugyanis ősszel a szőlőket befedték. Nemcsak magára a tőkére húztak kapával földet, hanem azt az egész tőkesorra felhúzták. Nyitás előtt történt a szőlő trágyázása. Igyekeztek 3 évenként trágyázni. Kocsival hordták ki a trágyát a szőlőbe. Ha olyan volt a terep, kivettek két karót, s a koci bejárt a szőlők közé. A kocsiról leszórták a trágyát a befedett tőkesorok közti mélyedésekbe. Nyitáskor aztán ráhúzták a földet. Ugy mondták: *rányítottunk*. Ha kocsival nem lehetett bejárni a szőlők közé, akkor a szőlő aljába rakták le *sarvasba* a trágyát, s onnan saroglyával hordták a szőlők közé. A nyitás úgy József-nap tájban történt. De ez az időtől függött. A nyitás a fedésnek ellentett munkája. A szőlőtövek sorára két oldalról felhúzott földet most kapával lehúzták, és a sor két oldalán (alatta és fölötte) *bakhátra kapálták*. Így most a szőlőtövek kerültek mélyedésbe, árokba, s a vizet a bakhátak nem engedték lefolyni a domboldalon, hanem a tövek itták be. Nyitás után, mikor már *félpirult az idő*, következett

95 SZENDREY János 1911. 790.

96 CSIKVÁRI Antal 1939. 140.

97 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula 1979. 220.

a metszés a *baltás görbe késsel*. Ez éles volt, úgyhogy le lehetett vele vágni a vesszőt. Ha meg vastagabb vesszőt kellett levágni, akkor rácsaptak a baltás részével. Ez is éles volt. Húzza metszettek vele. Maguk felé rántották. A baltás görbe kést üzletben lehetett vásárolni. Vasból volt, nem lemezből. Nyelét esztergálták. Sokan azonban maguk csinálták. Beszorították a fát a *fajankóba* (faragó szék), kétnyelű késsel megfaragták, aztán lesímtették. Az első metszőollót Sályban 1902-ben vásárolta Horváth János édesapja. Mikor bejött a metszőolló használata, a metszéshez kis fűrész is vittek magukkal a gazdák, s azszal vágták le a vastagabb ágakat. A metszés többféleképpen történt. Ki hogy szerette a bort. Volt, aki azt mondta, *csapon csapot, rudason rudast hagyok, hagy terenjen, míg én élök!* A *rudas* magasabb szál vessző volt, három–négy szem volt a rudason, míg a csapon 1–2 szem.

Nyitás után az első kapálás májusban történt, a második Péter–Pálra, a harmadik rendszerint aratás után. Ezt nevezték *érés alá kapálásnak*. A kapálást a szőlőtábla alján kezdték, s úgy mentek a domboldalon felfelé. Nem használtak külön kapát a szőlőkapáláshoz. A kis, kerek kapát szerették Sályban. Kapáláskor nagyon kellett ügyelni arra, hogy *szemzetet*, hajtást le ne üssenek, le ne törjenek. Első kapáláskor különösen kellett erre ügyelni, mert ekkor még csak a szemzet van, és az könnyen *lősomzik* (leválik). A *letörök* szót már a nagyobb hajtás leválására mondják. Asszonyokat nem is engedtek kapálni. Még *vényegét* hordani sem volt szabad nekik metszés után, mert félték, hogy „abba a bő szoknyába leverik a szemzetét”. Ezért a kapálás úgy 1912-ig, míg a daróci Telep nem létesült, csak a férfiak dolga volt. A Telepre kezdtek járni asszonyok is szőlőt kapálni, s ettől kezdve fokozatosan bekapcsolódtak a saját szőlők művelésébe is. A kötözés viszont régen is az asszonyok dolga volt. A kötözés ugyancsak háromszor történt. Mind a három lebonyolódott Péter–Pálra. Az első *aggatásnak*, a másodikat *középkötésnek* nevezték. Ez volt a *nagykötés*. Harmadik volt a *tetejelés* vagy *elszedés*. Ekkor a hajtásokat le is nyírták. Az érés alá kapálás előtt már csak *gazgatták* a szőlőt. Ahol kibomlott a kötés, újra kötötték. Ha több fűrt volt egy tőkén, azokat is meg kellett kötni. A szőlőkötő asszonyok kivítették magukkal a kisgyereket is. Míg dolgoztak, az alatt a kis gyereket *bellőkébe* tették. Kétágú fára *baturuhát* kötöttek, s abba tették a gyereket. A nagyobbakat meg alá ültették, s ez meg-meg lökte, ha sirt. De néha akkorát is lökött rajta, hogy a kicsi kifordult a bellőkéből. 10–12 éves korában kötni is befogták a gyereket. A kisebb tőkéket már meg tudta kötni. Így az anyja nem magában ment a szőlőbe. Érés előtt be is gereblyézték a szőlőket, hogy minden nyom meglátszódjék. Ilyenkor az egyes szőlőhegyekbe *kerülőt* is fogadtak, hogy vigyázzon a termésre.

A szőlőt a dugványozás mellett *homlítás*sal is szaporították. A tőkétől gödröt húztak a hiányzó töke helyéig. Ebbe egy szál vesszőt lehajlítottak és betemették földdel. A vessző a végén, az üres töke helyén gyökeret eresztett és új hajtást nevelt. Az új hajtás egy évig élt az „anyján”. Akkor levágták róla, és mint új töke kezdte az életét. A filoxérapusztítás előtt a hiányokat csak homlításal pótolták. Ekkor még az oltást nem ismerték. Ezt a szaporítási módot az új szőlőben is alkalmazták azok, akik nem tanultak meg oltani.

Régi sályi szőlőfajták voltak a furmint, hárslevelű, sasza, delavaré és a *porcsin*. Ez volt a régi rizling–szőlő. A kövidinka is régi szőlőfajta. Ez télire is eláll, ha felkötözik. Az oportóból készült régen a piros bor. Régen Sályban nem termeltek otellót. A régi szőlőnek nem igen volt kártevője. Permetezni sem kellett. Mikor 1905-ben id. Horváth János megvette az első permetező gépet és kiment permetezni, a falusiak megszólalták érte. „No sógor, tényleg rád ragadt az új nyavalya!” – mondták neki. Régen, a filoxéra előtt csak kapáltak, kötöttek, meg szüreteltek. Más munkát nem végeztek a szőlővel. Igaz, sokkal kevesebb is termett a régi szőlőkön, mint az új oltványokon.

A régi szőlőfajtákat a múlt század végén kipusztította a filoxéra. Id. Horváth János emlegette, hogy 1890-ben volt az utolsó szüret. Ez még elég jó volt. A következő esztendőben már nagyon *ligetés* lett a szőlő. Aztán egyre pusztult. Az uraságnál nem várták meg, hogy magától kipusztuljon. Kivágták és jött az új telepítés. Amerikai szőlőfajtákat hoztak. Vad alanyokat ültettek és azokat oltották be nemes fajtákkal, mert a vadalany ellenálló volt a filoxérával szemben. Jártak Sályból is tanfolyamokra oltani tanulni. Itt is létesítettek vadalany iskolákat. A gazdák aztán jártak oltószemért egyik helyről a másikra. Valósággal lopták az oltószemet. A szőlőket teljesen újra kellett telepíteni. Az uradalmak ragaszkodtak a nemesebb fajtákhoz, de a falusiak csak azt nézték, hogy mennyit többet teremjen. Ezzel aztán lerontották a sályi bor minőségét.

1912-ben Tibolddarócon Telep létesült. Bérlok létesítették uradalomtól bérelt területen. A Teleppel indult el ezen a tájon a nagyüzemi szőlőtermelés. A jobbágyfelszabadítás előtt az uraság is adott ki szőlőt megmunkálásra a jobbágyoknak. A termésből a jobbágyoknak minden kilencedik hordó bort oda kellett adnia az uraságnak. A többi megmarhatta. Ezenkívül az is meg volt szabva, hogy hány napot kell még dolgoznia az uraság szőlőjében. A Telep bérloki az uraságnak bérleti díjat fizettek, a terméssel azonban szabadon rendelkeztek. Igyekeztek mennél nagyobb haszonra szert tenni. Gépesítéssel, munkaszervezéssel, a munkaerők mennél nagyobb kihasználásával próbálták hasznukat növelni. A telepítéshez gőzeke segítségével *fordították* a földet. 1913 tavaszán ültették az első oltványokat, s 1919-ben volt az első szüret. A Telepre sokan jártak Sályból is napszámos munkára. Reggel 6 órakor kezdődött a munka. A kapálásnál, kötésnél *előmunkások* vezettek. Előmunkásnak erős, jól dolgozó munkásokat állítottak, mert ezek diktálták a többieknek is a tempót. Fizetésben is többet kaptak társaiknál. 8 órakor volt a *früstök*, fél óra szünettel, déli 12 órakor az ebéd, 1 óra szünettel, délután 4 órára ugyancsak fél óra szünet járt az uzsonnára. Naplementig tartott a munka.

A Telep kihatott a falusi gazdák szőlőtermelésére is. Elterjesztette pl. az oltványok használatát a telepítésnél. Az oltványokat már „fordított földbe” kellett ültetni. A fordítást természetesen a falusi gazdáknak kézi erővel kellett végezniük. A régi szőlőfajták közül eltűnt a porcsin, de újra telepítettek furmintot, saszlát, hárslevelűt, s a porcsin helyett rizling-féléket. A delavárét Sályban nagyon szeretik, mert nem kényes. A fehér delavárét még olva is termesztik. Így még sokkal szebb, mint oltatlanul. Jó előlő fajta. A csemege-szőlők között megtaláljuk ma a csabagyöngyét és a *muskotályt*. Ujabbban a szőlőskertek királynéja, a járdovány, meg több országosan is elterjedő szőlőfajta is megtalálható a sályi szőlőkben.

A szőlőművelés, borkezelés tudománya apáról-fiúra szállt. De a hivatásos vincellérektől is tanulgattak, akiket tanfolyamon képeztek, sőt már egy-egy szakkönyvet is vásároltak. A gazdák azonban sosem vettek szakkönyvet.

A szőlősgazda életében nagy esemény volt a szüret. Nem olyan fárasztó, mint az aratás, de ehhez is sokan kellettek, hogy szaporán megjen. Fiatalok, gyerekek is szüreteltek. Nem csoda, ha ezt a munkát több vidámság, tréfálkozás, nótaszó is kísérte. A *szédők* szüretkor az első világháború idejéig favedrekbe szedték a szőlőt, amit késsel vágtak le a tökérről. Ujabbban ehhez is metszőollót használnak és horgany, meg zománcos vedreket. A szédők között *puttonos* járt hátára akasztott faputtonával, s ebbe ürítették a szédők a megtelt veder tartalmát. A puttonos aztán vitte a nagy *szüretelő kádhoz*, és anélkül, hogy a hátáról levette volna, félrefordulva ürítette ki puttonát a kádba. Ujabbban nem is teszik a szőlőt kádba, faedénybe, hanem nylonzsákokban szállítják haza a termést. Az állani valót meg ládákba szedik.

A kádakat *csömöszölni* is szokták, hogy mennél több férjen beléjük. Régen is és most is a szőlőt behordták szekéren a szőlőhegyekről. Mert Sályban is, mint az ország keleti

felében általában nem voltak pincék, présházakban kint a szőlőkben. A pincék a falu fölötti dombokon helyezkedtek el, a település szélén. Sálynak két pincésora van: a *Daróci-ódalasi* és a *Gészti-ódalasi* pincesor. Itt találhatók több egymás fölötti sorban a riolittufába vágott borospincék. Ezek télen–nyáron szinte azonos hőmérsékletűek, s kitűnően érik bennük a bor. A század elején csak 1–2 borsajtó volt még a faluban, így nem volt szükség arra, hogy a kőbe vágott lyukpince elé nagyobb *pinceházat* emeljenek annak tárolására. Elég volt, ha a szőlőfeldolgozó edények elhelyezésére a pince elé csak egy kisebb *gádort* képeztek ki magából a terméskőből, melyet aztán lakattal zárható ajtóval láttak el. A pince elé inkább csak a két világháború közti időben kezdtek *pinceházakat* építeni a szőlőfeldolgozó eszközök tárolására, s innen vezetett le a *pincetorok* a pincébe. A pinceházak építése ekkor sem általános, mellettük megmarad a gádoros pincék jórésze.

A házaknál is készítettek néha pincét. Volt olyan ház, ahol a *pítar* alatt volt a pince, lehajtható pinceajtóval. Olykor a domboldalra épített házak végébe is vágtak pincét. Ha nem érték el a kőzetet, akkor csak a földbe ásták, s az oldalát kirakták terméskővel. Az ilyen földbevágtott pincében inkább csak zöldséget, krumplit tároltak. Legfeljebb egy kis hordó bort tartottak benne, hogy az kéznél legyen.

A pincéket igyekeztek tisztán tartani. Mivel gyakran sáros csizmával jártak bele, időnként a földjét felkaparták, felseperték. Mikor látták, hogy a pince pókhálós, szemetes, akkor takarították.

A szőlő taposása, később darálása, préselése a pincéknél történt. Taposásnál *taposókádat* állítottak kövekre. Ennek alul, lefelé kis fémtölcsérszerű kivezető nyílása volt. Alá dézsaszerű faedényt, u.n. *félmetaszt* tettek. A házilag készített, lyukacsos *taposózsák* alját megtöltötték szőlővel. A felső részét összecsavarták, s a taposókádba tették. A *taposó* lábat mosott, majd meztőláb a taposó zsákra ugrott, és lábával taposta ki a szőlőt. Taposás közben a félmetasztól kis füles, fogantyus edénnyel: *cserpákkal* meregették a mustot a vederbe, s azzal hordták a pincében lévő hordókba, melyekbe *létón*, széles, tölcserrel ellátott faedényen át töltötték. A harmincas évektől a taposást kezdte felváltani a darálás-préselés. Már a második világháború előtt csak így történt a mustnyerés. Ekkor már senki sem taposta a szőlőt. Egyre többen vásároltak szőlőpréseket, darálót. Akinek nem volt, az is kölcsönkérte.

A bor tárolásához szükséges hordókat helybeli bognármesterek csinálták. Ennek is régi hagyományai vannak a faluban. A hordók kezelésével régebben a gazdák nem nagyon törődtek. Levitték a patakra a hordókat, telemerték vízzel, jól kimosták. De bizony az ilyen hordókban dohos lett a bor. Voltak aztán gazdák, így a Horváth család egymást váltó generációi, akik már igényesebbek voltak a hordók kezelésében. Soha nem mosták vízzel a hordót, csak borral. A borral mosott hordót szárították. Szájával lefelé fordították a *gadnárfa*n (két párhuzamosan elhelyezett fagerenda, melyre a hordókat állítják, hogy ne a földön feküdjének), hogy csepegjen. Jó pár nap, vagy egy hét múlva *ánslógot* (kénlapot) égettek el benne. Kisebb hordóban felet, nagyban egészet. Meggőrbítettek egy drótot, a kénlapot kifűrték, s a drótra fűzték. Meggyújtották, s a dróton a hordóba lógatták. Ha elégett a hordóban, akkor a hordó jó volt. Ha nem égett el, akkor először úgy próbálták rendbe tenni, hogy szellőztették. Kivették a dugóit (a felső és a csapdugókat), esetleg a napra is kivitték. Ha ez sem használt, és még mindig nem égett el a kén, akkor felvették az egyik fenekét. Drótkéfével letisztították a hordó belsejét. Meg kukorica lapuval (levéllel) lesúrolták. Esetleg görbe késsel levakarták a rárakódott penészt, kukorica lapuval meg lemosták. Mikor jól kiszáradt, visszatették a fenekét és bekénezték. Volt aki az elromlott hordót *láncolta*. Láncot tett bele, és úgy rázta, hogy a lánc leszedje a belsejéről a penészt.

Meg a patakba beállították, vízzel teletöltötték. Ha jó sokat ázott, azután láncolták. Mikor láttak hordót ázni a patakban, azt mondta, aki látta: „Ez jó bűdös lehet!” Ha nem kezelték jól a hordót, akkor *szagos* lett benne a bor.

A *borfejtés* az uraknál januárban történt. A parasztok régen nem is fejtették a bort. Szerintük: „mikor gyött a sűrűje”, már lehetett inni. Arra azt mondták: „azt is töke termette!”. Megitták a sűrűjét is. A 900-as évektől kezdtek a falusi gazdák is fejteni a bort. A fejtés úgy történt, hogy kiverték az alsó dugót, helyébe csapot ütöttek, s a csap alá kisézsát, *félmezsést* tettek. Ebbe eresztették a hordóból a bort és cserpákkal kimerték, s öntötték *léhón* keresztül egy üres hordóba.

A kipréselt szőlőből, a *törkölyből lórét* (csíger) is csináltak. A törkölyt szétmorzsolták, kádba tették, s vizet öntöttek rá. Cukrot nem tettek hozzá. „Erre nem kötöttek.” Előfordult, hogy az így készített lórére az asszony még töltött pár veder vizet, hogy „né legyen olyan erős!” A törkölyön a víz 2–3 napig állt. Akkor leszűrték, hordóba öntötték, s abban kiforrott.

A bort többnyire maguk a családok itták meg. Akinek nélkülözhető bora is volt, leginkább Miskolcon tudta eladni. Ott borkereskedők vásárolták meg. Azok aztán szállították messzire, még Lengyelországba is. Szekereken vitték a bort. De volt egy sályi fuvaros, az öreg Hornyik. Ugy került Sályba messziről. Ulánus katona volt, több szláv nyelven is értett. Mindenféle fuvar vállalt. Szállította a bort is Sályból Miskolcra, Miskolcra Kassára, Kassáról Krakkóba. Ismerte az utakat. Egy hónap alatt Krakkóból is megfordult. Nem is keresték, hol van. Majd haza jön – mondták. Haza is jött mindig. Azelőtt hiába nem volt még vasút, voltak akik sok földet bejártak. Horváth János nagyapja 90 évig élt. Vonaton sosem ült. Mégis volt Nagyváradon, Debrecenben, Pesten, Fejér megyében Ercsiben. Járt ökrös kocsival Ungváron. „Vonaton nem ült, oszt' ilyen nagy darab földet bejárt!” – mondja csodálkozva az unokája. A sályi borral olykor a falu híre is messzire eljutott.

VIII. KERT GYÜMÖLCS ÉS TÁPLÁLKOZÁS

Sály határának talaja kiválóan alkalmas gyümölcsstermelésre. Ezt az adottságot a sályi nép évszázadok óta ki is használta. Míg az Alföldön még a századforduló táján is voltak olyan falvak, ahol egyáltalán nem volt gyümölcsfa (pl. Móricz Zsigmond szülőfalujában, Tiszacsécsén), itt bőségesen termelt a gyümölcs. Legelső adatunk, melyből nagyobb arányú gyümölcsstermelésre lehet következtetni, az az 1700-as dicalis összeírás, mely két pálinkafőző üstöt is feltüntet 25 adózó család adózási tételeinek felsorolásában (L. 57.sz.J.). A szőlőhegyeken is sok volt a gyümölcsfa. Bár árnyéka nem kedvezett a szőlőnek, mégis ültettek gyümölcsfát a szőlő közé is, de leginkább a szőlő végébe, vagy a szőlősorok között lévő szabadon maradt, szőlővel be nem telepített részekre. De voltak olyan határrészek, ahol emberemlékezet óta gyümölcsfák díszlettek. A *Tusókert* mindig szilvákert volt, ahol jóízű *bércencei szilva* (besztercei szilva) termelt. Szilvaérés idején jöttek az alföldi szeke-
rek és egy véka búzát mértek egy véka szilváért. Akadtak olyan özvegyasszonyok, akik egész évi kenyérnekvalójukat megkapták szilvájukból úgy, hogy jóformán dolgozniuk sem kellett érte. De az udvarok végén lévő kertekben is mindig voltak és vannak gyümölcsfák. Igaz, ezek a kertek nem nagyok, sőt egy részüket elfoglalták a szalmakazlak is. Mégis volt bennük néhány fa, meg egy-két zöldseges ágyás. A gyümölcsfák leginkább elhullott magról keltek, vagy gyökérhajtásról, melyet aztán felszedtek és máshová ültettek. „Most is úgy van még” – mondja Krokos József. „Az elfogyasztott gyümölcs magját félredobják a garágyába, az rendszerint tele van gyümölcscsémétékekkel. Ezeket kiássák és úgy ültetik el oda, ahová fát akarnak.” Sályban sosem volt szokásban gyümölcsfát bujtásról szaporítani. Ezt az eljárást, melyet itt *homlításnak* neveznek, csak rózsafa és szőlő szaporításánál alkalmazták.

A vad alanyba való oltás csak a század elején kezd elterjedni. Krokos József visszaemlékezése szerint az ő gyermekkorában, a 900-as évek elején „már ótógattak, nem olyan nagyba, csak imitt–amott. Két ótó ember vót Sályba, Takács János és Emődi István. Ők Miskócon vótak lészérződve, ott tanulhatták. Takács János oszt’ tanította is idehaza. Kezibe vette az ágat és mondta: látod, így megfogod, ettől a karimától (keresztbe bevágás) el kell húzni a bicskát. Akkor venni kell a csapot a rames ágról, bele kell tenni a bevágásba, le kell húzni az aljára és pamuttal körül kell csavarni, lészorítani, de úgy, hogy se szoros, se tág ne légyen. És készen van! Később mindenki megtanulta az ótást a faluba.”

Sokféle gyümölcsöt termeltek Sályban. Tavasztól késő őszig mindig érett valamilyen gyümölcs. Először a *csērēsnyék* kezdték a termést. Volt *ropogós csērēsnye*, *hajagcsērēsnye*, *fekete csērēsnye*, *fehér csērēsnye*. „Ez bolondul termett. Szekerszámba hordták az Alföldre.” A csērēsnyék után értek a *méggyek*. *Hajagméggy*, *fekete mággy*, *durkó mággy*, *cigányméggy*. Különösen szerették a *hajagméggyet*. Ez szép fényes volt és vékonyhajú. „Érződött egy kicsit rajta a fa–éz.” A régi, magról nőtt helyi fajták ízletesebbek voltak a mai oltott fajtáknál. „Nincs is már jó csērēsnye, – mondja Krokos József. Az ótott csērēsnyék mind poshadtak.”

Nyár elején már érett a barack meg a körte. A barackok között legkedveltebb volt a *Szent János* vagy *Sándor barack* (aratási kajszin). A körték között az eperrel egyidőben érett az *epréskörte* (kicsi, világoszöld fajta), aratásra a *búzaskörte*. A császárkörtének is két fajtája volt: nyári és őszi. A nyári aratás után érett, az őszi, ha korábban szedték is le, csak októberben volt jó. Nagyon szerették a sályiak az *őszi pergament körtét*. Ez az egyik, a napverte oldalán bíborvörös, a másik oldalán sárga színű, igen édes körtefajta. Sárgára érett a lopótök formájú *golyakörte*, zöldre pedig a *nyakaskörte*. Gömbölyded, élénk sárga színű, apró, de igen illatos a *citromkörte*. Keményhúsú a télre érő *vaskörte*. Olyan nagyra tud nőni, hogy egy–egy darabja a 30 dekát is megüti. Őszeleji az igen apró, *zöld méz-*

körte. Ezt akkor szeretik, mikor a közepe *mégívódik* (meglottyad). Meg kell még említenünk a *libanyak körtét*. Nem kiadós, inkább dísznek jó. (Összesen 11 körtefajta!)

Az almának is megtalálható minden elterjedt fajtája. Nagyon kedvelik a nyári tűzvörös, édes *csörgőszalmát*, meg a savanykás *borézü almát*. Különösen nagy melegben, szomjúság ellen jó. A szedéstől a következő év májusáig eltartható a *selymésalma*, meg a *kormos bőralma*. Régóta termesztett almafajta a *paradicsomalma* és a gyengén savanyú *mésánszki alma*. Kiváló szilva terem ugyancsak sokféle változatban. Apró, de leghamarább érő a *bódiszilva*. Termelnek Sályban *lőszemű szilvát*, *hercegsszilvát*, *bércencei szilvát*, nagy szemű *durkósszilvát*. Pálinkafőzésre használják az apró, kökényszem formájú *markolyaszilvát*. A garágyákban sok *bisalma* (birsalma) terem. Természetesen a diófa, meg az őszibarack nem hiányzik a sályi kertekből, szőlőkből. Ugyancsak van egy-egy sor *ribizli*, meg *büszkebokor* (egres), sőt újabban málna, földieper is egyre gyakrabban található. Régi, de ma már egyre jobban kiszoruló gyümölcs a *barkóca*, melyet gyomorfájáskor gyógyhatásúnak tartottak. A gyümölcsök közül utolsónak érik a *noszpolya* (naspolya). Ez most már alig van a faluban.

A gyümölcsfákat nem nagyon gondozták. Aki jobban szerette, az tavasszal megmetsette, megtisztogatta a fákat. Ha vékony gallyat vágott le, azt metszőollóval, ha vastagabbat, azt meg kis kézfűrész segítségével távolította el. De sokan „csak úgy hagyták a fát, ahogy az Isten megteremtette. Míg a tűzre nem került, úgy vót.” Aki gondosabb volt, még *hënyőzót* is használt. Ez egy hosszú rúdra szerelt metszőolló-féle volt, melyről egy nagy madzag lógott le. Ennek a segítségével végték le a magasan lévő hernyófészkes ágakat. A fákat régen sohasem permetezték. Csak legújabban kezdik főként az almáikat permetezni, de ez nem általános. Ha *eladóra* szedték a gyümölcsöt, akkor kézzel szedte le az ember. De ha csak magának, akkor többnyire csak lerázta és úgy szedte fel a földről. Lekvárfőzéshez, aszaláshoz mindig csak rázták a gyümölcsöt. Régen nagyon sok lekvárt, főként szilvalekvárt főztek. Katlant ástak a földbe, ide tették az üstöt, és abban kavargatták hatalmas fakanállal, sőt néha áttételes kavarószerkezettel, hogy a kavarónak a kezére ne fröcssenjen a forró lekvár. A gyerekek ott sündörögtek a lekvárfőzés körül, és várták, hogy megköstölhassák a *cibéret* (a lekvár eleje volt ez, mikor már kezdett összefőni a szilva). Egy háznál 50–60 liter szilvalekvárt is főztek, melyeket nagy cserépfazekakban tároltak. Cukrot sosem főztek hozzá. Jó sűrűre befőzték, úgyhogy egy idő után késsel lehetett vágni. Most már szinte kiment a divatból a szilvalekvár. Nem kell senkinek.

A kézi szedéshez használtak négy lábú, többlepcsős *cserényeszedőt*. De legtöbbször létráról szedték. A termőágak lehajtására szalmahúzó horgot is segítségül vettek. De az ágak lehajtására sokan csináltak *gamós fát* (horgos, kampós fa). Avval lehúzták a magasan lévő ágat, s így le tudták róla szedni a gyümölcsöt.

Az értékesítendő gyümölcsöt a második világháborúig az asszonyok szállították gyalog, a hátukon, *baturuhá*ba kötött kosárban Mezőkeresztesre, Bükk-szentkeresztre, olykor Miskolcra vagy Mezőkövesdre. Nem egyszer 30–50 kilométert is gyalogoltak egy út alkalmával, felét teherrel megtéve. Ma autóbusszon mennek a távoli piacokra árulni, sőt hetenkint egyszer, szombaton a sályi piacra is kiülnek. A megmaradt gyümölcsöt a család fogyasztja. Befőznek és aszalnak is belőle.

Zöldségféléit inkább csak saját fogyasztásra, s nem eladásra termeltek. Újabban kezdik a piacokon ezeket is árulni, sőt, mióta a fóliasátor divatba jött, egyre jobban előtérbe lép a piacra való termelés. Régen a krumplit, babot, tököt, zöldségféléit, hagymát, mákot a Kenderföldön, s a Rétháton termelték. Itt volt a tulajdonképpen veteményes kert. A ház kertjében ha volt hely, akkor oda egy-egy ágyás sárgarépát, petrezselymet, káposztát, káralábét, paradicsomot és paprikát ültettek.

Palántát rossz lábasban neveltek. Ezt feltették a trágyadombra, a „ganaj tetejére”. Ott melegen volt. Az edényt betakarták tövissel, hogy a tyúk hozzá ne férjen. Később, úgy a harmincas évektől kezdve egyre jobban elterjedt a melegágykészítés is. Ehhez szárazabb trágyát használtak. Leginkább lótrágyát meg szalmás istállótrágyát. Arra vigyáztak, hogy a melegágyba disznóganaj ne kerüljön, mert ebben sok volt a kukac és az tönkre tette volna a palántákat. A ló és szalmás istállótrágya keverékéből 60–80 cm magas, téglalakú csomót raktak. A csomó tetejére *gyépszinből* feltört, *jó pihent földet* tettek. A föld oldalát kb. 30 cm magas deszkával rakták körül. A deszka tetejére jött a *takaró*, vagy *hasura*. Lécekből vázat készítettek, s ehhez nád meg zsúpcsomókat kötöttek úgy, hogy összefüggő táblát képezzenek. Arra kellett vigyázni, hogy a takaró ne érje a palántát, alatta a nagyobbra nőtt palánták is elférjenek. Néha a melegágy trágyája nagyon felmelegedett. Ilyenkor karókat szúrtak az oldalába, hogy azon át szellőzzön, s ne a veteményt verje fel az erős pára. A melegágyban főképpen paprika és paradicsompalántákat neveltek. Palántázáskor innen ültették ki a palántákat. Eleinte még eszközt sem használtak, az asszonyok az ujjukkal fúrtak lyukat a földbe, s abba ültették a palántákat. Most már az ültetéshez *furkót* használnak. Készítenek egy felül vastagabb, alul hegyes pálcát. Felül kifújják és keresztül húznak rajta egy fát, hogy fogantyúja legyen. Ezzel fúrnak lyukat a földbe, hogy a palántákat ebbe tegyék.

A ház előtt, az utca felé van a kiskert. Ma már sokféle virág díszlik bennük. Régen is szép volt a kiskert, de egyszerűbb, és kevesebb fajta virág díszítette. Volt benne *bazsarózsa* (ez élelő), *kék liliom*, *viacintus* (hyacinthus), *tulipán*, *laposménta*, *fodormenta*, *rozmarin*, *mályva* (muskáti), *porcsin*, *viola*, *őszirózsa*, *nyestike*, *körömvirág*, *kis róza* (törpe róza). Az utóbbi években különösen magas fokra emelkedett a virágkultusz nemcsak a ház körül, hanem kint a temetőben is. Nagyon sok és sokféle virágot ültetnek a sírokra. Kertészetekből hozzák a virág különlegességeket. Mióta a vízvezeték a temetőbe is fel van vezetve, és csapról öntözhetnek, sokan naponta öntözik a virágba borult sírokat.

• • •

A sályi nép táplálkozásában legnagyobb szerepe a kenyérnek és a lisztből készült ételeknek (kifőtt tésztáknak, ezeket *galuskának* nevezték) volt. Húst mészárszékből szinte nem is vettek, mert érte pénzt kellett adni. Ezért az egy levesen kívül nem is ismerik a marhahúsnak semmiféle elkészítési módját. Húst inkább csak disznóölés után fogyasztott a család, meg a füstöléssel tartósítva használták fel a disznóhúst ételeikben, míg benne tartott.

47. kép: Liszt szitálása kenyérsütéshez. (Mészáros Bertalanné)

Nagyon fontos táplálék volt a füstölt szalonna. A főtt ételek közül a leveseknek volt elsődleges szerepük. A főzelékek szinte hiányoztak táplálkozásukból. Helyettük inkább mártásokat (főleg gyümölcsmártásokat) főztek a hús mellé. A sült tészták közül ünnepi étel volt a túrósbéles. Savóval, vagy aludttejjel dagasztott, kelt tésztából készült, töltelékje pedig törött főtt krumpli és túró keverékéből, kevés sóval, cukorral ízesítve. A főzéshez sokféle fűszert használtak. Nagyon sok káposztát savanyítottak télire.

A túlnyomórészt növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó sályi emberek táplálkozásában még a szocialista átalakulás után, napjainkban is megtalálhatók egyes gyűjtögetésből származó természeti javak. Igaz, jelentőségük nagyon visszaesett. Főleg márcsak a falu szegényebb emberei, az öregek meg a gyerekek foglalkoznak mellékesen gyűjtögetéssel. Bár az utóbbi években a szervezett felvásárlás újra fellendítette pl. a gyógynövények gyűjtögetését. Sályban elsősorban a növényi világból való gyűjtögetés maradványai találhatók meg. Táplálkozás céljából főként levélféléket, salátákat, sósákat gyűjtögettek. A két világháború közti időben a vadgyümölcsök szedése és fogyasztása is elég gyakori volt. Már ritkaságszámba ment az erdei vadméz gyűjtése, viszont a gombákat, meg a gyógyfüveket ma is szedik és használják. Gyűjtögetett nyersanyagokból készült ételek között még a két világháború közti időben is keletje volt a *pótasalátának* (saláta boglárkának), meg a *galambbögnyek* vagy *galambsalátának*.

48. kép: Dagasztják a bélest. (Varga Dánielné és leánya)

A századforduló táján még nem sok tehenet tartottak a faluban. Sályi Józsefné halotta az édesanyjától, hogy az ő gyerekkorában inkább csak az uraságnál voltak tehenek. „Minden nap hozták az udvarból a tejet a faluba eladni. Tojásér is adták, meg pénzér is. Az udvarba bivalyokat is tartottak. Azoknak olyan teje vót, hogy amikor kiforralták, a vastag pilléjét alig lehetett beutni. Ezalatt (a huszas években) egy fazék tejért (egy köcsög tej) egy napig kellett dolgozni. Nem nagyon jutott tej a gyerekeknek.” A tej kezeléséről, felhasználásáról ezeket mondja Mészáros Bertalanné: „Sályban csak tehéntejet használtak a falusiak. Juhtej csak az uraságnál vót. Bivalyt nem tartottak. Még a huszas években is magyar fajta *fehür jószág*ot tartottak Sályban. A harmincas években kezdték tartani a svajcer-féle piros-tarka tehenet.” ✱

E fejezetben csak röviden, vázlatosan térek ki a táplálkozás bemutatására. A témakör részletesebb kibontását adom a Herman Ottó Múzeum kiadásában megjelenő „Táplálkozás a bükkaljai Sály községben a hagyományos gazdálkodás idején” c. dolgozatomban.

IX. NÉPSZOKÁSOK

A sályi nép szokásaira, nemzedékek során át megőrzött hiedelemvilágára főként vagyoni helyzete, vallási megosztottsága, s a falu dombok közé zártsága, forgalmi útvonalaktól félreeső fekvése volt a legnagyobb hatással. Mivel a falu lakossága eleinte túlnyomó többségében református volt, és csak a múlt század közepe óta oszlik meg fele arányban a katolikus vallásúakkal, ez a tény magyarázza azt, hogy jelesnapi szokásanyaga meglehetősen kevés. Szokásai inkább munkájához, jobbanmondva a közösségi munkaalkalmakhoz, meg az emberi élet nevezetesebb fordulóihoz kapcsolódnak.

Külön tanulmányba kíváncsoknak a rontásokról, javításokról, boszorkányokról, hazajáró lélekről, lidércről, természetfeletti képességgel felruházott állatokról (pl. kígyó, holló) szóló hiedelemmondái. Mivel ezekről már jelentek meg publikációk,⁹⁸ e helyen inkább csak a munkához, ünnepekhez, s az emberi élet nevezetesebb fordulóihoz fűződő szokásokról, hiedelmekről próbálok összefoglaló képet rajzolni.

a.) Munkához kapcsolódó szokások, hiedelmek

Bár a falu lakóinak túlnyomó többsége szántó–vető ember volt, mégis igen kevés szokás és hiedelem fűződik az ekéhez és szántáshoz. Általános szokás volt, hogy amikor az emberek a szántáshoz kezdtek, megemelték a kalapjukat és ezt mondták: „Uram Jézus, segíts!” Szántás közben teljes odaadással dolgoztak. Révész Borbála emlegeti, hogy az ő édesapja mikor szántani ment, „eltette a pipáját. Csak akkor gyűtött rá, ha közbe kifogta a lovat, oszt' pihenőbe vót.”

Már sokkal több szokás és hiedelem fűződik a vetés munkájához. Úgy tartották Sályiban, hogy gabonafélélt vetni a férfiak dolga. Az asszonyok csak kendert, meg aprónagot vetettek. A vetés megkezdésénél is, miként a szántásnál azt mondták: „Uram Jézus, segíj!” Ugy tartották, hogy *üres napokon*, amikor nincsen hold, vagy tujholdkor nem jó vetni. Legjobb akkor, mikor telihold van (Dudás Gábor 1904). Molnár Borbála (1888) szerint a kendert ezelőtt „csonka hétén vetették. Csonka hét áldozócsüdtörtök hétén vót.”

„A kendér vetésénél nem szabad beszélni. Édesapám, Dudás Lajos *nagy embér vót* (nagyon jó barát volt) Emődi Samu bácsival. Egyszer elméntek kendért vetni. Csak nézi édesapám, hogy miér' nem szól hozzá egész idő alatt egy árva szót sém Emődi Samu bácsi. Később oszt' megkérdezte tőle, mi vót az oka, hogy hozzá sē szolt. Csodálkozva nézett rá Samu bácsi és azt mondta: Hát nem tudta komám uram, hogy a kendérmag vetésekor nem szabad beszélni, mert akkor kiérszi a vereb.” Azt is beszélt Dudás Gábor, hogy a felesége szerint *kendérmag vetéskor* tojást kell sütni, mert akkor nem lepi el a kendert a folyóka. „Mikor a kendérmagot vetettük, az én asszonyom csak meztőláb hagyta vetni. Lē kellett vetni a csizsmámat.”

Horváth Jánosné úgy hallotta, hogy a mákot is szótlannul kell vetni, különben pondrós lesz. Révész Borbála úgy tudja, hogy a mák vetésénél kíváncsok a szótlanság, mert csak így lesz nagyfejű a mák. Molnár Borbála szerint a mákot addig jó vetni, míg a béka meg nem szólal. Ha később vetik, akkor pondrós lesz. A békát is addig kell megfogni, míg meg nem szólal. Akkor annak a csontjával ki lehet nyitni az erős zárat is. A hangyák leszedik a csontjáról a húst, akkor az ember kinyithat vele minden zárat.

Az uborka, meg a tökmagot *Márk napján* kell elvetni. A kukoricát meg április középső péntekjén: *üszkös pénteken* kell elültetni.

98 BARSÍ Ernő 1984.

Molnár Borbála szerint „mikor a krumplit ültették, akkor az asszony vagy az ember leült a földnek a végibe és odaverte a fenekit a földhöz, hogy akkora légyen a krumpli is. Mikor tököt ültettek, akkor még minden bokorra ráültek, hogy olyan nagy tök legyen.” Általában úgy tartották, hogy a vetéshez komoly, csendes magatartás illik. „Mikor az emberek vetettek, nem néztek széjjel, se nem beszélgettek, se nem nevetgéltek, csak mindenki a maga csöndességébe vetett.”

A trágyának gyógyító és rontásselhárító erőt tulajdonítottak. Törésre, dagadt kézre, lábra, gyülésre *tehentrágyát* raktak. Rongyra rákenték és ráborították a beteg testrészére. Ganajjal állították el a vérzést (pl. pióca levevés után ha nem akart elállni). Orrvérzéskor is meleg lóganajt kötöttek a beteg tarkójára, hogy elálljon a vére.

A tehén ellésekor a *mását, pokláját* (placenta) a trágyadombba ásták el. Még követ is raktak rá, hogy a kutya el ne vihesse, mert akkor elviszi a tehén hasznát.

A trágyának boszorkányrontást elhárító szerepéről is sok történetet beszélnek a faluban. Dudás Gábor is úgy hallotta, hogy ha megrontották a tehenet, „akkor egy szélkébe friss marhaganajt kellett tenni, aztán fél kellett akasztani a kéménybe, s egész nap füstöltek alatta. Oszti aki megrontotta a tehenet, annak aznap oda kell jönni. Édesapám emlégette, hogy be is teljesedett.”

A katolikus gazdánál április utolsó vasárnapján, Márk napja közelében volt szokásban a búzaszentelés. „Kivonult a nép ilyenkor – mondja Rác Károly (1890) – processzióval egy búzaföldre. Általában oda, ahol legközelebb találtak búzavetést. A processzió elején a kérésztét vitték, azután a lobogókat. Kettőt vagy néha négyet. Legények vitték. Azután iskolás gyerekek következtek úgy, hogy két lobogót előttük, kettőt mögöttük vittek. A gyerekek után ment a plébános, aztán a férfiak, s utánuk a nők. A plébánoson nem misemondó ruha vót, hanem palást. Menőbe is, gyövőbe is énekeltünk. Kifele mēnet a litániát, hazafele még az Atya, Fiú, Szentlélek kezdetű búzaszentelő énekét. Mikor megérkeztünk a földhöz, a pap latinul énekelt, a kántor ráfelelt. Azután először kelet felé, azután dél, majd nyugat és észak felé, mind a négy égtáj felé fordulva elénekelt egy–egy részt a Szentírásból. Meghintette szenteltvízzel a búzát a világ négy tája felé. A népből mindenki szakított pár szálat a szentelt búzábul, beletette az imakönyvébe. Aztán visszavonult a nép a templomba. Ott elénekelték a hálaénekét. Ezzel vége vót a búzaszentelésnek.”

Gazdag szokásanyag fűződött a legnagyobb közösségi munkához, az aratáshoz.⁹⁹ Mikor hétfőn hajnalban felállt az arató csapat a tábla végében, az emberek leemelték a kalapjukat. Az aratógazda mondott egy fohászt: „Uram Jézus, én Istenem segíts!”, vagy: „Uram Jézus, én Istenem, halát adunk, hogy el hagytad érni az aratást. Segíts még bennünket”. Mező Györgyné is úgy emlékezett az aratás megkezdésére, hogy akkor az emberek a tábla szélénél letették a kaszát. Levették a kalapjukat s a kaszanyélre tették. Akkor az aratógazda, Tóth Károly ezt mondta: „Légyen hála a jó Istennek, hogy elértük az aratást. Adjon hozzá az Isten erőt, egészséget, a csapatunkba szeretetét, hogy a mi csapatunkba sémmit hiány nē legyen. Nē legyen sémmit csörrenés. Kedves arató társak, adjunk érte halát a jó Istennek, imádkozzuk el a Miatyánkot.” Mikor elimádkozták a többségében református aratók, elénekelték az aratási énekét: „Vigak e föld lakosai . . .” (Ha többségében katolikusok voltak, akkor a „Hozzád fohászokodom én édes Istenem” kezdetű énekét.) Utána az arató gazda azt mondta: „Adjon Isten erőt, egészséget, békességét!” Az aratócsapat pedig rámondta: „Ugy engedje a jó Isten!” Volt úgy is, hogy az aratás megkezdése előtt a Himnusz énekelték. Ez a kezdés mindenki benn ünnepi hangulatot keltett. Özv. Nagy Mátyásné még 84 évesen is így beszélt róla: „A mostani nép megkönnyezné azt a hangulatot, ami akkor vót!”

Mikor elhangzott az éneklés, az arató gazda végignézett a csapaton, s ha voltak a csapatban olyanok, akik először arattak, így szólt: „Emberek még jányok! Itt idegények is vannak köztünk. Ide két csendőrt kell rendelni, még egy bírót. El kell fogni őket.” Akkor választottak két „csendőrt”, kezükbe adtak egy-egy gereblyét: ez volt a fegyver. Aztán a csendőrök el kezdték kergetni az első aratókat. Volt, aki erősködött, hogy őt nem fogják el. Azért a végén mindig elfogták az első aratókat. Összekötötték a kezüket szalmakötéllel. Így voltak *bevasalva*. Rabok lettek. Odavitték őket a „bíró” elé. „Mire büntessük őket?” — kérdezték a csendőrök. Azt mondja a bíró: „Hárman vannak, hát hárman fizessenek 5 lite. bort.” „Az kevés lesz.” — válaszolták a csendőrök. Így alkudtak aztán a büntetés mértékén. A végén aztán megegyeztek fejenként két liter borban. Ha lány is volt köztük, annak meg cukrot kellett vennie a többi félszamosoknak vagy valami édes pálinkát. Mikor megígérték a büntetés kifizetését, vagy olyan is akadt, aki már előre odakészítette, akkor levágták a kezükről a szalmakötelet, s „fel voltak szabadítva”. Most már ők is arathattak. Nótaszóval álltak hát be a munkába.

A kasza és az arató szerszámok varázsolásáról már nem tudnak Sályban. Csupán azt hallotta a régiektől a ma 60 év körüli korosztály, hogy a kaszát nem szabad előre megfenni, csak akkor, amikor a munkát elkezdik vele. Horváth Bertalan (1922) úgy hallotta, hogy „a kaszát nem feni még az ember, mikor nem kaszál vele, mert ódalba pisálja az ördög. Csak mikor munkához lát, akkor feni még.”

Aratás közben mindenkinek vigyáznia kellett a zsebkendőjére, sarlójára, hogy el ne vesztse, vagy el ne dugja valaki, mert ebből is bonyodalom lett. Az ilyen „elveszett” tárgyakat odaadták az aratógazdának. Mikor aztán eljött az ebédszünet, az arató gazda énekelve kérdezte:

Kinek veszett valami,

Kinek veszett valami?

Apja—anyja keresi,

Szénvonóval kergeti. (Dallama: mmrr dd r)

Aztán felmutatta a tárgyat, melyet a gazdájának el kellett vállalnia. A bíró pedig kiszabta a büntetést: hányat kell rácsapni. Akkor búzakötelet csináltak, a bűnösnek le kellett feküdnie egy kéve búzára, mint valaha a jobbágnak a deresre, s a búzakötéllel *megcsapták*. A csapat jól derült rajta, a bűnös pedig megkapta a holmiját.

Az aratók a földre kimenő uraságot vagy a gazdát *megkötötték*. Mikor látták, hogy közeledik, a lányok gyorsan csokrot készítettek búzakaralászból, búzavirágból, pipacsból vagy földimogyoró virágból és azzal körülkötötték a karját. A megkötésért ajándékot kellett adni nemcsak a megkötőnek, hanem minden aratónak. Aratás végeztével az uraság képei *búzakoszorót* kötöttek, mely korona alakú volt, s az alján *fetyegők* lógtak. Két gereblyére tették, s két leány vitte felváltva két fiúval. Előttük a *kepésgazda* ment, utánuk a kaszások, majd a lányok, asszonyok, legények következtek. De kísérte a menetet a falu apraja—nagyja is. Két oldalt ott volt a sok bámszokodó gyerek. A menet a kepésgazda házatól az uraság kastélyáig aratásról szóló dalokat énekelt. Mikor beértek a kastélyba, elcsendesedtek. A kepésgazda beköszöntőt mondott ilyenféle szavakkal: „Jó napot kívánunk, erőt — egészséget! Hála Istennek, az Ur segítségével bevégeztük az aratást. Légyen hála és dicsőség urunk Istenünknek. Az ő segítségével haladhattunk csak a munkánkban, melyet szerencsésen bevégeztünk. Nagyságos urunknak pedig kívánunk sok erőt—egészséget, hosszú életét. Isten éltesse sokáig, hogy sok szegény embernek tudjon kényeret adni.” — Nagyon köszönöm és átvesszem a koszorút — volt rá a felelet. Utána elénekelték a Himnusz. Aztán az aratás megkezdésekor énekelt egyházi énekek is elhangzottak. A báró képei inkább reformátusok voltak, azok a XC. zsoltár 1. versét is elénekelték: Tebenned

bíztunk eleitől fogva . . . A koszorú átadása után a bárónál a férfiak bort, az asszonyok, lányok meg kendőt kaptak, melyet *kepekendő*nek neveztek. Utána mindig bált rendeztek.

A falu életében évszázadokon át kiemelkedő szerepe volt a *fonónak*. Már Négyesi Szepessy János 1711-ből fennmaradt nyilatkozata egy malommal hajtott *Töröt* említ, mely nagy arányú kenderfeldolgozásra vall. A fonóval foglalkoznak az 1751-ből származó és 1791-ben felújított ref. egyházi jegyzőkönyvek is, melynek szövegét a történelmi részben idéztük. Sályban a fonók még a második világháború után is megvoltak. Csak akkor szűntek meg, mikor 1957-ben a falu termelőszövetkezeti község lett és nem volt több lehetőség a kendertermelésre. A második világháború előtti években mintegy 12 fonóház gyűjtötte össze Sályban a fonó asszonyokat—leányokat. A következő helyeken volt fonó: Dudás Gábor, Elek Józsefné, Farkas Sándor, Fekete Julianna, Kovács János, Mészáros Gáborné, Penger Jánosné, L. Tóth István, Tóth L. Károly, Török József, Varga Dániel és Vitányi József házánál. Egy—egy háznál 10—13-en is összegyűltek, ahányan csak befértek. A fonás idejére még a felesleges bútordarabokat is kivitték, hogy többen férjenek el. A fonók összetételében nem volt sem vagyoni, sem korosztály szerinti elkülönülés. Minthogy a fonókat a legények is meglátogatták, a munka mellett kb. 200—250 ember téli szórakozását biztosították, s egyben alkalmat adtak a két nembeli fiatalság találkozására is. Ha a falu művelődési háza ma zsúfolásig megtelik, akkor sem fér el benne több 180 főnél. A fonóházban való részvételért nem kért fizetséget a ház gazdája, gazdasszonya, csupán 1/2 vagy 1 liter petróleumot adtak a résztvevők hetenkint a világításra, meg végzőskor süttött mindenki pampuszkát (fánkot), kirakta az asztalra, s bort is tett mellé. Ami az áldomás után megmaradt, otthagyták a gazdának.

Lajos Árpád teljes részletességgel írta le a borsodi fonót nemcsak mint régi munkamódot, hanem mint népszokást is. Adattárában tekintélyes sályi anyagot is közöl: 11 dalt, 5 találós kérdést, 1 mesét, 5 játékot és a sályi fonók kivételes tehetségű mókamesterének, Molnár Borbálának (1889) szájából a paszulykázás (maskarázás) részletes és ízes elbeszélését.¹⁰⁰ Ő volt a lelke az 1967. március 30-án tartott utolsó sályi fonóházi estének is. Ezen az estén a régi fonók mozzanataiból, játékos szokásaiból a következőket elevenítették fel:

A lányok guzsalyakkal felszerelve együttesen érkeztek meg sötétedéskor a fonóházba. Utána elmentek *tepsit verni* a hiányzók ablaka alá, figyelmeztetésül, hogy jönni kell a fonóba. Mikor visszajöttek, fonni kezdtek. Közben egyre csak lestek kifelé az ablakon, hogy jönnek—e már a legények? Est harangszókor azok is megérkeztek csapatostól a fonóházhoz. Dalolva, hiszen a kocsmából vagy valamelyik pincéből jöttek. Először nem mentek be, hanem csak leskelődtek az ablakon befelé. De a lányok énekére:

*Nem dalolok már én nagyon,
Mert kihallik az ablakon.
Három legény ott hallgatja,
Fagyjon oda az ajaka!*¹⁰¹

nem lehetett mást tenni, mint bejönni. Köszöntek, s leültek a lányok mellé az előre oda-készített kisszékekre. Beszélgetés közben aztán igyekeztek a lányokkal leejtteni az orsót és elkapni, mert azt csókkal kellett kiváltani. Egy idősebb asszony volt rendszerint a bíró, az szabta ki, hogy hány pár csók az ára. Aztán ment a fonás. Közben daloltak, párosítók, balladák, házasságtérítő dalok, találós kérdések, mesék hangzottak el. Majd jöttek a *pa-*

100 LAJOS ÁRPÁD 1965.

101 BARSÍ ERNŐ: Alkalomhoz kötött dalok Sály községben. (Kézirat) 1967. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára.

szulykák (maskarák, Észak-Borsodban *pacurka, paszurka*, a közeli Cserépváralján meg Tardon *mamusz* volt a nevük). Két leány házaspárnak öltözött, mint Tönkrement báró és báróné mutatkoztak be és mókáztak a fonóbeliekkel. Majd számárháton, azaz két egymásnak háttal álló, derékban meghajolt, baturuhával letakart menyecske hátán pipás, hosszúhajú ember „lovagolt be” (Molnár Borbála) nagy derűtséget kelte. Ijesztgette a fonókat, mókázott velük, s közben botjával oda-oda sózott a *szamarának*. Távozása után ismét fontak, de hogy el ne álmosodjanak, következett a párválasztós „Kútba estem” játék. Majd bevezették a „Katát”. Megszemélyesítője megfordítva helyezkedett el. Lábával mozgatta a magára vett Kata-fejet, kezével meg a lábát. Párbeszéd, kötekedés után meg is táncoltatták a „fejen álló” Katát, s jót mulattak rajta. Ismét fonás, közben ének, mese meg tréfák következtek. Természetesen megtárgyalták a falu ügyes-bajos dolgait is. Jaj volt annak, aki ilyen helyen szóba került. Mikor már nagyon elálmosodtak, következett a *csizmaszárazás*. Két leány lefeküdt egymás mellé „fejtől-lábtól”. Mikor az egyik felemelte a lábát, a másik ezalatt felült, s a kezében tartott rossz csizmaszárral odasózott társa ülepére. Aztán ő fekvett vissza, emelte fel a lábát, s a másik ült fel és ütött oda neki. Persze mindezt gyorsan kellett csinálni, s nem kevés testmozgással járt! Ugyancsak „felébredt” tőle az elálmosodott. No de ennek is csók volt a vége, mert a csizmaszárazó lányokat megcsókolták a legények.

Igy szórakoztak, meg fontak úgy este 11 óráig. Aztán táncolással fejezték be az estét.

b.) *Ünnepek szokásai*

Újév napján a legidősebbek emlékezete szerint gyerekek jártak újévet köszönteni. A katolikus gyerekek még szilveszter este elmentek és az „Ó szép Jézus ez új esztendőben” kezdetű egyházi énekkel köszöntöttek. A háziaktól diót, süteményt vagy pénzt kaptak. A ref. gyerekek újév reggelén először szüleiket köszöntötték verssel és „Az úrnak jóvolta napjainkhoz napokat told . . .” kezdetű egyházi énekkel. Majd a házakhoz mentek és a következő verset mondták:

<i>Ez új év felvirradtával</i>	<i>Akik híven fáradoztak</i>	<i>Tiszta szívből kívánjuk.</i>
<i>Tisztelettel és hálával</i>	<i>És bészartak kebelükbe.</i>	<i>Éljenek több új esztendőt,</i>
<i>Léptünk most eléjükbe</i>	<i>Tartsa Isten egészségbe</i>	<i>Mint annál több derülendőt</i>
<i>Édes nek,</i>	<i>Velünk megelégedésbe,</i>	<i>Magunk néktek ajánljuk.</i>
<i>Kívánunk számos új évet! (Mező Györgyné, 1902)</i>		

A sályiak a *nagyfarsangot* (vízkeresztől húshagyóig) igyekeztek vidámsággal tölteni. Ezek a farsangi mulatságok inkább a fonóházakban folytak. Különösebb farsangi szokásról nem tudnak. Csupán egy dallal találkoztam, mely a farsangi táncot említi! „Illik a tánc a farsangnak . . .”

Húsvét másodnapján Sályban is megvolt a locsolás szokása. Id. Horváth János (1870) elbeszélése szerint „az én gyerekkoromba” szagos víznek híre se volt! Hanem húzogatták a lányokat a placnát a patakhoz, oszt’ védérrel ott locsolták meg.” Locsoláshoz fűződő éneket nem ismernek. Verset is csak ujabban mondanak a locsolkodók.

A *pünkösödés* ismeretlen Sályban. Id. Horváth János úgy emlékezik, hogy pünkösdkor éppúgy, mint május elsején a legények *májusfát* állítottak a lányoknak. Rajta ajándékkal pántlikák és kendők díszlettek. A kisebb lányoknak zöld *májfa gallyat* tettek az ablakukba szalagokkal díszítve. Pünkösdkor a legények *pünkösdkosarat* küldtek édesanyjukkal a kedvesüknek. A kosár be volt vonva selyempapírral, s különböző színű (fehér, rózsaszín, piros) papírvirágokkal meg zöld rozmaringággal díszítették. A menyasszonyjelöltnek

rendszerint egy fejrevaló kendőt, vagy egy blúzra valót küldött benne a legény. A leány pedig az anyós-jelöltnek kivarrtott kötényt adott a pünkösdkosár vivéséért. A pünkösdkosarat e szavakkal adta át a legény édesanyja: „Ezt a kosárt édes lelkem, fiam küldte, mert ő szeret. Ki benne van, mind a tied. Fogadd, viseld egészséggel! A fehér mályva tisztaságod, a rózsaszín bátorságod, a piros az örömed, a zöld rozsmaring reményed. Szeressétek tovább egymást, míg eljön a várva-várt nász.” „Megköszönöm kigyelmednek. Isten éltesse kenteket!” – mondta a leány. (Sályi Józsefné Nagy Mária)

A tavaszi szokások között még az 1800-as évek elején szerepelt a *gergelyjárás* (márc. 12.). Ezt a ref. egyház protocollumának 1802-ből fennmaradt jegyzőkönyve bizonyítja. „Az oskolás gyermekeknek Gergely napkor házról-házra való járása, s cantálása a gyermekeknek sok erkölcstelenségre szolgáltatván alkalmatosságot, meghagyatik, hogy azt ennekutánna egy rector meg ne engedje tanítványainak, hanem ha maga is mindenütt velek együtt jár. Az általok mondandó verseket, peroratiokat helybéli Tiszt. Predikátor úrnak rendszerint bémutatván. Ezzel a tavaszi mulatsággal pedig egy, vagy nagyobb helységekben két napnál többet eltölteni senkinek szabad nem lészen, másként a felelet terhe alá esnek.”

A múlt század elejétől kezdve azonban nemcsak az egyházi, hanem a világi hatóságok is egyre jobban szorgalmazzák a kötelező iskolába járást, melyet éppen a Sályban is élt Eötvös József iktattatja törvénybe. Így hát rector uraiméknak nincs szükségük arra, hogy tanítványaikat gergelynapra verbuválással biztosítsák. Nincs is kedvük előre bemutatni a verseket, s mégkevésbé mindenüvé kísérni a gergelyjáró gyerekeket. Így hát lassan elmarad a gergelyjárás. Még Horváth János (1896) a nagyapjától hallotta emlegetni, de már semmi közelebbit nem tud róla. S hogy ilyen alkalommal a sályi gyerekek mit is *cantl*-hattak, úgy látszik, már sosem fogjuk megtudni.

A nyári időszak a munkáé. Az egyház szerint is ez az ünneptelen félév. A tél beköszöntésével hűzódznak be újra az emberek a házba, mivel szünetel a mezei munka, jobban ráérnek, s újra virulnak a szokások.

András napja (nov.30.) a férjjeslő szokások jegyében folyt le Sályban. A leányok „kukoricát vetni” mentek az ablakok alá. Kukoricaszemeket dobtak az ablaküvegre, az nagyot csörrent, a leányok pedig bekiabáltak az ablakon:

*A mi tyúkunk újjék, tojjék,
A kendé mēg kotkodájjék!*

Erre kiszóltak: „Majd elmégý!” Ez azt jelentette, hogy az a lány, aki a kukoricát dobta, férjhez megy a következő évben. De ha azt kiáltották ki a háziak, hogy „Újj seggēdre!”, ez azt jelentette, hogy nem megy férjhez a következő évben.

Luca napján (dec.13.) reggel a háziasszony piszkafával megpiszkálta a tyúkot, hogy tojjanak. A tyúkol rendszerint a malacol padlásán volt. Aztán kiengedte a tyúkokat, és a földre tett hordóabroncsba szórta nekik a szemet, s ezt mondta: „Összetartsatok, sokat tojjatok, sok csibét neveljétek!”

Luca napján, ha valaki tojást kért kölcsön, annak nem adtak, mert az elviszi a jövő évi tojás hasznát. Luca napján készítették a *hagymakalendáriumot*. Egy fej hagymát 12 részre szedtek szét, az ablakba rakták, s mindegyikbe egy kis sót tettek. A 12 hagymalevél a jövő évi 12 hónapot jelképezte. Amelyik a sótól nagyon nedves lett, az azt jelentette, hogy az a hónap nagyon csapadékos lesz, ha szárazon maradt, akkor pedig kevés csapadék lesz abban a hónapban. Az adventi ködre mondták, hogy „ha zúzosak (zúzmarások) a fák, ahogy húzza a zúz a fákat, úgy húzza a következő évben a gyümölcs is a fákat”.

A *karácsonyhoz* is fűződtek férjjeslő szokások. A lányok gombócokat főztek, melyekbe kis cédulákat tettek fiúneveket írva rájuk. Azt tartották, hogy amelyik gombócot leg hamarabb vetette fel a víz, olyan nevű fiú veszi el a lányt, mint amilyen a gombócban lévő cédulára volt írva. Szokás volt az udvaron egy fahasáb csomót felnyalabolni, a *gangra* vinni, s megszámlolni, hogy páros, vagy páratlan? Ha páros volt, akkor a fát felnyalaboló lány férjhezment a következő évben, a legény megházasodott, ha pedig páratlan volt, akkor ők is páratlanok maradtak. Volt, aki ólmot öntött karácsonykor. Vízbe forró ólmot öntöttek, s a formájából jósoltak. Pl. ha az asszonynak a vízbe öntött ólma kis gyerek alakot öltött, akkor gyereke lesz a következő évben, ha állat alakot, akkor szerencséje lesz stb. Karácsony szombatján az éjféli mise előtt álltak rá a templomajtóban arra a *lucaszékre*, melyet Luca napjától naponta készítettek úgy, hogy karácsonyra készüljön el. Aki a lucaszékre ráállt ilyenkor, az meglátta, hogy ki a boszorkány, mert azok akkora szarvval jöttek be a templomba, hogy alig férték be tőle a templomajtón. Aki meglátta őket, annak menekülnie kellett, mert a boszorkányok megfenyegették, hogy összetörik, ha elárulja őket. Menekülni úgy lehetett, hogy egy tál mákot kellett a földre szórni, s amíg azt szemkint föl nem szedték a boszorkányok, el lehetett menekülni. Az öreg Lojkóról beszélték, hogy ő is csinált lucaszéket, el is menekült a boszorkányok elől, de azok azután is keresték. Nem mert otthon háltni. A boszorkányok így a felesége állat tapogatták éjszaka az ágyban, hogy van-e neki szakála? Karácsony előtt és után egy héttel járták a falut a *berlehemesek*. Kétféle betlehemezés volt a községben. A kat. vallásúaknál iskolában is tanítottak egy betlehemes játékot, s ezt inkább színpadon mutatták be a falu népének. Volt egy népi betlehemes játék, melyet vallásra való tekintet nélkül a házaknál játszottak.

Tóth Lajosné Csorba Mária (1922) így emlékezett a betlehemes játékra 1968-ban. Legalább négyen járták, legények, lányok vegyesen. Volt egy angyal, ez vitte a betlehemet, egy-két pásztor. Ezek fiúk voltak, s az öreg, aki bundába öltözött, bajuszt, szakállt ragasztott asszony, vagy lány volt. Olyan maszkot készítettek neki, hogy fel ne ismerhesék. A *angját* elváltoztatva beszélt.

Először az angyal jött be fehér lepedőbe csavarva, és így szólt:

„Dicséret, dicsőség, tisztesség, hálaadás,

Hogy a hatalmas Isten megéngedte érnünk ezt a nagy változást!”

Erre bejönnek a pásztorok és éneklük: Pásztorok keljetek fel . . .

Az első pásztor előrelép és így szól: „Dicséret, dicsőség, tisztesség, hálaadás, hogy a hatalmas Isten megéngedte érnünk ezt a nagy változást!

Betlehem kis városába,

Egy istálló jászolába

Fiú Isten embér lett,

Kis jézus ma született.

Ötet hívták Jézuskának,

Édesanyját Máriának,

(Együtt éneklük) Betlehembe jer pajtás . . .

Első pásztor kiszól az ajtón:

– *Ki az, mit akarsz?*

Öreg: – Én vagyok az öreg.

P. – Hallod öreg, gyere velem Betlehembe!

Ö. – Engem bizony ne verj mejjbe!

P. – Nem azt mondtam, te vén számár! Gyere az úr Jézus jászolához Betlehembe.

Ö. – Vágd azt a vén anyádat mejjbe!

P. – Nem azt mondtam te vén számár! Gyere Betlehembe.

Ki pólyába takarja,

Jászolába ringassa.

Pásztorok a falu mellett

Báránykákat legeltetnek,

Hallván angyali énekét,

Jézuskához sietnek.

*Öreg (erre belép) – Jó estét kívánok! Most hogy gyöttem itten a szëmetdombon
kërsztiül, két döglött kakast láttam verekëdni. Ugy térgyën kalácson rüg-
tak, hogy mindjárt elestem (az öreg elesik).*

(Az öreg kivételével mindnyájan éneklik):

Az öreg hősnek jól vagyon dolga . . .

P. – Kelj fël öreg gomolya!

Ö. – Ti s mëgënnéd, ha vóna! (mëgegyszer megismétlik).

P. – Kelj fël öreg, gyerünk Betlehembe. (Öreg felugrik)

*Ö. – Hopp, öreg létëmre frissebb vótam, mint ti fiatal létëtëkre. Èttem lopott
birkát többet, mint igazat. Háltam az ágy alatt többet, mint az ágyon. Aki
engëm igaznak mond, nem mond az igazat.*

(Éneklik)

Rázd mëg öreg a bundád, Hagy përégjën a bolhád . . .

Ö. – Ugy mëgráztam a bundám,

Hogy kipërgëtt három véka bolhám.

P. – Kelj fël öreg, gyerünk Betlehembe.

Megint éneklik: Betlehembe jer pajtás . . . majd:

„Isten áldja meg e háznak gazdáját,

Töltse be az úr házát, komoráját.”

Ugyancsak vallásra való tekintet nélkül jártak a gyerekek karácsony estéjén kántálni. Vallásfelekezetüknek megfelelő énekeket énekeltek. A húszas években aztán a gyerekektől a cigányok vették át a kántálást, náluk azonban felnőtt szokássá vált, lényege pedig az adománygyűjtés volt. A zömmel katolikus cigányok református karácsonyi éneket is tudtak, s ha református házba mentek be, ott azt énekeltek. Míg a falusiak kiegyenlített ritmusú éneküket legfeljebb melizmákkal díszítették, addig a cigányok ritmikusan énekeltek, és sajátos előadásmódjukhoz igazították az éneket. Még bővített szekundlépés is került a Krisztus urunknak áldott születésén kezdetű énekbe. A kántálók almát, diót, süteményt, vagy pár fillért kaptak.

c.) Az életutat kísérő szokások és hiedelmek

A századeleji Sályban általában örültek a gyermekáldásnak, sőt büszkék is voltak a gyerekekre. Különösen ha az első gyerek fiúnak született. De ha az első gyerek lány lett, gyakran kicsúfolták az apját. „Eltátottad a szádat!” – mondták neki. Azt tartották, hogy aki asszonnyal hál, s az ágy alá kalapácsot, vagy fűrészteszt, annak fiúgyermek lesz. A terhes anyákra nem nagyon vigyáztak. Nagy volt régen a szegénység, és dolgoznia kellett mindenkinek, amennyit csak bírt, akár terhes volt, akár nem. Legfeljebb, ha a gyermek hordozása közben baj történt, akkor jobban vigyáztak a következő gyermeknél. Bizonyos dolgoktól azonban óvták a terhes anyát. Nem engedték pl. gyümölcsfa alá állni, mert azt tartották, hogy ha gyümölcs esik rá és odakap, akkor a gyermekének ugyanazon a testrészen folt lesz. Sályi Józsefné mondja, hogy mikor az egyik leányát várta, a konyhában az asztalfiókba belement az egér. Ahogy a fiókba nyúlt, az ujjai között kiugrott. Ijedtében a füléhez kapott, hát a lányának folt lett a fülénél. Most is megvan neki. De az ilyesmi csak akkor hagyott nyomot a gyereken, ha „félidőig” történt. Régen az egész család egy szobában lakott (cselédházban még az is előfordult, hogy több család lakott egy szobában). Ha nappal szült az asszony, akkor a többieket kiküldték. De ha éjszaka, akkor ott volt az egész család. Ilyenkor a bába az ágy két végénél egy–egy karót nyomott az ágydeszkák

közé, arra lepedőt kötött, hogy a gyerekek, meg a család többi tagjai ne lássák a vívódását.

A megszületett gyermeket féltették az elcseréléstől meg a rontástól. Azért legtöbbször (különösen katolikusoknál) már a születése utáni napon megkereszteltették, hogy ne fogjon rajta az ilyesmi. Ugy tartották, hogy a rontástól óvja a nyakába tett rózsafüzér, vagy a karjára tett *galáris* (gyöngy). Rontás ellen hatásosnak tartották a szentelt *hajagmogyorófa vesszőt*, s azt a gyerek kispárnája alá tették, hogy fölötte legyen a feje. Ezt a reformátusok is átvették.

Ha éjjel született a gyerek, a bába kiment az udvarra és megnézte a csillagokat. Ha rossznak látta a csillagok állását, rossz képpé álltak össze előtte, azt mondta: „Jaj, csak még né született vóna!” Ugy tartották, hogy a rossz csillagállásnál született gyermek hamar meghal, vagy ha életben marad, később fegyver által hal meg. „Édesanyám beszélt, – emlegeti Sályi Józsefné, – hogy a faluba egyik helyen éccaka fiú született. A bába azt látta a csillagok állásából, hogy vízbe fog fúlni. Azt mondta a szüleinek: „Nagyon vigyázatok erre a gyerekre!” A szülei úgy féltették, hogy még a kút tetejére is deszkákat raktak, nehogy beleessén. Hát éccer a gyerek félfeküdt a deszkákra és ott halt meg.”

A pénteki napon született gyerekekről azt tartották, hogy szerencsétlen lesz. A búrokban született gyerekekről meg azt, hogy „kötelen hal meg”. De ha a burkot eltették, és később törvényszékre került, akkor nem fogta a törvény, ha a burkot is magával vitte. Ha a kis gyerek bölcsőben feküdt, nem volt szabad átnyúlni rajta, mert akkor keresztetik az életét és nem lesz szerencséje. Átlépni sem volt szabad a gyereket, mert akkor elszárad. Ha véletlenül átléptek a gyereken, de még a felnőttön is, akkor odakiáltották: lépj vissza! A *kicsérélt* (váltott) gyerek *olyan szerencsétlen* volt. *Garboncás* meg abból lett, amelyik foggal született és a bába nem törölte ki a fogát. A garboncásról azt beszélték, hogy a felhőkön lovagol. Ha nagy vihar jött, akkor *garboncás diák* járt. „Mikor még a régi lakásba laktunk, – mondja Sályi Józsefné, – egy nagy epérfa vót a ház mellett. Hát éccer egy nagy viharba gyött a garboncás diák, kicsavarta tövestül a nagy epérfát, oszt' rádúította a házra.”

Ha sírt a gyerek, azt mondták: *mégnézték. Szémmel megverték*. Ezt arról is meg lehetett tudni, hogy a tűzhelyből parasztat vettek ki és vízbe dobták. Ha a szén a vízben *lőült* (alámerült), akkor a gyerek szemmel meg volt verve. Ilyenkor hétféle füvet szedtek, de úgy, hogy visszafelé olvasták: hét, hat, öt stb. Ezekből fürdőt készítettek (vízben megfőzték a hétféle füvet) s abban megfürösztötték a gyereket.

A keresztszülők hívása megoszlott. Voltak akik a rokonságból hívtak komákat, voltak akik idegenből, mert azt tartották, hogy a rokon úgylis rokon. Ha a keresztkomák viszont meghívták kereszteltetni a szülőket, akkor „dupla komák” voltak. A keresztanya legalább háromszor vitt ebédet a gyermekágyas asszonynak. Ha jobbmódú volt, reggelit és uzsonnát is vitt. De a rokonság is vitt ebédet a szülés után két hétig. Mikor a két hét letelt, a katolikusoknál a keresztanya a gyermeket és az anyát elvitte a templomba az *avatásra*. Ekkor a pap külön imát mondott értük.

Keresztelestől meghalt gyereket nem volt szabad a temetőben eltemetni. Azt csak a temetőárokból ásták el. Azt a pap sem temette el. A keresztelestől meghalt gyerekekről azt tartották, hogy hét évre rá jelentkezik, felsír. Ha valaki meghallja, zsebkendőjét ketté tépi, eldobja és azt mondja: „Ha fiú vagy, Ádám légy, ha kislány vagy, Éva légy!” Így meg lesz keresztelve és a sírás megszűnik.

A gyerekeket nagyon rigorózusan nevelték, főként tiltásokkal és veréssel. Özv. Nagy Mátyásné (1888) szavai szerint: „a gyermekéket nagyon hamar befogták a munkára. Eriggy, őrizd meg a libát, vagy a malacot – mondták nekik. Még emlékszem rá, hogy mikor az én szüleim is elméntek a határba dógozni, azt mondta édesanyám: No, elmegyünk itthonról. De ha valami baj lesz, akkor az égen csináljatok magatoknak házat, ott is félre

helyén! Elgondolkoztam: Égőn házat csinálni? Még ott se akarhol? Nagyon féltünk hát. Jól megszorítottak bizony bennünket szegény édesanyámék.” A felnőttek nagy rendet, fegyelmet követeltek régen a gyerekektől. Még a viselkedésben, a beszédben is. Minden felnőttnek köszönniök kellett az utcán, és kérdéseikre csak szigorúan megszabott formák között felelhettek. Ha például köszönés után a gyerektől megkérdezte a felnőtt: – Ki fia vagy kedves? – így kellett válaszolni: – Dósa Józsi édesapám uramé, szolgálatjára kigyel-mednek! S ha a gyerek nem tartotta be a *regulát*, vagy nem teljesítette a felnőttektől ka-pott parancsot, akkor könnyen ment a verés. Tarjáni András (1894) szerint: „Szegény édesapám csak akkor nem vert még, mikor nem érkezett. Egyebkor mindig mégvert.” Az ilyen körülmények között felnövő gyermek még sokkal jobban vonzódik a játékhoz és fantáziája segítségével itt építi fel magának azt a világot, melyben maradéktalanul boldog-nak érzi magát.

49. kép: Karikás gyermekek az egykori Főutcán (Györffy István felvétele F 191 275)

A századeleji sályi gyerekeknek különösen a tél volt keserves. Ilyenkor nem sokat mozoghattak odakint, már csak azért is, mert legtöbbjüknek nem tudtak a szülők lábbelit venni. Ott kellett ülniök a kemence mellett a *suton*, hogy ne zavarják a házban tevékeny-kedő felnőtteket. Micsoda mélységes gyermeksóvárgás szólalt meg tavaszi naphívogatójuk-ban: Süss fel nap, Szentgyörgy nap!

A kisgyermekkor kedvenc játéakai az egyszemélyes mondókák, az egy–két gyermeket igénylő egyszerű játékok voltak. Ehhez elég volt otthon a családi kör. A testvérek. De már akkor, amikor a nagyobb testvér kivitte a 3–4 éves kistestvérét a libalegelőre, egykettőre beállt az is a „karéjba”. „Mert akkor örültünk, ha minél nagyobb vót a karéj” – emléke-zik Nagy Mátyásné. A gyermekek számára a legjobb játszási alkalom libapásztorság köz-ben adódott. Így a *libapástok* (libalegélők) voltak a sályi gyermekek legfőbb játszóhelyei. Régen három helyen volt Sályban libapást: a Nagykapunál, a Pincetetőn (a Geszt felőli

oldalon), meg a Temetőn, a hullaház mellett. A nagyobb ügyességet kívánó, dallamilag is nehezebb, bonyolultabb mozgással járó gyermekjátékok ideje az iskoláskor volt. Mert a huszas-harmincas években az iskolaudvar a délelőtti-délutáni egyszeri, de kiadós szünetekben csak úgy zengett az énekes játékoktól. Az iskolás korról aztán rendszerint be is fejeződtek a játékok. Jött a komoly munka. Kenyeret kellett keresni. Csak vasárnaponként álltak karéjba a nagyobb lányok, hogy daloljanak, vagy labdázzanak kint a Békáson, mert régen bizony megszólaltak volna a leányokat, ha „korzóznak” az utcán.

Munka közben aztán már inkább a felnőttek dalait tanulgatták a serdülő leányok, fiúk, ha kedvük támadt a dalolásra. A felnőttek meg ilyen könnyebb munkák közben, mint a tavaszi gordonyozás, meg a szőlőkötözés, párosítókat énekelgettek, szövegükbe foglalva a fiatalok neveit. A kiénekeltek aztán legtöbbször pírulva hallgatták.

Sályban a ma élők emlékezete szerint nem volt legényavatás. Úgy 16–18. évtől számítottak már *legénynek* a felnőtt fiúk. A lányok meg úgy 14 éves koruktól. A lányokat sem avatták nagylánnyá. A katolikusoknál csak a férjhezment lányt avatták az asszonyok sorába. A „nagylányok” a templomban a szentély előtt álltak, a református templomban pedig a szószék felőli oldal padsoraiban az első sorokban volt a helyük, az idősebb asszonyok előtt.

A párvalasztás, udvarlás időszaka a régi Sály életében dalolással volt tele. Legtöbbször nótaszóval mentek udvarolni a legények. A kezdő udvarlókat *bégreseknek* nevezték. Ezek csak vasárnap járhattak a lányokhoz. A „komolyabbak” azonban szombaton is, sőt a téli időben szerdán is járhattak. Nagyon sok legény nem is otthonról ment a lányhoz, hanem kocsmából, vagy pincéből ment „jányozni”. Mivel az is szokásban volt, hogy nem egyedül ment udvarolni a legény, hanem legtöbbször hárman kísérték, magától értetődő volt, hogy kezüket egymás vállára téve dalolva mentek végig az utcán a lányos házhoz. Itt a házban a lány mellé csak az a legény ült a karos lócára, aki annak udvarolt. A kísérők leültek a kemence padkára, s egy idő múlva el is mentek. Udvarlás végén a leány a kiskapuig kikísérte a legényt. Itt maradtak kettesben. Ha már komolyabb volt a dolog, a lány bokrétát is adott a legénynek. De nem mindjárt adta a bokrétát. Azért „járni is kellett!” Néha 5–6 vasárnap is el kellett járni a legénynek, hogy bokrétát kapjon. Az se volt mindegy, hogy a lány miből kötötte a bokrétát. Ha csak úgy tisztességből adta, akkor egyszerű zöldből, *citruskából*, ibolyából, szerényebb virágból kötötte. De ha rozmarin ág mellé piros muskátlit, piros rózsát kötött, ez már egyenlő volt az „igen” kimondásával. Az ilyen bokrétát büszkén viselte a legény. Ha meg idősebb ember látott meg a legényen piros mályvát, rozmaringos bokrétát, mosolyogva mondta: „No kedves öcsém, most már látom, hogy lesz valami!” A bokrétát csinosan, ízlésesen illett megkötni. Nem volt szabad túl nagyot kötni. Ha ilyet láttak a legényen különösen az asszonyok, gúnyosan odakialtották: „Léfog érte a tehen!”

A bokréta után következett a zsebkendő, azután a kérés. Először a legény megbeszélte a dolgot a lánnyal. Aztán bejelentette a szülőknek is a szándékát. Megkérdezte a lány szüleit, hogy hajlandók-e hozzáadni a lányukat. Ha igen, akkor hazament, elmondta az anyjának, s az anyjával együtt is elment megkérni. Esküvőkor meg a legény keresztapja volt a „kikérő”. A század elején, de még a huszas évek táján is jobban beleszóltak a szülők a fiatalok választásába. „Ezt nem vészéd el, ennek nincs sémije” – mondták. „Ezt véd el, mert ezzel boldogulsz.” Volt olyan lány, hogy olyan legényhez kellett hozzá mennie, akit nem is szeretett. Ellenkezésére csak annyi volt a válasz: „Majd összeszoktok!”

Ha megtörtént mindkét részből a megegyezés, következett a „kézfogó”. A régi kézfogó szokása kb. az első világháború idejéig volt divatban. Azután jó ideig nem tartottak kézfogót Sályban. Újabban (második háború idejétől) szokásba jött az „eljegyzés”, persze városi mintára. Özv. Kocsis Györgyné (1892) mondta el, hogyan volt még az ő idejében a

kézfogó. A kézfogón a családtagokon kívül a leány keresztszülei vettek részt, s a legény keresztszülei voltak a kérők. Előtte nagy sütés-főzést csaptak, bár nem akkorát, mint a lakodalomkor. Rendszerint sült hús volt borral, meg sütemény: *kisbéles, herőce, meg pampuszka.* Vacsora idején jöttek be a kérők. Tányérra elkészítve hozták a „jegyet”. A jobb módúaknál szép, mintás selyemkendő, rajta horgolt vagy slingelt szélű fehér kendő volt szépen elrendezve a tányérra. Szegényebb helyen pénzt is tettek a tányérra jegy gyanánt. Lídia is egy aranypénzt kapott „jegyebe”. Mikor bejöttek a kérők, ezt mondták: „Jányt gyöttünk kérni. Eladó jányuk van—é? Jegyét hoztunk. Elfogadják—é? Ha elfogadják, akkor itt maradunk, ha nem fogadják el, akkor tovább megyünk. Ha jányt nem adnak, akkor elvigyük az örömanytát. Ha a jányát nem adja, akkor elvigyük a mamát! Eztet a kis ajándékot tányírra tettük, tessenek elfogadni. Most mán tudjuk, hogy a jány a mienk!” Akkor a jegyet odaadták a menyasszonynak és ezt mondták: „Boldogok légyeték. Egy-mást szeressétek! Az Isten adja rátok az áldást.” Ezzel asztal mellé ültek vacsorálni. A vacsoránál megint hozzáfogott a kérő a mondókához: „No, most mán itt vagyunk e tisztességés háznál. Nagyon szépen megköszönjük az örömapának, az örömanyanak, hogy minket elfogadott, vissza nem utasított, hanem helyet adott. Nagyon szépen megköszönjük a vendéglátást.” Vacsora közben aztán nótáztak. Nem egyszer cigányt is fogadtak. Aztán kitűzték az esküvő napját, s előtte 21 napig hirdették az új párt. A két tanú mindig a két keresztapa volt. A lány keresztanyja meg a szakácsné. A *vőfélyi* tisztre pedig olyan embert kértek fel, aki ebben gyakorlott volt. A vőfély a menyasszonytól hosszú, keskeny, hímzett vagy szőtt *vőfélykendőt* kapott. A vőfélyen az első világháborúig bő gatya volt, előtte rózsás, fekete surc, fehér házivászon ing és mellény. Körül a kalapján pántlika díszlett, s darutoll, meg bokréta volt rá tűzve. Kezében fokost tartott. Az első világháború után fekete csizmanadrágot, fehér gyolcsinget, és fekete kabátot viselt, de a többi kellék megmaradt. A vőfélykendő a bal vállán volt átvetve, s a két szára a jobb hóna alatt volt összetűzve. Ő volt a lakodalom tulajdonképpeni megrendezője. Ő hívta meg a vendégeket, természetesen rigmusos hívogatóval. A nyoszolyókat így hívta meg:

*Tisztelettel teszem ide be a lábam,
E háznak jó napot kívánok!
Egy derék barátunk esküvőre készül,
Es nyoszolyó lány kell a menyasszony részről.
E szép tisztességet a lányuknak szántuk,
Midőn kérésünket felhozni kívántuk.
Ne mondjanak nemet, mi érte jót állunk,
A lányuknak nem lesz semmi baja nálunk.
Es jövőnk majd érte hétfőn reggel szépen,
Másnap visszahozzuk rózsás egészségben.*

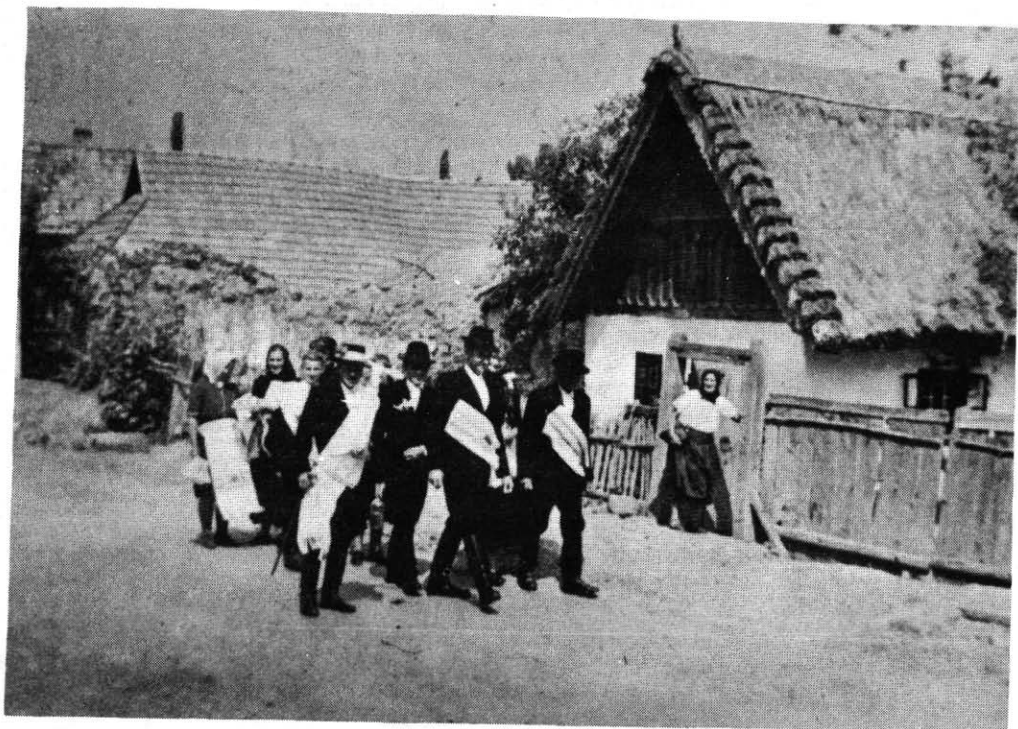
Azután a vendégek hívogatása következett, persze idejében, hogy a vers utolsó szavai szerint *csigacsinalásra* is meghívott asszonyok, leányok a lakodalom előtt egy héttel a csigatésztát is elkészíthessék. A meghívott családok felnőtt nőtagjai aztán a lakodalom előtt egy héttel megjelentek a menyasszonyos háznál. Egy tányérra lisztet, erre meg tojásokat tettek. Az egészet egy hímzett, vagy díszesen szövött szakajtókendőbe tették, s a négy csücskét összefogva vitték ajándékba. Vitték magukkal a csigakészítéshez szükséges bor-dát meg orsót. A *csigacsinalás* mindig vidám hangulatban, nótázás közben történt. A végén még táncra is kerekedtek. Ez volt a *csigataposás*.

A lakodalom napján reggel a násznagyok, nyoszolyólányok meg a vőfély a vőlegényes háznál gyülekeztek, nótaszóval, vidáman. A nyoszolyólányok feltűzték a násznagyoknak

a szép szőttes *násznagykendőt* a mellükre, s reá rozmaringágot. Utána a vőfély elmondta a vőlegénybúcsúztatót:

*Vőlegény helyett emelem szavamat,
Hagyjátok el kissé a ti nótákat . . .*

A vőlegénybúcsúztató után a vőfély sorba állítja a násznagyokat, nyoszolyókat, s a család tagjait a vőlegénnyel együtt és felszólítja őket, hogy menjenek el a menyasszony megkeresésére.

50. kép: Mennek a kérők a menyasszonyért

*Tisztelt gyülekezet, Isten szent nevében
Induljunk el hát csendben, békességben,
Vőlegény urunknak keressük meg párját,
Az ő drága kincsét, kedves menyasszonyát . . .*

Mikor megérkeznek a kérők a menyasszonyos házhoz a vőlegénnyel, ott piszkos, hétköznapi ruhába öltözött asszonyok útjukat állják. Tilolnak a kapuban, meszelnek, mintha nem is lakodalomra köszülnének. Hosszas kötekedés után aztán megnyílik a kapu. Bemennek a házba, s köszönés után a vőfély elkezd a versét:

*Ez itt az a hajlék, hová iparkodtunk,
Már ide találván, be is kopogtattunk.
Előbe ujítsuk szívünknek szándékát,
Hogy elnyerhessük vőlegényünk párját.*

*Várja őt a háznak kicsinye és nagyja,
De legjobban várja kedves menyasszonya,
Ki mikor látja őt, mutat vidám arcot,
És szívből mondja néki: Isten hozott!*

*Kedves násznagy urak, én csak azt sajnálom,
Hogy akiért jöttünk, azt sehol se látom.
Elmegyek keresni, de jól szét is nézek,
Megkeresem vőlegény, a te jegyesedet.*

Ekkor bevezetnek egy öregasszonyt. Kukorica hajból vagy szalmából fonott koszorú van a fején, kezében piszkos törülőruhát tart. Odaáll a vőlegény elé és azt mondja: „Itt vagyok kedves vőlegényem, de jó, hogy összekerültünk!” A vőlegény persze ellöki: „Ménjen innen! Nem maga kell nekem.” Az öregasszony kéréli, s mutogatja a piszkos törülőruháját: „Tessék csak nézni, de szép! Ilyet tudok én fonni. De jó lesz nekünk együtt!” „Nekem nem ilyen menyasszony kell” – mondja a vőlegény. Az asszony azonban tovább kötekedik: „Hát nem emlékszel, hogy mennyit vótunk együtt? Mennyit rúgtuk a cséptűt a padlás-szon?” De hiába minden bizonygatás. A vőlegénynek csak nem kell az öregasszony. Erre a vőfély folytatja:

*Az én fáradságom hiába esett,
Vőlegény urunknak ez a szűz nem kellett.
Elmegyek keresni, de jól szét is nézek,
Megkeresem vőlegény, a te jegyesedet.*

Erre megint másik öregasszonyt vezetnek be. Ujra folyik a kötekedés. A vőlegénynek azonban ez sem kell. A vőfély csalódottan mondja:

*Ugyan hol találjam már meg kedvesedet?
Feláldozom érte már az életemet.
Elmegyek keresni, és ha rátalálok,
Az egek urának azért hálát adok.*

De még ezután is csak csúnya, piszkos ruhás öregasszonyt vezetnek be. Még laposkötekből farka is van kötve. Most már a vőfély is biztatja a vőlegényt:

*Mit kordészolsz velem, talán feledkeztél?
Talán rá se ismersz, akit úgy szeretted?
Avagy dímos voltál? Talán nem jól néztél?
Mondd meg hát, ez az – e, akit úgy szeretted?*

Mivel még a vőfély biztatására se kell a vőlegénynek, végre behozzák az igazi menyasszonyt. Erre aztán azt mondja a vőlegény: „No, ezt ismerem. Ezt elvállalom!” A vőfély is megerősíti szavait:

*Megtaláltam végre a kedves szeretőd,
Kiért vesztegették lábam az erőt.
Megtaláltam végre a te jegyessedet,
Hogyha tetszik néked, fogjál vele kezét.*

A vőlegény a menyasszony keze után nyúl, de a kiadó közéjük tartja a kezét, s azt mondja:

– *Ingyen nem adom ám a királynét.*
– *Mi az ára?* – kérdi a vőlegény.

A kiadó aztán megmondja: ennyit, meg ennyit kér a királynéért. A vőlegény ezután kiváltja, és akkor lesz csak az övé a menyasszony. Erre a vőfély is jókívánságokkal teli strófába kezd:

*Terjedjen sokáig a ti életetek,
Érjete meg együtt sok számos évet.
Csak arra kérlek, mivel egymáséi lesztek,
Hogy egymást a síríg mindég szeressétek.*

Most már valóban minden rendben van. Azonban mielőtt elindulnának az esküvőre, a vőfély elbúcsúztatja a menyasszonyt is, és úgy kéri a vendégeket, hogy menjenek az esküvőre.

*Tisztelt jó uraim, tartsanak most velem,
Mire mindnyájokat szívesen felkérem.
Menjünk esküvőre ezzel a szép párral,
Végezzék dolgukat Isten áldásával...*

Azután sorbaállnak. Elöl a vőfély. Majd a vőlegény a násznagyával, a menyasszony a násznagyával, szülők, nyoszolyók, a leányok, s a legények párosával. Így mennek vissza a legényes házhoz. Ilyenkor éneklük az úton:

*Száll a daru, száll a daru odafenn a levegőben,
A menyasszony, a vőlegény most megyen az esküvőre...*

A legényes háznál már nem volt sok ceremónia. Csak hozzájuk csatlakoztak a közben összegyűlt, meghívott vendégek, azután mentek a községházára, majd a templomba az esküvőre. Ahogyan régen mondták: „méntek a hitre”. A menet végéhez odaállt a cigány is és húzta az alkalomhoz illő nótákat:

*Jaj, de sokat áztam, fáradtam...
Meggötötték énnekem a koszorút...
Ez a kislány akkor sír...
Sűrű sötét felhő vándorol a kék égen...
Érik a, hajlik a búza kalász...
Barna kislány, jól meggondold a dolgot...
Feltették már nékem a gyöngykoszorút...
Barna kislány, jól vigyázz a koszorúdra...
Mikor fogok én a templomba bemenni...*

Bent a templomban a reformátusoknál az úrasztala szépen fel volt virágozva. Esketés után a vőfély odament a paphoz és ezt mondta:

*Tisztelendő úrnak hű fáradozását
Köszönjük irántunk tett jó kívánságát,
Ezen pár személynek a hit feladását,
Isten áldja meg az anyaszentegyházát.*

Az esküvőről hazamenet a násznép meg-megállott, a fiatalok táncoltak is egyet-egyet az utcán. Ilyenkor lehetett látni szőlóban járt szép férfitáncokat is. Menet közben főként azt énekelték, hogy Kukorikul a kis kakas . . . , meg Ha bemegyek a templomba . . . Ha az esküvő délelőtt volt, akkor ebédre, ha délután, akkor vacsorára mentek a lányos házhoz. Mikor odaértek, a vőfély ezzel köszöntött be:

*Legyen az Istennek dicsőség az égbe',
Szerencsével vittük nagy dolgunkat végbe.
Legyen az úr Isten mindig a vezérünk,
Igaz gyámolítónk, míg e földön élünk.*

*Váljék az új párnak mai esküvése
Lelkeiknek örök javára, üdvére.
Az Isten áldása szálljon a fejekre,
Legyenek vidámak, boldogok örökre.*

Ezután bementek, s a násznép elhelyezkedett a megterített asztaloknál. Türelmetlenül várta a konyháról az ételeket. A mindenkori házi tűzhely különösen sok vendég esetében nem tudta kielégíteni a lakodalmass főzés igényeit. Ilyenkor kint az udvaron, vagy esős időben sátor alatt erre a célra szükség-tűzhelyet állítottak fel. Két darab kb. 50 cm magas bakra deszkákat fektettek. Rájuk földet szórtak kb. 20 cm vastagon. A tetejét törekes sárral letapasztották, a széleit téglával körülrahták. Mikor kiszáradt, ezen raktak tüzet, s a tűz köré rakták fel a nagy (kb. 30 literes) cserépfazekakat, melyeket oldalról melegített a tűz. Ezeket aztán főzés közben forgatták, hogy minden oldalról átmelegítse tartalmukat a tűz. Ilyen nagy cserépfazekakban főtt a jó húsleves, a töltöttkáposzta, de még a tejbekása is. A fazekakat meg is drótozták, külsejüket homokkal kevert mésszel be is kenték, hogy jobban állják a tüzet. Nagyon szerettek cserépfazekakban főzni, mert azokban „nem apasztott el a húsleves”. Nem kellett vízzel újból feltölteni. Főként – úgy mondják – az íze is kifogástalan volt. Sokkal jobb, mint a mai zománcozott vassfazekakban.

A vacsorára várakozó vendégsereget a vőfély eleinte csak szóval traktálta. Különböző verseket mondott el, közben csak fokozta a készülő ételek iránti kíváncsiságot, és igyekezett étvágyukat is felkelteni, hogy még jobban essen majd a falat. A versek végén el-eltűnt ilyen szavakkal:

*Már most nem tréfálok, megyek a konyhára
Sok jó ételnek drága illatára.
És majd megjelenek mindnyájuk láttára,
Ha előbb nem, hát Szent Mihály napjára.*

Végre csakugyan levesestálakkal terhelten jelentek meg vőfélyvel az élükön a felszolgálók:

51. kép: Lakodalmi „tűzhely”

*Érdemes vendégek, nem üresen jöttem,
Étellel terhelve ím mind a két kezem . . .*

Aztán mindegyik fogást verssel köszöntött be a vőfély. A főthúst: a kakast egész társával, a töltöttkáposztát, süthúst, paprikást, kirántott húst, s a vacsora végén pedig a süteményeket, újabban pedig a tortákat. Nem is lehetne mindezt kibírnia a vendégeknek, ha közben a poharat is nem ürítgetnék. Erre is ugyancsak biztatja a vőfély a vendégeket.

*Mikor Noé apánk Isten parancsára
A vízözön előtt futott a bárkába,
Minden állatfajból és növényből egyet vitt,
Hogy ne nélkülözzön a vész után semmit.*

*Milyen nagy szerencse, amikor azt tette,
Hogy a szőlőtőkét el nem felejtette.
Neki köszönhetjük, hogy a bort ismerjük,
Amelyből kedvünket, erőnket szerezzük.*

*Rajta hát uraim, töltsék a pohárba,
Igyunk Noé apánk emlékére máma!
Hogy szőlőt termesztett, legyen érte hála,
Neki köszönhető szívünk vígassága.*

Ebéd, vagy vacsora után, mikor már jó hangulat volt, akkor az éltesebb emberek közül azok, akik jó nótások voltak, elkezdték a nótát. Akkor úgy egy óra hosszat daloltak.

Ha cigány volt, az is kísérte öneket. Ilyenkor nem sajátosan ehhez az alkalomhoz kötött dalok szólaltak meg, inkább kinek-kinek a kedves nótája került elő. Valaha azonban lehettek Sályban is kimondottan lakodalmi vacsora alkalmával énekelt dalok. Emléküket őrizi a régi stílusú dallammal énekelt: Zöld erdőbe a tücsök... kezdetű népdal.

Egy jó órai dalolás után aztán elkezdődött a tánc. Először csak a leányok kezdték karéjba állva a táncot, csak úgy énekszóra. Csak azután húzta rá a cigány a táncoshoz valót, s vitték a legények táncolni a lányokat. Mikor a cigány elhagyta, megint csak karikába álltak, és saját énekükre táncoltak, egymás derekára téve kezüket. Néha a fiatal menyecskék is beálltak a karéjba, hogy a leányoknak kedvet csináljanak. A közös táncot a ma élők emlékezete szerint mindig a Csárdás kis kalapom fújdogálja a szél... kezdetű dallal indították.

A menyasszonyos háztól aztán átment a lakodalmos nép a vőlegényes házhoz. Rendszerint úgy volt, hogy az ebéd a menyasszonyos háznál zajlott le. S délután, mikor már mulattak is egyet, átmentek a menyasszonyos házhoz. Indulás előtt mondta el a vőfély a menyasszonybúcsúztatót. Versének egyes strófái között a cigány szomorú dallamot játszott, melyet azonban senki sem énekelt. Legtöbbször Ezt a kislányt még akkor megszerettem, mikor véle a kapuba beszéltem... kezdetű népdalt. A menyasszonybúcsúztató a legmeghatóbb része az egész lakodalmi szokásnak. Természetes, hogy ezt nem sietik el. Az egyes strófák közti hangszeres muzsikálás is a ritus érzelmi tartalmát van hivatva ki-domborítani.

*Tisztelt kedves szülők, eljött az az óra,
Hogy kedves lányotok itt áll búcsúzóra.
Mindjárt elrepül, mint kis madár fészkeből,
A szülői karok hű öleléséből.
Majd a hegedűnek álljon meg zengése,
A sarkantyúnak is álljon meg pengése,
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése,
Légyenek csendesesen, míg léssen végzése.
Érzékeny szavakkal akarna búcsúzni,
De keserősége miatt nem teheti.
Én leszek hát mostan az ő szószólója,
Kedves szerettitől elbúcsúztatója...*

Aztán sorra búcsúztatja apjától, anyjától, testvéreitől, leánypajtásaitól, rokonaitól, szomszédaitól, s e szavakkal fejezi be a búcsúztatót:

*Köszönöm lelkemből szíves jószágokat,
Fizesse meg néktek az Isten azokat.
De hát legyen immár búcsúzásnak vége,
Maradjon veletek dildás, öröm, béke.*

Aztán elindulnak a vőlegényes ház felé. Utjukat azonban szalmakötéllel elkötik. Ha az alvágben lakott a menyasszony, s a felvágbe került, akkor az alvágiesiek kötötték el az útját. Nem akarták engedni. Különösen állt ez akkor, ha más faluba vitték a menyasszonyt. Sőt még emberek is utjukat állták és találós kérdéseket tettek fel a vőlegénynek és vőfélynak. Csak akkor engedték továbbvinni a menyasszonyt, ha azokra meg tudtak felelni. Pl. megkérdezték a vőfélytől, hogy milyen úton járnak most? A vőfély találgatta: köves úton, sályi úton, Kossuth úton. Csak éppen arra nem gondolt, amit a kérdező szeretett volna hallani: hogy hát ők most a szeretet útján járnak. A vőlegénytől aztán megkérdezték: teljesíti-e a menyasszonnyal szemben három kívánságukat? – Mi legyen az? – kérdezte a

52. kép: Viszik a menyasszonyt

vőlegény. Meglegyen a menyasszonynak minden esztendőben kétszer, hetente egyszer, meg naponta háromszor – adta fel a talányt a kérdező. Csak gondolkodik a vőlegény, de bizony erre nem tud megfelelni. Nem tudja kitalálni, hogy mi lehet az? Végre aztán kiderül, hogy minden esztendőben kétszer disznót kell ölni, hetente egyszer kenyeret kell sütni, naponta háromszor meg tehenet kell fejni.

Mikor úgy – ahogyan meg tudnak felelni a találós kérdésekre, egy üveget vagy cserépfazekat dobnak oda a násznép elé, jelképezve, hogy olyan sokra szaporodjanak a fiatalok, mint ahány darabra tört az üveg vagy tányér. Azután elszakítják a szalmakötelet és mennek a vőlegényes házhoz. Itt először megint nem akarják beengedni őket. Erre azt felelik: visszamennek, ha nem engedik be. Ilyen évrre megnyílik a kapu. Régen ilyenkor egy nagy kenyeret vittek oda az új párnak, hogy egész életükben mindig legyen kenyerük, ennivalójuk. Aztán a vőfély elmondta a köszöntőjét:

*Jó estét kívánunk e ház gazdájának,
Minden jó léleknek, kik itten tanyáznak.
Fáradtak vagyunk mi, hosszú útunk vala,
Pihenni óhajtunk, van-e tágas szoba?
Eresszenek hát be, nem esik károkra.
Hoztunk szép menyasszonyt, fogadják örömmel,
Szülei csókokkal, édes öleléssel,
Fogadják kedvesen, mint édes gyermeket,
Eljen ő sokáig sok boldog éveket.*

A vőlegényes háznál aztán tovább folyik a mulatság, tánc. Éjfélkor aztán a menyasszonynak leveszik a koszorúját, haját kontyba kötik, kendővel bekötik a fejét. Így, menyecske öltözetben vezeti be a vőfély, s elmondja felhívó versét a „menyecske–táncre”.

*Im, itt áll előttünk az ékes menyasszony,
 Hogy menyecske fővel először mulasson.
 Mindegyik legénynek egy nótát juttasson,
 Az ajándékokból új cipőt varrasson.
 Mindenki táncoljon vele hát egy kurtát,
 Csak le ne tapossuk a cipője sarkát.
 Mert gondoljunk arra, hogy drágáért varrták,
 Azért tömjük meg jól forinttal a markát.
 A násznagy urunknál van egy üres tányér,
 Én kezdem a táncot, a többi még ráér.
 Addig menjenek el a pénzért, de sokért,
 Húzd rá cigány, húzd rá az új házasságért.*

A vőfély után az, aki táncolni akar az új asszonnyal, pénzt tesz a tányérba, s egyet-kettőt fordulhat vele. A vőfély szaporán kiáltja: „Eladó a menyasszony.” A végén a vőlegény is megváltja a menyecskét. Ekkor 12 leány gyertyát gyújt, mindegyik égő gyertyát tartó lány mellé odaáll egy gyertya nélküli lány, és dalolva körüljárják a menyasszonyt-vőlegényt. Aki gyertya nélkül kerül, kezével tapsolja a dal ritmusát. Így járják körül az új párt, hogy „szaporodjanak, mint a csicsóka!” A gyertyás menet után az új ember elszaladt a menyecskével. „Kivitte, oszt' mentek. A nép még lapátot, szénvonót, piszkafát, fűrész, kecskelábat még miégymást vitt utánuk. Mikor a vőlegény észrevette, hajtotta kifelé őket. Azok meg azt mondták neki: *Vinni kell a menyasszony bútorát!*” Ez a szokás a harmincas években lassan elmaradt.

A múlt században pedig ilyenkor volt a menyasszonyfektetés ceremóniája. Erről ma már nem tudnak semmi közelebbit, csak arra emlékeznek, hogy az új ember később visszajött az új asszonnyal, s első táncba kérőjét elfogták, *megvasalták*.¹⁰² Horváth Dániel (1909) is elmondta, hogy egyszer ő is meg volt láncolva:

„Mikor egy lakodalomban először táncoltam az új menyecskével, két fiú elfogott. Aztán a cigányok közül választottak két csendőrt. Kukorica kórét tettek a hónuk alá, mintha puszka lenne. A lábamra láncot tettek. Ott csörgették, oszt' bekísírték a kérész meg a kiadó elé. Mikor kísírték, ezt énekéltem:

*Nem loptam én életembe
 Csak egy csikót Debrecenbe.
 Mégis rámverték a vasat,
 Babám szíve majd meghasadt.*

A násznagyok aztán úgy beszéltek velem, mint valami ügyész vagy főbíró a bűnösrel. Megbüntettek oszt engem egy hordó borra. Elfogadtam. Vót nekem egy kis háromlitéres hordóm. Azt teletöltük borral, rátették két szőlőkaróra, úgy vittük a násznagy elejibe. Akkor oszt' levették a láncot.”

A láncolás lezajlása után inkább dalolni szoktak. Ilyenkor kerülnek elő azok a dalok, melyek a leányélettől való búcsúzásról, az asszony életéről szólnak, s nem egy tréfás dal is elhangzik ilyenkor. Leginkább a következő dalok hangzanak el a menyecsketánc utáni daloláskor:

102 BARSZ Ernő 1983. 39–43.

*Kinek nincsen vágott fája, vágasson . . .
Szép piros kendőm, de elvettél mindentől . . .
Tüzzről pattant kis menyecske vagyok én . . .
Csárdás kis kalapom fűjdogálja a szél . . .
Asszony, szeresd az uradat . . .
Asszony, asszony, az akarok lenni . . .*

Sőt hajnal felé az új asszony bánatos hangnak ad kifejezést, mikor elénekli az „Édesanyám, mért szültél, édesanyám mért szültél a világra” kezdetű dalt.

Hajnal felé aztán kezdenek eloszlni a vendégek. Vannak, akik reggelig kitartanak. Ilyenkor már keveset táncolnak, inkább dalolnak a vendégek.

Régen, a múlt század végén még néha három napig is eltartott a lakodalom. Reggel ugyan hazamentek, megreggeliztek otthon, de utána visszamentek és mulattak tovább. Megesett, hogy a lakodalom belenyúlt a második éjszakába is. De a harmadik nap reggel, ha még akkor sem tágitottak a vendégek, a házigazda rendszerint elénekelte a „vendégküldő nótát”.

*Nincsen a káának töve,
Nincs a vendégeknek szíve.
Szíve vóna, haza menne,
Már nem itt szemtelenkedne.*

Persze a vendégek sem maradtak adósak, és rákezdték:

*Haragszik a gazda,
Hogy mink itt mulatunk,
Vigye el a házat,
Mink meg itt maradunk.*

*Igyunk itt, mert van mit,
Jó ember lakik itt.
Nem csurog, nem csepeg,
Elmulathatunk itt.*

Azért a második éjszaka után még a régi jó lakodalom is befejeződött.

A ma élő idős emberek emlékezetében sem él már sok lakodalmass emlék. Így feledésbe merült a lakodalmat befejező, mulatságos szokás is: a konyha poklának lefejezése. Édesapám 1930-ban még hallott róla, s a fentebb említett monográfiájában ezeket írta: „A legmulatságosabb volt a lagzi befejezése, amikor ugyanis a házigazda megbízottját, aki a kiszolgálást vezette: a *konyhapoklát* lefejezték. Összekötözve szánkára tették, a falun végighúzták, párszor felforgatták, hogy jó havas, vizes, sáros legyen. Végül hamuval telt cserépfazekat tettek a fejére. Közben a hóhér fente a kardját, rendszerint a kendertiló kardforma törőfáját, azután ezzel lenyakazta. Természetesen a bárd nem a nyakát, hanem a fején lévő hamus fazekat érte. Szeme—szája, ruhája tele lett hamuval. Fáy Kálmán egykori földesúr előre megüzente, hogy a lefejezés az ő kastélya előtt történjék, hogy mulathasson rajta, amit jó áldomás fejében meg is tettek.” Ez a szokás később keveredett a megláncolás szokásával, úgy is mondhatnám, hogy egy ideig ebben a megváltozott formában élt tovább. Őzv. Nagy Mátyásné elbeszélése szerint az új menyecskevel először táncolót nem bor vagy pálinka fizetésére ítélték, hanem lefejezésre. Kivitték a piacon lévő kereszthez, ott húzták a fejére a hamuval telt cserépfazekat, s úgy fejezték le róla. A *konyha-*

pokla szerepét, illetve annak büntetését az új asszonnyal először táncoló vette át. Más vidékek lakodalmi szokásaiban, az azokhoz fűződő dalokban megtalálható a kásapénz—szedéskor használatos ének. Sályban ilyen ének már nincs. Csak ének nélkülív kopva van meg a maradványa a kásapénz—szedésnek. Ebéd vagy vacsora után a vőfély *paszuiykának* öltözve bejelenti, hogy a szakácsasszony kezére csöppent a forró kása, és orvosságra pénzt kér a fazékba, vagy a kalapjába. Ilyenkor aztán vannak, akik tréfából csontot vagy kását tesznek bele. Ezeknek aztán fakanállal a kezére üt. A kásapénz a szakácsasszonyoké. A vőfély egy liter bor árát kapja, amiért összeszedi. A régi sályi lakodalom dalanyagát vizsgálva feltűnő, hogy alig van benne valami abból a sajátos lakodalmias dalkincsből, amely pl. elevenen él: a zoborvidéki, vagy akár a Dunántúl egyes vidékeinek lakodalmaiban. Helyettük inkább az újstílusú népdaloké a túlsúly, sőt a népies műdal is hangot kap benne. A mai öregek által régeinek tartott lakodalmias dalok nem olyan ősiek. Nagyobb részük nem régibb keletkezésű a múlt századnál. Mindössze négy régi stílusú dallam kapcsolódik Sályban a lakodalomhoz. Ezek viszont arról beszélnek, hogy valaha egészen ősi lakodalmi hagyományok éltek ebben a faluban is. A második világháború után ezek a szokások jó formán megszűntek. Az utóbbi tíz évben ez a folyamat mintha megfordulni látszana. Nagy, sátras, 2–300 vendéges lakodalmakat kezdenek tartani, újra vannak étel köszöntők, menyecsketánc és láncolás.

A lakodalom után a munkás hétköznapiok következtek az emberek életében, melyekbe csak az ünnepek szokásai vittek változatosságot. Szokások, hiedelmek tulajdonképpen csak az élet végéhez, a halál bekövetkezéséhez kapcsolódtak már. A halál bekövetkezésére főként állatok viselkedéséből következtek. Azt tartották, hogyha a bagoly huhogott: *fiú, fiú, ...* akkor meghal valaki. „Ha a kutya gödröt kapar, oszt' vonyít, ha ilyenkor a földnek tartja az orrát, akkor meghal valaki a családban. Ha még félfele tartja az orrát, akkor tűz lesz.” (Sályi Józsefné) De ugyancsak halálra következtek abból is, ha magától kinyílt az ajtó, a kép leesett a falról, vagy a falon függő rózsás tányérok összeverődtek. Különösen akkor jósoltak ezekből a jelekből bekövetkezendő halált, ha beteg volt a háznál. S ezeket a jeleket úgy vették, mint a régen meghaltak valamelyikének jelentkezését. „Jelentkezett valakiért” — mondták. Abból is a halálra következtek, ha a nagy beteg valamelyik meghalt hozzátartozójához beszélt, vagy azt látta maga előtt.

Mikor a halál beállt, akkor a házban az órát megállították, mert azt tartották, hogy addig ver a haldokló szíve, amíg az óra ketyeg. Ha nem állítják meg az órát, akkor nem tud meghalni. A tükröt fekete kendővel bekötötték, „hogy a halott ne lássa magát”. A halott szemét lefogták. Az ablakokat meg besötétítették, „mert a fénytől a halott széme felpattan”. A halottat megmosdatták. Mosdóvizét olyan helyre öntötték, ahol senki se járt, mert azt tartották, hogy aki átlép fölötte, az sárgaságot kap. Aztán felöltöztették. Az a ruha, amit a halottra adtak, különösen idősebbeknél, már előre el volt készítve. Halotti köntöst nem használtak, csak „rendes ruhába temették el a halottat, amilyenben járt. Az időseket feketébe, a fiatalokat világosba”. Azután ott a háznál, a *nagyházban* mindjárt meg is csinálták a ravatalt. Rendszerint bevitték a házba két hordót, arra kitömött szalmazsákokat tettek, s leterítették kivarrot szélű lepedővel. A halott alá tett lepedő mindig feketével volt kihímézve. A feje alá is ugyancsak feketével hímzett végű párna került. A halott kezét a mellén összetették, abba zsebkendőt, katolikusoknál rózsafüzért, imakönyvet, reformátusoknál zsoltárt tettek, meg egy kis virágot. A zsoltárt ott nyitották ki, ahol a halott legkedvesebb éneke volt. Míg a halottat öltöztették, s a ravatalt készítették, addig a háznál be szokták zárni a kaput, hogy ne zavarja őket senki. Csak mikor mindennel elkészültek, akkor nyitották ki újra a kaput, hogy bejöhessenek a *halottnézők*. A halottat sokan meglátogatták. A halottnézők bementek a házba, köszöntek s így szóltak: „Isten nyugosztalja meg” ... (kedves bátyánkat vagy nénénket). Ha öreg halt meg, arra rendszerint

azt mondták: „jól járt! Mégpihent! Jó mán neki, nem szenved.” Ha fiatal volt, akkor sajnálkoztak. Néha a részvét mellett a rosszmájúság is kibújik a halottnézőkből és egy-egy megszóló megjegyzést is tettek, hogy elérte, akinek szánták. Például ilyeneket mondtak: „Csakhogy megszabadult ez a jó Erzső néném, hiszen az ura még a múltkor is kizavarta a házból!” A halottnézők azonban nemcsak a halottat nézték. Azt is szemügyre vették, hogy milyen rend van a házban. Rendesen van-e felöltöztetve a halott? Ha nő volt a halott, azt is megnézték, hány slingolt alsószoknya van rajta? A férfi hogyan van megborotválva? Otthon, meg a faluban aztán elmondták különösen azt, ami nem tetszett. A halottnézőket a háziak régen még meg is kínálták. Este aztán *vírrasztani* jöttek a szomszédok, jó emberek a halottas házhoz. A katolikusoknál imádkoztak is, a reformátusoknál csak énekeltek a vírrasztók. Vírrasztás közben a legközelebbi rokon nő el is siratta a halottat. A sirástól éneklővé változott hangon mondta el a halotthoz fűződő emlékeit. A vírrasztók meg beszédükben hozták elő, sorolták el a halott dolgait, cselekedeteit.

A halálesetet harangszóval adták tudtul a faluban. Először *csendítettek* annak a templomnak harangjával, amilyen vallású volt a halott. A csendítés rövid harangszó volt. Fel-nőttnek a nagy, fiatalnak a középső, gyerekek a kis haranggal csendítettek. Utána mind a három haranggal hosszabban harangoztak. A temetésig aztán naponta háromszor harangoztak a halottnak. A második világháború óta szokásban van az évfordulókon történő emlékharangozás is. A temetés körüli teendőket a legközelebbi hozzátartozó intézte, vagy szomszéd, jóbarát.

A halál utáni napon reggel a család kiment a sírásókkal együtt a temetőre, megnézni, hogy hova ássák a sírt. Sályban nem voltak fizetett, hivatásos sírásók. Idősebbeknél többnyire a halott keresztfitai, vagy az asszonyok, emberek testvérei szokták kiásni a sírt. A sírt úgy ásták, hogy az a völgyben lévő templom felé nézzen. A halottat úgy kellett tenni a sírba, hogy „rálásson” a templomra. A katolikusoknál a kiásott sír végében a csákány hegyével álló keresztet is véstek. A fejfa, vagy a kereszt a sír végében a halott lába fölé került. Tulajdonképpen „lábfát” állítottak Sályban. A reformátusok sírkövei (mert itt a múlt században is helyben kitermelt vörösköből faragták a síremlékeket) nagyon ősi hagyományokat őriznek.¹⁰³ Oldalról emberarcot mutatnak. A múlt század elején a felírás is egységes volt. „Szabó Mihály testét e setét bolt zárja, feltámadását, Jézusát itt várja”, meg természetesen a halálozás évszáma volt felírva rá.

A temetés előtt a ravatalról a koporsóba tették a halottat. A koporsóba faforgácsot tettek. Ugy tartották, szalmát nem szabad a koporsóba tenni, mert akkor elveri a jég a határt, *tajút* (tollat, tollas párnát) meg egyáltalán nem, mert akkor „tollas lesz a halott ruhája”. A temetési szertartás az udvaron kezdődött. A koporsót asztalra tették. Köréje a hozzátartozók, rokonok álltak úgy, hogy a halott jobbkeze felől állott a közvetlen család, balkeze felől pedig a többi rokon. A háznál befejeződött szertartás után megindult a temetőbe a gyászmenet. Elöl ment a pap a kántorral, majd csoportosan a férfiak, utánuk a nők. Azután vitték a koporsót, és utána ment a gyászoló család. A koporsót még a harmincas években is nem kocsin szállították, hanem három rúdra téve vitte hat *vívó*. Ha leányt temettek, hat legény, ha legényt, akkor meg hat lány vitte a koporsót. A három rúd közül a középső hosszabb volt, így akik ezt fogták, kijebb álltak, és lépésükkel nem akadályozták az elől és hátul vívőket. A vívőket külön meghívták, felkérték a koporsó vitelére. Felkérésnél még azt is megnézték, hogy nagyságban lehetőleg egyezzenek, mert akkor

53. kép: Oldalról emberarcot mutató sírkő

54. kép: „1836 Szabó Mihály testét e setét bolt zárja . . .”

azt mondták: „jó a fogás”. A vívő fiúk nyáron házi vászonból készült bő gatyában, télen fekete posztó nadrágban voltak, s fehér ingjük fölé zsinóros, kiscigányos lajbit vettek, erre pedig bokréta volt tűzve, mint a lakodalomkor. Karjukra fekete szalag segítségével kendőt kötöttek, melyet a halott keresztanyja vett nekik. Ha olyan lány volt a halott, akinek már készen volt a staffirungja, abból adtak szőttes szakajtó kendőt, vagy törülközőt a vívő fiúknak, s azt kötötték a karjukra. A koporsó bal oldalán lévő a bal, a jobboldaliak meg a jobb karjukra illesztették a kendőt, hogy kifelé látszódjon. A vívő lányok tiszta fehérbe voltak öltözve. Bekötetlen fejükön nártuszkoszorút viseltek, mint a menyasszony. Ha a halott fiatal lány volt, menyasszonyi ruhába öltöztették. Ha felnőtt halt meg, fekete ünneplő ruhában vitték a rokonok. A kisebb növendéklánynak vagy fiúnak elég volt négy vívő. A kicsi gyerek koporsóját meg a keresztanyja, vagy keresztapja csak a hóna alá vette, s úgy vitte a temetőbe. A temetésre az egyik szomszéddal egy kosár *bogácsát* meg bort szoktak kiküldeni, hogy megkínálják belőle azokat, akik behúzzák a sirt. Általában 8–10 ember végezte ezt a munkát. A család a temetésre eljött rokonságot meg szokta hívni a temetés után *halotti torra*. Persze csak akkor, ha nincs harag köztük. Úgy tartják Sályban, hogy a rokonság a temetésen vagy kibékül, vagy összeharagszik. Ha nincs különösebb nézeteltérés a rokonságban, akkor a sír behúzása után odaszólnak a rokonokhoz: „Tessenek befáradni hozzánk. Üljenek le még egyszer nálunk.” Ha bejönnek, akkor húslevest, túrós-bélest meg *pampuszkát* szokás adni, s természetesen bort. Az is megesik olykor, hogy a sok vendég a házba be se fér, hanem ha jó az idő, akkor az udvaron kell nekik teríteni. Temetés után a halott ágyából kiűrik a szalmazsákokat s elégetik. Ezt a temetés utáni napon szokták csinálni. Addig úgy van letakarva az ágy, ahogy meghalt benne. A házat kitakarítják. Mészelné azonban csak egy hónap múlva meszeltek ki, mert azt tartották, hogyha hamarabb kimeszelik, akkor „kimeszelik a halott lelkit”. Akkor a lelke nem pihenhet meg otthon.

Ezek a szokások a húszas években még elevenen éltek, a harmincas években már egy részét kezdték elhagyni. (Pl. nem kötöttek szőttes kendőt a vívők karjára. Ezt viszont átvették a cigányok, s ma is élnek vele.) A második világháború utáni nagy átalakulás, különösen 1975-ben a ravatalozó megépítése gyökeresen megváltoztatta a halotti szokásokat. A virrasztás annyiban él, hogy a ravatalozóban a rokonok, ismerősök összejönnek énekelni, imádkozni. Megmaradtak a harangozás, sírásás körüli szokások, meg a halotti tor.

X. NÉPZENEI HAGYOMÁNYOK¹⁰⁴

a.) *Daltanulás, dalolási alkalmak*

A sályi embert a dal egész életén át végigkísérte bölcsőjétől a sírig. Nemcsak régen, de még most is dúdolva hajolnak az édesanyák a kisgyermekük fölé. Ahogyan Miklavicz Sándorné Horváth Juliska mondotta pár éve (sz. 1941): „A fiamnak mindég dalolok. Nótával altatom. Már úgy megszokta, hogy ha napközben is aludni akar, azt mondja: daloljon!” A kis gyermek közösségi dalolására egészen a második világháborúig (pár évig még utána is) a libapásztorkodás adta az első, és legjelentősebb alkalmat. Már 4–5 éves korban küldték a gyereket libát őrizni. Nem egy gyerek ilyenkor még a kisebb testvérét is vitte magával. A libapáston sok gyerek verődött össze. Mi sem természetesebb, minthogy a libalegelen összegyűlt gyerektársaság játszott, dalolt, táncolt. „A gyerekek nem sok kedvet kell adni, az hozzáfog” – mondta M. Sándorné. Az, hogy még az 1960-as években is nagyszámú gyermekdalt jegyezhettem le a faluban, mutatja a sályi gyermekjáték hagyományok gazdagságát. Az énekes gyerekjátékokat kb. az első világháború idejéig fiúk-lányok együtt játszották. A huszas években váltak külön játékaikban a fiúk, s inkább gomboztak, meg főként tekéztak, ha együtt voltak. Az énekes játékok így a leányokra maradtak. Ezek aztán tovább éltek az iskolás kor alatt is, és nagy tízpercekben, meg nyári vakációban ezekben lették legnagyobb örömeiket a leányok. Sőt az iskolából kikerült „nagyleányok” is játszottak vasárnap délutánonként karikába állva énekes játékokat. De a gyerekek daltanulásában a felnőtteknek is jelentős szerepük volt. A felnőttek élete, viselt dolgai különös tekintélyt kapnak a gyermekek szemében. Szeretnének ők is ilyenek lenni. Nemcsak munkáikat utánozzák játékaikban, hanem minden cselekedetüket, megnyilvánulásukat. Így dalolásukat is. Horváth Dániel is gyermekkorában sok dalt tanult a felnőttektől. „Jó szomszédok vótak az akkori parasztemberek. Szüret után már sokszor kiméntek a pincébe, oszt' egy kis jó estéket ott eltöltöttek. Én mint gyerek félguggoltam egy hordóra és hallgattam, hogy dalolnak ezek az öreg bácsik.” A felnőttektől ellesett dalokkal egymást is taníttatták a gyerekek. „Mikor gyerekek vótunk, egymástól is tanulgattuk, amit hallottunk a nagyoktól. Közre adogattuk, oszt' mire nagyobb kort értünk, már tudtuk a nótákat.

Iskolás kor után a serdülő gyerek már teljesen bekapcsolódott a szülők munkájába. Így a dalolásra, daltanulásra ugyanazok az alkalmak kínálkoztak számára, mint a felnőtteknek. A falusi ember dalolási alkalmait két csoportra lehet osztani: a közösen végzett munka, és a pihenés–szórakozás ideje által kínált dalolási alkalmakra.

Mikor dalolt *munkája közben* a szántó–vető ember? Még jóformán a gyermekkor határán volt, mikor tavasszal járt a felnőttekkel együtt *gordonyozni*. A tavaszi gordonyozás sohasem folyt dalolás nélkül. Aztán a fiúgyereket hamarosan odaállították az ekeszarva mellé. Néhai Horváth János 91 éves korában mondotta, hogy „a határba” inkább szántás közben daloltunk. Az olyan unalmas munka vót. Ballagott az ember az eke után, oszt' unalmába dalolt. Az én fiatal koromba (múlt század vége) mindég szokás vót dalolni a szántáshoz”. De nemcsak az unalom, hanem a természet, a madarak is dalolásra készíteték az ekeszarvát fogó embert. Horváth Dániel szerint „a parasztembér szántás közbe” akkor kezdett el dalolni, mikor a legszébben szólt a pacsirta”. Néha szántásból hazafelé jövet

104 BARSÍ Ernő 1964. 103–113: BARSÍ Ernő 1965. 67–76: BARSÍ Ernő 1971.: BARSÍ Ernő: Alkalomhoz kötött dalok Sály községben 1967. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára: BARSÍ Ernő: A sályi agrárszegénység dalai. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára: BARSÍ Ernő 1984.: LAJOS Árpád 1965.: NEMCSIK Pál 1983.

a szekéren is folytatódott a dalolás. Otthon a ház körüli munkák közben is gyakran szólt az ének. Az állatok etetése, a trágyakihordás közben is jobb kedvvel végezte a legény a munkáját, ha közben dalolhatott. A téli estéken pedig a férfiak az ólban jöttek össze beszélgetni, meg dalolni. A fiatal lányok a határban különösen szőlőkötözés közben nótáztak. Csak úgy zengett ilyenkor a szőlőhegy! A tavaszi, nyáreleji munkák közül a szénagyűjtés járt még nótaszóval.

A legnehezebb, de egyben legfontosabb nyári munka, az *aratás* is adott alkalmat a dalolásra. „Nappal csak kérésztrakás közben, még kaparáskor, brúgóláskor daloltak az aratók, – emlegette id. Horváth János. Az uraságnál sokan arattak. Este oszt’ a Kerekfánál összecsoportoztak. Léhallott a szép énekszó a faluba. Mónár Károly bácsi vót mindig a vezető. Egyesék nem daloltak ilyenkor, csak csoportosan. Ha az idő úgy engedte, egész hétén kívül háltak, csak szombat este gyöttek haza. Mikor gyöttek hazafele, akkor mindig danoltak, meg a kaszát is verték össze. Olyan szépen pengétt a kasza a nótához. Mi még, mint gyerekek, szaladtunk ki nézni.” Horváth Déniel is beszéli, hogy őt Ujlaki Kovács István tanította aratni, meg kévét kötni. „Este felé, úgy uzsonna táján, mikor az idő egy kicsit hivesebb lett, mindig azt mondta: Danikám, most mán megverjük a kaszát! Lőültünk. Mikor oszt’ hozzá kezdtünk a kaszát verni, rákezdte: Ha kimegyék én a rétre kaszálni, Lőülök a rend szélén kalapálni . . . Mindég olyan szépen dalolta, oszt’ még is tanultam tőle.” Aratás végén a búzakoszorú átadása is énekszóval történt. Az aratás befejezése nagy öröm volt a parasztembernek. Nem csoda, ha örömének dalolással adott kifejezést. Mikor végignézett – kicsit fáradtan ugyan – a földjén sorakozó búzakereszteken, akkor azt mondta: „Hál’ Istennek!” Az öreg Virág bácsi mondta a fiatalabb aratóknak ilyen alkalommal: „Kedves öcsém, többet ér egy hál’ Istennek tíz Uram Jézus segíjj-nél” (azaz aratás kezdésnél)! Voltak aztán olyan könnyebb munkaalkalmak, melyek félig-meddig szórakozás számba mentek. Ilyen volt a *kukoricafosztás*, meg télen a *fonó*. A tollfosztó nem volt Sályban szokás. Horváth Jánosné szerint: „Nálunk a nagytollat eldobták. Párnának a helyét kellett. Ezt még nem kellett fosztani. Sályban még a kacs tolla se kellett, csak a libaé. Legfőképpen a zsidó családokhoz jártak tollat fosztani. Így a tollfosztó a sályiaknak nem adott alkalmat a dalolásra.

Annál inkább adott a *kukoricafosztás*. Id. Horváth János így emlékezett még a múlt századvégi kukorica fosztásokra: „Kukorica fosztáskor összegyűjt a rokonság. Ahol jányok vótak, oda a szeretők is elméntek. Ilyenkor oszt’ sült a jó túrósbelés a végezetre. De sütöttek diós vagy szilvalékváros kötes–kiflit is. Még gyümölccsel is kínálkoztak. Szőlővel, őszibarackkal vagy bércencei szilvával. Vót olyan eset, hogy mán új bor is vót kukoricafosztáskor. Ilyenkor aztán sokat daloltak a fiatalok, még sokat mókáztak. Ha üszköt találtak, akkor a lábukkal rugdosták maguk felé, hogy más észre ne veygë, félévték, oszt’ a jányoknak bajúszot festettek vele. Ha még piros kukoricát talált valaki, azt mondta: Mán méheték aludni, mert piros kukoricát találtam. Fonták ilyenkor a nagy *koszorókat* kukoricából, mert a vetőmagot koszoróba fonva tették el. 60–80 sőt 100 cső kukoricát is befontak egy koszoróba. A koszorókat aztán a jányoknak kellett kihordaniuk. Mán csak azért is olyan nagy koszorót kötöttek a legények, hogy a jányok alig bírják el. Némelyik alig bírta megmozdítani. A jányok még jól megrázogatták a koszorókat, próbálgatták, hogy széjjel szakadnak–é? Nevettek, ha elszakadt. Akkor oszt’ könnyebb is vót vinni. Este úgy 11 óráig tartott a kukoricafosztás. Addig oszt’ szólt a nóta, még mesélték a tréfákat. Így szórakoztak. Este 11 órakor oszt’ szétozlottak. A jányokat a fiúk hazakisírték.”

A téli esték legnagyobb eseménye a *fonó* volt. Erről fentebb már részletesen szó esett. Ilyen vidám, sok játékkal, mókával járó alkalommal nagyon sokat daloltak. Az, hogy Sályban meglepően sok dalt tudnak azok, akik fiatalságukat még a második világháború körüli időben töltötték, elsősorban a fonó szokásának köszönhető.

De voltak aztán olyan dalolási alkalmak is, melyek kimondottan a pihenés, szórakozás idejéhez kapcsolódtak. Vasárnap után a huszas–harmincas években a sályiak sohasem dolgoztak. Különösen a fiatalság ilyenkor mindig szórakozott. A leányok karéjban daloltak, táncoltak. Vagy egy–egy háznál összejöttek, s harmonika vagy citeraszóra táncoltak. A legények felkeresték a kocsmát. „Nem azér’, hogy ott az embér sokat itt vóna, hanem azér’ mert ott danolhatott szabadon, nyugodtan” – enlegeti Horváth Dániel. Mikor a kocsmából, vagy a pincéből kimentek a legények, az utcán is folytatták a dalolást. *Összelelgözve* mentek, egymás vállára tették a kezüket, s úgy dalolták végig az utcát. Néha a falu különböző részeiről több legénycsapat énekét is lehetett egyszerre hallani. A legényeknek utcán való dalolása jóformán a mai napig szokásban van. Igaz, nem énekelnek már olyan tisztán és szépen, mint 10–20 évvel ezelőtt. Dalaikba sok értéktelen anyag is keveredik. De néha egy–egy szép régi dallamot is lehet hétvégeken hallani esténként a sályi utcán. Ha pedig olyan korosztály verődik össze a kocsmában, akik fiatalságukat a negyvenes–ötvenes években éltek, zeng a népdal. Általában egy vasárnap délután (az ismétlődéseket nem számítva) 15–20 dal hangzik el a kocsmaudvaron, mégpedig olyan dalok kerülnek elő, melyek közt legfeljebb 3–4 műdal akad, a többi elsősorban újstílusú népdal, de egy–egy régi is fel szokott csendülni.

A családi ünnepi alkalmak közül a keresztelő, a lakodalom, újabban a névnap jár dalolással, meg a disznótör. Az első kettőről a szokások kapcsán már esett szó. A névnap ünneplése a két világháború között még nem nagyon volt szokásban. „Csak az úri osztály rakta a névnapokat.” Falusi családoknál legfeljebb a gyerekek jártak köszönteni. Ilyenkor verset mondtak. Az ünnepeltől aztán két vagy négy krajcárt kaptak. Énekelt névnap-i köszöntők (István és János) a ma élők emlékezetéből már hiányoznak. Az utóbbi években terjedt csak el a névnapok megünneplése. Disznótörkor, mikor a vacsorának vége van, a házigazda odaszól vendégeinek: „No, térjünk át egy kis nótára! Ilyenkor mindenki feláll, eléneklük a Himnuszt, aztán leülnek és kezdik egyik nótát a másik után.” (Horváth Dániel)

Daltanulás szempontjából a férfiak életében volt még egy fontos tényező: a *katonaság*. Ilyenkor messzi tájak dalkincse is találkozott, kicserélődött. Bövült az otthon megismert dallamvilág. Az a sok fájdalmas, messziről nézve olykor mégis kedves, maradandó élmény, mely ehhez az időszakhoz fűződött, megkülönböztetett szerepet adott az itt szerzett dalkincsnek. Katonanótákból, a katonává válás folyamatát megéneklő dalokból még ma is jelentős dalkincset őriznek a sályiak.¹⁰⁵ Szórakozás, mulatás közben, kocsmai dalolások alkalmával is szívesen dalolják a katonadalokat, hiszen fiatalságuk, sok kedves emlékük, mélyen bevésozott élményük elevenedik fel éneklésük közben.

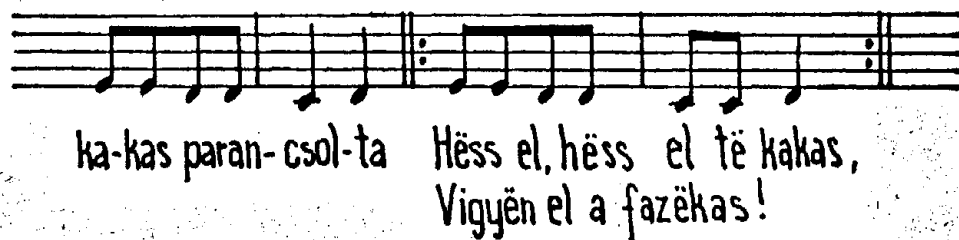
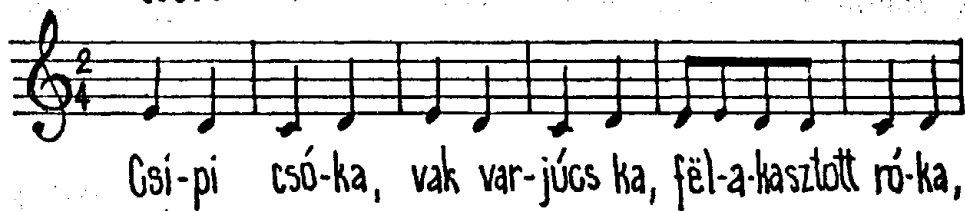
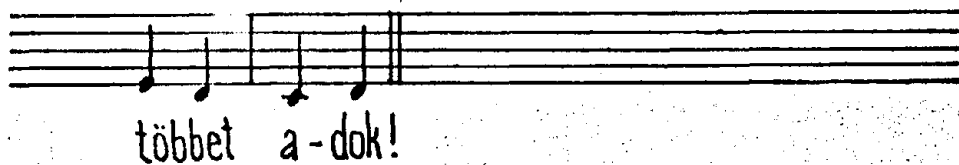
b.) A Sályban megőrzött dallamkincs

A sályi nép nagyon gazdag népzenei hagyományt őrzött meg. A közfelfogás ugyan úgy tartja, hogy az uradalmak révén sokat cserélődött itt a lakosság és ez nem kedvezett az egységes néphagyomány kialakulásának. Ezzel szemben mégis volt itt valami állandóság. Az 1770-es Urbariumban feltüntetett családok között megtaláljuk a mai jelentős sályi családi neveket. Még azokat is, melyek idegen hangzásúak. Ez a jó kétszáz esztendő elég idő volt arra, hogy a máshonnan jött, olykor idegen kultúrából kiszakadt elemek teljesen eggyé váljanak az itt élő lakossággal s annak hagyományait átvegyék, ahhoz hasonuljanak. Amiben mást hoztak, azzal legfeljebb színeit gazdagították, sajátos vonásaiban azonban meg nem változtatták az itt kialakult népi kultúra sajátos vonásait. A falu elzárt-sága pedig segített megőrzésében.

105 FARKAS Zoltán: Katonáskodáshoz fűződő népköltészeti emlékek Sályban. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára

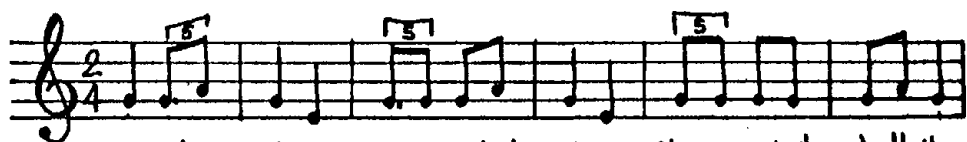
A Sályban található népzenei hagyományok igen ősi rétegét alkotják a gyermekjáték dalok. Különösen sok közöttük az olyan dallam, mely csupán 3 hangból épül (szolmizálva mi ré dó hangokból). Ezek a dallamok szinte a zene keletkezésének őskorát idézik, amikor a beszédhang egyenletes magasságából kimozdult a hanglejtés, mégpedig felfelé is, lefelé is egyforma (egy egész hangtávolság, azaz nagy szekund) távolságra. Ezek a dallamok nem a legmélyebb hangon, hanem a középsőn, a beszéd egyenletes magasságát idéző u.n. „tengelyhangon” zárnak a legtöbb esetben, míg a nyugati dur dallamok a hangsor legmélyebb hangján, az u.n. „alaphangon”. Legújabb ismereteink szerint ilyen háromhangos (és hasonlóan dur jellegű) dallamokból áll a finn-ugor népek dallamvilágának legősibb rétege is.¹⁰⁶

Lepkét kergető gyerekek, 1965.

De él a sályi hagyományban az a másik primitív dallamformula is, melyben a tengelyhangból lefelé valamivel nagyobb (két és fél hangtávolságot, azaz kis tercet) lép a dallam, mint felfelé (felfelé marad az egész távolság, a nagy szekund). (Szólmizálva: la szó mí.) A két ősi formula összekapcsolódása már ötfokú (pentaton) hangsort ad ki (la szó mí ré dó), mely ha kiegészül a félhanglépéssel (fá), előttünk áll gyermekdalaink leggyakoribb, 6 hang terjedelmű, fél hangtávolságot is tartalmazó hangsora (hexakord). Ilyen dallamosságra is bőven akad példa a sályi népzenei hagyományban.

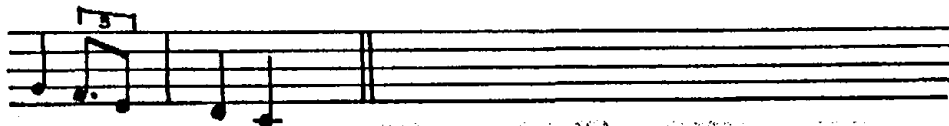
özv. Nagy Mátyásné (1888) 1962.

Hej vára vá-ra nagyra váró vá-ra, Nagyra várát eladták,

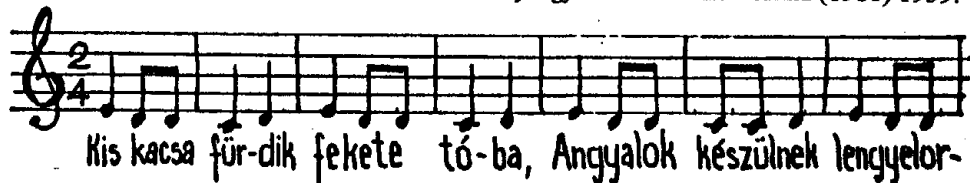
kis kertembe behozták, Dió-fa te - te-ji-re, onnat a levelire.

Hej vára vesd ki !

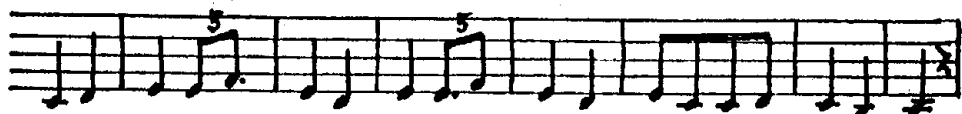
A m r d dallamosság lefelé való kibővüléssel pedig megérkezik a mollos dallamossághoz, mely kapcsolatot teremt a pentatoniával, népzeneink e török örökségével, mely régi stílusú dallamainkban alapvető fontosságúvá vált.¹⁰⁷

Mező Györgyné Kerekes Zsuzsanna (1901) 1959.

Kis kacsa für-dik fekete tó-ba, Angyalok készülnek lengyelor-

107 VARGYAS Lajos 1980. 232.

szág-ba, Hej böggyem, böggyem, szép lány barátom, akit szeretsz azt vedd be!

Ezt sze-re-tém ezt ked-ve-lém, ez az én éde-sém Adjon isten
Mossa össze

mind a kettőt Táncra, a Tiszapart - já-ra. Ha pénz vóna csörgene
Rózsa vóna, illene,

mégis kitalál - ja. Kállóba fujják, Débre-cen-be járják, a kassai lányok

csak azt sullo-gál-ják: kertem alatt iró-de-ák, eredj a pokolba!

Tá - lat tör - tem, rá - rop - pan - tam, Szí - ta - sí - ta pénték

szilárom csü - törtök, zab - szer - da.

A Fehér liliomszál dallamába beépül egy négysoros strofaszerkezetű, négynegyedes ütemű felnőtt dal négy versszakával. Valószínű, hogy a református egyház protocollumában említett egykori felnőtt énekes játékok maradványa. Amint azonban elhangzik a négy versszak, utána a játék dallama ismét ütempáros építkezéssel folytatódik.

Mező Györgyné (1901) 1959.

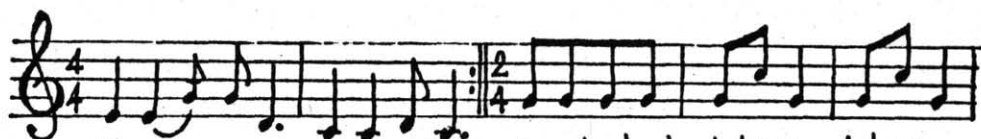
Fehér liliom-szál ugorj a Ti - szá - ba Hej, simakodj még szépen
Támaszd még odalát az arany virágnak Hej, törülközz még szépen

Vidd el ördög, vidd el, vidd el. A vi - o - lát ak - kor szé - dik
Én az u - ram nem sze - re - tēm

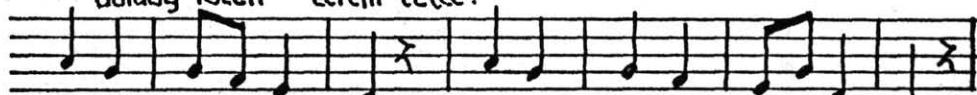
Miko' ré - gel har - ma - to - zik A le - génynek akkor ad - ják
Én a csókját nem ked - ve - lēm Ifi - asz - szony illet en - gēm

Mikor a te - he - net hajtják. Ha sze - relne, bár el - vén - ne
Bar - na legény szeret en - gēm. Három háznál hat kémence,

Bár piros pa - pu - csot venne Arany - lán - cot tizen - kettőt
Össe jártam még sincs este. Ha nincs este, van menyecske

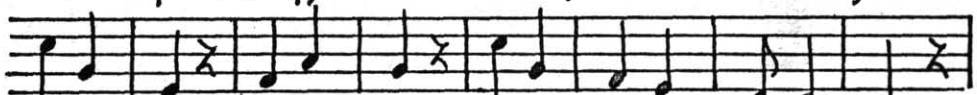
Há-rom a-ra - nyos fej-kö-töt. A mi tyukunk bibicés, bibicés,
Boldog Isten terem-tette.

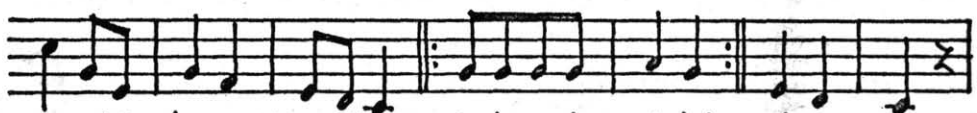
gyöngy, gyöngy asszonyának, gyöngy ko-sorót a lányá - nák.

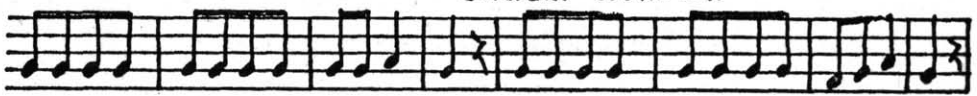
Zibit zabot a lovának Ég a gyertya ég Kicsinke még az én párom
Adtunk pálcát az apjának El ne aludjék. Három esztendeig várom

Hej-ró-zsám, vi-o-lám, Csó-kol-gasd meg az orcám

Ez nekem leg-szebb violám Szita, szita péntek zab szerda.
Szilárom csütörtök

A katonák rege-méntje igen cifra Benne forog nagyon nyalka

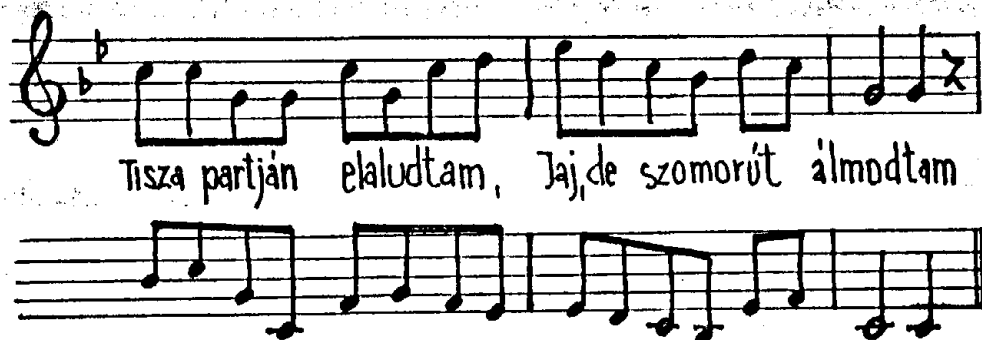

Sej, sej libuskám, fordulj ki hát Iluskám, észem-ad-ta.

A sályi népzenei hagyomány archaikus voltáról, megőrző erejéről vallanak a meglehetősen szép számú régi stílusú dallamok. Ezeknek is régies részét képezik az ereszkedő szerkezetű, félhang nélküli öt fokú, előadásmód szempontjából zömmel a szöveg lejtéséhez igazodó, u.n. *parlando rubato* dallamok.

Parlando rubato

Sárándi Ferenc (1880) 1961.

Tisza partján elaludtam, Taj, de szomorút álmodtam

Alig el sém szendéredtem, Kilenc zsandár állt fölöttem

2. Csak azt kérdeztetik tőlem,
Hol az utazó levelem?
Kettőt – hármat agyonlöttem:
Itt az utazó levelem.

3. Bihar, Szabolcs, Szabolcs, Szatmár
Gyerünk hamar, hajtanak már.
Napkeleti barna fölleg
Boridd utánam az eget.

Parlando rubato

Bubrik János (1900) 1972.

Bérös vagyok, bé-rös Annak is születtem.

Itt az új eszten-dő, gyön a szekér ér-tem.

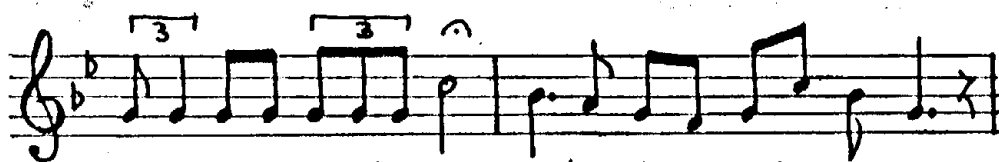
2. Sajnálom ökrömet,
Cifra üsztökémet.
Hát még azt a cifra
Bandzsúros ökrömet.

3. Föltészik ládámát,
Négycellós ostonon.
En még zsebre vágom
Pipám, dohányzsacsckóm.

Gyakori az is, hogy a dallam 5-ről indul és csak a sorzáró hangban ugrik fel a 8-ra. Néha az 5-öt alsó váltóhangjával váltogatja. A dallam 3. sora (néha a 4. is) rendszerint A Vidrócki híres nyája . . . kezdetű balladából van kölcsönözve, illetve annak változata.

Parlando rubato

Hajdu György (1891) 1959.

Ha felmegyék Budapest-re Budapesti törvény-szék-re

Látom a sok urat ir-ni, Engem fognak el-i - töl-ni.

2. Rám is szabták a hat évet,
Szabadulnék, de nem lehet.
Irok haza az anyámnak,
Küldjön ruhát a fiának.

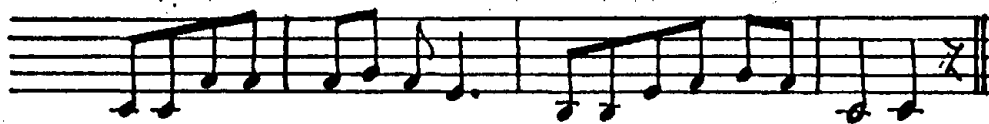
3. Megküldték a tiszta ruhát,
Édesanyám zokogva jár.
Sirass anyám jajszóval is,
Egy fiad vót, rab lett az is.

4. Ha féljön majd Budapestre,
Budapesti törvényszékre,
Vizitálja még a szobám,
Vasróstélyos a nyoszolyám.

/: Vasróstélyos a nyoszolyám,
Itt halok még édesanyám. ♯

Derül, borul a Du - ná-rul, Tön egy hajó illa-vá rul.

Még a szél is azt sóhajtja: Az én szabadságom hoz-za.

2. Ki megyek a temetőre,
Még a sírom előre.
Hogyha megtalállok halni,
Légyen hová eltemetni.¹⁰⁸

Ez utóbbi dallamnak sok változata él Sályban. Különösen Tarjáni András dalkincsében gyakori. A különböző szövegek egész sorát énekli e dallam változataira.¹⁰⁹

Vargyas Lajos mutatta ki, hogy az ereszkedő szerkezetből alakult ki a kvintváltó forma úgy, hogy előbb a dallam egyes részei mélyebben kvartszekvenciákban (négy hanggal lejjebb) ismétlődtek.¹¹⁰ Erre is van példa a sályi anyagban.

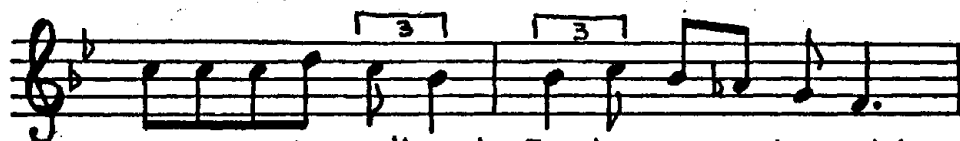
108 KODÁLY Zoltán: A magyar népzene (Cseremis népdal, Puro tanyet). A sályi változat 3., főként 4. dallamsora még jobban egyezik a cseremis változattal, mint a KODÁLY közölte „Kalapom a Tiszán úszkál” kezdetű dalé.

109 BARSÍ Ernő 1984.

110 VARGYAS Lajos 1980.

Parlando rubato

özv. Máté Györgyné Pinczés Eszter (1891) 1961.

Hozz bort csaplárosné Ennek a sze-gény-nek!

Viszék biz'en szegény, Csak előbb fizess még.

2. A lovamon patkó,
Alatta a bankó,
Csárdás csaplárosné,
Itt a borra való.

3. Marosi ligetén
Nagy szigetek vannak,
Amit oda visznek,
Onnan ki nem hoznak.

4. Nekem is van benne
Harminchárom csikóm,
Mind a harminchárom
Betyár alá való.

A 2. és 4. sor között már pontos kvintváltás (öt hanggal mélyebben való ismétlődés) van a következő dalban.

Parlando rubato

Csathó Sándor (1886) 1961.

Pál-la-gon legel a juhóm, Szépen szól rajta kolompom.

Köze - pi - be ja számárom, Van két nőtelen bojtárom.

2. Van két hete, vagyis három,
Mióta számadóm várom.
Amoda gyön, amint látom,
Fekete bársony számaron.

3. Jónapot édes bojtárom!
Van-é károm, van-é hasznom?
Mit kérdeződ, van-é károm?
Oda 'ziürü kolomposon.
/: A babámnál van zálogba,
Még az éjjel visszahozza :/

4. Sem zálogba, sem más okba,
Az is el van már titkolva.
Húsát a juhászok ették,
Bőrit a zsidók megvették.

5. Minek az a vasas kutya,
Ki a betyárt nem ugatja,
Minek az a juhászbojtár,
Ki a juhot is ellopja?

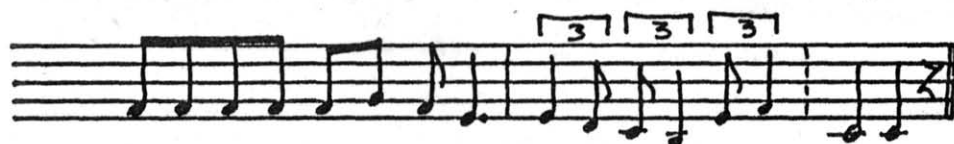
E dallamcsaládnak tiszta kvintváltó formája is él Sályban.

Parlando rubato

Tarjáni András (1894) 1962.

Aki kanász akar len-ni, A Mátrába menjén lakni

A Mátrába menjén lakni, Majd megtanul kanászkodni.

A dallam rendkívül mélyen gyökerezik a sályi nép zenei tudatában. Különböző szövegek egész sorát éneklék ennek a dallamnak változataira. Nemcsak a pásztorok archaikus

Parlando rubato

The first staff of music is in G major (one sharp) and 3/4 time. It begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody consists of the following notes: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), A4 (quarter), G4 (quarter), F#4 (quarter), E4 (quarter), D4 (half). There are three triplets indicated by brackets above the first three measures: the first triplet covers G4, A4, and B4; the second triplet covers A4, G4, and F#4; the third triplet covers E4, D4, and the first note of the final measure (G4). The final measure contains a G4 (quarter), an A4 (quarter), and a B4 (quarter).

The second staff continues the melody. It begins with a triplet of eighth notes (G4, A4, B4) marked with a bracket and the number '3'. This is followed by a quarter note (C5), an eighth note (B4), and a quarter note (A4). The next measure starts with a triplet of eighth notes (G4, F4, E4) marked with a bracket and the number '3', followed by a quarter note (D4), an eighth note (C4), and a quarter note (B3). The final measure contains a half note (A3) with a fermata, followed by a quarter rest and a final double bar line.

2. Szép hat ökröm a vásárba,
Ugyan babám, hun az ára?
– Kit megéttél, kit megittál,
Kit a szép jányoknak adtál!

Krokos József (1896) 1982.

179

2. Édesanyám sok szép szava,
Kire nem hajlottam soha,
Hajlottam a jányokéra,
Nem az édesanyáméra.

3. Kis pej lovam csárda jelőtt,
Gödrtöt ásott maga jelőtt,
Bétyár gyerek a gazdája,
Jó bort iszik a csárdába.

A négysoros stórfaszerkezetű ereszkedő dallam verssorismétléssel hatsorossá is bővül (a szomszédos Kácson jegyeztem le ilyen dallamot), s ha ebből lekopik az utolsó sor (az ismétlődés itt elmarad), létrejön az ötsoros forma, mely igen kedvelt Sályban. Mintegy 25 különböző szöveggel jegyeztem le. Erre énekelték a pásztrok a Lóra csikós lóra... kezdetű pásztordalt. Még székely keserves szövegváltozattal is énekelte Tarjáni András juhász.

Parlando rubato

Tarjáni András (1894) 1962.

Istenem, Is-tenem kinek tégyek panaszt, Kinek tégyek panaszt?

Holott száz között sem találok egy i-gazt.

2. Istenem, Istenem
Hol lesz meghalásom,
Hol lesz meghalásom?
Vagy erdön, vagy mezőn,
Vagy a puszta síkon.

3. Vagy erdön, vagy mezőn,
Vagy a puszta síkon,
Vagy a puszta síkon,
Hol a sárgarigó
Fütyül sirhalmomon.

Nagyon szép változata a Búra termett idő... kezdetű népdal.

Parlando rubato

Sárándi Ferenc (1880) 1957.

Bu-ra termett i-dő, Ködöt fuvó szellő, Ködöt fuvó szellő,

Hej, de megbúsított ez az egy esz-ten-dő.

2. Rácsos ablakimba
Kis madár hegedül,
Kis madár hegedül,
Repülj a babámhoz,
Maga van egyedül.

3. Ha kérdi, hol vagyok?
Mondjad, hogy rab vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok,
Kilenc fontos vasat
Már el is koptatok.

4. Nincs keserűbb kényér,
Mint a szegény rabé,
Mint a szegény rabé,
Könnyűvel áztatja,
Ugy észli még szegény.

5. Jobb lett vóna anyám
Követ szültél vóna,
Követ szültél vóna,
Édes tejed helyett
Mérget adtál vóna.

6. Látod babám amott
Azt a száraz nyárfát,
Azt a száraz nyárfát,
Majd ha a' kizöldel,
Akkor mégyék hozzád.

7. Kizöldelt már a fám,
Várom a galambom,
De soká gyön hozzám.
Várom a galambom,
De soká gyön hozzám.

8. A folyóka fának
Fehér a levele,
Fehér a levele,
Ha léhull a fődre,
Változik a színe.

9. Enyém is változik
A váci tömlőcbe,
A váci tömlőcbe,
Mer' én a babámtul
El vagyok rekesztve.

A régi stílus erőteljességét, eleven erejét mutatja az is, hogy még summásdalt és párosítót is énekelnek Sályban régi stílusú dallammal. Egyben annak is bizonyossága, hogy a sályi nép mennyire magáénak érzi ezt a dallamvilágot. A summásdaltban szereplő Jánosi falu azért került a szövegbe, mert ebbe a gömöri faluba sokat jártak sályi summások. Talán ez a közvetlen kapcsolat is magyarázza a földrajzi „szomszédságon” kívül azt, hogy a borsodi Sály és Gömör megye dalkincsében sok a közös vonás.¹¹¹

111 UJVÁRY Zoltán 1980.

Já-no-si-ban arat - tál, Hén-yér nél-kül maradtál

Merkel volt a gaz-da, Be-ázott a kaz-la.

Mónár Borcsa kifeküdt a di - kó - ra,

Ellopták a szalmazsákot a - ló - la.

De ő an - nak nem vallotta nagy ká - rá-t

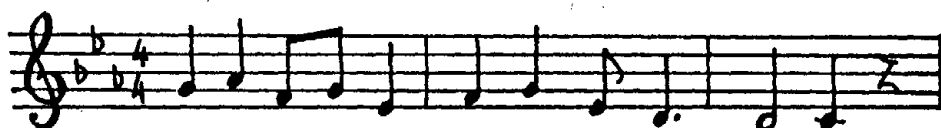

Kősa Sándor kike - resle az á - rát.

Az a dalköcs azonban, amely a legtöbbet hallható a mai faluban, kétségtelenül a magyar népdal új stílusú rétegéhez tartozik. Elsősorban ilyen dallamok találunk elő öntudatlanul, ha a belső kedv dalolást diktál. A közfelfogás azt tartja, hogy az új stílusú népdalok mindenütt egyformák. Ez azonban csak látszatra van így. „Egyformák” az új stílusú népdalok, mert első és utolsó soruk mindenütt egyezik, előadásmódjuk feszes (giusto), eleven, pattogó ritmusúak (kevés a parlandot idéző lassú előadásmódú, éles ritmus lüktet sorvégeiken). Legnagyobb részük ismert minden magyar lakta területen. De ha mélyebben megnézzük új stílusú népdalainkat, lehetetlen észre nem vennünk rajtuk bizonyos táji sajátosságokat. Nézzünk egy - két példát. Kezdjük talán a legismetettel.

Giusto

Cseh Katalin (1949) 1960.

Szépen úszik a vad - ka - csa a vi - zen

Szépen le - gel a gu - lyám a ré - ten

Szépen szól a csön - gő annak a nya - ka - ba,

Ti - ed lészék én babám nem so - ka - ra.

Ha történetesen egy dunántúli és egy sályi ember találkozna, és közösen akarnák el-
énekelni ezt a közismert népdalt, csak az első és utolsó sorával boldogulnának. A második
sornál már lehetetlenné válnék együttdalolásuk, annyira különböznek egymástól a két te-
rületen használatos változatok. A Dunántúlon a második sor duros jelleget kap. (l l s m
d m s f m m) Mintha átmentünk volna a párhuzamos durba. Még dur hármas
felbontást is hallunk. A sályi változatot áthatja a régi stílusú, nagyívű dallamok melodiká-
ja. Lefelé eső kvart, kvint csendül fel benne és még a sorzáró hangra is alulról fellépő nagy
szekunddal érkezünk. Bármelyik változatot halljuk, azonnal felismerhető, hogy melyik
területre való.¹¹²

Sőt még egy faluban is e dallamnak eltérő formáival találkozhatunk a különböző kor-
osztályoknál. Sályban a század elején Mező Györgyné fiatal korában még ezzel a szó pen-
tatton dallammal tanulta meg:

Giusto

Mező Györgyné Kerekes Zsuzsanna (1901) 1958.

Szé - pen úszik a vadru - ca - ja vi - zén,

Szé - pen le - gel a gu - lya a ré - tén

112 BARSÍ Ernő: Adatok gyermekjátékdalaink és új stílusú népdalaink táji sajátosságaihoz. (Sajtó alatt)

Szé-pon szól a csöngő annak a nya - ká - ba,
Tied leszék én babám nem so - ká - ra.

A sályi emberek zenei tudatában nagyon erősen él az ötfokúság (pentatonia). Ujabb dallamaikban hétfokúsággal is élnek, de ezekben a dallamokban is lépten-nyomon találkozunk ötfokú fordulatokkal.

Quasi parlando

Cseh Béláné Tóth Erzsébet (1925) 1960.

Kék i - bolya bura hajt - ja a fe - jét
Mer' az ég - ből nem lo - csol - ják a tö - vét.
Szállj le harmat a kék i - bolya száraz tövére,
Most ta - láltam egy i - gaz sz - re - tö - re.

2. Kék ibolya ha leszakajtanálak,
Mit mondanál rózsám, ha elhagynálak.
Nem mondanék kedves rózsám sej-haj égyebet:
Soha sē lásd még a csillagos eget.

Még feltűnőbben ütközik ki ez a pentaton gondolkodásmód a népies műdalok éneklésénél. Zenei tudatukban oly erős az ötfokúság, s a népdal építkezésében fontos szerepet játszó fordulatok beidegződése, hogy ezeknek megfelelően alakítják át a számukra idegen műdalokat is. Ennek jellemző példája a következő.

Legények, 1955.

A-mer-re én já-rok még a fák is sír-nak

Gyenge ága-ik-ről a le-ve-lek hull-nak

Hull-ja-tok-le-ve-lek, rejt-se-tek-el en-gem

Mer az én ked-ve-sem más-t szeret, nem en-gem.

A la pentatonía erőteljes érvényesülése miatt jóval több moll jellegű dallamot énekelnek, mint dur. Dúros dallamaikban is szeretik használni az ötfokú dallamosság jellegzetes lépését, pl. a lefelé ugró kvartot (négy hangnyi esés).

Giusto

Tarjáni András (1894) 1963.

Kiontott a Tisza a partja - ra

Sáros lett a kispaj lo-vam lá - ba .

Sáros lett a kantár a feje - be de

Kö - ze - le - dik október else - je.

2. Közelédik október elseje,
De sok barna lánynak fáj a szíve.
Fáj a szíve sok édesanyának,
Kinek fiát viszik katonának.

3. Mikor engem katonának visznek,
Az árokba' még a víz is részket.
Az árokba' a víz had részkessén,
Csak a rózsám igazán szeressén.

A katonadalok között egészen ritka, a közvélemény előtt szinte ismeretlen darabokat is találhatunk a sályi dallamkincsben. Álljon itt közülük egy szövegében is megkapóan szép dal.

Giusto

Krokos József (1896) 1982.

Ugyan ki is talál - ta ki,

Hogy vasu - tat kell csinálni ?

Azon jár el a gőz ko - csi,

Ki a bús reg - rutát vi - szí.

2. Viszi, viszi messze földre,
Egész Lengyelország szélre.
Ott várják a bús regrutát,
Kinek göndör haját vágják.

3. Göndör hajam lé - levágják,
Babám kötényébe hányják.
Nincsen annyi hajam szála,
Amennyi könny csordul rája.

c.) Hangszer a sályi nép kezében

A sályi nép az utóbbi időkben csaknem kizárólag énekes zenével él. Hangszeren alig játszik valaki a faluban. Azonban a század elején, még a huszas–harmincas években is gyakori volt Sályban a citera, gombos harmónika meg a furulya használata. Hangszeren legtöbbet a pásztorok játszottak. A nyáj melletti egyedüllét alatt ebben lelték örömüket. Tarjáni András meg az édesapja furulyázott, Csathó Sándornak klarinétja volt. Mikor a Gyűrűsvölgyön legeltette az uraság gulyáját, ha tehette, leült egy fa alá, elővette klarinétját és ott fújta. Örömmel hallgatták azok is, akik a határban a közelében dolgoztak.

Furulyázni nemcsak a pásztorok, hanem a gazdaemberek is tudtak. Horváth János is emlegette, hogy édesapjaék, nagyapjaék „tilinkóltak”. „Fűzfahajból, nádszálból maguk is tudtak tilinkót készíteni. Később azonban vettek is maguknak a vásárba’ 8 krajcárért. Mikor szántottak, nem jöttek haza mindég este, hogy reggel mindjárt korán kezdhesék a munkát. Este legeltették még az ökröt. Oszť hogy el nē aludjanak, ott *tilinkóltak* mellette. Néha fél éjszakát is eltilinkólgattak.” Horváth Dániel is emlegeti, hogy „ezék a kis tilinkók úgy esthajnalon vagy reggeli hajnalon olyan szépen elhallatszottak messzire is.” Ő ugyan nem tilinkón játszott, de már 10 éves korában kapott gombos harmónikát. „Egy-soros kis harmónikát.” Ugy magától megtanulgatott rajta. Kapós is lett a téli fonást befejező „fonóbálokon”. Ide meghívták azokat a fiúkat is, akik télen eljárógattak a fonóba. „Ott aztán olyan jó kedve létt mindenkinek, hogy táncoltak még az öregasszonyok is.” Később citerát is csinált magának. „Csak úgy fülhallás után tanultam meg citézni” – mondja. Rájöttem, hogy melyik hang melyiket adja. Szép vót ám! Még meg este vót igēn szép így a határba’ is. Mikor az ökröket legeltettem a *Tagvölgyön*, kivittem a citéramat. Olyan szépen elhangzott messzire, hogy csuda!”

A citerák egy–egy udvaron nyári időben vasárnap délután is előkerültek, ha össze-jött szórakozni, táncolni a fiatalság. Elég sok citera volt még a második világháború előtt is Sályban. Sőt akadt egy–két saját készítésű hegedű is.

Milyen széppé is tették ezek a hangszerek a hosszú estéket, hajnalokat. S mennyivel többet jelentettek, mint ma a táskarádiók passzív hallgatása. Hiszen a cselekvő, alkotó ember szólalt meg általuk és öntötte hangokba érzéseit. Ideje volna valamit tennünk a magyar nép visszaesett hangszeres kultúrája érdekében!

d.) Néphagyományok ápolása a mai faluban

Az élet ma Sályban is éppúgy, mint szerte az országban, gyökeresen megváltozott. Ilyen átalakulást még sohasem élt át történelme folyamán a falu, mint amilyennek most vagyunk tanúi. De a fejlődéssel járó átalakulás közepette sem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a régi életforma élése közben is teremtett sok értéket népünk, s hagyományként adta azt tovább nemzedékről nemzedékre. Mit lehet ma Sályban a múltból átmenteni a jövő számára? Világos, hogy nem művelhetjük ma már földjeinket a régi eszközökkel. Nem lakhatunk kicsi ablakú, zsúptetős, földes szobákban. De az új építkezésbe átment-hettük volna a régi népi építkezés több értékes, jellegzetes elemét is, ha lett volna hozzá-értő építész, aki ezt meg tudta volna oldani. A régi szobabelsőkből azonban egy–egy régi formájú bútordarab megfelelő helyre állítva ma is növelné, s meghittebbé tenné a sályi otthonok hangulatát. Különösképpen fontos volna a régi szép szőttesek, hímzések alkal-mazása, elhelyezése a mai otthonokban éppúgy, mint egyes viseletdarabokon. Hasonlóan melegebbé, helyi jellegűbbé tenné uniformizálódó életünket. De ugyanezt a célt szolgálná a faragások, cserepek, rózsás tányérok, korsók, népi kerámiánk mai alkalmazása is. Mindaz,

amit a régi sályi emberek, asszonyok olyan velük született izléssel alkalmaztak környezetük díszítésében, ma is éppúgy szép volna és erősíteni a szülőföldhöz való kötődést. A régi táplálkozásból egy-egy jellegzetes sályi íz idézése is ugyanezt tenné. Leginkább azonban a népköltészet, a népdal a legalkalmasabb arra, hogy ápolásával hagyományaink továbbélését biztosítsuk. S ezen a területen született is egy új formája az ősi örökség ápolásának: a *pávaköri mozgalom*.

Nem csupán a televíziós *Röpülj páva* népdalverseny hatására alakult meg Sályban a *Pávakör*. Gyökerei a falu énekkari hagyományaiba is visszanyúlnak. A két világháború között, sőt egy ideig még utána is virágzó kórusélet volt Sályban. Abban az időben természetesen egyházi keretek között működtek a sályi énekkarok, dalárdák. A kath. dalárdát Vincze Pál, a reformátust édesapám, Barsi Lajos vezette, társadalmi munkában, délelőtt délutáni farsztó tanítás után, hetenkint két este, fáradhatatlanul. S a kórustagok hűségesen jöttek. Tanulták az énekeket, dalokat, több szölamra. Mit jelentettek ezek a dalárdák daltanulás szempontjából? Az akkori időben férfikarra zömmel népies műdalok voltak letevé, s egy falusi tanítónak, aki kórusvezetésre vállalkozott, máshoz nem is igen lehetett hozzájutnia. Ezeket hozta a Zeneközlöny melléklete is. A faluban elterjedt népies műdalok jó része ezen a csatornán került a sályi néphez. A magyar népdal felfedezésének idején annyira megragadott bennünket annak szépsége, ősi ereje, hogy szinte elmarasztalólag vélekedtünk népies műdalainkról. Pedig, amint Kodály Zoltán írta: „Nyugat-európai vonásai ellenére miénk ez a stílus is, a XIX. század magyar művelődéstörténete érthetetlen nélküle.”¹¹³ Amint a sályi népre tett hatását vizsgálom, el kell ismernem értékeit és a dalárdán keresztül kifejtett nevelő munkáját. Ismét Kodály szavait idézve: „Kétségtelen, valami magyar minden műzenei próbálkozásunkban volt. Különösen magyar a XIX. század népies dalirodalma. Már általános elterjedése is bizonyosság, mennyire magára ismert benne a nemzet.” Ezért is tudnak olyan lelkesedéssel beszélni a régi sályi dalárda-tagok is erről a munkáról. „De sok szép énekeket tanulgattunk a dalárdában. Milyen szép is volt!” – mondogatják. S abban a faluban, melyben valamikor rendszeresek voltak a verekedések, olykor halálos sebeket ejtő bicskázások, ahol jóformán nem volt olyan búcsú, melyen agyon ne szúrtak volna valakit, a dalárda mutatott példát először a kultúrált szórakozásra. Minden farsangkor nagy esemény volt a *dalárda-bál*. Erre csak meghívottak jöhettek el, s ez meghítt, családias légkört biztosított. Azonkívül össze volt kapcsolva az énekkar zenéi-irodalmi műsorával, mely igen nagy élményt nyújtott a hallgatónak. Nemcsak szórakoztatott, hanem nevelt is.

Annak a zenei nevelésnek magvetése, mely a dalárdákon keresztül érte a falut, a „második nemzedéknél” kelt ki igazán és hozta meg gyümölcsét. Mikor 1946 őszén zeneakadémiai tanulmányaim befejezése után egy évet itthon töltöttem és vegyeskart toboroztam a népdaléneklésre összejevő fiatalokból, a volt dalárda-tagok gyerekeire építhettem a legjobban. Ők énekelték a népdalok mellett Kodály, Bárdos kórusait, és az ő énekükön keresztül hódította meg az új magyar zene először a falut. Az a kis monográfia, mely ennek a munkának tapasztalatait összegezte, példaként járt kézről-kézre az országban. Vincze Pál is elsősorban régi dalárda-tagjainak gyerekeiből szervezte azt az énekkart, mellyel 1948-ban országos versenyről első díjat hozott el.

Aztán jó ideig abbamaradt minden. A két kórus vezetőjét máshová szolgáltatta hivatása. De a *Röpülj páva* nyomán támadt népdaléneklési mozgalom mégis újból összehozta a közös éneklésre vágyó régi énekeseket, kikhez újabbak is csatlakoztak. Molnár Lajosné vezette a próbákat. Ebben az új formában különösen magára talált a falu népe. A közös dalolás sok örömet jelentettek mindenkinek. Egyrészt nem kellett fáradságos munkával,

kottaismeret nélkül kórusművek szövegeit betanulni, így több örömet találtak az éneklésben. Másrészt fokozta éneklési kedvüket az is, hogy saját dalkincsüket énekelhették, melyhez sok személyes emlékük, élményük is fűződött. A siker is éneklésük nyomába szegődött. A faluban és azon kívül is sok szép szereplés adott újabb és újabb ösztönzést a munkához, s a hivatalos elismerés sem maradt el: 1980-ban országosan kiváló minősítést kaptak. Sajnos, néhány év után Molnár Lajosné nem tudta vállalni a vezetést. Így egy darabig megállt a *Pávakör* tevékenysége. 1982 januárja óta azonban átvehettem a gazdátlan-ná vált *Pávakör* vezetését, s újra lelkesen folyik a munka. Elsősorban Sály népzenei hagyományából táplálkozunk, amit harmadik évtizede gyűjtök. Olyan bővízü forrás áll rendelkezésünkre, hogy a legjavát válogathatjuk a sályi nép dalainak. Ennél azonban igyekszünk tovább is lépni. Más tájak népdalait is igyekszünk tudatosan elsajátítani. Önálló estünk volt *A népdalgyűjtő Bartók*, *A népdalgyűjtő Kodály nyomában* címmel, gyűjtésük színhelyén készült diakepekkel, dalokkal, s énekeltünk a két nagy muzsikusharmóniáival kísértén is. Megszólaltattuk Arany János népdalgyűjteményének dalait halála százóves évfordulójára emlékezve, énekeltünk kísérettel Arany János dalokat, tanultunk a sárpataki diák melodiáriumból. Igyekszünk kitekinteni a magyar zenetörténet régi századai felé, felelevenítve történeti énekeinket és keressük a kapcsolatot más népek kultúrájával is. A *Pávakör* a művelődés kiváló műhelyének bizonyul. A közös dalolások alkalmat adnak a beszélgetésre, hagyományaink minél alaposabb megismerésére, s egy-egy vetített-képes önálló esten való közreműködés kapcsán mind a pávaköri tagok, mind az előadást halló közönség igen sok ismeretet szerez, és mély élményt kap. Valaha a közösségi alkalmak teremttették, éltették a dalokat. Ma kimondottan a dalolás kedvéért jönnek össze a pávakörben az emberek. De a dalok éneklésének ereje újra közösséggé forrasztja össze azokat az embereket, akik a rohanó élettempóban egyre jobban elszigetelődnének, eltávolodnának egymástól. Az ősi dal újra megteremti a mai élet új közösségeit, és összetartó erőt ad társadalmunknak.

IRODALOM

- ANONYMUS: Gesta Hungarorum. Bp., 1977.
 Az 1970. évi népszámlálás adatai 11. Bp., 1972.
 BAK JÁNOS: A borsodi Bükk hegység települései. Bp., 1932.
 BAKÓ FERENC: Egri horospincék. Eger, 1961.
 BAKÓ FERENC: Mészégető kunyhók a Bükk-hegységben. Néprajzi Értesítő L. (1968) 67–91.
 BAKÓ FERENC: A föld és a téglafalazat az észak-magyarországi népi építkezésben. Egri Múzeum Évkönyve X. (1972) 247–304.
 BAKÓ FERENC: Észak-magyarországi parasztházak tüzelőberendezéseinek történelmi előzményei. Egri Múzeum Évkönyve XI–XII. (1973–74.) 217–285.
 BAKÓ FERENC: A parasztház alaprajzi fejlődése Észak-Magyarországon. Egri Múzeum Évkönyve XIII. (1975) 175–220.
 BAKÓ FERENC: Tetőformák, homlokzatok a Bükk és a Mátra vidékének parasztházain. Egri Múzeum Évkönyve XIV. (1976) 133–176.
 BAKÓ FERENC: Bükki barlanglakások. Miskolc, 1977.
 BAKÓ FERENC: A Bükk vidék néprajza. HEVESI Attila (szerk.) Bükk. (Utikalauz) Bp., 1977. 143–145.
 BAKÓ FERENC: Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Bp., 1978.
 BAKÓ FERENC: Hegyek, erdők, emberek. SÁNDOR András (szerk.) Bükki Nemzeti Park. Bp., 1983. 333–346.
 BALASSA IVÁN – ORTUTAY GYULA: Magyar néprajz. Bp., 1979.
 BALLA PÉTER: Dalolj velünk. Észak-magyarországi népdalok. Bp., 1956.
 BARABÁS JENŐ – GILLYÉN NÁNDOR: Vezérfonal népi építészetünk kutatásához. Bp., 1979.
 BAROSS KÁROLY – NÉMETH JÓZSEF: Magyarország földbirtokosai. Bp., 1893.
 BARSÍ ERNŐ: Népzenénk problémái egy daloló sályi pásztor életének tükrében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. (1964) 103–113.
 BARSÍ ERNŐ: Egy sályi pásztor népdalkincse. Borsodi Szemle IX/2. (1965) 67–76.
 BARSÍ ERNŐ: Gárdonyi a muzsikáló néptanító. Embernevelés. Győr, 1965. 157–188.
 BARSÍ ERNŐ: Sályi pásztorok. Borsod megye népi hagyományai. Miskolc, 1966. 37–77.
 BARSÍ ERNŐ: Emlékek a sályi Eötvös kastélyról. Borsodi Szemle 1967/4. 64–66.
 BARSÍ ERNŐ: Gárdonyi Géza sályi iskolája. Matyóföld. Mezőkövesd, 1976–78. 74–79.
 BARSÍ ERNŐ: A sályi agrárszegénység és dalai. A Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. Miskolc, 1976. 225–241.
 BARSÍ ERNŐ: A sályi iskola hatása Gárdonyira. Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc, 1979. 79–91.
 BARSÍ ERNŐ: Az aratás változása Sályban. Néprajzi Dolgozatok (szerk.) VIGA Gyula. Miskolc, 1981. 99–124.
 BARSÍ ERNŐ: Sályi gyermekjátékok. Borsodi Művelődés VIII/1. (1983) 39–43.
 BARSÍ ERNŐ: A zene egy sályi pásztor életében. Bp., 1984.
 BARSÍ LAJOS: Sály nagyközség monográfiája. Sály, 1930. (kézirat)
 BÁTKY ZSIGMOND: Barlanglakások Borsod vármegyében. Néprajzi Értesítő VII. (1905) 216–217.
 BODGÁL FERENC: Borsod megye néprajzi irodalma I–II. Miskolc, 1958, 1970.
 BOROVSKY SAMU: Borsod vármegye története a legrégebb időkől a jelenkorig. Bp., 1909.
 CSIKVÁRY ANTAL (szerk.): Borsod vármegye. Bp., 1939.

- DAJASZÁSZYNÉ, DIETZ VILMA: Mezőkövesdi hímzésminták. Bp., 1953.
- DÖMÖTÖR SÁNDOR: Eötvös József Borsod megyei és miskolci kapcsolatai. Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc, 1979. 63–78.
- ÉDES ABRAHÁM: Adalékok a Tiszáninneni Ev.Ref.Egyházkerület történetéhez D/CXXXI/74, 132. 1898. A Tiszáninneni Ref.Egyházkerület Levéltára, Sárospatak.
- ERDÉLYI ZOLTÁN – MORVAY PÉTER: Az erdő néprajza. Bp., 1965.
- FÉL EDIT – HOFER TAMÁS – K.CSILLÉRY KLÁRA: A magyar népművészet. Bp., 1969.
- FÜGEDI MÁRTA: Mezőkövesd és vidéke hímzései. Bp., é.n.
- FÜGEDI MÁRTA: A matyó hímzés fejlődése. Matyóföld, 1976-78. 34–42.
- GÁRDONYI GÉZA: Gyermekkorom emlékei. Bp., 1951.
- GENTHON ISTVÁN: Magyarország művészeti emlékei. Bp., 1962.
- GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1977.
- GYÖRFFY ISTVÁN: Matyó népviselet. Bp., 1956.
- ISTVÁNNFY GYULA: Palóc néprajzi tanulmányok. Bp., 1984.
- ISTVÁNNFY GYULA: A Borsod megyei palócok. Ethnographia XII. (1911) 162–166, 222–232, 292–303, 363–369.
- JOÓ TIBOR: A sályi Eötvös-Gorove kastély. Műemlékvédelem XII. (1962/2) 87–89.
- KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV.sz. közepéig.
- KENYERES ÁGNES (szerk.): Magyar életrajzi lexikon II. Bp., 1967.
- KISS JÓZSEF: Matyó népdalok. Miskolc, 1983.
- KLUGER LÁSZLÓ: Irodalmi emlékhelyek Borsodban. Miskolc, 1969.
- KODÁLY ZOLTÁN: Előszó a Népzenei Könyvtár első kötetéhez. Bp., 1961.
- KODÁLY ZOLTÁN: Magyarság a zenében. Bp. 1964.
- KODÁLY ZOLTÁN: A magyar népzene. Bp. 1952.
- KOMÁROMY JÓZSEF: Adatok Miskolc kereskedelem-történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII. (1969) 288–292.
- LAJOS ÁRPÁD: Borsodi népdalok. Miskolc, 1955.
- LAJOS ÁRPÁD: Szépműves szücsök Bükkábrányban. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleménye 2. (1958) 101–124.
- LAJOS ÁRPÁD: A Lator-völgye. Borsodi Szemle, 1962/6.
- LAJOS ÁRPÁD: Borsodi fonó. Miskolc, 1965.
- LAJOS ÁRPÁD: Este a fonóban. Bp. 1974.
- Magyar Statisztikai Közlemények 1942.
- MÁDAY GYULA: A hagyományos paraszti erdőgazdálkodás kutatásának általános kérdései. Ölfavágók, erdei munkások a Bükkben. Népi Hagyományok Borsodban. Miskolc, 1970. 6–29.
- MÁDAY GYULA: Hagományos fadöntés a Bükk hegység borsodi erdőiben. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 9. (1971) 104–109.
- MORVAY JUDIT: Népi táplálkozás. Bp. 1962.
- NAGY IMRE – TASNÁDI NAGY GYULA (szerk.): Anjou-kori okmánytár. Bp., 1878–1920.
- NAGY IVÁN: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. Pest, 1863.
- NEMCSIK PÁL (szerk.): Szülőföld dalai. Miskolc, 1983.
- PALOTAY GERTRUD: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bp., 1940.
- RÉVAY Nagy Lexikona. XVII. Bp., 1925.
- SZABÓ ZOLTÁN: Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Bp., 1938.
- SZABÓ ZOLTÁN: Tardi helyzet. Bp., 1936.

- SZENDREY JÁNOS: Miskolcz város története és egyetemes leirata. I-V. Bp., 1886-1911.
- UJVÁRY ZOLTÁN: Szállj el fecskemadár. Bp., 1980.
- UJVÁRY ZOLTÁN: Játék és maszk. Dramatikus népszokások I-III. Debrecen, 1983.
- UJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ ADRIENN: A házivászon alkalmazása és szerepe. Bp. é.n.
- VARGHA LÁSZLÓ: Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemlékei. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemény, Bp., 1970.
- VARGYAS LAJOS: A magyar zene őstörténete. Ethnographia. XCI. (1980)
- VÉGH JÓZSEF: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse I-III. Bp., 1962, 1971, 1973.
- VINCZE ISTVÁN: A borkészítés módjai és eszközei, különös tekintettel a borsodi Hegyközségre. Ethnographia. LXXI. (1960) 1-27.
- VINCZE ISTVÁN: Szőlőművelés és eszközei a borsodi Hegyközben. Néprajzi Közlemények V. (1960) 3-4.sz. 125-141.
- VINCZE ISTVÁN: Útmutató népi szőlészeti és borászati néprajzi vonatkozásainak gyűjtéséhez. Bp. é.n.

SYNOPSIS

Barsi, Ernő: S á l y (ein Dorf am Fusse des Bükkgebirges in der Zeit der herkömmlichen Bewirtschaftung)

Das Dorf, Sály liegt zwischen den südlichen Ausläufern des Bükk-Gebirges. Laut Anonymus rasteten unsere landerobernden Vorfahren mit Oberhaupt Árpád neben dem das Tal durchschneidenden Bach in 896. „Da gab Oberhaupt Árpád ein grosses Land an Ócsád, dem Vater von Órsúr. Danach liess der Junge, Órsúr bei der Quelle des Baches eine Festung bauen, die jetzt als die Festung von Órsúr genannt wird“ – schreibt Anonymus in seiner Chronik *Gesta Hungarorum*. Die Festung selbst war eine Erdverschanzung und hat in erster Linie zur Verteidigung von Órsúr's Güter gedient. Am Fusse der Festung siedelte sich das am Festungsbesitz gehörige Volk und baute für sich ein Dorf, das Váralja (Fuss der Festung) genannt wurde. Mit der Zeit vermehrte sich das Geschlecht von Órsúr und teilte sich in mehrere Zweige. Es wurde notwendig sich im Tal nach unten zu ziehen und auch dort Siedlungen zustandezubringen. Das Geschlecht wurde später nach Tibold, dem Enkelkind von Órsúr genannt. Die neueren Siedlungen – u.a. Sály, die von Váralja etwa nach Süden liegt – haben ihre Namen von je einem Mitglied des Geschlechts Órsúr bekommen. Dadurch trennten sich die Linien (Váralja, Sály, Geszt und Leányfalva) der Familie Tibold. Váralja, das heute unter dem Namen Latorut zum Dorf Sály gehört, wurde zum ersten Male 1292, während Sály 1348 erwähnt. Für Produktion des Dorfes ist anfangs die Viehzucht bezeichnend. Am Anfang des XIII. Jahrhunderts ist der Ackerbau damit gleichgestellt, am Ende des Jahrhunderts spielt jedoch der Ackerbau führende Rolle nicht nur in Sály, sondern auch im Komitat. In erster Linie wird Getreide angebaut, das von den Bauern in durch Wasser der Bächer getriebenen Mühlen gemahlt wird. Die einheitliche Leibeigenschaft mit freier Umsiedlung entfaltet sich. Nach dem Fall von Eger und der verlorenen Schlacht bei Mezökeresztes wird Sály von den Türken in 1596 niedergebrannt. Sály entvölkert sich. Die übriggebliebenen Dorfbewohner flüchten sich in die Berge und ziehen sich in die in Kalktuff stein gehauenen Höhlenwohnungen zurück. In einer aus 1685 stammenden Steuerregistrierung ist es zu lesen, dass unter den 10 Häusern in Sály bloss vier bewohnt sind. Der Letzte Sályer Órsúr – Nachfolger, Sályi Tibold Zsigmond stirbt in 1660 ohne Sohn – Nachfolger. Seine Besitzung wurde von seiner Frau, Kakasfalvi Csuda Zsuzsánna um 3000 Forint abgelöst, dann verheiratet sie sich mit Négyesi Szepessy Pál, einer hervorragenden Persönlichkeit der Kurutz-Bewegungen seiner Zeit. Seine Nachkommen besitzen das Sályer Landgut bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts. Das Landgut wird durch Einheirat weiter verteilt. Die Familien Eötvös, Fáy, Csáky werden zum Sályer Landsbesitzer und Schlösser werden gebaut. Das Buch „Geographisches Wörterbuch Ungarns“ von Fényes Elek tut Erwähnung noch von 3 weiteren Kleinbesitzern. Die Dorfflur beträgt zu jener Zeit 7826 J. Davon 2246 J. Waldung, 1366 J. Weinberg (seit XVII. Jahrhundert rückt auch Weinbau in Vordergrund), 1688 J. Ackerboden, 823 J. Wiese und 1545 J. Weide. Die Waldung in ganzem und der Boden in grösstem Teil gehört den Grundherren. Bloss 650 J. Ackerboden, 513 J. Wiese und 25 J. Hanfacker ist den Lehnbauern gegen Zehnten von 1238 J. Weinanbau vergeben. Seit Mitte des XIX. Jahrhunderts fangen die Grossgrundbesitze an in Verfall zu kommen. Die besitzhabenden Familien verarmen und sterben aus. Das Vermögen wird durch Streitigkeiten verzehrt. Bis zum Anfang des XX. Jahrhunderts bleiben nur zwei Grossgrundbesitze übrig, folgendessen wird mehr Boden dem Volke des Dorfes zuteil. Obzwar es ist noch immer wenig, da die Bevölkerung des Dorfes sich zwischen 1851 und 1924 von 1618 auf 2083 erhöht. Etwa 2000 J. von Boden kommt dem Volke zu, den das Volk mit fünfzigjähriger Verspätung der Bauernbefreiung seit Anfang der Jahrhundertwende als sein Eigentum bewirtschaftet. Auf dem 2000 J. Boden leben 1611 Urproduzent, daher einer Seele kaum mehr als ein Joch zukommt. Nach der Befreiung 1945 wird das Grossgrundbesitz aufgehoben, dann tritt das Dorf ab 1960 den Weg der sozialistischen Bewirtschaftung an.

Neben dem Grossgrundbesitz spielte die Kirche eine ausschlaggebende Rolle in Lenkung der Dorfbevölkerung. Im XIV. Jahrhundert verfügte Váralja bereits über eigene Kirche und einen Dorfpfarrer. Sály hat die erste Kirche von der Reformation erhalten. Die reformierte Kirche kam hier in 1581 zustande. Ihr erstes Andenken erhält sich nur aus 1690: Gottestisch – Zinkkanne und eine Taufplatte, die von Szepessy Pál Jun. geschenkt wurden. Der Name des ersten Lehrers, Pásztor János, sowie der Todestag des ersten Dorfpfarrers, Polgárdi István wird in 1766 registriert. Standesregister wird ab 1769, Protocolum ab 1789 geführt. Auf Führung der Kirche steht der Consistorium, der strenge Zucht walten lässt. Davon handeln die fortbestehenden protokolle. Über die Errichtung der ersten reformierten

Kirche hat keine Angabe sich erhalten. Diese wurde in 1713 von Négyesi Szepessy János umgebaut, dann stürzte in 1826 zusammen und seit 1845 steht wieder in heutiger Form. Die katholische Kirche wird zwischen 1791 und 1793 in Barockstil mit finanzieller Unterstützung von Szepessy Sámuel errichtet. Der Turm wurde nur in 1824 nachgebaut. Die Sályer röm. katholische Kirche ist anfangs der von Daróc untergeordnet, in 1810 wird sie unabhängig.

Das in einem Tal gebaute Dorf neben dem Bach hatte anfangs die Form einer sog. „Dorf im Tal“. Um Ende des XIX. Jahrhunderts fing es an sich zu einem sog. „Dorf dem Wege entlang“ umzuformen. Anwendungen der uralten Technik lässt sich an den in Kalktuffstein gehauenen Höhlenwohnungen beobachten, viel davon ganz bis zur Zeit zwischen den Weltkriegen als Wohnung verwendet wurden. Die Gebäuden in Sály wurden blockartig gebaut (vor 1945). Auf dem Grundstück befindet sich im Grunde genommen ein Bauwerk alle andere Räumlichkeiten unter einem gemeinsamen Dach gruppierend. Auch der Stall, wie eine Verlängerung steht unter dem Dach des Wohnhauses. Die Häuser stehen mehr oder weniger senkrecht zum Wege, mit einem 1–4 m breit Blumengarten vor ihnen. Das Mauerwerk der Häuser wird aus verschiedenen Materialien verfertigt, allerdings die Balken sind unbekannt. Es ist durchaus merkwürdig, da die Waldung sich noch nicht lange her ganz bis zum Dorf hinzogen. Arme Leute beuteten Häuser mit Balkengerüst und Strohlehmwand. Wohlhabende bevorzugten den Stein, der in einer nahe gelegenen Steingrube gehaut wurde. Auch die Technik der geschlagenen Wand war bekannt. Nach dem ersten Weltkrieg wandten ärmere Leute auch Lehm für Bauwerke an. Anwendung des Ziegels wurde nur um 1940 angefangen. Die Häuser wurden mit Stroh bedeckt. Im vorigen Jahrhundert wurde die Holzschindel für Bedachung von wohlhabenden Häusern angewandt. Das Ziegeldach fing nur um 1920 an die Mode zu kommen. Die Grundrissgliederung der Häuser entspricht der gewöhnlichen Form der ungarischen Volksbauweise, der einreihigen Anordnung. In überwiegender Mehrheit wurden die Häuser auch in Sály in drei Teile gegliedert, nur die ärmeren Häuser bestanden aus 2 Teilen. Vom Haus her war das „grosse Haus“ (reine Stube), in der Mitte war der Vorhof mit dem freien Schornstein, davon war der Eingang ins Haus. Dann folgte das „kleine Haus“, wo die Familie eigentlich wohnte. Die erste Stube diente bloss dazu die Festkleider zu lagern und den Leichnam dort aufzubahren. Kein Haus ohne Rauchfang wurde in Sály bekannt. Solche Häuser wurden in der Arpad-Zeit in Lator/Váralja errichtet. Am Anfang des Jahrhunderts wurden die Häuser in Sály überwiegend mit Öfen von Aussenfeuerung ausgestaltet und der Rauch wurde in den auf dem Vorhof befindlichen Schornstein geführt. Der Ofen diente nur zum Backen. Daneben wurde noch ein Herdofen gebaut, der zum Kochen und Erwärmung diente. Infolge des freien Schornsteins war der Vorhof immer kalt, der diente hauptsächlich zur Rauchabführung (Räucherung des Schweinefleisches erfolgte auch im Schornstein) und Lagerung der Küchengeräte. Durch weitere Entwicklung statt der gebauten Herdöfen kam der von Schmiedemeister erzeugte Sparherd. Der Ofen wurde abgerissen und kam auf den Garten neben die aufgestellte Sommerküche heraus. Bei äusserer Erscheinung der Häuser waren besonders die Wandverzierungen und Ausbildung der Traufe und der Diele ausschlaggebend.

Die Hauseinrichtung bestand vorwiegend aus herkömmlicher eckiger Innenausstattung. Des Ofens gegenüber in der Ecke befand sich ein grosser Holztisch mit einer Armbank und einem Kasten für Lebensmittellagerung daneben. Darüber hinaus wurde die Möblierung durch ein Bett, eine Kommode, einen Kasten, Wandspiegel, einige Armstühle ergänzt. Der Schrank geriet nur in der Zeit zwischen den Weltkriegen in die Wohnungen. Über das Bett Heiligenbilder (bei katholischen Familien), sowie historische oder biblische Szene (bei reformierten Familien) und an die Wand gehängte, mit Blumenmustern bemalten irdenen Schüssel (hauptsächlich im Vorhof) dienten zur Verzierung der Wohnung.

Das aus der Waldung stammende Holz lieferte ausgezeichneten Stoff den Leuten in Sály um ihre Gebrauchsgegenstände zu verfertigen. Den Werkzeuggriff stellte jeder für sich selbst her. Böttcher erzeugten Fass aus Eiche, Tischler verfertigten Möbel aus dem in Sályer Sägemühle ins Brett geschnittenen Holz. Aus Ahornholz Holzlöffel wurde erzeugt. Stachelegge und Nudelbrett für Frauen und Laufgitter für Kinder wurden aus Holz hergestellt. Als Winterunterhaltung fertigten die Kinder Schlittschuh für sich an. Auch Musikinstrument, hauptsächlich Zither und Flöte wurden aus Holz erzeugt. Das Holz wurde durch Räucherung konserviert. Die Asche des Holzes spielte doch wichtige Rolle in Laugeherstellung, die als Waschmittel angewandt wurde. Für solche Zwecke wurde die Asche der Eiche am besten geeignet. Für Heizung wurde in Sály ausschliesslich nur Holz verwendet. Aus Holz wurde auch Holzkohle erzeugt, die dann von Schmieden und Hausfrauen – zB. für Bügeleisen – benötigt wurde.

Bis Mitte des vorigen Jahrhunderts wurde der Boden durch Holzpflug gepflügt. Der wurde durch den sog. Vidacs-pflug abgelöst, der mit Ausnahme des Steuers (Eisen) aus Holz in Pest erzeugt, jedoch oft auf dem Lande nachgemacht wurde. In diesem Falle wurde nur der Pflugkopf aus der Fabrik besorgt, die Holzteile wurden an Ort und Stelle gezimmert. Auch diese wurde Anfang des Jahrhunderts durch den Eisenpflug völlig abgelöst. Inzwischen wurde vom Wagen mit Holzachse zum Wagen mit Eisenachse übergegangen. Manuelle Aussaat wurde durch Maschinenaussaat um die Jahrhundertwende abgelöst. Anfang des Jahrhunderts wurde in Sály Rotföhren- und Weissföhrenweizen angebaut, Umwechslung auf veredelte Weizensorten wurde nur um die Zwanziger Jahre angefangen. Bis Anfang des vorigen Jahrhunderts erntete man mit Sichel, die dann durch Sense abgelöst wurde. Hernach erntete man nur

wenige Halmfrüchte mit Sichel, die wurde vor allem für Abmähung des Grases und Garbenbinden angewandt. Männer ernteten mit Sense, Frauen mit Sichel. Nach Mahd ging das Garbenbinden nur den Frauen an. Mit Sichel sammelteten die das geschnittene Getreide auf den linken Arm ein, war es voll, drehten sie sich nach rechts um und legten es auf ein Strohseil. Das nannte man Garbe, die der Garbenbinder umschnürte. Diese Tätigkeit wurde in Sály mit blosser Hand durchgeführt. Die Garben wurden quer übereinandergelegt und 18 davon machte eine Hocke aus. Diejenige, die keinen Boden besaßen, verdangen sich für Anteilschnitter. In Sály beteiligten sie sich in der Ernte um Elften des Ertrages, während die Landtagelöhner dafür einen Scheffel Weizen verlangten. Acht Tage nach der Ernte fing man an die quer übereinandergelegten Garben zu Ort und Stelle der Dresche zu transportieren, wozu zwei Leuten benötigt wurden: der Garbenschleuderer, der unter auf dem Boden stand und der Garbenleger, der die Garben auf dem Wagen in Haufe legte. Das eingebrachte Getreide wurde nie eingeschauert, sondern immer unter freiem Himmel zu Diemen aufgerichtet. Das älteste Verfahren Korn zu gewinnen war der Drusch. Es ging so vor, dass man mit Pferden das Korn austreten liess, das dann mit Hilfe des Windes und einer Schwinge von Rüttstroh gereinigt wurde. Die durch Dreschflügel durchgeführte manuelle Dresche wurde in Sály als eigentliche Dresche genannt. Ausschliesslich mit menschlicher Kraft angetriebene Dreschmaschine war in Sály nie im Betrieb, nur die mit Pferd-Antrieb. Mit Dampfmaschine angetriebene Dreschmaschine wurde in den 1870er Jahren durch die Herrschaftsgüter eingeführt. Die erste Dreschmaschine mit Benzinmotorantrieb erschien in 1906, die vier Pferde oder vier Ochsen benötigte zu Ort der Dresche transportiert zu werden. Gegen die Dreissiger Jahre erschienen dann die Traktoren, die auch die schwere Arbeit der Maschinenabschleppung verrichteten.

In Bewirtschaftung des Sályer Volkes war der Weinbau von sehr grosser Bedeutung. In 1851 war der Ackerboden kaum grösser als der Weinberg. Die älteren Weinstockarte bedurften keiner Brieselung, sie sollten bloss gehackt, gebunden und gelesen werden. Phylloxera-Verwüstung krönte in 1890, wonach der Weinstock erneuert angepflanzt werden musste. Amerikanische Weinstockarte wurden eingeführt, die Edelsorten wurden in Wildling gezeitigt, dadurch der Phylloxera widerstand. Der Wein wurde in den in Kalktuffstein gehauteten Kellern gelagert, wo das ganze Jahr hindurch gleichmässige Temperatur herrschte.

Die Sályer Flur war der Obstkultur sehr geeignet, eine Gegebenheit, die vom Sályer Volk seit Jahrhunderten ausgenutzt wurde. Hauptsächlich Pflaume wurde reichlich gezogen. Im Herbst kamen die Leiterwagen von der Tiefebene und um einen Scheffel Pflaume ein Scheffel Weizen wurde verkauft. Von Frühling bis Herbst war immer irgendein Obst reif. Mit Brot verzerrt bildete es wichtigen Anteil an Ernährung. Birne wurde sehr bevorzugt, zusammen elf verschiedene Birnensorten wurden in der Sályer Flur gezogen. Viel Obst wurde auf den Märkten in Miskolc, Mezökeresztés und Mezökövesd verkauft. Obst wurde durch Abdörren konserviert. Marmelade wurde aus Pflaume in grossen Kesseln abgekocht, dazu war kein Zucker nötig. Auch Schnäpse von grossem Volumen wurden aus Obst gebrannt.

Das Brot und Teigwaren spielten die grösste Rolle in Ernährung der Bevölkerung in Sály. Fleisch wurde lieber im Laufe des Schweineschlachtens gegessen. Geflügel wurde zwar gehalten, jedoch eher zum Verkauf. Meistens im Laufe der Ernte und Feste wurde Geflügel geschlachtet. Von gekochten Speisen die Suppen spielten primäre Rolle. Gemüse fehlten fast vollkommen in der Ernährung der Bevölkerung. Statt dessen lieber Fruchtsossen als Beilage wurde zum Fleisch gekocht. Das gekochte Obst wurde mit Mehl und Milch aufgeführt. Von gebackenen Teigwaren war der Topfenkuchen am meisten bevorzugt. Der Teig dafür wurde mit Molke und Sauermilch geknetet, für Füllung wurde zerbrochene Brühkartoffeln und Topfen gebraucht und mit Salz und Zucker gewürzt. Im Sommer wurde auch Drillkraut hinzugegeben. Viel Sauerkraut wurde für den Winter weggelegt. Die Hochzeit bedeutete die wichtigste Feierlichkeit im Leben. Für diesen Zweck fast verschwenderisch reiches Mittag- und Abendessen wurden verfertigt. Z.B. in 1977 für ein Hochzeitsmorgens wurde ein Schwein von sechs Zentner, achtzig Geflügel geschlachtet, Gewürze in Wert 400 Forint (Pfeffer, Nelkenpfeffer, Salz, Paprika, Majoran, Gewürznelken), 25 Kopf Kraut für 500 Stk. gefülltes Kraut, 13 und half Kilogramm handgewellte Schneckenudel für die in 4 Kesseln gekochten Fleischsuppe beschafft. Darüber hinaus brauchte man noch beträchtliche Menge von Mehl, Eier, Zucker, Schmalz, Butter und Schokolade, sowie 10 liter hausegebrannter Schnaps, 200 liter Wein, 800 Flasche Bier, 1000 Flasche alkoholfreies Getränk wurde verzerrt.

Auf Gewohnheiten, Glaubenswelt des Sályer Volkes wirkte vorwiegend die finanzielle Lage, religiöse Teilung und vom Verkehr abgelegene Lage ein. Am Anfang war die überwiegende Mehrheit der Bevöl-

kerung reformiert, nur seit der Mitte des vorigen Jahrhunderts sind sie mit den Katholikern gleichmässig verteilt. Die Gewohnheiten knüpfen sich an gemeinsame Arbeitsgelegenheiten, bedeutende Wendepunkte des Lebens an. Die farbige Glaubenswelt wird u.a. dadurch gekennzeichnet, dass das Dorf dereinst von sehr armen Leuten bewohnt war.

Es wurde erachtet, dass Aussäung der Getreide den Männern, während die des Hanfes den Frauen angehe. Im Laufe des Aussäung des Hanfes durfte man nicht reden, sonst werde er durch den Spatz ausgepickt. Dem Dünger wurde Heil- und Behexungsabwehrwirkung zugeschrieben. Kuhdünger wurde auf Bruch, angeschwollene Hand, blutenden Körperteil gelegt. Durch Kuhdünger ins Milchtöpf und Schornstein erwartete man die die Behexung begehende Hexe heranzulocken. Die Ernte fing man immer mit Gebet an, dann sang man Kirchenlieder und die Nationalhymne. Die ersten Ernter wurden erwischt, ihre Hände mit Strohseil gefesselt dann zur Zahlung eines Lösegeldes verurteilt, nach dessen Bezahlung wurde das Seil geschnitten und sie durften die Ernte antreten. Als die Herrschaft die Ernte besuchte, wurde ihr die Hände mit Weizenstrass gefesselt, wofür die Arbeiter Geschenke erhielten. Nach Abschluss der Ernte wurde ein Weizenkranz der Herrschaft überreicht, wofür ebenso Geschenk zukamm.

Die Spinnstube spielte beachtliche Rolle im Leben der Dorfbewohner. Die bedeutete für sie die Unterhaltung, ersetzte das Theater und bereitete den Jungen die Angelegenheit zum Treffen. Liess das Mädel die Spindel fallen, packte der Bursche die auf und das Mädel musste die mit Küssen loskaufen, deren Zahl von dem aus den älteren Frauen gewählten Richter festgelegt wurde. In der Spinnstube wurde gesungen, Gesellschaftsspiele gespielt, Märchen erzählt, inzwischen ging doch auch die Arbeit voran.

Die jährliche Feierlichkeiten fangen mit Versbegrüssung an. Zweiten Tag zu Ostern war es die Gewohnheit die Mädel zu begiessen, nicht mit Parfüm, es versteht sich, sondern mit Wasser aus einem Brunnen. Anfang des vorigen Jahrhunderts – nach Protocollum der reformierten Kirche – war es der Brauch am 12. März – am Tage Gregor – Schulkinder anzuwerben, sowie zum Zwecke von Spendensammlung von Haus zu Haus zu besuchen und Verse vorzutragen. Die Sommerperiode wurde ausschliesslich der Arbeit gewidmet. Sogar die Kirche hat diese Jahreszeit als festlos bezeichnet. Als der Winter einbrach (am Tage Andreas, 30. November) wurden die Bräuche fortgesetzt. An diesem Tag haben sich Mann-vorhersagerische Bräuche geknüpft. Am Luzientag (13. Dezember) bestocherte die Hausfrau mit einem Schürhaken die Hühner und sagte: „haltet zusammen, legt viel Eier, erzieht viel Küken!“. An diesem Tage wurde sog. Knoblauchkalender verfertigt: ein Kopf Knoblauch wurde in 12 Zehen zerlegt damit die zwölf Monaten des kommenden Jahre symbolisiert wurden. Jede Zehe wurde dann gesalzt und diejenige, die das meiste Wasser gewässert hatte, bedeutete den in Niederschlag reichsten Monat. Es wurde ferner gehalten, wenn die Zweige der Bäume am Advent durch Rauhfrost heruntergezogen werden, viel Obst ist nächstes Jahr zu erwarten. Auch an Weihnachten haben sich Mann-vorhersagerische Bräuche geknüpft: Mädel haben Männernamen auf Zettel geschrieben und in Knödel gelegt. Welcher Knödel zuallererst aufgeworfen wurde, enthielt den Namen des zukünftigen Ehemannes. Zu Weihnachten, vor der Mittelnachtsmesse stand man auf den Luzia-Stuhl in der Kirchentür, wovon man bemerken konnte wer die Hexe war, da die Hexe so ein grosser Horn hatte, dass die kaum durch die Kirchentür hereinkamte. Dann haben die Hexen angefangen den auf dem Stuhl stehenden nachzujagen. Man konnte ihnen nur so entkommen, dass eine Platte Mohn vor sie herabgestreut wurde und während sie den Mohn einzelnweise aufgesammelt haben, konnte man sich vor ihnen retten. Es kam vor, dass man daheim nicht zu schlafen wagte, da er sich fürchtete auch zu Hause von Hexen gesucht zu werden. Der Frau wurde das Kinn angetappt ob sie Bart habe. Zu Weihnachten hausierten die Krippenspieler und Christgeher, die Weihnachtsgeschichten vortrugen und Lieder sangen, wofür Geschenke zukamen.

Man war besorgt, dass das neugeborene Kind vertauscht sowie behext wird. Um die zu vermeiden, war das Kind bereits am Tage nach Geburt getauft. Es wurde gehalten, dass der angehängte Rosenkranz und die Perlenschnur um das Gelenk vor Behexung zu schützen vermag. Die Kinder wurden sehr streng erzogen und früh eingespannt. Anfangs liess man sie Gänse und andere Tiere bewachen. Dadurch hatten sie auch Gelegenheit miteinander zu spielen, die ihnen die einzige Unterhaltung bedeutete. Ein sehr reicher Brauch an Dinderspiele ist durch die Sälzer Kindergesellschaft aufbewahrt worden. Einweihung zum Bursche und Mädel war unbekannt. Burschen ab 16–18 Jahren, Mädel ab 14 Jahren rechneten als Erwachsene. Anfangs durfte der junge Kurmacher das Mädel nur am Sonntag besuchen, später wurde der Besuch auch am Samstag, sogar in Winter am Mittwoch gestattet. Der Kurmacher erhielt Blumenstrass vom Mädel. Bestand der aus einfachen Blumen, deutete es die Beehrung an.

Kam doch rote Geranie oder Rose neben den Rosmarin, war es mit der bejahenden Erklärung gleich. Darauf folgte das Braut Tuch, die Verlobung, dann die Hochzeit. Bräuche der Paarwahl, ebenso der Hochzeit waren mit vielem Gesang verbunden. An der Abwicklung der Hochzeit hat der Brautführer eine grosse Rolle gespielt. Mit einem schönen handgestrickten (gewebten), schmalen, langen Tuch auf Schulter überworfen, mit gebändertem Hut (mit Rosmarin Strauss verziert) und mit einem „Fokosch“ (ehemalige ungarische Waffe: Stock mit Axtgriff) in der Hand ging er vorne, ladete die Gäste ein, leitete das Brautfest. Mit Vers bittete er die Braut aus und hielt den Eltern die Abschiedsrede. Ebenso mit Vers kündigte er die einzelnen Gänge des Mittagessens an, machte den Gästen Spass, leitete den Brauttanz und sammelte das dafür zukommende Geld ein. Im vorigen Jahrhundert war es noch gebräuchlich am Ende der Hochzeit die das Kochen leitende Frau „Hölle der Küche“ zu enthaupten. Hände und Füsse gefesselt wurde sie auf einen Wagen (oder Schlitten – in Winter) gesetzt, durch das Dorf entlanggezogen und im Schnee und Dreck herumgedreht. Dann wurde ihr ein irdener Topf voll mit Asche auf den Kopf gestellt und mit dem Schaft der HanfSchwinde enthauptet: der Topf wurde bloss abgeschlagen.

Auf die Hochzeit folgten wieder die Arbeitstage. Die zum Alter knüpfenden Brauche bezogen auf das Ende des Lebens, den Tod, worauf hauptsächlich aus dem Verhalten der Tiere gefolgert werden konnte, sowie daraus, wenn der Kranke anfang über irgendeinen verstorbenen Verwandten zu reden. Als der Tod eintrat, wurde die Uhr im Hause zum Stillstand gebracht um zu ermöglichen, dass der Sterbende ruhig sterben kann, da solange die Uhr geht, klopft das Herz. Der Spiegel wurde zugedeckt. Dem Gestorbenen wurden die Augen zugehalten, dann wurde er gewaschen, angezogen und im Hause aufgebahrt. Mit schwarzem Faden gestickte Bettwäsche und Kissen wurden auf den Strohsack gelegt. Die Hände wurden auf der Brust gefaltet. Bei Katholikern wurde Rosenkranz, bei Reformierten wurde Psalm in die Hand gestellt. Solange die Zeremonie dauerte, war das Tor geschlossen. Beendete man die Aufbahrung, sind die Gäste gekommen. Sie kamen doch nicht bloss vom Mitleid bewegt, sondern auch die Lebendigen zu kritisieren. Am Abend kamen die Nachbarn Leute um Totenwache zu halten. Das Grab wurde auf solche Weise gegraben, dass der Tote auf die Kirche „übersehen“ kann. Das Grabholz oder das Kreuz wurde zu Füssen des Verstorbenen gestellt. Die aus rotem Stein ausgehauenen Grabsteine im reformierten Friedhof am Anfang des vorigen Jahrhunderts bewahren alte Traditionen. Von der Seite her gesehen stellten sie Menschenprofil dar. Nach Beerdigung ist das Totenmahl auch noch heutzutage gebräuchlich. Den Tag darauf wird das Strohsack aus dem Bett des Verstorbenen ausgenommen und entleert, der Inhalt abgebrannt. Das Haus wird aufgeräumt. Jedoch darf es nur nach einem Monat ausgeweisst werden, sonst „wird die Seele des Verstorbenen ausgeweisst“ und er kann nicht zu Hause ausruhen.

Das Sälzer Volk hat reiche Volksmusiktradition bewahrt. In den Kinderliedern ist der La-M-R-D-R-Wohlklang häufig bemerkbar, der als ugrofinnisches Erbe zu betrachten ist. Dies pflegte sich nach unten bis zum unterem La zu erweitern und dadurch kommen wir von unseren durartigen Kinderliedern zum mollartigen Wohlklang, der zum türkischen Erbe unserer Volksmusik, den La-Pentaton-Melodien Brücke herstellt. Die archaische Form der Sälzer „Erwachsenen“-Lieder sind durch Melodien von altem Stil mit vierreihiger Strophe, fallender Konstruktion zu bezeichnen. Viel von ihnen sind in Parlando, Rubato vorzutragen. Ihre Hauptzäsur ist 5, jedoch kommt auch 1 vor. Zum Schluss kommen sie häufig mit nach unten springender Quart an den Kammerton, doch ist auch die von bVII auf 1 eintreffende Kadenz oft bemerkbar. Dies, als auch die reine Pentaton-Wendungen kommen auch in Volksliedern vom neuen Stil vor. Volkslieder von Dieser Art sind in heutigem Dorf am meistens zu hören (erste und letzte Zeilen sind gleich), Vortragsweise: Giusto. Durch häufiges Vorkommen der Pentatonia wird Verbindung mit Melodien von altem Stil geschafft. Des öfteren wird den diatonischen Halbton umgegangen, statt dessen die Melodie durch eine Sekunde nach oben geführt und mit Quartsprung kommen sie an unteren Ton der Kleintert an. Charakteristische Steps an funktionaler Denkweise werden aus Kunstlieder-Übernahmen verschwinden gemacht. In Tongebrauch gibt es keine nach unten springende Sext, Kromatik, sowie vermindertes oder übermässiges Intervall. Infolge der kräftigen Überhandnahme der La-Pentatonia werden ungleichmassig mehr mollige, als durartige Melodien gesungen. Die nach unten springende Quart der La-Pentatonia sind auch in Dur-Melodien bevorzugt.

Das Sälzer Volk findet hauptsächlich am Singen Vergnügen. Vormalig jedoch haben sie vielerlei Instrumente gespielt, besonders auf selbstgemachter Zither und Flöte. Die sozialistische Umgestaltung

hat die Gesang-Angelegenheiten fast vollkommen aufgehoben, die das Volkslied in Sály belebten. Doch um die alte Tradition herüberzueretten weiterhin in Leben zu halten, wurde eine neue Form, die sog. „Pfaukreis Bewegung“ – Volksliederchor – gefunden.

Barsi, Ernő

SUMMARY

S á l y (a village under the Bükk-mountain at the time of traditional farming)

by Barsi, Ernő

Sály village lies at the southern foothills of Bükk-mountain. According to Anonymus our conquering forebears with Leader Árpád at the head came to a halt beside a brook traversing the valley in 896. „It was the place where Árpád had allotted land to Ócsád, father of Órsúr, who afterwards built a castle at the source of the river and is called castle of Órsúr – put Anonymus in his chronicle *Gesta Hungarorum*. The castle itself was an earthwork serving above all for protection of Órsúr's goods. The people belonging to the estate settled down and established a village for themselves at foot of the castle, and the village was named Váralja – foot of castle –. In the course of time the clan of Órsúr multiplied and divided into branches. It made necessary to draw further down the valley and created settlements as well. The clan later was named after grandson, Tibold of Órsúr. Further settlements – also Sály located on the south of Váralja – obtained their names from members of Tibold Clan. Thus the different lines of Váralja. Sály, Geszt and Leányfalva of the family Tibold were divided. Váralja – belonging to Sály under name Latorut this time – was mentioned in 1292. While Sály was referred to in 1348 for the first time. At first keeping of livestock was characteristic of manners and production of the village. By beginning of the 13th century the agriculture is of equal importance, then by the end of the century agriculture obtains greater part not only at Sály, however in the whole county. Primarily corn was raised and waterpower of brooks was used for driving mills grinding the corn. The uniform serfdom comes into being making free moving possible. In 1596, after surrender of Castle of Eger and defeat at Mezőkeresztes, Sály is burnt down by the Turk. The village becomes deserted. Remained inhabitants seek refuge in nearby mountains, most of them conceal themselves in cave-dwellings hewed in calc tuff of Tarizsa-mountain. It can be read in a tax-register originated from 1685 that from among the ten houses at Sály there are only four inhabited. The last Órsúr-descendant at Sály: Sályi Tibold Zsigmond dies without boy offspring in 1660. The estate is redeemed by his wife, Kakasfalvi Csuda Zsuzsanna for 3000 gulden and marries Négyesi Szepessy Pál, one of leading personalities of the Kuruts-movements. His heirs possess the whole estate of Sály till the middle of 19th century. The estate keeps on deviding by marrying into the family. Families Eötvös, Fáy, Csáky become owners building a manor-house in the village. Besides part-owners of less importance are listed in Geographical Dictionary of Hungary written by Fényes Elek in 1851. The village has an area of around 11.000 acres this time. Of this the woods figure out 3190 acres, vineyard 1940 acres (since the 17th century also vine-culture comes to the front), plough-land 2400 acres, meadow 1170 acres, pasture 2200 acres. The whole woods and most part of land belong to the landlords. Merely 923 acres plough-land, 728 acres pasture and 36 acres hemp-field is given to the serfs in return of tithe on 1758 acres vineyard. Large estates are in decay since middle of 19th century, the landowner families sink into poverty, die out. By the beginning of the 20th century only two large estates remain, thus more land falls to the share of people. Despite it is still litte, since population of the village increases from 1618 to 2083 between 1851 and 1924. Some 2840 acres land is given to the people who had been cultivating it like their own since turn of the century, for realization of abolition of selfdom was fifty years long in coming. 1611 farmers live on this area, so hardly over one and a half acre falls on one person. Afterliberation in 1945 the large estate is completely abolished, then socialist-type agriculture is started in 1960. Beside the large estate the Church played significant part in guiding of the people in the village for centuries. In the 14th century Váralja had a church and own priest. The Reformation helps Sály to have the first church. The Calvinist Church is established here in 1581. Its first relics are still in existence only from 1690: Lord's Supper zinkcup and baptistry plate given as gift by Szepessy Pál Jr. The name of the first teacher, Pásztor János and death of the first priest, Polgárdi István are recorded in 1766. Register of births, marriages and deaths has been kept since 1769, Protocollum since 1789. At the head of the Church stands the Consistorium maintaining grand discipline. It is recorded in protocols remained untouched. No data about construction of first calvinist church survived. Négyesi Szepessy János has got it rebuilt in 1713, then in 1826 it crashes down and is reconstructed in present form by 1845. With sponsoring of Szepessy Sámuel the catholic church in Baroque style is built in 1791–1793, however the bell-tower is put up only in 1824. The Roman Catholic Church becomes independent in 1810, till that time it is attached to Daróc.

Numerous famous personalities were born or lived in the village. Beside N. Szepessy Pál already mentioned above we have to refer to Terhes Sámuel, poet, born here in 1783, to Balla Károly, actor-editor, born at the village in 1803. There lived and worked Fötvös József, writer and reformer between 1838 and 1841, there attended school Gárdonyi Géza, writer in 1870/72 and there spent her girlhood Szederkényi Anna, writer.

The village built in the valley beside the brook had originally the form of a typical „village in the valley”. Towards the end of 19th century it is getting to be changed into a „village alongside the road”. The ancient technique can be observed at cellar shewed in calc tuff on hills surrounding the village. Some of these cellars were applied for habitation during the period between the two World Wars. Houses constructed at Sály before 1945 show a „block-form”, i.e. all premises of various function are located under the same roof, also the stall is placed under roof of the dwelling, as a continuation of it. Living houses were situated more or less perpendicularly to the roads with 1-4 meter wide beds of vegetables and flowers in front of them. Various materials were used for masonry but log wall unknown. That is the interesting about it, since the woods extended to the village still not a long time ago. The poorers built their houses with pile-frame, mud-and-daub wall. Well-to-do people preferred stone walls, for which stone was delivered from the nearby quarry. Technique of cob wall was known as well. After the World War II. people in need built adobe huts and houses. Use of bricks for building began in the forties of this century. Thatch was preferred for roofing. Shingle was used for roofing at houses of better-to-do families. Tiled roof came into fashion in the twenties. Ground arrangement of houses was in accordance with principal form of Hungarian folks building, i.e. so-called monoline arrangement.

Majority of houses in Sály were divided into three parts, while the poorer ones into two. The so-called cleanroom - big house - looked out on the road, the porch with freechimney was in the middle. Entrance into the house was found through its door. Then followed the „small house” that served for living after all. The first room was used merely to put holiday clothes on and lay out the death's body in it. No house without smoke-piping has been recorded at Sály. Houses of this kind were built at Lator (Váralja) in age of Árpád. Towards the beginning of this century the furnaces were heated prevailingly from outside and the smoke was piped into the free-chimney of the porch. The furnace was used only for baking. Besides a joined-fireplace was placed into the living room, it served for cooking and heating of the room. Because of its free-chimney the porch was cold, it served mainly for piping of smoke (also smoke-curing of pork was performed in the chimney) and storing of kitchen utensils. According to technical development the fireplaces were replaced by kitchen ranges produced in blacksmith shops of factories. The furnaces were pulled down and put on the yard or beside the summer-kitchen. From point of view of outward appearance the walls were decorated and importance was attached to formation of eaves and portico. In the overwhelming majority of cases the furnishment of the room consisted of traditional rectangular interior. Opposite to the fireplace there was a large wooden table in the corner with an armbench and a chest for storing food. Besides bed, commode (low chest of drawers), trunk, wall-mirror, some armchairs belonged to the furnishment. The wardrobe (chiffonier) got into the flats only during period between the two World Wars. In rooms of catholic families the wall was decorated with devotional pictures hanging above the bed, while historical or scriptural scenes served for decoration of Presbyterians' rooms, also earthenware plates with flower paintings on them were used for ornament on the wall, mostly in the porch.

Most important raw material for clothing was the homespun linen made of hemp. Watermill driven hemp-breakers are mentioned already in 1711. Men wore wide white linen trousers and skirts as outerwear still in the twenties. Women used painted homespun linen for outerwear still in time of the World War II.

Underear was made of homespun linen both for women and men till the end of World War II. No footwear was worn from spring to autumn except for harvest-work when homemade sandals of special kind were worn on the stubble. Top-boots were common wear also for women in muddy autumn-time and winter. Shoes kept spreading only at the beginning of this century. Girls, women tied shawl on the head and put it on the shoulder when weather turned cool. Wear of overcoat became general around the end of twenties. Instead of white linen trousers men wore sack-trousers in winter, the flap was seamed with blue broad-cloth. Over shirt they put sack-vest on. In autumn and winter they threw long embroidered felt cloak over their shoulder, the sleeve was not poked out but sewed up. Long sleeveless frieze cape was worn in winter, better-to-do men put wide sheepfur-coat on reaching down to the heels. After World War I. knee-breeches sewed out of broad-cloth, vest - for men - and factory-tailored dresses for women came into fashion. Clothing depended also upon age. Girls preferred light colours and tied white apron before their dress, while women wore dresses in darker colours and coloured head shawl. They wore thinner, occasionally laced head shawl. Elderly

people insisted on black. After World War II, mostly the young generation at Sály took over the city-fashion.

Weaving and spinning was women's business. They adorned handwovens with red stripes and flower-like patterns, as well as cross and plain stitch embroidery was used for decoration of feast textiles, fancy towels, bridesman's shawls. Front of girls' blouse, rim of its sleeve were adorned with cross-stitch embroidery, for that mostly red thread was used. Beside red colour also blue was preferred. At choice of pattern almost solely floral or natural (e.g. star) ornaments were taken into account.

Until the fifties of past century the village was surrounded with woods having larger extension than the plough-land. From subsistence point of view this large area of woods was for the population of Sály of great significance, even if it was in property of large estates. Until World War II, woodland work was performed in conventional way. Woodworkers carried out the labour using their own tools. They were engaged by recruiters. There were also regular woodsmen, but beside them a lot of others were engaged to woodland work in winter when work in the fields was stopped. Works were performed in groups with 8-10 fellers in a group. Their clothes consisted of velvet knee-breeches, undervest, thick shirt, lambfur bodice of Hungarian cut, top boots, bonnet. Not all of them had gloves, whose hand was cold, washed it in snow. They used blacksmith-forged axe, long, straight frame-saw and a smaller so-called barking saw, this latter was used for cutting up thinner logs. Woodsmen, who lived not far off, went home weekly, who lived afar, left for home fortnightly by foot. For meals they brought bacon, potatoes, fat, flour, onion, corn flour, pastry, salt, red pepper and bread putting into a haversack called „goose". It weighed around 62 pound. Besides they were heaped with a three-leg stew-pot and a rag-blanket to cover themselves. For purpose of lodgings they built a circular hut with a hole of one meter diameter on the top in order to let smoke of fire evacuate. The fire was sat around. Facing the fire it was scorching hot, while from the back they became almost frozen. After they had fallen asleep, the fire ceased burning. By next morning it was so cold that bread and potatoes froze. Felling of trees was carried out as follows: two woodsmen with reverse strokes notched the tree into one-third of its diameter then took the frame saw putting it into the notch and pulled it until the tree knocked over. Then the tree was trimmed and branches were piled up. Later the wood was sorted out into groups of lumber, carpentry timber and firewood. Lumber was cut up on 3-5 meters long, and was so heavy that woodsmen had it drawn to the loading-dock by means of horses. Carpentry timber was at first disbarked. What could not be used neither for carpentry timber nor lumber, was cut up for firewood. From loading-dock to railway station or furniture factory the wood was transported by country-carters. Until the World War II, a significant part of population at Sály subsisted on carting. There were at least 100 carting-teams in the village. Transport of lumber was particularly a hard job. The drayman could not sit up on the cart but holding the rein in hand had to walk down beside the cart feeling cold and dry. Getting to an inn he was given eats and drink, there he had a nice time, no wonder he wasted often all his money there, it was his only amusement.

The wood supplied excellent material to people at Sály to make their own tools and other personal belongings. E.g. stems were all home made. Coopers made casks and tubs of oak, carpenters made use of boards cut up at Sály sawmill to make furniture. Of maple wooden spoon was made. Wood was used up to make bush-harrow and pastry-board for women, cot for children. For winter amusement children made skates of wood for themselves. Even musical instruments, mostly cither and flute was made of wood. The wood was preserved by smoke-curing. Wood-ash played significant part in producing strong caustic, it was namely the washing ingredient in old days. The ash of oak was most suitable for this end. People at Sály used only wood for firing. Also charcoal was made of wood, since forge-men and women with charcoal iron needed it.

The forest abounded in raw comestibles like mushroom and fruits. Wild pear, wild apple, cornel, blackthorn, thornapple, wild cherry, rowan-berry, rose-hips, strawberry and field strawberry yielded there. Besides wild honey and bird eggs were gathered in the woods. The forest was abundant in medicinal herbs as well. Crop of mast was significant, it was gathered for feeding the own animals while surplus was sold. Pigs were driven out for masting into the woods at the beginning of October. People at Sály considered the wood „there is soul in it, it feels being injured, however they were not quite sure whether it had brain".

Keeping of livestock played important but not primary part in the life of people at Sály. Until end of the last century the hauling power for farming was served by the animals. Manure of animals ensured supplying productiveness of cropland, their milk and meat played significant part in nourishment. First of all cattle, pig and barndoor-fowls were kept at Sály. Importance of horses increased only between the two World Wars. Sheep was kept only on manorial estates. There were three herds of cow, one herd of cattle and one herd of swine in the village. Young and older cattle were driven out to herd for they were not milked, thus it was no need to drive them home. Milking stocks were driven

home every day. The master took care of winter-feeding of animals in the stable, for this end corn-stalk, shaff, barley-straw, hay, lucerne and beet were stored. Was hay low, straw was added to it and chaff was mixed with beet. It was a usage to chop up hay, straw to make chop-feed and sometimes it was enriched with lucerne. Horses consumed pumpkin as well, it was given also to bigger swine. Horses, cows, calves were placed in common stable, where the master made a resting-place, where he or his eldest son slept depending on whether which one tended the animals. Pig-pen was usually made of wood and was built about two feet above the ground fitted out with floor and runway. The loft was for hen-house. At the beginning of the century there were still a lot of yards without hen-house. Hens, pullets, roosters passed the night on mulberry tree near the gate. Was it cold, they crowded particularly much. A small kennel was scamped only for the dog from among all other domestic animals. The cat stayed usually in the kitchen. Veterinary was very scarce in the country. Animals were attended mostly by herdsmen.

Agriculture played the most important part in the life of population at Sály. Until World War I. the land was cultivated according to three-course rotation and sowed in compliance with severe raising norms: one year with winter wheat, the next one with rye, barley, oat, there-upon clover or vetch, then the land was let rest for a year. This latter was called fallow land, that was used for grazing and meeting the requirements on feed stuff. There was a meadow in the field, but it was not enough to go round. The fallow land was not only grazed but also manured by the animals and three times tilled. At beginning of the century the change over from three-course rotation to crop-rotation-system was started and completed in the twenties. During resting period - every fourth year - corn or lentil was sowed. The land sowed by corn or papilionaceae was called „green fallow land”, while unsowed land was called „black fallow land”. At the time of three-course-rotation-farming there was still the Plot, that could be sowed according to requirement. It was not preferred after all, since it rained often in strips and while one part was under rain, the other part remained dry.

Land was tilled with wooden plough till middle of the last century. It was followed by so-called „vidacs” - plough, where the steer was already made of iron. It was produced in Pest, however copies were made also in the country. Merely the sock was obtained from the factory, all other wooden parts were trimmed on the site. At beginning of this century also ploughs of this kind gave place to the iron-ploughs. At the same time from carts having wooden axle it was changed to those with iron axle. Beside plough also harrow and roller were applied for soil cultivation. Changeover from manual sowing to mechanical one took place at turn of the century. At beginning of the century the Hungarian red-ear and white-ear wheat were raised at Sály, they were replaced by wheat of improved qualities around the twenties. Until beginning of last century harvesting was performed by means of sickle, the use of scythe was adopted thereafter. Only little cereal was harvested with sickle, it was used merely for cutting grass and sheaving. Women used sickle, while men used scythe for harvesting. After the mower the laying in swaths was performed only by women gathering the wheat with sickle and putting it on their left arm. Was it full, they turned to right and set it down on straw-rope on the ground. It was one swath bound by the sheaf-binder. It was done bare-fisted at Sály. The sheaves were shocked up and a shock consisted of 18 sheaves. Who had no land of his own, was employed for share-cropper and undertook the work for one-eleventh part of the yield, while hired men engaged themselves to work for daily bushful crop. Transport of wheat shocked up to the site of threshing began on the eighth day after harvesting. For serving of transport-cart two persons were needed: one, who threw the sheaves up, this person could be a young man or girl and another one up on the cart, this latter could be only a man. The corn was never got into the barn, but left out stacked up in open air. The grain extraction was carried out by means of horses stamping out the grains then it was cleaned from chuff making use of wind and sieve. Man-power-driven threshing-machine was never known at Sály, only that driven by horse. Domaines obtained the first steam-engine-driven threshing-machines in 1870. The first petrol-driven threshing-machine appeared at Sály in 1906, it was pulled by four horses or oxen to the site of threshing. Towards the thirties came the tractors performing the hard job of Machine-traction.

Vine-growing played very significant part in agriculture of population at Sály. Till 1851 the plough-land had hardly larger extension than that of vineyard. Older kinds of grape did not require treatment with copper sulphate spray. Phylloxera ravage culminated in 1890, thereafter grape-vines had to be introduced again. Grapes of American kinds were brought in and the fine species were engrafted into feral stock offering resistance to phylloxera. Vine was stored in caves hewed in culc tuff, where almost same temperature prevailed around the year.

The field around Sály was extremely suitable for fruit production. The population at Sály has been taking advantage of these fundamentals for centuries. Mostly plum was borne. In the autumn waggons came up from the Great Plain and a bushful wheat was sold in exchange for a bushful plum. From spring to late autumn it was always some fruit ripening. Consumed with bread it was an important part of nourishment. Pear was taken for delicious. There were eleven species of pear in district of Sály. Women carried fruit on their shoulder to sell them on the market of Miskolc, Mezőkövesd and Mezőkeresztes.

Fruit was preserved also with desiccation. Plum was stewed into jam in big coppers.

Bread and boiled pastry played most important part in nourishment of people at Sály. Meat was consumed usually only at pig-killing. Fowls were kept though but preferably for sale. Fowls were killed mostly at harvesting and holidays. Among cooked meals the soups played the primary part. Vegetable dishes were nearly lacking in nourishment of people at Sály. Instead fruit sauces were cooked and served to meat. The cooked fruit was stiffened with flour and milk. Among pies the curd-cake belonged to feast meals. Its raised dough was moulded with whey and sour milk, the filling was made of mashed boiled potatoes and curd flavoured with some salt and sugar. Also dill was put in it in summer. Numerous spices were used for cooking. Pickled cabbage was very much preferred in winter. Wedding was the greatest feast in life, this time almost wastefully rich lunches and dinners were served, e.g. for a wedding in 1977 a pig of three quintals, 80 fowls were killed, spices – Jamaica pepper, pepper, salt, red pepper, ground pepper, marjoram, clove –, 25 heads of cabbage for 500 stuffed cabbage (cabbage leaves stuffed with minced meat and rice served with sauerkraut), 30 pounds hand-rolled shell-shaped pastry for clear soup boiled in four big kettles were used up. Besides substantial quantity of flour, eggs, sugar, fat, butter and chocolate were required. 10 litres of home distilled brandy, 200 litres of wine, 800 bottles of beer and 1000 bottles of soft drinks were consumed.

Financial circumstances, religious separation, as well as out-of-the-way location had great influence on customs, habits and belief of population at Sály. At the outset the majority of population was Calvinist, but since middle of the last century the Calvinists were in the same proportion with Catholics. The habits were attached more to common job opportunities and memorable events of human life. The fact, that formerly a great majority of the population was very poor, called forth the richness of their world of belief.

It was thought that sowing of corn was the business of men, while that of hemp and small seeds concerns to women. Speaking was not allowed while sowing hemp, or else it was pecked out by sparrows. Healing and bewitching-preventing effect was assigned to manure. Cow-manure was put on fracture, inflamed hand, bleeding wound. Witch committing bewitching was entrapped by cow-manure put into milk-pan and set up on the chimney. Harvest was started always with offering a prayer, then chorals and national anthem were sung. The first harvesters were made run, then and their hands bound with straw-rope. Afterwards they were sentenced to pay ransom and after having paid it the rope was cut and they might join harvesting. Going out to visit harvesting the owner's hands were bound with a bunch of wheat-grass. For reward gift was given to the harvesters. Having done harvesting a wheat-garland adorned with flowers was presented to the owner. This act was rewarded, too.

The spinners played distinguished part in communal life of the village. It constituted amusement, substituted for theatre and gave the young generation the opportunity for meeting. If a girl let the spool fall, a young man picked it up hastily and the girl had to redeem it with kisses, the number of them was determined by a judge selected from among the elderly women. People had a good time in the spinners, they were singing, telling tales, playing parlour games there. In the meantime they got forward with the work.

Festive customs began with the New-Year's toast in verse. On second day at Easter it was a habit to sprinkle the girls, of course not with perfume but well-water. At the beginning of 19th century according to Protocol of Calvinist Church it was a habit to go from door to door reciting verses in order to recruit for school-children as well as to pass round the hat on March 12th, on the day of Gregory. Summertime was devoted almost solely to work. Even the Church called this period for feastless. As winter set in – on the day of Andrew, November 30th –, the series of habits commenced. It was the day when husband was predicted to girls. On Lucy's day – December 13th – the housewife poked the hens with a poker, then she let them out of the hen-house saying: „keep together, lay much

egg, breed much chick!". On Lucy's day a garlic-calendar was made: one head of garlic was divided into 12 parts symbolizing the 12 months of year to come. Each part was salted and the part giving off the most juice indicated the month of most rainfall. It was thought that are the branches of trees weighted down by hoar-frost at Advent, much fruit can be expected in the coming year. Husband-predicting customs were attached also to Christmas. Girl wrote man's names on slips moulding them into dumplings. The first dumpling brought to the surface was checked and the name written on the slip was thought to be the name of her bridegroom-to-be. On Christmas people stood up on Lucy's stool (stool slowly made from the 13th to the 24th December for superstitious purposes on Christmas-night) in the church-door, from where they had a better look and could catch sight of the witches having such big horns that they could hardly get through the church-door. The witches began to chase them, who could escape from before them if a plate of poppy-seed was spread on the ground and until it was picked up seed by seed, a loop-hole of escape could be found. There were people who dared not spend the night at home, since the witches might look for them also at home. The Waits and Christmas carol singers came at Christmas-time, they were rewarded in exchange for singing Christmas carols and performing the Christmas story.

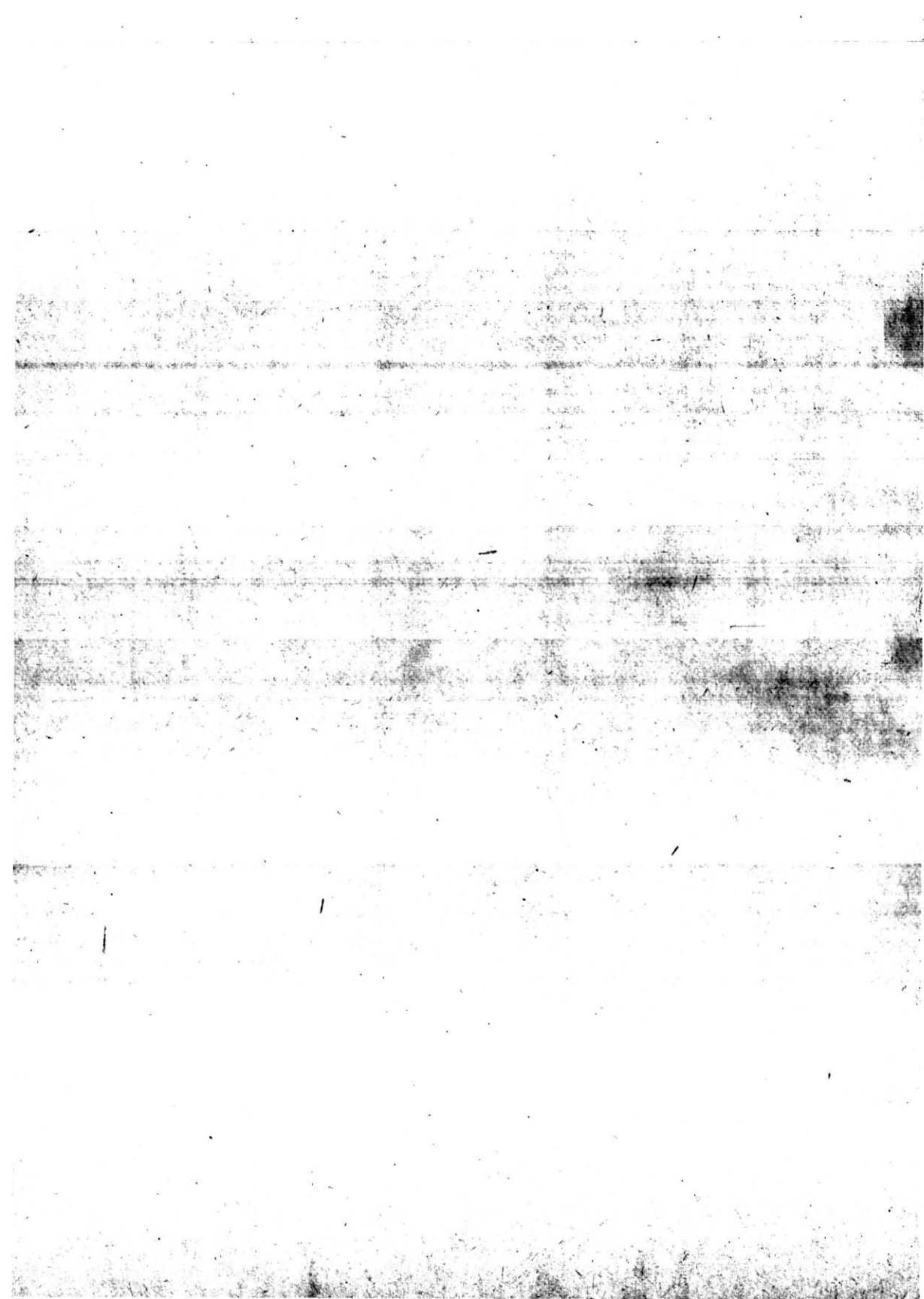
The new-born child was protected against evil spell and to be mistaken. Already on the day after birth the child was baptized in order to avoid bewitching. It was thought that a rosary around the little thing's neck or a string of colour beads on the wrist can protect him from male-fice. Children were brought up very rigorously. Parents put children to work very young. At first they had to look after geese and other animals. While doing it, they were playing, too. They took pleasure in it. Extremely rich tradition on children's games has been preserved by children society at Sály. Creating a young man or girl was unknown. Boys from 16-18 years, girls from 14 years of age were counted among adults. The young wooer might go to the girl only on Sundays. Later on visit on Saturdays and in winter also on Wednesdays was allowed. The girl gave a bunch of lowers to the wooer. Was the bunch made of simple flowers and some greens, it was a token of honour. In case of red rose, however, it signified the acceptance of the suitor. It was then followed by the fancy shawl (as wedding present), the engagement then the wedding. Costume of partner-choice, as well as the wedding involved a lot of songs. The bridesman played important part in its arrangement. He was wearing nicely embroidered (or woven) narrow, long shawl across his shoulder and pinned together beneath. This shawl and his hat with a stripe around were fitted with bunch of rosemary and he was holding a „fokos" (a small axe on long helve or at the end of a walking-stick) in the hand. He was keeping inviting the guests, leading the wedding procession. He delivered a farewell-speech in verse to the bride at the parental house. He gave notice of each course and entertained the company, directed the dance with the bride and encashed the due money for it. Still in the past century it was habit at the end of wedding to chop „the head" of woman head-cook, as she was called: kitchen's hell. Her hand and foot was bound and so she was placed on a cart (or sleigh in winter) and pulled along the village, sometimes even rolled in snow or mud. Thereafter an earthenware pot filled with ash was put her on the head then the pot was „decapitated" from her head by means of a hemp-breaker. Her eyes, mouth, dress got full with ash.

Wedding was followed by working-days. Further habits were attached already to the end of life, the death. To the subsequent death conclusion could be drawn from behaviour of animals as well as from the fact that the invalid began speaking about one of his relatives deceased. When the death ensued, the clock were stopped in the house in order to let him die, since until the clock is running, the heart cannot give up beating - was thought. The mirror was covered. Eyes of the dead were closed, then he was given a wash, put clothes on and laid out on straw mattress putting bed-sheet of embroidered edge beneath. His hands were folded over each other and a rosary - at Catholics - or psalm - at Calvinists - was placed in hand. While doing it, the gate was closed. When laying out was finished, the mourners were coming. Not merely to commiserate with the family-members but to pass judgement on survivors. Neighbours and good people came to keep awake in the evening. At Calvinists they were singing, at Catholics also praying. The grave was digged to ensure the deceased to „have a view" of the church. Wooden grave-post, cross was put to the foot of the dead person. Ancient traditions are preserved by tomb-stones chiseled of red stone in Calvinist cemetery of the last century. Human-profiles from the side are illustrated on them. Burial feast is still on after funeral today. Next day the content of straw mattress is poured out and burnt to ashes. Lime whitening of walls is allowed only after a month, or else „also the soul of deceased is whitened" and cannot have a rest.

Population at Sály has preserved very rich traditions of folk music. Much mi-re-do-re-phrases can be observed, as Finno-Ugrian heritage, and used to be extended to below, to lower la, thus creating

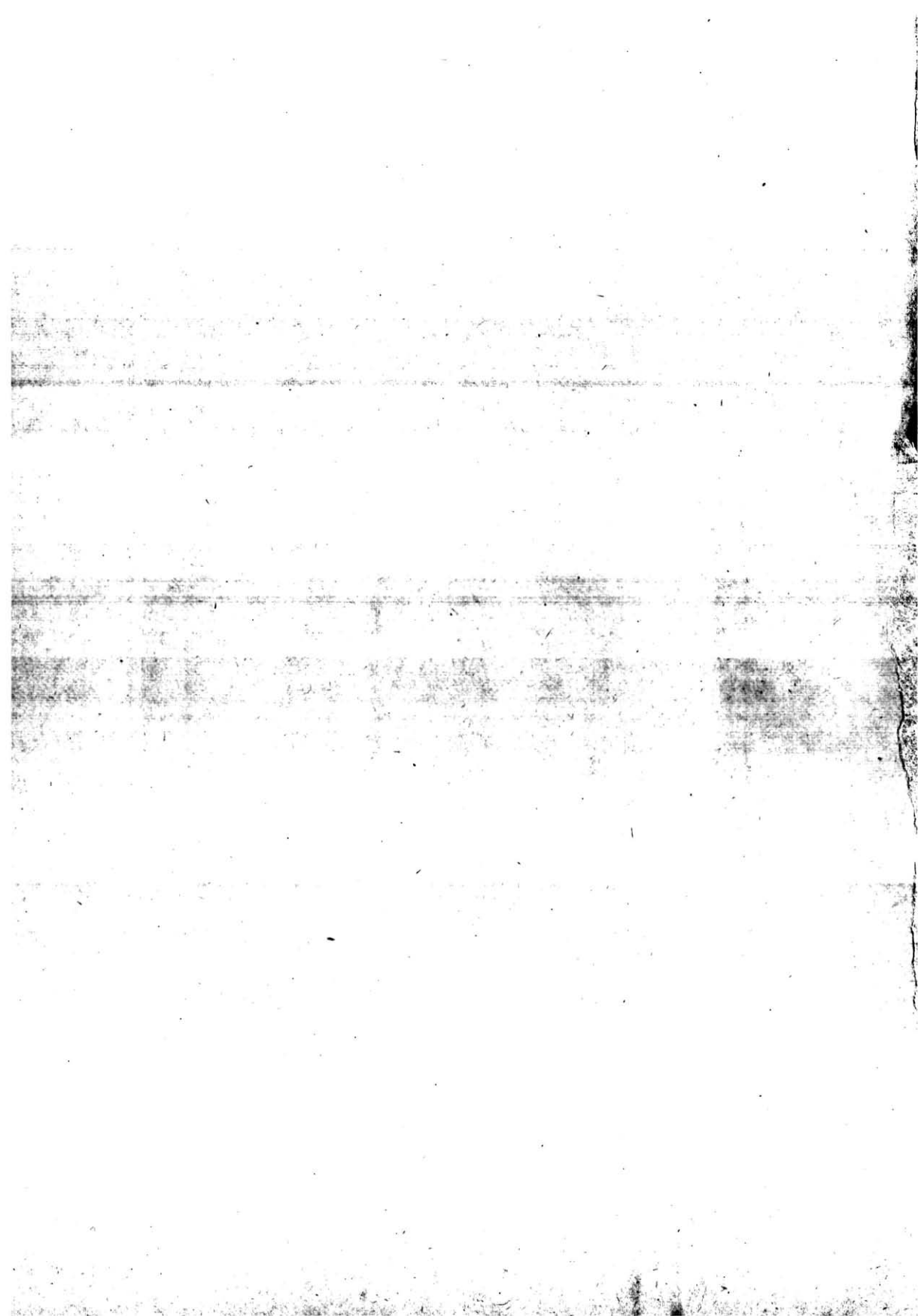
transition from major mode of our children songs into minor key symbolizing connection with the Turkish heritage of our folk music, the la-pentaton-lines. Archaic being of folk songs at Sály is shown by numerous old-style-melodies of four-lined verse and descending structure. Among them a lot of melodies of parlando rubato - rendering can be found. Main-caesura was 5, but also 1 appeared. In cadence they get down to fundamental tone often with quart, however cadence form bVII to la often can be observed. That, just like clear pentaton-lines occur even in folk songs of new style. Most folk-songs of this new-style can be heard in villages of today (initial and cadence lines are the same, rendering: giusto). Connection with old-style melodies is created in them by frequent occurrence of pentatony. Diatonic minims are often avoided, instead the tune is guided up with a second and the lower tone of minor third is reached with a quart. Characteristic steps of functional thinking are made disappear from acceptance of songs (by known author) as well. No sixth springing down, chromatic, diminished - augmented intervals can be noticed in their interval - application. Because of vigorous predominance of la-pentatony disproportionately more melodies of minor mode is sung than those of major mode. Down-springing quart of pentatony also in major mode is preferred (e.g. Tisza ran over its banks).

Population at Sály prefers first of all music with singing. They often played various instruments - mostly self-made flute and cither - in the old days. The socialist transformation has almost completely abolished the singing opportunities which kept the folk song alive also at Sály. In order to preservation for posterity, further survival a new form has been developed, the so-called „peacock-circle“ in form of folk-song-choir.

TARTALOM

Bevezetés	5
I. Adatok a falu múltjából	10
II. A sályi ház és szobabelső	25
III. Öltözködés és textiliák	44
IV. A sályi ember és az erdő	56
V. Állattenyésztés	65
VI. Földművelés	71
VII. Szőlőművelés	131
VIII. Kert, gyümölcsös és táplálkozás	136
IX. Népszokások	141
X. Népzenei hagyományok	166
Irodalom	192
Német nyelvű összefoglaló	195
Angol nyelvű összefoglaló	201
Tartalom	209

100,-Ft

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM NÉPRAJZI KIADVÁNYAI XVII.